

NORIO TAMAKI
Võ Vi Phương, M.A dịch

- Bản e-book này do **Công ty DT Books** và **NXB Trẻ** đóng góp vào Thư viện Online
- Nghiêm cấm mọi hành vi sao chép, phát tán bản e-book này với mục đích thương mại hoặc các mục đích khác mà chưa được sự đồng ý của Đơn vị xuất bản/Tác giả.
- Hãy mua sách in hợp pháp để ủng hộ các Đơn vị xuất bản và các Tác giả

dtBOOKS

ThuVienOnline

NHÀ XUẤT BẢN TRẺ

MỤC LỤC

<i>BẢNG NIÊN ĐẠI CỦA FUKUZAWA</i>	7
<i>LỜI MỞ ĐẦU</i>	17

Phần 1: Đứa trẻ mồ côi cha trong thời kỳ Nhật Bản loạn lạc, năm 1835-59

1. Nakatsu và Nagasaki: những Lãnh chúa phong kiến và các thương gia người Hà Lan	27
2. Tìm kiếm phương Tây học tại Nagasaki và Osaka	48
3. Thầy hiệu trưởng học tiếng Anh tại Edo - “Những túi áo kimono của ông lúc nào cũng chứa đầy sách”	64

Phần 2: Khám phá phương Tây, 1860-67

4. <i>Kanrinmaru</i> : Chuyến du hành xuyên Thái Bình dương đầu tiên của người Nhật, tháng 2 đến tháng 6 năm 1860	75
5. London, kho báu “làm giàu cho đất nước và đẩy mạnh quân đội” - Một năm ở châu Âu, tháng Giêng năm 1862 đến tháng Giêng năm 1863	87
6. Cuộc tìm kiếm vô vọng: Nhiệm vụ sang Hoa Kỳ, tháng 2 đến tháng 7 năm 1867	103

Phần 3: Giáo dục người Nhật Bản, 1866-75

7. Quá trình thực hiện quyền <i>Những điều kiện sống ở phương Tây</i>	119
8. “Tôi không thể đóng vai trò phụ thuộc” – Độc lập tại trường Keio, 1868, Tokyo (Edo)	136
9. Nhà doanh nghiệp-học giả – Sự chuyển hướng giữa thập niên 1870	150

Phần 4: “Học và kiếm tiền, kiếm tiền và học” - nhà doanh nghiệp, 1869-93

10. Maruzen: Một thử nghiệm về hình thức cổ phần	167
11. Ngân hàng tiền đồng Yokohama: Người Bảo vệ Vàng và Bạc của Nhật Bản	181
12. Mitsubishi: Ba viên kim cương và Yataro Iwasaki	199
13. “Vấn đề Mitsui quả thật là một vấn đề rất nhạy cảm”	214

Phần 5: “Người lãnh đạo của nhân dân”, 1879-1901

14. Sự phân chia lao động của một học giả – “tôi sẽ gặp những vị khách ở Kojunsha”	229
15. <i>Tờ Thời sự tân báo</i> thoát khỏi cuộc hỗn loạn chính trị năm 1881 – <i>Rời khỏi châu Á</i>	244
16. Sự xuất hiện của những doanh nhân trường Cao đẳng Keio – “phương pháp kinh doanh thực thụ trong nền văn minh”	265

“NHÀ HIỀN TRIẾT Ở MITA”	280
-------------------------	-----

PHỤ LỤC	293
---------	-----

BẢNG NIÊN ĐẠI CỦA FUKUZAWA

Ghi chú:

1. Trừ phi được nêu rõ, các hoạt động được ghi trong cột Fukuzawa đều là của Yukichi Fukuzawa.
2. Trừ phi được nêu rõ, tên của các viện, các sự kiện, v.v... đề cập đến khởi điểm, nền tảng, hay kết thúc của các viện hay sự kiện.
3. Chữ viết tắt:
 CW: *Conditions in the West* (Những điều kiện sống ở phương Tây)
 YF: Yukichi Fukuzawa, CWYF: *Collected Works of Yukichi Fukuzawa* (Tuyển tập Fukuzawa)
 YFA: *Autobiography of YF*, vol. 7 CWYF (Tự truyện Fukuzawa, trong Tuyển tập, tập 7)
 YFL17: *Tuyển tập Fukuzawa* tập 17
 YFL18: *Tuyển tập Fukuzawa* tập 18

	<i>Fukuzawa</i>	<i>Tại Nhật Bản</i>	<i>Hải ngoại</i>
1835-58	<i>YF ở Osaka, Nakatsu, Nagasaki và Osaka đến năm 23 tuổi</i>		
1835	Sinh ngày 10 tháng 1 tại Osaka		
1836	Hyakusuke mất Fukuzawa và gia đình trở về Nakatsu	Nạn đói Tenpo	
1837		Cuộc nổi dậy Oshio tại Osaka	Nữ hoàng Victoria lên ngôi
1839		Cầm tù những người dính dáng đến việc nghiên cứu Tây phương học	
1840			Cuộc chiến Á phiện (-1842)

1846			Chiến tranh Mỹ-Mexico
1851			Cuộc nổi loạn Taiping Cuộc triển lãm quốc tế đầu tiên ở London
1853		Perry đến Vịnh Edo	
1854	Đến Nagasaki		Cuộc chiến Crime (-1856)
1854	Đến Osaka Vào <i>Tekijuku</i> , Osaka		Tàu hỏa thung lũng Panama
1856	Trở về Nakatsu với Sannosuke Sau khi Sannosuke mất, trở thành chủ gia đình Quay lại <i>Tekijuku</i>	Harris đến Shimoda	
1857			Cuộc oanh tạc Canton
1858	Đứng đầu học sinh tại <i>Tekijuku</i> Nhận trách nhiệm đứng đầu trường Hà Lan học của lãnh địa Nakatsu ở Edo	Lãnh chúa Elgin đến Shinagawa Hiệp ước <i>Ansei</i> Cuộc thanh trừng <i>Ansei</i>	Cuộc nổi dậy của người da đỏ
<i>1859-67 Fukuzawa tại Edo (Tokyo) và ba chuyến đi sang phương Tây, năm 24-32 tuổi</i>			
1859	Kết bạn với Hoshu Katsuragawa Được Takichiro Moriyama dạy tiếng Anh	Hải cảng mở cho thương mại nước ngoài Yokohama, Nagasaki và Hakodate	
1860	Trên tàu <i>Kanrinmaru</i>	Ủy viên Naosuke Ii bị ám sát	Hiệp ước Pekin giữa Trung Quốc

	đến San Francisco Được chính quyền Mạc phủ tuyển dụng làm biên dịch viên Xuất bản quyển <i>Đại từ điển</i> <i>Trung-Anh</i>		và Anh Tổng thống Hoa Kỳ Lincoln
1861	Kết hôn với Ojun	Người Nga chiếm Tsushima Công sứ Anh ở Tozenji (Edo) bị tấn công	Nội chiến Mỹ (-1865)
1862	Trong đoàn đại biểu của chính quyền Mạc phủ đến châu Âu và mua nhiều sách tại London	Công sứ Anh ở Tozenji bị tấn công lần nữa Biến cố Richardson	
1863	Con trai Ichitaro chào đời	Cuộc oanh tạc của quân Anh ở Kagoshima Nỗ lực nổi loạn tại tòa án Kyoto	
1864	Thăm Nakatsu	Cuộc viễn chinh của chính quyền Mạc phủ đến Choshu Bốn cường quốc oanh tạc bằng khẩu đội pháo Choshu ở Shimonoseki	
1865	Dịch báo tiếng Anh Con trai thứ Sutejiro chào đời	Harry Parkes gặp Koin Kido và Kaoru Inoue Choshu bắt đầu mua vũ khí từ Thomas Glover	Giải phóng nô lệ ở Hoa Kỳ

1866	Bắt đầu viết quyển <i>CW</i>	Liên minh Satsuma Choshu Cuộc viễn chinh lần thứ hai của chính quyền Mạc phủ đến Choshu	Cuộc chiến Nga-Phổ
1867	Trong đoàn đại biểu của chính quyền Mạc phủ sang Mỹ và mua nhiều sách giáo khoa bằng tiếng Anh ở Washington & New York Mâu thuẫn với Tomogoro Ono về việc mua sách Xuất bản <i>CW</i> , quyển 1	Hoàng đế Komei băng hà Hoàng đế Minh Trị lên ngôi Quyền lực chính trị trả về cho Hoàng đế	Liên minh Bắc Đức Hoa Kỳ mua đảo Alaska
<i>1868-75 Fukuzawa ở Tokyo, năm 33-40 tuổi</i>			
1868	Dời khỏi nhà của lãnh địa Nakatsu ở Edo đến Shinsenza Cao đẳng Keio (KC) ở Shinsenza Từ chối lời đề nghị làm việc của chính quyền mới Kinh doanh xuất bản tại KC	Sắc lệnh cải cách Nội chiến (-1869) Lời tuyên thệ Hiến chương Anh quốc nhìn nhận chính quyền mới Edo được đổi tên thành Tokyo Tên niên đại Nhật đổi từ Keio sang Minh Trị	Nội các Disraeli đầu tiên Nội các Gladstone đầu tiên
1869	Maruzen Chi nhánh KC tại Tokyo Tham gia Hiệp hội xuất bản Tokyo Xuất bản quyển <i>All about the world</i>	Sự trở lại của Thái ấp và Hoàng đế	Tàu hỏa xuyên lục địa ở Hoa Kỳ Kênh đào Suez

1870	Chi nhánh KC ở Tokyo Mắc bệnh thương hàn trong vài tháng Về thăm Nakatsu và đưa mẹ lên Tokyo Xuất bản <i>CW</i> , quyển 2	Điện tín Tokyo-Yokohama	Cuộc chiến Pháp-Đức (-1871) Thống nhất nước Ý Công xã Paris (-1871)
1871	Trở lại Tokyo Dời đến Mita với KC	Dịch vụ bưu điện Sắc lệnh mới về tiền đồng Bãi bỏ hình thức lãnh địa và thiết lập quận	Thống nhất nước Đức Phái đoàn Iwakura
1872	Thăm Nakatsu qua Osaka để đưa ra lời đóng góp với công ty Maruzen Phòng xuất bản KC Phòng thời trang Xuất bản <i>Khuyến học</i> , tập 1	Công ty Mitsubishi Tuyến xe lửa Tokyo-Yokohama Lịch dương lịch Sắc lệnh Ngân hàng Quốc gia Sắc lệnh tham gia quân đội	
1873	Chi nhánh KC ở Osaka Xuất bản quyển <i>Đổi lịch, Khuyến học</i> , tập 2-3, <i>Kế toán</i> , bản mới của quyển <i>CW</i>	Cải cách thuế ruộng đất Phái đoàn Iwakura trở lại	Hoàng đế Trung Hoa lần đầu tiên gặp gỡ bộ trưởng nước ngoài Nữ hoàng Triều Tiên Min nắm quyền
1874	Chi nhánh KC ở Kyoto Hiệp hội tranh luận Mita Cử Hikojiro	Đề nghị thành lập Quốc hội do dân bầu cử Cuộc viễn chinh Đài Loan	Nội các Disraeli lần thứ hai

- Nakamigawa & Nobukichi Koizumin sang London
Xuất bản
Khuyến học, tập 4-13
- 1875 Làm chứng cuộc hôn nhân của Arinori Mori
Phòng tranh luận Mita.
Xuất bản
Khuyến học, tập 14,
Khái lược về văn minh
- 1876-81 Fukuzawa ở Tokyo, từ 41-46 tuổi
- 1876 Gặp Toshimichi Okubo
Viếng thăm Osaka
Xuất bản *Khuyến học*, tập 15-17
- 1877 Xuất bản *Phân chia quyền lợi, Kinh tế học cho mọi người*
- 1878 Đề trình về Ngân hàng tiền đồng lên Shigenobu Okuma.
- Tuyến xe lửa Osaka-Kobe
Mỏ than Takashima được chính quyền bán cho Shojiro Goto
Dịch vụ tàu thủy chạy bằng hơi nước thường xuyên giữa Mitsubishi Shanghai -Yokohama
Sắc lệnh thiết lập chính thể hiến pháp Luật Libel & Luật Báo chí
Sắc lệnh cấm mang kiếm
Ngân hàng Mitsui
Sắc lệnh Ngân hàng Quốc gia được điều chỉnh.
Công ty Thương mại Mitsui.
Cuộc nổi loạn của các cựu võ sĩ ở tây nam Nhật Bản
Cuộc nổi loạn Satsuma
Đại học Tokyo
Cuộc triển lãm trong nước
Trường Thương mại Mitsubishi
Trường Cao đẳng Kỹ thuật Hoàng gia
- Chiến tranh Nga-Thổ (-1878)
- Hội nghị Berlin

	Đề nghị sự giúp đỡ tài chính cho KC nhưng vô vọng. Xuất bản <i>Lý thuyết tiền tệ, Quyền con người, Quyền quốc gia</i>	Okubo bị ám sát Thị trường chứng khoán Tokyo Tàu Tokio	
1879	Được bầu làm chủ tịch Viện Hàn lâm Tokyo Được bầu làm phó chủ tịch Hội đồng thành phố Tokyo, hai tuần sau đó Đề nghị về <i>Kojunsha</i> , nơi “đàm đạo” Tích cực trong việc thành lập Ngân hàng tiền đồng Yokohama Tích cực giải quyết vấn đề Mỏ than Takashima Xuất bản <i>Nghị viện</i>	Viện Hàn Lâm Tokyo Hội đồng thành phố Tokyo Ryuku trở thành thuộc địa Okinawa	Liên đoàn quốc gia Ireland
1880	<i>Kojunsha</i> Quỹ Hỗ trợ KC Thương thảo về vấn đề mỏ than Takashima Được Hirobumi Ito, Kaoru Inoue và Shigenobu Okuma đề nghị làm biên tập viên cho tờ báo của chính phủ	Ngân hàng tiền đồng Yokohama Phong trào Tự do và Nhân quyền	Nội các Gladstone lần thứ hai Siêu lạm phát

1881	Phong Minh Tri Nhận lời đề nghị làm biên tập viên của tờ báo chính phủ Vấn đề mỏ than Takashima được giải quyết Kế hoạch tờ báo chính phủ bị thất bại Xuất bản <i>Chuyện đương thời</i>	Công ty Bảo hiểm Nhân thọ Meiji Vụ bê bối liên quan đến văn phòng Hokkaido Cuộc khủng hoảng Chính trị năm thứ 14 thời Minh Trị Okuma bị hất khỏi địa vị quyền lực Chính sách giảm lạm phát Matsukata	Alexander II bị ám sát Liên minh Đức, Áo và Nga
<i>1882-90 Fukuzawa ở Tokyo, từ 47-55 tuổi</i>			
1882	<i>Thời sự tân báo</i>	Hướng dẫn của hoàng gia dành cho binh lính Ngân hàng Nhật Bản Trường Tokyo Senmon Gakko (tiền thân của Đại học Waseda) <i>Rokumeikan</i>	Binh lính Triều Tiên nổi lên chống lại quân đội Nhật
1883	Gửi Ichitaro & Sutejiro sang Mỹ Được Kim Ok-kyun viếng thăm		Điện thoại Chicago NY
1884	Chiến dịch chống Triều Tiên trên tờ <i>Thời sự tân báo</i>	Ngân hàng Tiền đồng Yokohama, chi nhánh London	Chiến tranh Trung-Pháp (-1885) Cuộc nổi dậy bất thành của những người Triều Tiên thân Nhật, được quân Nhật hỗ trợ

1885	Chiến dịch chống Triều Tiên & Trung Quốc trên tờ <i>Thời sự tân báo</i> Bài xã luận “Rời khỏi châu Á” trên tờ <i>Thời sự tân báo</i>	Hiệp ước Tienchin giữa Trung Quốc & Nhật Bản Hệ thống nội các Nihon Yusen Ngân hàng Nhật Bản phát hành giấy bạc có thể đổi sang tiền đồng	Hiệp ước Tienchin giữa Trung Quốc và Pháp
1886	Viếng thăm Osaka-Kyoto Viếng thăm Mito	Đại học Hoàng gia (Tokyo) Giáo dục bắt buộc	Nội các Gladstone lần thứ ba
1887	Nakamigawa làm chủ tịch công ty Đường sắt Sanyo Chuyển quyền sở hữu tài sản ở Mita cho KC	<i>Bokumeikan</i> Dịch vụ điện Luật gìn giữ hòa bình	Hiệp ước Địa Trung Hải
1888	Ichitaro và Stejiro trở về từ Mỹ	Sắc lệnh về hệ thống thành phố, tỉnh thành	
1889	Ichitaro tham gia tờ <i>Thời sự tân báo</i> Sutejiro tham gia công ty Đường sắt Sanyo Chiến dịch gây quỹ cho Đại học Keio Đến thăm Kobe, Osaka, Nara, Kyoto, Nagoya và Shizuoka Ba giáo sư người Mỹ đến Nhật cùng với Arthur Knapp	Hiến pháp của Hoàng đế Tuyến xe lửa Tokaido Bộ trưởng ngoại giao Okuma bị ám sát Khủng hoảng kinh tế đầu tiên	Tháp Eiffel

1890	Đại học Keio Ngày lễ Hakone	Luật thương mại Sắc lệnh về tỉnh và quận Sắc lệnh về Ngân hàng và Ngân hàng tiết kiệm Công bố của hoàng đế về giáo dục Nghị viện họp phiên đầu tiên	
<i>1891-1901 YF ở tại Tokyo từ năm 56-66 tuổi</i>			
1891	Nakamigawa vào công ty Mitsui	Thái tử Nga bị tấn công ở Otsu	
1893	Bài xã luận “Luận về nhà kinh doanh thực thụ” đăng trên báo <i>Thời sự tân báo</i>		
1894	Đến thăm Nakatsu Chiến dịch chống Trung Quốc trên báo <i>Thời sự tân báo</i> Mở đầu chiến dịch gây quỹ cho chi phí chiến tranh trong cuộc chiến Trung-Nhật	Hiệp ước Anh-Nhật về Thương mại và Hàng hải Chiến tranh Trung-Nhật (-1895)	Kim Ok-kyun bị ám sát ở Thượng Hải
1895	Chiến dịch chống Trung Quốc trên tờ <i>Thời sự tân báo</i>	Hiệp ước Shimonoseki Tiền bồi thường từ Trung Quốc	
1896	Thăm Ise Thăm Nagano		Olympic ở Athens

1897	Thăm Nagoya, Kyoto, Osaka, Nara, Hiroshima và Okayama	Bản vị vàng	
1898	Xuất bản <i>CWYF</i> 5 tập Đợt quy lần 1, 26 tháng 9		Chiến tranh Mỹ - Tây Ban Nha
1899	Xuất bản <i>YFA</i>		Cuộc nổi loạn Boxer Chiến tranh Boxer
1900		Đạo luật Cảnh sát gìn giữ hòa bình	
1901	Đợt quy lần 2, 25 tháng 1 Mất, 3 tháng 2		Nữ hoàng Victoria mất, 22 tháng 1

Thư Viện Online

LỜI MỞ ĐẦU

Việc chân dung của Yukichi Fukuzawa (1835-1901) được khắc họa trên tờ giấy bạc 10.000 yên của Nhật Bản là điều hoàn toàn thích hợp. Sau ba chuyến đi sang phương Tây, Fukuzawa đã biết rõ rằng để cạnh tranh hiệu quả với phương Tây, người Nhật phải gây dựng một đặc tính kinh doanh hữu hiệu và hiệu quả. Với mục tiêu này, ông đã đào tạo ra lớp doanh nhân đầu tiên ở Nhật Bản. Ông đã đào tạo hàng trăm thanh niên tại trường Cao đẳng Keio vốn được thành lập vào năm 1868 sau những năm náo loạn của cuộc Cải cách từ một ngôi trường tồi tàn của lãnh địa và phát triển thành Đại học Keio vào năm 1890.

Dù mang hình ảnh là một học giả, bản thân Fukuzawa là một trong những doanh nhân thành công nhất của Nhật Bản vào thời Minh Trị. Ông đã vạch kế hoạch và điều khiển việc thành lập Ngân hàng tiền đồng Yokohama vào năm 1880, với mục đích thu hút tiền đồng bằng vàng và bạc. Nếu không có Ngân hàng tiền đồng, Ngân hàng Nhật Bản (1882) hẳn đã không thể được thành lập thành công. Kết quả là từ năm 1885, nền kinh tế Nhật Bản đã có được tiền tệ ổn định. Ông còn là cố vấn kinh doanh cho công ty Mitsubishi mới mẻ và cho công ty Mitsui, một hãng buôn của Tokugawa trước đây và giúp cả hai có thể phát triển thành hai tập đoàn lớn mạnh (*zaibatsu*) vào thế kỷ thứ 20. Fukuzawa thành lập công ty xuất bản của chính mình vào năm 1868, nhờ đó, công

Yukichi Fukuzawa, 1835-1901

ty Maruzen, cửa hiệu bán các sách phương Tây thành công đã ra đời. Trong quá trình thiết lập công việc kinh doanh của bản thân và cố vấn cho hai công ty Mitsubishi và Mitsui, Fukuzawa chưa bao giờ dựa vào bộ máy quan liêu của chính phủ. Thay vì vậy, chính chính phủ đã chủ yếu dựa vào khả năng kinh doanh của ông trong trường hợp của Ngân hàng tiền đồng Yokohama.

Lớp doanh nhân đầu tiên của nước Nhật hiện đại mà Fukuzawa đã tạo dựng nên với sự giúp đỡ của các cựu sinh viên Đại học Keio, đã đóng góp đáng kể vào nền kinh tế của nước Nhật. Những thành tựu của Fukuzawa và các cựu sinh viên Đại học Keio thật hiển nhiên khi trường Đại học Hoàng gia được thành lập ở Tokyo vào năm 1886, vị hiệu trưởng đầu tiên của trường chính là một cựu sinh viên Đại học Keio. Trong cuộc đời của Fukuzawa, việc dạy kinh tế, kinh doanh, thương mại và tài chính ở Đại học Keio là điều không viện giáo dục nào kể cả Đại học Hoàng gia có thể sánh bằng. Sự thành công của nền kinh tế Nhật Bản trong 25 năm cuối của thế kỷ thứ 19 nhờ một phần vào khả năng kinh doanh của ông.

Sinh ra và lớn lên tại nước Nhật phong kiến, làm thế nào Fukuzawa đã có thể đạt được thành tựu này? Trước hết, chúng ta cũng cần nhớ rằng cha của ông là một kế toán viên có năng lực trong chế độ cũ. Vì vậy, khả năng kinh doanh của Fukuzawa là một di sản mà cha ông để lại. Hơn thế nữa, Fukuzawa đã học cách kinh doanh của phương Tây trong ba chuyến đi sang phương Tây trước thời Minh Trị. Trong chuyến đi đầu tiên sang San Francisco vào năm 1860 trên con tàu *Kanrinmaru*, Fukuzawa đã nhận ra tầm quan trọng của tiếng Anh với vị trí là ngôn ngữ quốc tế. Trong chuyến đi thứ hai sang phương Tây, với tư cách là một thành viên của phái đoàn Nhật Bản vào năm 1862, ông đã trò chuyện với các doanh nhân ở London như Robert Chambers, nhà xuất bản và cung cấp sách tại Edinburgh. Ông cũng mua nhiều sách tiếng Anh, nguồn tài liệu chính yếu

để hiểu biết về phương Tây của ông. Cuối cùng, sau khi trở về từ chuyến đi sang châu Âu, ông đã ký thuật lại bằng tiếng Nhật những điều về phương Tây trong quyển *Conditions in the West* (Những điều kiện sống ở phương Tây). Việc viết ra quyển sách bán chạy nhất này cũng là một quá trình học hỏi đối với Fukuzawa và giúp ông thấm nhuần tầm quan trọng của việc kinh doanh trong thế giới hiện đại. Cuối cùng, trong chuyến đi sang Mỹ vào năm 1867, ông đã nhận ra tầm quan trọng của việc bán sách tiếng Anh. Ông cũng mua nhiều sách giáo khoa để sử dụng trong việc dạy tiếng Anh và các ngành khoa học xã hội trong trường Cao đẳng Keio. Ông cũng đã dùng những sách này để đào tạo lớp doanh nhân đầu tiên của Nhật Bản.

Đi sang phương Tây có lẽ là giấc mơ từ lâu của Fukuzawa. Năm 1854, khi ông 19 tuổi, ông đã may mắn có cơ hội đến Nagasaki, hải cảng duy nhất mở cửa với phương Tây trong khi cả nước Nhật đóng cửa với bên ngoài từ thập niên 1630. Một khi đã nhận ra những điều đang diễn ra bên ngoài lãnh địa nhỏ bé nơi ông ở, Fukuzawa đã từ chối quay về lại gia đình ở Nakatsu, cách Nagasaki khoảng 160 dặm. Trong khoảng thời gian tuổi trẻ của Fukuzawa, từ thập niên 1840 đến 1850, chế độ Tướng quân (samurai) kéo dài 250 năm đã không còn hiệu quả như trước. Tầng lớp võ sĩ cấp cao thống trị không thể hiểu được điều tầng lớp võ sĩ cấp thấp đang làm. Nhận ra rằng giờ đây thái độ không phục tùng sẽ không bị trừng phạt, Fukuzawa đã không còn do dự nhìn lại. Điều đáng chú ý là trong vòng bảy năm kể từ khi rời khỏi lãnh địa Nakatsu, ông đã rời Yokohama sang San Francisco trên con tàu chạy bằng hơi nước *Kanrinmaru*.

Trong những năm náo loạn của cuộc Cải cách, là một nhân viên của chế độ cũ, Fukuzawa đã khéo léo chọn con đường trung lập. Ông là nhân viên của chính quyền cũ trong văn phòng dịch thuật nhưng luôn thận trọng tránh né không liên quan nhiều hơn vào

công việc của chế độ cũ cũng như lo lắng theo dõi cuộc đấu tranh giữa chính quyền cũ và quân đội Hoàng gia. Năm 1868 khi chính quyền Cải cách mới hai lần đề nghị ông làm việc trong văn phòng ngoại giao của chính phủ, Fukuzawa đều yên lặng từ chối trong cả hai lần. Tại sao ông lại làm như vậy? Fukuzawa biết rằng ông không thể đóng vai trò phụ thuộc trong hệ thống các viên chức quan liêu. Mặc dù thỉnh thoảng đảm nhận trách nhiệm của võ sĩ cấp thấp ở lãnh địa Nakatsu, năm 1868, Fukuzawa được làm việc độc lập trong 15 năm. Thật ra, với vai trò là biên dịch viên của văn phòng chính quyền cũ, ông vẫn có thể làm việc tại nhà. Trước năm 1868, ông cư ngụ tại Edo hay Tokyo trong mười năm nhưng ông rời khỏi Nhật Bản trong hai năm để học hỏi nhiều hơn từ phương Tây. Fukuzawa là người duy nhất trong đất nước ông thực hiện ba chuyến đi sang phương Tây trước cuộc Cải cách vào năm 1868.

Fukuzawa cũng không có động cơ tài chính để tham gia chính quyền Cải cách. Quyển *Những điều kiện sống ở phương Tây* của ông đã trở thành mối quan tâm lớn ở Nhật Bản và trở thành quyển sách bán chạy nhất. Điều này đã giúp ông có được một khoản thu nhập lớn hơn thu nhập hằng năm của một viên chức chính quyền cũ vào năm 1867. Ông xuất bản tổng cộng sáu quyển sách trước cuộc Cải cách và tất cả đều được bán rất chạy. Trên hết, nhờ vào khả năng dịch báo tiếng Anh, Fukuzawa đã trở thành một cố vấn quan trọng về các vấn đề ngoại giao cho chính quyền cũ và cho các viên chức tại các lãnh địa khác, là những người hăm hở muốn biết các diễn biến xảy ra trên thế giới. Công việc dịch thuật này cũng thu lại lợi nhuận.

Trước đó, trong chuyến đi sang châu Âu vào năm 1862, Fukuzawa đã viết thư từ London cho một viên chức cấp cao của lãnh địa Nakatsu rằng điều người Nhật cần làm là “làm giàu cho đất nước và đẩy mạnh quân đội”. Câu nói này đã trở thành khẩu

hiệu khắp cả nước của chính quyền Minh Trị. Nhưng điều quan trọng hơn là trong ba năm của cuộc Cải cách, Fukuzawa đã thiết lập một khái niệm mà nước Nhật hiện đại cần làm là “học hỏi và kiếm tiền, kiếm tiền và học hỏi”. Đây quả là một cuộc bứt phá mà chính Fukuzawa và các học trò của ông cuối cùng đã được thoát khỏi thái độ khinh miệt với những vấn đề tiền bạc của tư tưởng Khổng tử kéo dài hàng thế kỷ. Fukuzawa đã có được sự độc lập về tài chính khi nghiên cứu những sách tiếng Anh và chăm chỉ viết sách về phương Tây bằng tiếng Nhật. Từ khởi điểm này, Fukuzawa đã tạo ra lớp doanh nhân người Nhật đầu tiên. Cũng từ khởi điểm này, nền kinh tế của nước Nhật hiện đại được hình thành.

Tuy nhiên, điều gây sự tò mò là Fukuzawa được người Nhật nhớ đến với vai trò là một nhà tư tưởng có ảnh hưởng nhiều nhất trong việc khai sáng nước Nhật hiện đại vào thời Minh Trị chứ không phải là một nhà kinh doanh xuất sắc. Tại sao lại như vậy? Ông chắc chắn là một nhà văn với nhiều tác phẩm. Ông là tác giả của những quyển *Những điều kiện sống ở phương Tây*, *Khuyến học*, *Lược khảo học thuyết về văn minh*. Ông cũng là người sáng lập ra tờ *Thời sự tân báo* phát hành vào năm 1882 và đóng góp nhiều bài xã luận, bài báo và lý luận cho nền độc lập của Nhật Bản với phương Tây. Năm 1890, ông đã thành lập Đại học Keio, trường Đại học tư thục đầu tiên ở Nhật Bản. Nhưng chúng ta cũng cần nhớ rằng vai trò là người truyền bá nền văn minh của ông cũng đã không dừng lại khi ông bắt đầu chiến dịch *Rời khỏi châu Á* trên tờ *Thời sự tân báo*. Khi đưa ra lời đề nghị Nhật Bản rời khỏi châu Á, Fukuzawa đã khẳng khái cho rằng Nhật Bản cần đối xử với Trung Quốc và Triều Tiên theo cách mà các cường quốc phương Tây sẽ làm.

Cũng cần nhận biết rằng khẩu hiệu “học hỏi và kiếm tiền, kiếm tiền và học hỏi” của ông cũng gây ra nhiều thái độ thù hằn. Những người phê bình Fukuzawa đã lên án và gọi ông là “nhà kinh doanh

có học thức”. Họ lý luận rằng Fukuzawa không phải là một học giả thực thụ mà chỉ là một người bán kiến thức. Quả thật, ông là một nhà kinh doanh vừa là một học giả. Chắc chắn, những kẻ chống đối ông đã lý luận theo quan điểm Khổng tử vốn xem kinh doanh là một công việc thấp hèn. Liệu việc khả năng kinh doanh của Fukuzawa bị bỏ qua tại Nhật Bản có liên quan gì đến những giá trị Khổng tử vẫn còn tồn tại đâu đó không?

Với tư cách là tác giả, tôi đã có vinh dự thực hiện phần cuối của việc viết sách này trong một môi trường học thuật tại giảng đường Clare của Đại học Cambridge. Nhà trường đã tạo mọi điều kiện thuận lợi cho tôi. Trường Đại học Keio đã hào phóng cho tôi được nghỉ phép một năm từ tháng 10 năm 1999 đến tháng 9 năm 2000. Nhờ đó, quyển sách này viết về nhân vật Fukuzawa đã được hoàn tất đúng vào dịp kỷ niệm một trăm năm ngày mất của ông (1901). Tôi cũng rất cảm kích sự giúp đỡ của Hiệp hội Nhật Bản, Đại học Keio, Seimeikai của Mitsubishi, và Ủy ban Nhật Bản của Chương trình Nghiên cứu châu Á tại Đại học Pittsburgh. Tôi gửi lời tri ân đến tất cả quý vị.

Để chuẩn bị cho quyển sách này, tôi rất biết ơn Kazumi U. Cunnison, Hilary và Robin Glasscock, Takayuki Kaga, Stephen Lees, Kouichiro Matsuda, Kazuko Matsumoto, Naoko Nishizawa, Yukiko và Tamio Takemura. Noboru Koyama tại thư viện của Đại học Cambridge và Yasuko Enosawa, trước đây làm việc tại thư viện Đại học Keio, chưa bao giờ không trả lời những câu hỏi không dứt của tôi. Tất cả các bản đồ và hình ảnh trong quyển sách này đều do Jake Brown chuẩn bị. Những chủ đề liên quan đến Fukuzawa đã được khuyến khích trong các hội nghị chuyên đề mà một số phần trong sách này được lập lại. Tôi đặc biệt cảm kích Janet Hunter và Shinya Sugiyama với những hội thảo tại Sheffield và Hakone vào năm 1998 và 1999; Richard Smethurst với hội nghị Chương trình châu Á tại Pittsburgh vào năm 1999

và Stephen Large với hội nghị Nghiên cứu Nhật Bản tại Cambridge vào năm 2000. Richard Smethurst đã đọc bản thảo cuối cùng trong thời gian Richard và Mae ở với chúng tôi tại Keio vào năm 2000. Tôi thật sự cảm kích sự giúp đỡ của Richard.

Trong suốt thời gian làm việc với những suy nghĩ không dứt về Fukuzawa, bà Olive Checkland đã khích lệ tôi rất nhiều. Những buổi học tại Ferry Path vừa thật thách thức và khích lệ. Ở cả Tokyo và Cambridge, vợ tôi Setsuko đã giúp đỡ tôi trong khi làm việc với những tài liệu văn thư tại thư viện Keio và Cambridge cũng như trong việc đánh máy bản thảo. Con trai chúng tôi, Taku ở Aberystwyth cũng hỗ trợ chúng tôi khi đưa ra những nhận định về Fukuzawa dựa trên những tài liệu mà con chúng tôi tự nghiên cứu.

Tôi hoàn toàn chịu trách nhiệm về mọi lời diễn giải và những sai sót có trong sách này.

NORIO TAMAKI

Phần 1

Đứa trẻ mồ côi cha trong thời kỳ
Nhật Bản loạn lạc, năm 1835-1859

1

Nakatsu và Nagasaki: những Lãnh chúa phong kiến và các thương gia người Hà Lan

Mùa xuân năm 1855, Iki Okudaira, thầy của Yukichi Fukuzawa đã đuổi Fukuzawa khỏi Nagasaki, nơi ông đã chăm chỉ theo học về đất nước Hà Lan, về lại Nakatsu, thuộc lãnh địa Okudaira. Tức giận vì không được theo học về các nước phương Tây, Fukuzawa, chàng trai trẻ 21 tuổi nổi loạn đã đến ở với người anh trai tại Osaka thay vì trở về lãnh địa Nakatsu bởi thấy rằng chàng không thể chịu nổi việc sống dưới chế độ phong kiến tại Nakatsu một lần nữa. Giờ đây, khi đã được tiếp xúc với những điều tuyệt diệu của phương Tây qua khu vực mở cửa Nagasaki, chàng không chịu nổi việc không được tiếp tục theo đuổi việc học. Phải chăng chỉ còn một cách táo bạo như đi qua các nước phương Tây thì chàng mới có thể tránh khỏi chế độ phong kiến? Một tham vọng được nảy sinh trong lòng Fukuzawa và điều này đã khiến chàng không còn chọn lựa nào khác ngoài việc không tuân theo người thầy phong kiến của mình. Hành động không chịu phục tùng tại Nagasaki đã khiến Fukuzawa khác hẳn những võ sĩ cấp thấp khác. Hành động chống đối của Fukuzawa sau đó không hề bị trừng phạt, và điều này cho chàng thấy rõ ràng rằng những lễ luật, nguyên tắc cổ hủ vốn chế ngự nước Nhật phong kiến lỗi thời đã không còn tác dụng nữa¹.

Yukichi Fukuzawa sinh ngày 10 tháng 1 năm 1835, có cha là Hyakusuke Fukuzawa và mẹ là Ojun Fukuzawa. Cha ông là một võ sĩ cấp thấp với mức lương *13 koku 2 men buchì* mỗi năm và

thu nhập thuần túy khoảng 8 *roku*². Cuộc hôn nhân giữa cha và mẹ ông được sắp đặt vào năm 1820 khi ông nội của ông, Hyozemon ngã bệnh. Năm 1822, Hyakusuke được gửi đến Osaka với tư cách là kế toán trưởng tại văn phòng lãnh địa Nakatsu, sát cạnh một kho chứa gạo. Mùa xuân 1826, ông cùng vợ là Ojun đến Osaka³. Yukichi Fukuzawa sinh tại Osaka, nhưng lớn lên tại Nakatsu và trưởng thành trong suốt những năm suy thoái của chế độ cũ, thời kỳ quyền lực của Tokugawa. Chế độ này đã đặt ra hàng trăm lệ luật mà về mặt lý thuyết là để trói buộc người dân trong khuôn khổ cứng nhắc của xã hội. Nhưng như điều Fukuzawa hiểu (nhờ việc ông lớn lên tại Nakatsu) tất cả những điều này đều vô nghĩa. Ở tầng lớp võ sĩ cấp thấp, gia đình ông thậm chí không thể có được cánh cổng để bảo vệ tài sản của gia đình. Vậy thì những lệ luật còn gì là quan trọng?

Điều quan trọng là Fukuzawa lớn lên tại Kyushu, hòn đảo tận phía nam của Nhật Bản, là nơi tiếp xúc với những tư tưởng phương Tây đến Nhật Bản qua cảng Nagasaki, nơi một vài thương gia người Hà Lan bị giam lỏng trên hòn đảo nhân tạo *Deshima* được phép buôn bán. Qua khu vực cảng này, kiến thức của phương Tây về kỹ thuật và khoa học đã len lỏi vào nước Nhật. Với điều kiện độc nhất vô nhị này, Nagasaki trở thành một Mecca cho những võ sĩ ham hiểu biết và bất mãn với khuôn khổ bó hẹp quá mức của cuộc sống trong thời Edo. Nhờ vào địa thế nằm trên đảo Kyushu, chỉ mất gần một tháng để đi bộ từ Edo (Tokyo ngày nay), nơi tập trung quyền lực của tướng quân, Nagasaki là nơi dễ tiếp cận với những võ sĩ đầy tham vọng tại Kyushu hơn bất kỳ chỗ nào khác ở Nhật Bản. Thêm vào đó, không có *sekisho* hay rào cản Mạc phủ tại khu vực tây Osaka và đảo Kyushu. Người dân có thể tự do đi lại trong khu vực phía tây của Nhật Bản. Ngoại lệ duy nhất là những người đứng đầu trong các gia đình võ sĩ phải tường trình về việc đi lại khi rời khỏi lãnh địa và nhiệm vụ của mình. Không

còn nghi ngờ gì nữa, Nagasaki chính là “điểm yếu” của đất nước Nhật Bản bế quan tỏa cảng dưới thời Tokugawa.

Một điều nữa, cũng không kém phần quan trọng đó là đảo Kyushu là nơi trú ngụ của một vài chi tộc hùng mạnh, vốn là những kẻ thù truyền kiếp của gia đình thống trị Tokugawa. Một trong số đó là đại danh *Tozama* hay đại danh bên ngoài, có tên gọi như thế sau trận chiến Sekigahara vào năm 1600, khi họ đứng về phe chi tộc Toyotomi. Kết cuộc là đại danh *tozama* vẫn đứng ngoài sự quản lý của tướng quân. Trong số khoảng 230 chi tộc tồn tại dưới thời kỳ cuối của chế độ Tokugawa, đã có 34 chi tộc nằm ở Kyushu. Trong số đó, có năm *tozama* ghê gớm là tộc Shimazu của Kagoshima, tộc Hosokawa của Kumamoto, tộc Kuroda của Chikuzen ở Fukuoka, tộc Nabeshima của Saga và tộc Arima của Kurume⁴. Tổng sản lượng gạo của năm tộc *tozama* lớn này chiếm đến 2/3 tổng sản lượng gạo của Kyushu. Những lãnh địa này hết sức nỗ lực thu thập thông tin và tích lũy kiến thức về khoa học-kỹ thuật của phương Tây qua cảng Nagasaki, đặc biệt là trong những năm lui tàn của chế độ tướng quân. Vì vậy, họ trở thành mối đe dọa với Mạc phủ cả trước khi có hiệp định mở cửa thông thương cảng năm 1859. Sự kết hợp giữa những ý tưởng phương Tây hiện diện qua cảng Nagasaki và các tộc hùng mạnh không ủng hộ chế độ báo trước sự kết thúc cho Mạc phủ. Gần bên những *tozama* Kyushu, tộc Choshu, một *tozama* hùng mạnh khác ở tận phía tây nam của Honshu, cũng được lợi từ Nagasaki.

Fukuzawa là một võ sĩ cấp thấp trong tộc Okudaira của Nakatsu tại bắc Oita, giáp với Fukuoka ở phía tây, đối diện với Setonaikai, hay Biển nội địa ở phía tây Nhật Bản về phía bắc. Lãnh địa Nakatsu là một trong chín *fudai* tại Kyushu. Họ được đặt tên gọi như vậy vì là đồng minh của phe chiến thắng, tức tộc Tokugawa vào trận chiến năm 1600. Là những *fudai* cai trị, họ được dàn quân tại Kyushu để có thể canh chừng mọi hoạt động của đại

danh *tozama* nguy hiểm. Tuy nhiên, ngay cả thành viên trong gia đình Okudaira, những lính gác của tướng quân tại Kyushu, cũng bị ảnh hưởng bởi một số tư tưởng len lỏi vào Nhật Bản qua cảng Nagasaki. Iki Okudaira, người đứng đầu một trong bảy dòng tộc Okudaira danh tiếng, đã đi đến Nagasaki để thỏa lòng hiếu kỳ của mình. May mắn thay cho Fukuzawa nói riêng và Nhật Bản nói chung, Okudaira đã chọn chàng thanh niên Yukichi Fukuzawa đi cùng với ông đến Nagasaki. Sự ngẫu nhiên lạ lùng này đã đưa Fukuzawa đeo đuổi một con đường sự nghiệp khác, đem lại lợi ích cho cả Fukuzawa và Nhật Bản.

Nakatsu là một lãnh địa nhỏ bé, một con sán sắt nếu so với những con cá sộp, những lãnh địa rộng lớn như lãnh địa Shimazu. Sản lượng gạo của lãnh địa Nakatsu là 100.000 *oku*, ít hơn 1/7 sản lượng gạo của Shimazu và có số dân số là 79.704 người năm 1867, ít hơn 8% dân số của Shimazu, là nơi có khoảng 1.500 gia đình nằm trong tầng lớp võ sĩ. Những lãnh địa Nakatsu chỉ là một chi tộc trung bình dưới thời kỳ Tokugawa trị vì. Do vậy, trong nhiều mặt, Nakatsu vẫn đại diện cho chính quyền Nhật Bản vào giữa thế kỷ thứ 19. Chẳng hạn như lãnh địa này có đến hàng trăm lệ luật ảnh hưởng đại danh cai trị người dân như có thể nhìn thấy ở bất cứ nơi nào khác tại Nhật Bản. Chính Fukuzawa đã có một nhận xét sâu sắc về cuộc sống trong lãnh địa Nakatsu của ông⁵.

Cấp bậc võ sĩ tại Nakatsu, chủ yếu dựa vào chiến tích quân sự gồm có năm cấp và mỗi cấp được chia làm ba bậc. Võ sĩ trong cấp 1 là các tướng và những sĩ quan cao cấp. Võ sĩ cấp 2 là những sĩ quan cấp thấp. Võ sĩ trong cả hai cấp này đều được gọi là *joshi*, hay võ sĩ thượng lưu. Những người đứng đầu lãnh địa được chỉ định từ võ sĩ cấp 1, bậc 1. Võ sĩ bậc 1, ở cấp 2 được gọi là *tomoban* hay thị vệ vì cơ bản, họ chỉ đi theo vua và võ sĩ ở cấp 1 trên *sankinkotai*; đây là yêu cầu tạm thời tại Edo. Tất cả các tướng lĩnh cao cấp quản lý lãnh địa được chỉ định từ *tomoban* và họ

luôn tìm cách để được thăng lên cấp 1, vốn là điều không mấy khó khăn. Số võ sĩ còn lại trong cấp 2 làm việc trực tiếp dưới sự lãnh đạo của *tomoban*. Ngay cả những võ sĩ này cũng có thể tìm cách đi lên cấp 1. Mặc dù những người theo đạo Khổng và các bác sĩ y khoa được xếp vào bậc 1 và bậc 2 của võ sĩ cấp 3, theo thứ tự, những người là võ sĩ thượng lưu cũng được bao gồm trong tầng lớp thượng lưu. Tại Nakatsu, chỉ tính riêng con số võ sĩ thượng lưu, tức người đứng đầu của các gia đình võ sĩ cấp cao, đã lên gần 400⁶.

Số võ sĩ còn lại trong lãnh địa, tức những người theo Khổng tử, bác sĩ y khoa thuộc hàng võ sĩ cấp 3 và những người thuộc cấp 4 và cấp 5 được gọi là *kashi*, hay những võ sĩ cấp thấp, tức người đứng đầu các gia đình võ sĩ cấp thấp, tổng cộng có hơn 1.100. Tầng lớp võ sĩ cấp 4 không phải là các tướng lãnh và tầng lớp võ sĩ cấp 5 là *ashigaru*, hay bộ binh là thành phần chính trong chiến trận. Những người trong bộ binh có cơ hội được thăng lên võ sĩ cấp 4. Bên cạnh đó, ngay cả con cái của các nông dân cũng có thể tìm cơ hội để được thăng lên võ sĩ cấp 4. Điều hoàn toàn không thể đạt được là vượt qua rào cản giữa võ sĩ thượng lưu và võ sĩ hạ lưu. Tại lãnh địa Nakatsu, chưa đến chục người được thăng tiến từ võ sĩ hạ lưu lên võ sĩ thượng lưu trong suốt thời kỳ Edo.

Tính cứng nhắc của hệ thống được thể hiện qua dự án xây dựng đường phố tại Nakatsu. Lâu đài Nakatsu, được xây dựng dọc theo bờ sông Yamakuni, có một vị thế rất tốt để canh phòng kẻ thù tiến vào đất liền và nhìn xuống bốn khu vực dân cư trong vùng. Về phía nam của lâu đài là hai hào, bên ngoài và bên trong, ở giữa hai hào là nơi ở của võ sĩ thượng lưu. Tất cả những người thuộc giới tri thức của Nakatsu đều xuất thân từ đây. Hướng về tây nam, qua khỏi hào bên trong, là nơi cư ngụ của các thương gia, thợ thủ công và người bán hàng. Còn lại hai khu vực sinh sống của dân cư: một khu vực phía bắc của thị dân và khu vực phía nam của

hào bên ngoài là chỗ cho võ sĩ cấp thấp. Rusuicho, nơi gia đình Fukuzawa sinh sống nằm ở khu vực phía bắc trong khu vực sinh sống của võ sĩ cấp thấp, gần với chỗ của các thợ thuyền.

Những luật lệ đặt ra cho người dân không gì khác hơn là một ví dụ điển hình cho tính khắc nghiệt giữa các tầng lớp tại Nakatsu và tại những nơi khác ở Nhật Bản. Dù trong hoàn cảnh thời tiết nào, *ashigaru* đều phải ngồi chân trần và nằm úp mặt xuống đất để bày tỏ thái độ vâng phục với các võ sĩ thượng lưu khi những người này đi ngang. Những võ sĩ cấp thấp không thể ngay lập tức bước vào phòng khi có mặt các võ sĩ cấp cao mà phải chờ cho đến khi được mời vào cũng như phải để kiếm của mình ở bên ngoài. Sự phân biệt giai cấp cũng được thấy rõ trong ngôn ngữ. Bốn giai cấp gồm võ sĩ thượng lưu, võ sĩ hạ lưu, thương gia và nông dân đều nói khác nhau để mọi người có thể dễ dàng nhận ra ai thuộc tầng lớp nào. Tính khe khắt của việc phân biệt giai cấp mạnh mẽ đến nỗi hôn nhân giữa võ sĩ thuộc hai tầng lớp thượng lưu và hạ lưu cũng bị nghiêm cấm. Việc nghiêm cấm hôn nhân giữa các tầng lớp kéo dài gần 300 năm là kết quả của một tình huống nơi “có hai loài người cùng tồn tại trong một nơi” như Fukuzawa nhận xét⁷.

Sự phân chia giai cấp đã có những ảnh hưởng kinh tế nhất định trên các gia đình võ sĩ trong lãnh địa. Sản lượng gạo trên danh nghĩa là 100.000 *koku* đã đem lại cho lãnh địa Nakatsu thu nhập là 50.000 *koku*⁸, trong đó 30.000 *koku* thuộc về lãnh chúa và gia đình cũng như trang trải các chi phí chính thức của lãnh địa. Trong số 20.000 *koku* còn lại, mỗi bộ trưởng nhận 1.000 đến 2.000 *koku* và mỗi chức sắc thuộc tầng lớp võ sĩ thượng lưu nhận 100 đến 250 *koku*, chỉ chừa lại một phần nhỏ cho tầng lớp võ sĩ hạ lưu gồm hơn 1.100 gia đình. Các võ sĩ hạ lưu và gia đình không còn lựa chọn nào khác hơn là làm những công việc phụ, đủ loại. Tất cả thành viên trong gia đình, nam hay nữ, miễn có

thể làm việc, đều nhận việc, cả ngày lẫn đêm, gồm việc kéo sợi và công việc thủ công. Kết luận cho những quan sát của mình, Fukuzawa đã đưa ra một thực tế như sau:

Họ vờ như đang làm những công việc phụ, nhưng thật ra, họ làm những công việc này như những việc chính và xem những công việc chính trong lãnh địa là việc phụ. Vì vậy, theo một nghĩa nào đó, họ không phải là những võ sĩ, mà là thợ thủ công⁹.

Thế thì, bốn phận chính của những võ sĩ hạ lưu là gì? Các bốn phận cơ bản của họ gồm có phục vụ trên chiến trường như bộ binh hay lính canh cho các võ sĩ cao cấp. Thế nhưng sau Cuộc Cách mạng Shimabara vào năm 1638, không hề có cuộc nổi loạn hay chiến tranh trên đảo Kyushu hay ở nơi nào khác tại đất nước Nhật Bản. Thời kỳ hòa bình dài một thế kỷ đã hoàn toàn thay đổi tình hình. Các bốn phận quân sự không còn là nhiệm vụ canh phòng quanh lâu đài. Thay vào đó, những võ sĩ hạ lưu làm đủ mọi công việc bàn giấy. Công việc quan trọng nhất là kế toán, là việc mà các võ sĩ thượng lưu vẫn không thích nên thường chỉ định những võ sĩ có khả năng và đáng tin cậy từ những hàng võ sĩ hạ lưu. Trên danh nghĩa, các võ sĩ thượng lưu trông coi công việc kế toán, nhưng không bao giờ hiểu được tình hình đang diễn ra trong các phòng kế toán nên dễ dàng bị lừa. Những võ sĩ hạ lưu bình thường cũng dự phần vào các công việc vặt vãnh khác như giám sát các kỵ sĩ, thợ mộc, thợ đóng tàu, thậm chí nấu nướng cho những võ sĩ thượng lưu trong lâu đài.

Quả là có hai loài người cùng tồn tại trong lãnh địa như Fukuzawa đã quan sát. Theo ông, những võ sĩ thượng lưu là “những quý tộc” vô dụng, đẩy mọi công việc “hèn hạ” cho võ sĩ hạ lưu trong khi dồn sức vào vấn đề chính trị trong lãnh địa, đấu kiếm, cưỡi ngựa và đọc văn thư Trung Hoa. Đến phiên mình,

những võ sĩ cấp thấp chăm chỉ đã tự tạo cho mình một thế giới ngoài xã hội võ sĩ, như Fukuzawa đã nhận xét sau đây:

Trong hai đến ba thập niên gần đây, những công việc được gọi là “phụ” của giới võ sĩ hạ lưu cuối cùng cũng bắt đầu phát triển. Những người vốn đóng tủ và tạo ra những chiếc mâm từ vỏ cây tuyết tùng hay dây thừng nhỏ để cột tóc dần dần chế tạo thêm nhiều sản phẩm. Có người đã đóng guốc, làm dù, dán giấy trên những chiếc đèn lồng, làm tăng thêm giá trị bằng cách quét sơn mài trên những chiếc tủ gỗ, chế tạo cửa lùa và màn hình giấy là những sản phẩm cũng đẹp và tốt như do những thợ mộc lành nghề tạo nên. Về sau, xuất hiện thêm những người vừa kinh doanh vừa sản xuất. Họ đóng tàu, mua hàng hóa và đóng sang Osaka, thậm chí cùng đi trên những chuyến tàu. Hẳn nhiên, không phải mọi võ sĩ hạ lưu đều dự phần vào việc sản xuất và buôn bán. Nhưng khi một số bắt đầu tham gia vào công việc, bạn bè sẽ cùng giúp đỡ họ về mặt tiền bạc. Tiền không được dành dụm và được luân chuyển nhanh chóng để tạo ra lợi nhuận thay thế. Khi việc mua bán đã trở nên khá phổ biến trong giới võ sĩ, những võ sĩ thượng lưu đã không thể bỏ qua và trong nhiều trường hợp, họ cũng bí mật đầu tư tiền bạc vào việc này. Tuy nhiên, do thừa hưởng nền giáo dục của mình, những võ sĩ thượng lưu thường không thông thạo về lĩnh vực kế toán và hầu như không biết gì về việc tài chính nên phải phụ thuộc, giao phó cho các võ sĩ hạ lưu. Vì vậy, họ có thể chịu mất tiền bạc vô ích hay phải hài lòng với số lợi nhuận còn sót lại¹⁰.

Như Fukuzawa đã quan sát, thực tế cho thấy vào những ngày cuối cùng khi hệ thống cai trị đang trên bờ sụp đổ, sự xuất hiện của nền kinh tế thị trường đã thay đổi các gia đình của tầng lớp võ sĩ hạ lưu. Mọi thành viên trong gia đình, nam phụ lão ấu, đều

tham gia vào các công việc phụ bận rộn. Có lẽ đây là lần đầu tiên trong xã hội võ sĩ, người mẹ và những người phụ nữ trong gia đình võ sĩ hạ lưu có được chỗ đứng về mặt kinh tế, mà người chủ gia đình không thể bỏ qua vì thu nhập của họ cũng không thể thiếu được trong nhà. Nền tảng kinh tế chắc chắn đã thúc đẩy vai trò của người mẹ, là người thậm chí đã có thể can thiệp vào những vấn đề cụ thể của võ sĩ. Mẹ của Fukuzawa là đại diện của mẫu người phụ nữ này¹¹. Theo chiều hướng này, hiểu theo nghĩa nào đó, gia đình võ sĩ hạ lưu đang dần được “hiện đại hóa” vào cuối kỷ nguyên hiện đại đầu tiên.

Khi gao rẻ tiền vốn gắn liền với chế độ Tướng quân bắt đầu nhường bước cho nền kinh tế thị trường xuất hiện, thế cân bằng mà dựa vào đó tầng lớp võ sĩ thượng lưu cai trị, đã mất đi. Fukuzawa mô tả một sự kiện đáng kinh ngạc vào năm 1863, làm nổi bật tình hình hỗn loạn tại Nakatsu:

Chính vào lúc đó, vài chục võ sĩ cấp thấp đã trưởng thành nhưng vô công rồi nghề (họ không hoàn toàn không có việc nhưng không được phép dự phần vào những công việc quan trọng trong lãnh địa) đã bí mật bàn mưu ám hại bộ trưởng đang cầm quyền. Đây là việc chưa từng xảy ra tại lãnh địa Nakatsu. Nếu việc này xảy ra cách đây ba thập niên, chắc chắn mỗi người trong nhóm sẽ bị bắt và xử tử. Tuy nhiên, do thời cuộc lúc bấy giờ, người cầm quyền không những không thực hiện việc hành quyết mà còn cất chức của vị bộ trưởng nhằm làm dịu dư luận của công chúng. Đây là dấu hiệu đầu tiên cho thấy thời kỳ cai trị bình ổn trong 250 năm bắt đầu tàn lụi.¹²

Vị bộ trưởng, mục tiêu của cuộc ám sát chính là Iki Okudaira.¹³ Cuộc nổi loạn này tại lãnh địa Nakatsu cho thấy tình hình chính trị bất ổn đang treo lơ lửng trên chế độ cai trị đang tàn dần vào

đầu những năm 1860. Naosuke Ii, viên chức cấp cao của Mạc phủ bị sát hại vào tháng 3 năm 1860. Viên chức cấp cao Nobuyuki Ando bị tấn công vào năm 1862. Sự kiện Richardson vào tháng 9 năm 1862 lên đến cao điểm trong cuộc oanh tạc của người Anh tại Kagoshima vào tháng 8 năm 1863. Tháng 9 năm đó, việc làm tảo bạo tại Tòa án Kyoto đã đuổi một nhóm các nhà quý tộc cách tân. Ngay cả lãnh địa xa xôi Nakatsu cũng chịu ảnh hưởng từ tình hình thay đổi này. Hành động chống đối mệnh lệnh từ thầy giáo của Fukuzawa tại Nagasaki vào năm 1855 (đã được đề cập từ đầu) cũng phản ánh tình hình náo loạn bắt đầu nhen nhúm này.

Nửa đầu thập niên 1830, bọn trẻ nhà Fukuzawa rất thích không khí thành thị tại Osaka, trung tâm thương mại và tài chính quan trọng nhất của Nhật Bản thời Tokugawa. Mùa xuân năm 1831, khi thời gian làm việc mười năm tại Osaka gần hết hạn, Hyakusuke Fukuzawa, cha của Yukichi và nhân viên kế toán trưởng tại lãnh địa đưa ra lời đề nghị được trở về Nakatsu. Tuy nhiên, lời đề nghị này bị bác bỏ. Chi tộc yêu cầu ông ở lại văn phòng Osaka thêm một năm với mức tiền thưởng được nhận thêm là ba *ryo* đồng tiền vàng.¹⁴ Mùa xuân năm 1832, khi thời hạn một năm nữa gần hết, lời đề nghị được trở về Nakatsu của Hyakusuke lần này lại bị bác bỏ. Một lần nữa, ông được thuyết phục tiếp tục công việc của mình tại Osaka thêm một năm với mức tiền thưởng là 200 *monme* đồng tiền bạc, tương đương với 3 *ryo*.

Trong khoảng thời gian giữa hai lần đề nghị được trở về Nakatsu, Hyakusuke Fukuzawa ghi lại trong gia phả của gia đình, tức sơ yếu lý lịch không chính thức của ông những thông tin sau đây:

Khi còn ở Kyoto... vào ngày 4 tháng 11 [năm 1831], tôi nhận được lệnh khẩn cấp quay về Osaka và có mặt ở đó vào tối ngày 5 tháng 11. Rồi tôi được báo phải lập tức đi đến Edo theo lời yêu cầu của hai lãnh chúa tại đó. Tôi rời Osaka ngày

9 tháng 11 và đến Edo vào ngày 22. Đích thân *Ngài chủ cao niên thân thiết* đã gặp và giao cho tôi vài công việc tin cẩn. Tháng 11, tôi rời Edo và về lại Osaka.¹⁵

Sự kiện khác thường này đã làm nổi bật lý lịch của Hyakusuke. “Hai vị lãnh chúa” tại Edo chắc chắn là vị lãnh chúa đang cai quản lãnh địa Nakatsu và vị Lãnh chúa đã về hưu, cả hai vị đều cư ngụ gần nơi của Tướng quân là Edo. *Ngài chủ cao niên thân thiết* hay *goinkyō sama*, cụm từ bày tỏ sự kính trọng nhất dành cho vị lãnh chúa đã về hưu, chắc chắn là Masataka Okudaira, vị Lãnh chúa thứ năm của Nakatsu là người đã về hưu vào năm 1825. Lãnh chúa Masataka đã buộc Hyakusuke phải nhanh chóng thực hiện chuyến đi và về Edo vốn mất bốn tuần nếu đi bộ. Thế thì công việc quan trọng đó là gì?

Trong thời cai trị của Tướng quân Tokugawa, gạo là sản phẩm cơ bản của Nhật Bản. Tầm quan trọng của lãnh địa của một lãnh chúa phong kiến được thể hiện qua sản lượng gạo thâu được mỗi năm. Khi vụ mùa được thu hoạch vào mùa thu, thường được đem ra chợ để bán. Nếu không, các lãnh chúa phong kiến sẽ không có thu nhập bằng tiền mặt. Khắp Nhật Bản đều có những chợ gạo nhưng quy mô chợ gạo ở Osaka lớn hơn hẳn những nơi khác trong nước. Người ta nói rằng mỗi năm, có khoảng 3 triệu *oku* gạo được chở bằng tàu đến Osaka và bán tại chợ gạo ở đây.¹⁶ Đây là con số khổng lồ khi xét rằng tất cả 300 lãnh địa gộp lại tạo ra khoảng 18 triệu *oku* trong những năm của thập niên 1790; trong đó, chỉ 40% phải đóng thuế cho các lãnh chúa phong kiến và tith.¹⁷ Osaka, trung tâm buôn bán gạo hẳn nhiên trở thành thị trường hàng đầu cho phần lớn các loại hàng hóa còn lại và quan trọng hơn, là trung tâm tài chính nơi diễn ra đủ loại giao dịch phát sinh. Thương gia các loại trở thành *ryōgae*, hay thương gia trao đổi hoặc chủ ngân hàng.¹⁸ *Ryōgae* là những thương gia

giàu có nhất và thống trị hoạt động buôn bán tại Osaka; họ tồn tại như những biểu tượng cho sự phát triển thương mại của một nước Nhật hiện đại hóa thời kỳ đầu tiên.

Nhiều lãnh địa phong kiến, đặc biệt là những lãnh địa gần Osaka hơn Edo, đặt kho hàng của mình tại Osaka để họ có thể buôn bán gạo và các sản phẩm khác cho *ryogae* ở Osaka cũng như các thương gia khác trên thị trường rộng lớn này. Có thời điểm, tổng số kho hàng của chi tộc là 80 kho.¹⁹ Vào những năm đầu của kỷ nguyên Tokugawa vào thế kỷ thứ 17, cả việc quản lý kho hàng tại Osaka và việc buôn bán gạo và các sản phẩm khác đều hoàn toàn phụ thuộc vào những võ sĩ hạ lưu. Hệ thống võ sĩ phát triển trong những năm đầu của thời kỳ Tokugawa đã đặt tầng lớp thương gia vào hạng cuối cùng của thang bậc xã hội với tầng lớp võ sĩ đứng đầu, nông dân đứng thứ nhì và thợ thủ công ở hàng thứ ba. Trật tự xã hội này thể hiện tư tưởng Khổng tử cho rằng công việc kiếm tiền và những việc liên quan đến tiền bạc đều bị khinh rẻ như việc sống ăn bám. Nhưng tiền bạc là điều không thể thiếu với võ sĩ, nên tầng lớp võ sĩ thượng lưu cai trị buộc những lính hầu hạ lưu phải làm những công việc “nhơ bẩn” về vấn đề tiền bạc trong lãnh địa và tại cả Osaka, Edo, Kyoto và những nơi khác.

Vào cuối thế kỷ thứ 17, tầng lớp *ryogae* tại Osaka và những thương gia khác dần dần nhận lãnh công việc bán gạo này. Thông thường, gạo được chuyển từ những lãnh địa địa phương tại Osaka vào mùa xuân hay mùa hè sau khi được thu hoạch để đem bán, nhưng ngày càng có nhiều lãnh chúa cần tiền sớm hơn do khủng hoảng tài chính. Vì vậy, các *ryogae* tại Osaka thường cung cấp tiền cho các lãnh địa và đổi lại, họ bắt đầu trông coi những kho hàng trong lãnh địa và bắt đầu được biết đến là những *kuramoto*, hay những người chịu trách nhiệm kho hàng. Vào cuối thế kỷ, hầu như các kho hàng tại Osaka đều do *kuramoto* coi sóc. Sự

xuất hiện của những người này đã biến nhiệm vụ của các võ sĩ hạ lưu tại Osaka thành những người thương thảo giữa những *ryogae* và những quan chức cao cấp trong lãnh địa. Hyakusuke Fukuzawa, với tư cách là kế toán trưởng cho lãnh địa Nakatsu đã trở thành một người thương thảo như thế và những *ryogae* mà ông liên lạc chính là các thương gia giàu có, danh tiếng tại Osaka²⁰ là Konoike và Kajima.

Công việc thương thảo quan trọng nhất của Hyakusuke là thương thảo với Konoike và Kajima để hoãn việc lãnh địa trả nợ cho họ. Yukichi Fukuzawa nhớ mẹ ông đã thường nói thỉnh thoảng, cha ông vẫn phàn nàn về những cuộc thương thảo kéo dài với những *ryogae*. Dù công việc có nhàm chán thế nào chăng nữa, khoảng thời gian làm việc hơn mười năm tại Osaka là một bằng chứng cho thấy Hyakusuke được xem là rất có khả năng trong văn phòng mình và là người không thể thiếu tại lãnh địa Nakatsu. Masataka Okudaira, cư ngụ tại Edo, chắc chắn đã nghe về ảnh hưởng đáng tin cậy của ông tại văn phòng Osaka và tin nhiệm gọi Hyakusuke đến Edo để gặp các lãnh chúa. Với tầng lớp võ sĩ hạ lưu như Hyakusuke Fukuzawa, việc gặp gỡ cá nhân với một lãnh chúa đã về hưu là điều không thể xảy ra. Tuy nhiên, đối với Masataka, người buông mình theo sở thích đất tiền, như việc học hỏi và sưu tầm về đất nước Hà Lan²¹, không còn lựa chọn nào khác hơn là yêu cầu một nhân viên kế toán có năng lực thực hiện một công việc tin cậy, quan trọng. Nhiệm vụ mà Masataka giao phó cho Hyakusuke thực hiện có thể gần như chắc chắn đó là vay mượn thêm ít tiền cho *ngài chủ cao niên đáng kính* của lãnh địa Nakatsu. Vì vậy, điều hoàn toàn hợp lý là chuyến đi đến Kyoto vào đầu năm 1832, ngay sau cuộc gặp gỡ và đặc biệt được chính Hyakusuke ghi lại trong gia phả là liên hệ và thuyết phục các *ryogae*, những người đặt văn phòng tại Osaka, Kyoto và có lẽ ở cả Edo, là để cho lãnh địa Nakatsu vay tiền.²²

Công việc đặc biệt của Hyakusuke phục vụ cho ngài *chủ cao niên đáng kính* dường như đã thành công. Mùa xuân năm 1834, ông được gọi đến Edo và được thăng chức cùng với yêu cầu phục vụ thêm năm năm trong văn phòng tại Osaka. Khi Hyakusuke Fukuzawa thay cha đóng vai trò người chủ gia đình, ông được đặt ở vị trí thứ ba trong số bốn cấp bậc, gọi là *koyakunin* hay nhân viên thường. Sau khi hoàn thành mỹ mãn công việc mà ngài *chủ cao niên đáng kính* Masataka giao phó, Hyakusuke được thăng lên hai bậc, lên đến bậc cao nhất trong bốn tầng cấp bậc, gọi là *chukosho*, hay lính canh trên mặt trận. Không lâu sau khi được thăng tiến, Hyakusuke được phép rời khỏi Nakatsu trong một thời gian ngắn. Gia đình Fukuzawa được phép trở về Nakatsu trong ba tháng để nghỉ ngơi. Đầu năm 1836, khi Yukichi được một tuổi, cha ông, Hyakusuke được chỉ định tạm quyền giám sát văn phòng Osaka. Đây thực chất là vị trí người đại diện được ủy quyền của tộc Nakatsu tại Osaka. Ngoài ra, trên thực tế, ông còn là nguồn trợ giúp về tài chính cho lãnh chúa Nakatsu. Đây quả là một thành công đáng chú ý đối với một võ sĩ hạ lưu như Hyakusuke Fukuzawa và chắc chắn là đỉnh cao thành công của gia đình Fukuzawa trước năm 1868. Không lâu sau đó, Hyakusuke qua đời vì một cơn đột quy vào ngày 31 tháng 7 năm 1836, kết thúc cuộc sống tại Osaka của gia đình ông.²³

Chỉ một tháng sau cái chết đột ngột của Hyakusuke, tháng 9 năm 1836, gia đình Fukuzawa trở về lại Nakatsu. Đối với bọn trẻ, trừ Yukichi, đây là chuyến đi thứ nhì, buồn tẻ trở về quê hương. Gia đình Fukuzawa sống trong một ngôi nhà ở Rusuicho, nơi có khoảng 30 ngôi nhà dọc theo hai bên đường nhỏ hẹp, một số ngôi nhà có bề ngang 200 mét và chiều dài là 100 mét. Căn nhà, do bị bỏ hoang gần 15 năm thật tồi tàn và nhỏ bé. Thậm chí Yukichi phải ngủ trong căn phòng nhỏ khi có khách khứa đến thăm vào buổi tối. Tại Osaka, gia đình Fukuzawa có một đầy tớ nam phục

vụ, nhưng khi trở về Nakatsu, họ không thể chi trả cho việc nuôi đầy tớ trong nhà.²⁴ Trong lúc đó, Sannosuke, anh trai của Yukichi trở thành chủ gia đình và tiếp tục khoản lương 13 *oku* 3 *men buchi*, tức mức gạo nhận được là hơn 8 *oku*. Khi Sannosuke kết hôn và một bé gái ra đời, số thành viên của gia đình Fukuzawa tăng lên là tám. Gia đình Fukuzawa phải đối diện với tình trạng nghèo đói. Tuy nhiên, đây cũng là tình trạng phổ biến với mọi nhà của tầng lớp võ sĩ hạ lưu.²⁵ Cái chết của Hyakusuke và việc dời nhà về lại Nakatsu sau đó quả là điều khó khăn cho gia đình Fukuzawa.

Không lâu sau khi trở về Nakatsu, Yukichi được chú ông là Jutsuhei Nakamura trên danh nghĩa nhận làm con nuôi. Ông là em trai của Hyakusuke nhưng vẫn sống với mẹ và anh chị em tại Rusuicho.²⁶ Việc nhận làm con nuôi là một nghi lễ trang trọng. Với những mục đích thực tế, Yukichi Fukuzawa lớn lên không có cha bên cạnh và cuộc sống tại lãnh địa Nakatsu sẽ như thế nào với Fukuzawa?

Không còn nghi ngờ gì nữa, gia đình Fukuzawa phải chịu đựng cuộc sống như những người lạ ngay tại quê nhà vì họ nói giọng Osaka, hoàn toàn khác với phương ngữ tại Nakatsu. Như Fukuzawa viết khi mở đầu tự truyện của mình, bởi sự khác biệt này mà Yukichi và chị em ông luôn lẩn tránh việc chơi cùng với những đứa trẻ trong vùng, ngay cả với những anh chị em họ của mình. Giọng Osaka của họ được làm rõ hơn qua cách sống của gia đình, chẳng hạn như cách họ mặc *kimono* và kiểu tóc mà mẹ Fukuzawa chải cho các con cũng hoàn toàn theo kiểu của dân Osaka. Theo nghĩa này, gia đình Fukuzawa hoàn toàn là những người lạ ngay chính trên quê hương mình.²⁷ Sự tách biệt này tạo nên sự gần gũi giữa mọi người trong gia đình. Mẹ của Fukuzawa luôn nói về cha ông và dù những kỷ niệm về cha ông theo trí nhớ của mẹ có phần nào hơi cường điệu nhưng Yukichi vẫn nhớ rất

rõ những điều đó.²⁸ Quan niệm của Fukuzawa cho rằng chế độ phong kiến là kẻ thù của cha ông chắc chắn cũng chủ yếu là do những câu chuyện mẹ ông kể lại.

Trong gia đình, Yukichi Fukuzawa vẫn có thể xử sự tùy thích vì ông là con trai thứ. Yukichi thậm chí đã bày tỏ tham vọng trở nên giàu có của mình với anh trai Sannosuke. Một lần nọ, khi đang chơi đùa trong nhà, ông đã dẫm lên những tờ giấy có ghi tên *Daizen no Taifu Okudaira*, chức danh chính thức của lãnh chúa Nakatsu. Kiểu hành động như vậy trái ngược với nguyên tắc của võ sĩ và quan niệm Khổng tử. Là người luôn trung thành với các lãnh chúa và chủ mình, Sannosuke đã rất phật ý với Yukichi trong cả hai trường hợp nhưng không thể kỷ luật cậu em của mình.²⁹ Nếu Yukichi xử sự như vậy trước mặt cha mình, ông chắc chắn sẽ bị la mắng, thậm chí sẽ bị phạt. Yukichi Fukuzawa, cậu bé mồ côi cha đã tận dụng mọi thời cơ liều lĩnh mà nếu cha ông còn sống sẽ không để chuyện đó xảy ra.

Có lẽ, điều quan trọng nhất cho việc phát triển sự nghiệp tương lai của Yukichi chính là việc ông bắt đầu học hỏi về văn học Trung Hoa ở tuổi 15, một độ tuổi khá muộn so với những năm của thập niên 1840 và 1850.³⁰ Nói chung, những võ sĩ trẻ tuổi cấp thấp hiếm khi có cơ hội học hành đúng mức. Lãnh địa Nakatsu có một trường học chính thức gọi là *Shinshukan*, do lãnh chúa đầy quyền lực Masataka Okudaira thành lập vào năm 1796. Về nguyên tắc, bất kỳ thanh niên nào trong lãnh địa Nakatsu, không phân biệt giai cấp hay thậm chí người đó có là một nông dân chăng nữa, vẫn có thể theo học tại đây. Tuy nhiên, trên thực tế, trừ những thanh niên thuộc tầng lớp võ sĩ thượng lưu, việc các thanh niên đăng ký học ở trường vốn tọa lạc ngay giữa khu vực sinh sống của giới thượng lưu, là điều không thể xảy ra. Nhưng điều quan trọng hơn, như lời Fukuzawa viết trong quyển sách *Lãnh địa cũ (Old Domain)* của mình là con cái của những võ sĩ cấp thấp không thể theo học văn

học Trung Hoa là vì công việc hằng ngày khiến họ không còn thời gian cho việc học hành nữa. Nhiều người trong số họ thậm chí không có thời gian để tập luyện đấu kiếm. Vì vậy, Yukichi không có cơ hội để học văn chương Trung Hoa mãi đến khi ông ở độ tuổi thiếu niên. Anh trai ông, Sannosuke, dù lớn hơn Yukichi chín tuổi, cũng không thể chăm sóc em trai mình vì quá bận rộn với công việc. Tuy nhiên, việc ít có cơ hội học tập văn học Trung Hoa hóa ra lại là một ưu điểm của Yukichi. Trước khi rời Nakatsu đến Nagasaki vào tháng 3 năm 1854, Yukichi đã dành khoảng năm năm để học văn học Trung Hoa. Mặc dù ông tự hào viết rằng ông đủ thông minh để đọc rất nhanh chóng³¹ một số tác phẩm văn chương Trung Hoa, khoảng thời gian ít ỏi ông tiếp xúc với văn học đã giúp ông dễ dàng tiếp thu những đề tài mới như tiếng Hà Lan khi ông nhìn thấy một tương lai xán lạn.

Đối với Fukuzawa tại Nakatsu, xa cách với những khu vực thành phố lớn khác, dường như không có cách nào để tiếp cận với những ngành học về đất nước Hà Lan. Ông viết:

Ngành học về phương Tây đã tồn tại ở những khu vực thành thị hơn cả trăm năm nay nhưng với những vùng tỉnh lẻ như Nakatsu, vẫn không hề có bảng chữ cái hay một quyển sách về phương Tây.³²

Nhưng lãnh địa Nakatsu có thật sự không liên quan gì đến việc học hỏi về phương Tây và đất nước Hà Lan hay không? Hay chỉ vì Fukuzawa, do là một võ sĩ cấp thấp nên không thể bước vào tầng lớp học tập về Hà Lan thậm chí ngay cả tại lãnh địa của ông, nếu không đi đến Nagasaki?

Thật ra, tại Nakatsu vẫn có truyền thống học hỏi về Hà Lan. Tộc Okudaira đã dời đến Nakatsu, Kyushu từ Miyazu, phía bắc Kyoto vào năm 1717 và cai trị lãnh địa trong suốt thời gian còn

lại của thời kỳ Tokugawa. Dù chỉ là một tộc nhỏ, nhưng tộc Okudaira đã hình thành một truyền thống học hỏi đặc biệt về Hà Lan vào cuối thế kỷ thứ 18. Năm 1770, lãnh chúa thứ ba của Nakatsu là Masaka Okudaira đã phái Ryotaku Maeno, một bác sĩ Đông y, đến Nagasaki để học y dược của người Hà Lan. Một năm sau đó, năm 1771, Maeno đến Edo để cộng tác với Gempaku Sugita và Hoshu Katsuragawa dịch sang tiếng Nhật quyển *Ontleedkundige Tafelen*, bản tiếng Hà Lan *Anatomische Tabellen* (1722) của Johan Adam Kulmus. Bức tranh mô tả chính xác về cơ thể con người trong quyển sách thật ấn tượng với Maeno và Sugita đến nỗi họ xuất bản quyển sách này với tựa đề *Kaitai shinsho* hay *New Book of Anatomy* (Một quyển sách mới về giải phẫu học) vào năm 1774, một bước ngoặt trong lịch sử lâu dài của việc học hỏi về phương Tây tại Nhật Bản.

Mối quan tâm về Hà Lan học của tộc Okudaira vẫn tiếp tục trong suốt thời trị vì của Masataka, lãnh chúa thứ năm tại Nakatsu. Masataka có một nền tảng gia đình thật xuất chúng. Ông là con trai thứ của lãnh chúa Shimazu của lãnh địa Satsuma. Khi lên sáu tuổi, ông được gia đình Okudaira là gia đình không có con nối dõi nhận làm con nuôi. Chị cả của Masataka, tức con gái của lãnh chúa Shimazu, là phu nhân của Ienari Tokugawa, vị tướng quân thứ 11 với 50 năm cai trị nước Nhật, người cai trị lâu nhất trong 15 vị tướng quân nhà Tokugawa. Em trai của Masataka được lãnh chúa Kuroda tại lãnh địa Chikuzen (Fukuoka) nhận nuôi và trở thành lãnh chúa Nagahiro Kuroda vào năm 1834. Lớn lên tại Edo, lòng nhiệt tình của Masataka về Hà Lan học được Maeno khơi gợi. Masataka dời xuống Nakatsu vào năm 1795 để kế vị cựu lãnh chúa của Nakatsu.

Sau khi kế vị, lòng nhiệt tình dành cho Hà Lan học của Masataka dường như lại được tiếp thêm sức mạnh. Sau khi thầy Maeno mất vào năm 1803, Masataka đã tiếp tục công trình biên soạn quyển

tự điển Nhật - Hà Lan của thầy mình và tác phẩm được xuất bản vào năm 1811 với tựa đề *Rankgo yakusen* hay *Select Dictionary of Japanese - Dutch* (Từ điển chọn lọc Nhật - Hà Lan). Tiếp đó, ông bắt đầu biên tập quyển tự điển Hà Lan - Nhật và xuất bản tác phẩm vào năm 1822 với đề tựa *Basutaruto jisho* hay *Bastaardt Dictionary*. Cả hai quyển tự điển được gọi chung là những cuốn tự điển Nakatsu với hơn 7.000 mục từ. Niềm đam mê biên soạn tự điển của Masataka được một người bạn Hà Lan, Hendrik Doeff, người đại diện Hà Lan thứ 153 tại *Deshima*, Nagasaki³³ khích lệ. Mùa xuân năm 1826, Philip Franz von Siebold, người đã đến Nagasaki năm 1823 và sáng lập trường *Narutaki*, tham gia vào đoàn ngoại giao viếng thăm Tướng quân Ienari. Masataka đã nhân cơ hội này để nói chuyện riêng với Siebold bằng tiếng Hà Lan. Ngày 9 tháng 4 năm 1826, Masataka và cha ông là Shigetake Shimazu, cha vợ của tướng quân chào đón Siebold và đoàn ngoại giao Hà Lan tại Omori bên bờ Đông của sông Tama. Đích thân Masataka đã mời Siebold đến viếng thăm nhà³⁴ của lãnh địa Nakatsu, tọa lạc tại Shinagawa gần nhà của Satuma và được nâng cấp thành *Oranda yashiki* hay nhà kiểu Hà Lan³⁵ tại Edo.

Một năm trước khi gặp gỡ Siebold, Masataka đã từ bỏ vị trí lãnh chúa tại Nakatsu. Ông làm như vậy vì muốn gặp Siebold. Gặp gỡ cá nhân với “dân mọi rợ”, sử dụng ngôn ngữ của Mạc phủ với người phương Tây, trong khi vẫn ở vị trí lãnh chúa, được Masataka xem là làm phiền quá mức với Mạc phủ dù ông xuất thân từ gia đình Shimazu. Quả thật, Shigetake cũng đã về hưu trước khi sự kiện này xảy ra vào năm 1826. Lòng đam mê những kiến thức về Hà Lan của Masataka chắc chắn đã được những thành viên khác trong tộc Shimazu ủng hộ như Shigetake và Nagahiro.³⁶

Masataka đã nghỉ hưu được 30 năm. Dù mọi người không hề biết ông đã có một ảnh hưởng mạnh mẽ thế nào về mặt chính trị, nhưng một điều thật hiển nhiên, chính là: ông có thể làm bất kỳ

điều gì mình muốn. Mọi người cho rằng ông đã sống quãng đời còn lại tại Edo. Ông thậm chí sống lâu hơn cả hai người con trai cũng là người kế nghiệp ông là Masanobu và Masamichi. Masamoto, vị lãnh chúa thứ tám của lãnh địa Nakatsu và là cháu của Masataka đã kế nghiệp ông mình. Không ai trong lãnh địa có thể chống lại Masataka, *ngài chủ cao niên đáng kính* trong lãnh địa Nakatsu, là cha và ông của ba lãnh chúa liên tiếp đồng thời là anh trai của phu nhân Tướng quân và là một thành viên trong họ Shimazu đầy thế lực. Masataka hẳn đã phải có một thế lực thực thụ đằng sau những vấn đề về chính trị tại lãnh địa Nakatsu và chịu trách nhiệm về mọi việc, đặc biệt là những vấn đề liên quan đến phương Tây cho đến khi ông mất vào năm 1855.³⁷ Đối với ông, vấn đề duy nhất chắc chắn là tìm ra nguồn tài chính để hỗ trợ và thỏa mãn lòng đam mê tìm hiểu Hà Lan và các nước phương Tây. Vì vậy, có thể lắm những người mà Hyakusuke Fukuzawa đã gặp tại Edo vào năm 1834 chính là Masataka và Masamichi.

Năm 1850, mười bốn võ sĩ tại Nakatsu đã vào học tại trường được Shozan Sakuma, người đã học về việc chế tạo đại bác từ Tarozaemon Egawa, cấp lãnh đạo của Mạc phủ³⁸, thành lập năm đó. Sakuma là một võ sĩ của lãnh địa Matsushiro (Nagano) và được biết đến như một trong những thầy dạy giỏi nhất về việc chế tạo đại bác lúc bấy giờ. Sakuma không những nhận những võ sĩ tại Nakatsu vào học ở trường mình, mà ông còn đi đến khu vực Nakatsu tại Shinagawa để dạy về việc chế tạo đại bác và thiết kế súng ống của phương Tây. Ông tiếp tục dạy những học viên tại Nakatsu cho đến tháng 4 năm 1854 khi ông bị Mạc phủ bắt và tống giam vào tù vì tội có liên quan đến việc Shoin Yoshida đã cố đi lậu vé ra nước ngoài trên tàu đồ đạc³⁹ của Thiếu tướng hải quân M. C. Perry. Nhờ có Sakuma, lãnh địa Nakatsu đã có thể xây dựng một hệ thống quân đội theo kiểu phương Tây, dù theo một phạm vi rất nhỏ đến nỗi một trung đoàn sẽ không gặp

khó khăn gì để xuyên thủng qua khu vực Nakatsu nhỏ bé tại Shinagawa.⁴⁰ Cải cách quân đội và Hà Lan học có thể nói là do lòng nhiệt thành của Masataka đối với khoa học phương Tây. Lòng nhiệt thành của Masataka không chỉ giới hạn trong Hà Lan học, ông còn quan tâm về tất cả những gì liên quan đến phương Tây.⁴¹ Ông là một người năng động và những thê thiếp của ông sinh cho ông đến 34 người con.⁴² Thế nhưng, việc theo đuổi Hà Lan học, cải cách quân đội theo mô hình phương Tây, những thứ của phương Tây và số lượng các công chúa và hoàng tử quả là một gánh nặng về tài chính cho lãnh địa Nakatsu nhỏ bé. Thói ăn tiêu hoang phí của ông làm lu mờ những thành tựu ông đạt được. Điều này là do cách cư xử của Masataka trong lịch sử của lãnh địa Nakatsu.⁴³

Sau khi Masataka về hưu năm 1825, việc theo đuổi Hà Lan học và cải cách quân đội chỉ được tập trung ở nhà dưới theo kiểu Hà Lan tại Edo, cách Nakatsu khoảng 1160 km. Khoảng cách về mặt địa lý này đã ngăn chặn những kiến thức [về Hà Lan học] lan đến Nakatsu xa xôi. Những võ sĩ cấp thấp, không một xu dính túi như Fukuzawa đã không được hưởng gì từ những việc xảy ra tại Edo. Tuy nhiên, cũng cần phải nhớ rằng chính Hyakusuke đã giúp Masataka vay tiền cho việc nghiên cứu Hà Lan học đắt tiền và sau đó Masataka đã xây dựng nền tảng về ngành Hà Lan học trong lãnh địa Nakatsu tại Edo. Có lẽ do không biết gì về những việc này, Yukichi Fukuzawa đã dấn thân vào một cuộc hành trình dài qua Nagasaki và Osaka. Đây chính là nền tảng mà Fukuzawa phải đạt tới năm 1858. Cậu bé mồ côi cha Yukichi Fukuzawa cuối cùng cũng đã hưởng được công lao của cha mình với vị lãnh chúa.

2

Tìm kiếm phương Tây học tại Nagasaki và Osaka

Tại lãnh địa Nakatsu, có bảy nhà của gia đình Okudaira ngoài nhà của lãnh chúa Okudaira, là người đứng đầu trong hội đồng trưởng lão, những vị đứng đầu trong lãnh địa. Họ thay phiên thực hiện nhiệm vụ lãnh đạo tại lâu đài Nakatsu. Mùa xuân năm 1854, Iki Okudaira, mục tiêu của cuộc mưu sát năm 1863, tìm ra cơ hội đi đến Nagasaki để học tiếng Hà Lan. Vui mừng vì sự kiện tàu của thiếu tướng hải quân M.C. Perry vào hải phận của Nhật Bản, Iki Okudaira đã quyết định học những kỹ năng chế tạo pháo tại Nagasaki.

Khi Sannosuke Fukuzawa biết rằng Iki Okudaira đang tìm một võ sĩ cấp thấp đi theo hầu hạ mình tại Nagasaki, ông liền nắm lấy cơ hội giới thiệu em trai mình là Yukichi. Chúng ta không biết làm cách nào Sannosuke đã thành công trong việc thuyết phục Okudaira cho phép Yukichi đi cùng. Nhưng một điều chắc chắn, Yukichi có được vận may đó là nhờ sự chủ động của Sannosuke. Sannosuke hoàn toàn hiểu rõ phải làm một điều gì đó cho học vấn của em trai mình, người chỉ mới bắt đầu học về văn chương Trung Hoa. Bản thân Sannosuke cũng sắp được thăng tiến lên thành một nhân viên kế toán tại văn phòng chính ở Osaka và có lẽ cũng được xem là một nhân viên đầy tiềm năng giống như người

cha quá cố của ông. Sannosuke cũng khoảng cùng độ tuổi với Iki Okudaira và có lẽ cả hai người khá thân thiết với nhau dù ở hai tầng lớp khác biệt. Dẫu sao thì Yukichi, chàng thanh niên hơn 19 tuổi, đang chán ngán cuộc sống tại Nakatsu, đã dễ dàng bị anh mình thuyết phục và vui mừng rời khỏi Nakatsu để đi đến Nagasaki vào tháng 4 năm 1854.¹

Từ lúc Nhật Bản đóng cửa với phương Tây vào những năm 1630, Nagasaki là nơi mở cửa duy nhất với thế giới phương Tây và là nơi những người Nhật thông minh và hiếu kỳ tụ hội. Người Nhật từ khắp mọi nơi trên đất nước đổ về Nagasaki, dù phần lớn vẫn là du khách đến từ những khu vực phía tây nam như Saga, Fukuoka, Kagoshima, mọi nơi trên đảo Kyushu và từ Yamaguchi, vùng xa nhất về phía tây của Honshu. Hơn một nửa du khách đến đây để học về lĩnh vực y học nhưng trong những năm 1850, việc học chế tạo pháo và súng dần trở nên phổ biến. Không có nhiều khách đến Nagasaki² từ khu vực Oita của đảo Kyushu, nơi có lãnh địa Nakatsu. Nếu có thì phần lớn những Oita đến đây hầu như là bác sĩ y khoa và lớn tuổi hơn Fukuzawa rất nhiều. Vì vậy, là một võ sĩ cấp thấp, Fukuzawa đã rất may mắn khi có được cơ hội này.

Từ thập niên 1630, Nagasaki trực tiếp dưới quyền của Mạc phủ. Khu vực cảng đặc biệt này có hai dạng công chức: của trung ương và của địa phương. Võ sĩ cấp cao là *bugyo* tại Nagasaki hay những người được ủy quyền tại Nagasaki, thường được chọn lựa từ lớp lính canh cho Tướng quân tại Edo (Tokyo ngày nay). Những công chức địa phương là *daikan*, hay quan hành chính địa phương tại Nagasaki, là những người được gọi là Sakuemon Takagi liên tục từ năm 1739. Quan hành chính địa phương Takagi chịu trách nhiệm về *kanjobugyo* hay những người được ủy quyền về tài chính tại Edo và thay mặt cho Mạc phủ chịu trách nhiệm việc mua bán hàng hóa từ Hà Lan và Trung Hoa. Quan hành chính địa phương cuối

cùng như thế là Tadatomi Sakuemon Takagi có ba người con trai: người con cả được chỉ định kế nghiệp cha; người con thứ trở thành thầy tu trong ngôi đền Koeiji danh tiếng và người con út được gia đình Yamamoto nhận làm con nuôi. Mẹ của Iki Okudaira là cháu gái của thầy tu tại đền Koeiji. Vì vậy, mối liên lạc của Iki cũng như của Fukuzawa tại Nagasaki là thông qua đền Koeiji, tọa lạc ở giữa Nagasaki, cách *Deshima*³ mười lăm phút đi bộ.

Sự xuất hiện của đội tàu chiến Hoa Kỳ dưới sự chỉ huy của thiếu tướng hải quân M. C. Perry tại cửa vịnh Edo vào năm 1853, chứ không phải tại cảng mở cửa tại Nagasaki là một lời nhắc nhở rằng khu vực chính của việc học hỏi Tây học sẽ sớm chuyển sang khu vực quyền lực của Tướng quân tại Edo, như điều Fukuzawa về sau nhớ lại trong hồi ký của ông⁴. Quả thật, trong vòng hai năm, phần lớn những nhóm thông dịch tiếng Hà Lan và tiếng Anh đều được chuyển sang Edo để tham dự vào những cuộc thương thuyết với người Mỹ, người Anh và những đế quốc phương Tây khác⁵. Việc chuyển những thông dịch viên hàng đầu sang phía đông đã tước đi sức sống của Nagasaki. Vì vậy, khi Edo được chọn làm nơi để thương thuyết với người phương Tây, Nagasaki đã đánh mất đi vị thế vốn có trong hơn hai trăm năm của mình. Ngay chính thời điểm đó, Fukuzawa vừa đến Nagasaki.

Fukuzawa đã có những kỷ niệm đẹp về khoảng thời gian lưu lại ở Nagasaki. Mùa hè năm 1854, khi Iki Okudaira trở về lãnh địa Nakatsu để thực hiện nhiệm vụ của mình, ông đã giới thiệu Fukuzawa cho cậu mình là Monojiro Yamamoto, con trai của quan hành chính Takagi. Fukuzawa dời đến ở nhà Yamamoto, cách đền Koeji⁶ khoảng năm phút. Yamamoto, người thành thị, là một học trò của Shuhan Takashima, người tiên phong học về chế tạo pháo tại Nhật Bản. Năm 1842, khi Takashima bị Mạc phủ bắt trong sự kiện gọi là Sự kiện Takashima⁷, ông đã để lại cho Yamamoto một thư viện những sách tiếng Hà Lan gồm đủ mọi

lĩnh vực khoa học. Thư viện của Takashima, được giữ trong nhà của Yamamoto, hẳn đã làm Fukuzawa ngạc nhiên thích thú khi lần đầu tiên, ông được tiếp xúc với những quyển sách của phương Tây. Thật tình cờ, một thời gian ngắn sau khi Fukuzawa dời đến ở tại nhà của Yamamoto, Yamamoto với tư cách là một trong những chuyên gia về chế tạo pháo tại Nagasaki, được giao nhiệm vụ tham gia dự án xây dựng lực lượng hải quân cho Mạc phủ⁸. Lúc đầu, Fukuzawa được nhận là người sống nhờ vào gia đình Yamamoto. Vì vậy, Fukuzawa phải đảm đương nhiều công việc như gia sư dạy văn chương Trung Hoa cho con trai của Yamamoto, thương thuyết về việc gia hạn nợ nần và thậm chí làm cả những công việc nhà để giúp đỡ những người hầu. Do Yamamoto luôn hết lòng với chế độ Mạc phủ nên Fukuzawa, một cách tự nhiên, cũng trở thành người ủng hộ Mạc phủ dù theo một cách gián tiếp.

Là người quản lý bộ sưu tập sách phương Tây, Yamamoto thường được những võ sĩ từ các lãnh địa trên nước Nhật đến viếng thăm để xin phép sao chép các quyển sách phương Tây, đặc biệt là những quyển về việc chế tạo súng và pháo. Mọi lãnh địa, ngay cả những lãnh địa phía bắc Nhật Bản, đều háo hức muốn lĩnh hội cách thức chế tạo súng. Tất cả đều muốn tự chế tạo súng mà không cần sự trợ giúp từ bên ngoài. Hẳn nhiên, việc sao chép phải được tính thù lao và đây là nguồn thu nhập chính yếu của Yamamoto. Fukuzawa trở thành người có quyền quản lý bộ sưu tập, một nhiệm vụ và công việc mà ông rất yêu thích. Việc sao chép sách bằng tay thường được các võ sĩ thực hiện nhưng việc sao chép những hình vẽ súng ống là công việc của Fukuzawa, một công việc ông ưa thích cũng như giúp ông biết nhiều hơn về tiếng Hà Lan. Quả thật, nguồn kiến thức chủ yếu về tiếng Hà Lan, những sách và các ngành khoa học phương Tây của Fukuzawa xuất phát từ thư viện Takashima và công việc trong thư viện mà

ông thực hiện cho những khách đến thăm. Khi có thời gian rảnh rỗi, Fukuzawa dù đã cố gắng tìm kiếm nhưng vẫn không thể tìm ra thầy giáo hay trường học dạy ông tiếng Hà Lan⁹ tại Nagasaki. Cuộc tìm kiếm của ông gặp thất bại chủ yếu là do phần lớn những thầy giáo giỏi đều đã dọn đến Edo. Lúc đó, ông có nhận ra rằng những ngày hoàng kim của Nagasaki đã qua đi không? Chắc chắn đây là lúc bản thân Fukuzawa phải tiếp tục tiến bước và sự thúc đẩy cho điều này đến từ một nguồn giúp đỡ thật bất ngờ.

Dù vẫn có sự sắp xếp giữa Iki Okudaira và Sannosuke, nhưng Yukichi Fukuzawa không đề cập đến sự phục vụ của ông với chủ trong quyển tự truyện của mình. Một phần là vì ông ghét phải phụ thuộc theo cách này và một phần là do một chuyện không vui xảy ra vào mùa xuân năm 1855. Khi đó, Iki Okudaira đã hoàn tất nhiệm vụ của mình tại Nakatsu và có lẽ trở về lại Nagasaki vào cuối mùa thu năm 1854. Trở về lại ngôi đền Koeiji, Okudaira không vui khi nhận ra rằng Fukuzawa đã trở thành một người giúp đỡ tích cực trong thư viện của nhà Yamamoto. Chắc chắn cha của Iki là Masahira Okudaira đã nhận ra thái độ không vui này của con trai mình. Masahira (lúc đó gọi là Yohei) dù đã về hưu nhưng vẫn được kính trọng và được gọi trêu mếu là *goinkyo sama* hay “người chủ cao niên đáng kính” như Masataka trước ông. Chính vị “chủ cao niên đáng kính” này đã lập ra mưu mẹo nhằm chuyển Fukuzawa đi khỏi thư viện. Yohei cho gọi Gentai Fujimoto, người anh em họ của Fukuzawa cũng là một bác sĩ thuộc tầng lớp hạ lưu và nói rằng Yukichi Fukuzawa phải được chuyển khỏi thư viện và đi khỏi Nagasaki để Iki có thể tiếp tục việc học của mình. Phần đáng kinh ngạc của âm mưu này là Yohei đề nghị Fujimoto nói với Yukichi rằng mẹ ông đang bị bệnh nặng tại Nakatsu. Yohei biết rằng Ojun, mẹ của Fukuzawa đang một mình ở nhà tại Rusuicho. Sannosuke, chủ gia đình đang đi xa nhà để thực hiện nghĩa vụ của tộc tại Osaka. Cả ba chị em gái

đều đã lấy chồng và đang sống xa gia đình. Nắm rõ những thông tin này, nên Yohei đã khôn khéo chọn vị bác sĩ thực hiện âm mưu này. Fujimoto, vì là bà con của Fukuzawa đã gửi hai lá thư trong đó một lá viết về những điều Yohei đã bàn bạc và một lá thư khác kể toàn bộ sự thật cho ông rõ. Âm mưu này đã làm tăng thêm thái độ tiêu cực của Fukuzawa đối với chế độ phong kiến. Một mặt, ông vẫn phải giả vờ không biết gì (như bị lừa) bởi nếu để lộ điều này thậm chí cho Yamamoto biết, nhà Okudaira chắc chắn sẽ rất mất mặt. Nhưng mặt khác, nếu ông bằng lòng ra đi cũng có thể nghĩa là Fukuzawa sẽ mất đi một cơ hội tiếp tục học tập bên ngoài lãnh địa Nakatsu, là nơi ông kiên quyết không muốn quay trở lại.¹⁰

Khi Fukuzawa gặp Iki Okudaira, ông trình bày phải lẽ rằng ông phải quay trở về Nakatsu vì mẹ ông đang bị bệnh. Sau đó, Fukuzawa nói cho một người bạn thân biết về âm mưu trên và nhờ người này nói cho Iki biết rằng Fukuzawa không trở về Nakatsu mà đến Osaka hay Edo sau khi ông đi khoảng 10 hay 15 ngày. Ngoài ra, Fukuzawa đã mạnh dạn viết cho cha của Iki là Yohei một lá thư nói rằng:

Tôi đã rời Nagasaki để trở về Nakatsu. Nhưng khi đến Isahaya, tôi lại muốn đến Edo. Và khi đang trên đường đến Edo, tôi tin cậy giao lá thư này của Iki Esq. với...,¹¹

Lá thư của Fukuzawa gửi cho Yohei được tin cậy giao cho một thương gia, một người tình cờ đi từ Nagasaki về Nakatsu. Lá thư này thật ra là một lời đe dọa tiềm ẩn đối với gia đình Okudaira, những người không thể nói cho ai khác biết về âm mưu của mình. Quả thật, Fukuzawa đã không hề bị hình phạt nào cả. Sự thách thức của Fukuzawa không nghi ngờ gì nữa là sự phản ánh thái độ kháng cự đang lan tràn ở nhiều lãnh địa, đặc biệt là giữa các võ sĩ cấp thấp tại các lãnh địa tây nam. Cũng cần lưu ý rằng thái

độ nổi loạn của Fukuzawa đi trước gần một thập niên trước sự kiện Nakatsu năm 1863, mà ông ghi lại trong quyển *Lãnh địa cũ (Old Domain)*¹² của mình.

Cuối mùa xuân năm 1855, Fukuzawa rời khỏi Nagasaki. Sau chuyến hành trình dài 15 ngày đi bộ và đi tàu, ông đến khu dân cư Nakatsu tại Osaka theo địa chỉ mà ông vẫn nhớ từ những lần mẹ ông kể về Osaka khi ông còn nhỏ. Khi nghe tin tức tại Nagasaki qua Yukichi và biết ý định đi đến Edo của ông, Sannosuke đã nói:

Nếu anh không có mặt ở đây, em có thể đi. Trước hết, đáng lẽ em nên ghé qua Nakatsu khi đi về từ Nagasaki. Khi nhìn về Nakatsu, em đã tránh né mẹ. Nếu anh không có mặt ở đây, mọi việc có thể ổn thỏa. Nhưng bây giờ, anh đã gặp em ở đây, anh không thể để em đi đến Edo. Vì nếu anh để em đi, cả hai anh em chúng ta là những kẻ đồng lõa. Điều này sẽ làm mẹ buồn, dù có thể không nhiều. Anh không thể làm như thế. Em vẫn có thể tìm được một thầy giáo giỏi ở Osaka nên tốt hơn hết, em nên học tại Osaka.¹³

Điều thú vị ở đây là Sannosuke hoàn toàn bỏ qua hành động không vâng phục chủ của Yukichi. Điều quan trọng với cả hai anh em đó là mẹ họ đang sống một mình ở Nakatsu. Liệu những võ sĩ cấp thấp khác cũng cư xử như vậy và bỏ qua những điều nhỏ nhặt của xã hội phong kiến không?

Dù rời khỏi Osaka khi còn nhỏ, nhưng Yukichi Fukuzawa đã tìm được nhiều điều quen thuộc và có vài người biết ông. Ông gặp lại người vú nuôi và một người hầu cho người cha đã khuất của mình. Chính người hầu này đã dẫn Fukuzawa đi quanh Osaka ngay ngày hôm sau khi ông đến đây. Fukuzawa cảm thấy như ông trở về lại nhà mình và không thể cầm được nước mắt.¹⁴ Osaka dường như là một nơi có nhiều cơ hội và quả thật, phần mô tả về cuộc sống tại Osaka là chương dài nhất trong tự truyện

của ông. Sannosuke tìm ra cho Yukichi trường *Tekijuku*, ngôi trường dạy về tiếng Hà Lan do Koan Ogata sáng lập.

Koan Ogata là một trong những học giả lỗi lạc vào giữa thế kỷ thứ 19 tại Nhật Bản. Ông là dịch giả tiếng Hà Lan, một nhà giáo dục học và là một bác sĩ được đào tạo theo những ngành khoa học Hà Lan. Là một bác sĩ chuyên khoa về y học phương Tây, ông là một trong những người truyền bá việc chủng ngừa chống dịch bệnh đậu mùa tại Nhật Bản.¹⁵ Ogata đã sáng lập trường *Tekijuku* vào năm 1838 và sẵn lòng tiếp nhận học sinh từ mọi miền trên đất nước Nhật Bản.¹⁶ Sessai Ogata, con nuôi của ông, kế nghiệp cha mình làm hiệu trưởng của trường vào năm 1862 khi Koan Ogata được gọi đến Edo đảm nhận công việc chủ tịch tại một học viện danh tiếng¹⁷ của *bakafu*. Ngày 25 tháng 4 năm 1855, Yukichi Fukuzawa được nhận vào trường *Tekijuku* và là sinh viên ngoại trú sống tại khu dân cư Nakatsu cách trường 10 phút đi bộ.

Dù cảm thấy rất dễ chịu khi sống ở Osaka, Fukuzawa vẫn có nhiều nỗi lo lắng. Không lâu sau khi Yukichi đến Osaka, Sannosuke trở bệnh rất nặng. Tháng giêng năm 1856, ông được chẩn đoán mắc chứng bệnh thấp khớp và Sannosuke tội nghiệp luôn bị đau nhức đến nỗi bàn tay phải của ông gần như bị liệt. Đến tháng 3, Yukichi bị bệnh dịch tả, là căn bệnh khá phổ biến lúc bấy giờ ở Osaka. Ông bị bệnh trầm trọng trong suốt hai tuần. Nhưng nhờ vào sự chữa trị tài giỏi và “đầy lòng phụ tử”¹⁸ của Ogata, ông đã được bình phục. Sannosuke được nghỉ phép vì bị bệnh. Mùa hè năm 1856, hai anh em lên tàu trở về Nakatsu. Sau một thời gian hồi phục trong vài tháng, Yukichi trở lại Osaka để tiếp tục việc học. Mùa thu năm đó, ông nhận được một lá thư buồn bã báo tin Sannosuke, anh trai ông mất vì biến chứng do căn bệnh thấp khớp gây nên ở độ tuổi 30 vào ngày 1 tháng 10 năm 1856. Vội vã trở về lại nhà, Yukichi nhận ra rằng ông lập

tức trở thành người chủ của gia đình Fukuzawa. Năm đó, ông 21 tuổi.¹⁹

Do Yukichi đã may mắn có kinh nghiệm sống tại Nagasaki và Osaka, ông biết được những điều đang xảy ra ngoài lãnh địa cổ xưa nơi gia đình ông đang ở. Fukuzawa nhận thấy rằng Osaka là một nơi không những thân thiện mà còn rất sáng sủa cho sự nghiệp tương lai của ông nhờ vào *Tekijuku* của Koan Ogata. Vì vậy, việc nhận lãnh những trách nhiệm võ sĩ tại lãnh địa Nakatsu xa xôi quả là một gánh nặng cho ông. Là chủ gia đình, ông phải chịu tang cho anh trai trong 50 ngày. Lần đầu tiên trong đời, cứ hai hay ba ngày trong tuần, ông phải nhận lãnh việc đứng canh tại lâu đài Nakatsu suốt ngày như một trong các bốn phân của võ sĩ. Yukichi phải tìm cách thoát ra khỏi nơi này và ông đã dò xét tình hình. Yukichi đã tiết lộ dự định quay lại Osaka cho một trong số những người chú/cậu, là người luôn bức mình với sự kiêu căng của Yukichi vì cho rằng việc học hỏi kiến thức phương Tây không đem lại kết quả gì. Những người ở Rusuicho, nơi gia đình Fukuzawa sống với những gia đình võ sĩ cấp thấp khác, nói với Ojun, mẹ ông rằng cho ông quay lại Osaka là một quyết định điên rồ. Tuy nhiên, chính mẹ ông là người đã can thiệp vào và giải quyết vấn đề này. Như lời ông ghi lại trong hồi ký của mình, Yukichi đã nói với mẹ:

Thưa mẹ, con đang theo học tại Nagasaki và Osaka và con hoàn toàn tự tin nói rằng sau khi học xong, con sẽ có thể làm được điều gì đó có ý nghĩa. Nếu ở lại lãnh địa này, con sẽ không thể làm được điều gì khiến con tự hào cả. Con sẽ chỉ kết thúc cuộc đời của mình trong một tương lai tăm tối. Dù chuyện gì sẽ xảy ra chẳng nữa, con vẫn không thích sống như thế này. Con biết mẹ sẽ cảm thấy cô quạnh, nhưng xin mẹ hãy cho con đi. Con biết cha đã từng muốn con trở thành thầy tu khi con mới được sinh ra nên con xin mẹ hãy xem

việc con ra đi cũng giống như việc con trở thành thầy tu vậy.²⁰

Năm 1835, Hyakusuke, cha của Yukichi khi nhìn ngắm đứa con trai thứ mới sanh, đã nói với vợ là Ojun rằng đứa con này sẽ trở thành thầy tu vì ông nhận thấy không có chút tương lai tươi sáng nào cho con trai mình trong hệ thống cấp bậc võ sĩ. Lời lẽ của Yukichi trích dẫn lời nói của người cha đã rất thuyết phục. Và Ojun, mẹ ông đã trả lời:

Chắc chắn là mẹ đồng ý, con trai ạ. Anh trai con đã mất, nhưng chúng ta không thể than khóc mãi cho người đã khuất. Con có thể sẽ bỏ mạng đâu đó trên đường con đi, nhưng mẹ sẽ không lo lắng cho con nữa. Con có thể mạnh dạn ra đi bất cứ nơi đâu con muốn.²¹

Lòng can đảm và sự hiểu biết về con cái đã giúp cho mẹ của Yukichi nhìn xa hơn những yêu cầu không ngừng của một đế chế đang suy tàn. Tư tưởng của mẹ của Fukuzawa khá thoáng vì bà đã từng sống trong một môi trường rộng lớn hơn như Osaka. Vì vậy, bà hiểu rõ sự tù túng của một nơi như Nakatsu.

Ngay cả với sự ủng hộ của mẹ, Fukuzawa vẫn chưa giải quyết được hai vấn đề chính. Một là ông phải trả số tiền 40 ryo mà gia đình mình vay mượn trong thời gian anh trai Sannosuke của ông bị bệnh. Với sự đồng ý của mẹ, ông đã bán bộ sưu tập gồm 1500 quyển sách với giá 15 ryo và thanh kiếm tuyệt đẹp của cha với giá 4 ryo, những cuộn giấy treo tường với giá 3 ryo và nhiều vật dụng khác như chén, đĩa, bộ tách đĩa với số tiền còn lại. Trước khi là chủ gia đình, Yukichi không cần sự chấp thuận chính thức để rời khỏi lãnh địa Nakatsu vì những võ sĩ không phải là chủ gia đình được tự do đi đây đó.²² Nhưng giờ đây, khi đã là chủ gia đình, Fukuzawa đã phải nhận được sự đồng ý chính thức mới

được như vậy, ông phải chuẩn bị một lời giải thích hợp lẽ. Ông đã giải quyết vấn đề này như thế nào?

Trong thời gian trở lại Nakatsu, Fukuzawa có viếng thăm xã giao Iki Okudaira, cũng vừa trở về từ Nagasaki. Chuyến viếng thăm này hẳn đã làm Iki vui lòng và Fukuzawa được xem một bản chép tay đắt tiền của quyển *Handleiding tot de Kennis der Versterkingskunst* của C.M.H Pel, một quyển sách mô tả chi tiết về kiến trúc các tòa lâu đài phương Tây. Iki cho biết ông đã phải trả 23 *ryo* cho bản sao đó. Số tiền này vượt xa số tiền Fukuzawa nhận được khi bán bộ sưu tập 1500 quyển sách của cha ông.²³ Mặc dù việc học hỏi khoa học phương Tây không được khuyến khích tại Nakatsu, nhưng việc nghiên cứu về những vấn đề quân sự lại được ủng hộ do võ sĩ ở mỗi lãnh địa trên đất nước Nhật Bản đều nhận ra tầm quan trọng của vũ khí phương Tây. Fukuzawa đã có thể mượn quyển sách và sao lại 200 trang trong bốn tuần. Hẳn nhiên, ông đã không để lộ với bạn bè ông đang sao một quyển sách của thầy mình. Nhưng ông thậm chí đem cả quyển sách theo đến lâu đài khi làm nhiệm vụ canh gác. Trong lúc đó, ông cho bè bạn xem quyển sách và nhờ đó, cho thấy sự quan tâm của ông đến lĩnh vực quân sự của phương Tây cũng như khả năng đọc được tiếng Hà Lan của ông. Bằng cách này, Fukuzawa đã chuẩn bị cho việc xin phép rời khỏi Nakatsu để đến Osaka. Quả thật, Fukuzawa đã không gặp khó khăn gì khi đưa ra lời xin phép chính thức rời khỏi lãnh địa để đi học hỏi về “ngành súng đạn” tại *Tekijuku*. Fukuzawa vui mừng bày tỏ thành công của mình khi “tìm lối băng qua hàng ngũ kẻ thù”.²⁴ Tháng 12 năm 1856, ông rời khỏi Nakatsu đi đến Osaka. Ông đã ở lại Nakatsu trong ba tháng. Trên thực tế, đây là lần cuối cùng ông rời khỏi Nakatsu. Mặc dù sau này ông có về thăm Nakatsu vài lần nhưng ông không sống tại đó. Năm 1870, ông đem mẹ về sống cùng tại Tokyo.

Koan Ogata chào đón việc trở lại [Osaka] của Fukuzawa và nhận ông là sinh viên nội trú trong *Teikijuku* với điều kiện Fukuzawa sẽ dịch quyển sách của Pel về cấu trúc lâu đài phương Tây. Fukuzawa không thể dựa vào thu nhập của bản thân với vị trí là người đứng đầu gia đình vì số tiền đó được chuyển tới cho mẹ ông ở Nakatsu nên lần nữa, ông rất biết ơn lòng tốt của Ogata.

Tekijuku của Koan Ogata có lẽ là trường dạy tiếng nước ngoài và những ngành khoa học phương Tây đầu tiên sắp theo dạng một chương trình học cho học viên của trường.²⁵ Các khóa học được chia làm tám lớp, từ lớp thấp nhất đến lớp cao nhất. Nhưng do không có đủ giáo viên giỏi nên tất cả các lớp, trừ lớp cao nhất, đều do các học viên của lớp cao hơn được Ogata tuyển chọn dạy lại cho lớp nhỏ hơn. Chỉ có học viên của lớp cao nhất mới được học với chính Ogata. Học viên mới vào học lớp một, được yêu cầu phải học văn phạm tiếng Hà Lan với giáo trình là hai quyển *Wranbunten zenpen* và *Waranbunten kohen seikuhen*. Cả hai tựa sách đều bằng tiếng Nhật, nhưng thật ra chúng là một bản sao chép của quyển *Grammatica of Nederduitsche Sprakkunst* và *Syntaxis of Nederduitsche Woordvoeging*.²⁶ Cả hai quyển sách giáo khoa đều được in dày đặc với cỡ chữ rất nhỏ trong tất cả 214 trang. Vì vậy, việc hiểu được văn phạm trong những sách văn phạm căn bản bằng tiếng Hà Lan này quả là một nhiệm vụ rất khó khăn cho học viên, những người trước đây chưa từng thấy mẫu tự phương Tây.

Trong thư viện của *Tekijuku* chỉ có mười quyển sách tiếng Hà Lan về vật lý hay y khoa. Những học viên đã học xong lớp một về văn phạm tiếng Hà Lan và lên tiếp các lớp trên chỉ học trong mười quyển sách này. Làm sao một nhóm những học viên có thể xoay sở học những ngành khoa học Hà Lan trong chỉ mười quyển sách? Bí quyết là ở truyền thống lâu đời trong việc chép tay sách giáo khoa của Nhật Bản. Những học viên học lớp hai và lớp cao

hơn phải chuẩn bị những bản sao chép tay của những phần được phân công trong sách giáo khoa dùng trong lớp của họ. Lớp học thường có từ 10 đến 15 học viên và mỗi tháng gặp nhau sáu lần. Mỗi khi cần chuẩn bị những bản chép tay, các học viên chạy vào căn phòng gọi là phòng Doeff, tức phòng tự điển là nơi có hai bộ tự điển tiếng Hà Lan. Một bộ là *Doeff Halma* do Hendrik Doeff, trưởng đại diện thương mại Hà Lan sống tại *Deshima* ở Nagasaki²⁷ biên soạn. Bộ còn lại là *Nederduitsche Taalkundig Woordenboek* do Petrus Weiland biên soạn. Chỉ có sinh viên lớp cao mới được sử dụng quyển tự điển Weiland. Chuẩn bị những bản chép tay và đọc những bài học với sự trợ giúp của tự điển không phải là một công việc dễ dàng, nhưng phần lớn các học viên, kể cả Fukuzawa đều dường như rất thích thú. Đó là vì công việc này vẫn thú vị hơn nhiều so với những công việc tẻ nhạt ở quê nhà tại các lãnh địa và thị trấn cổ xưa.

Trong lớp học, giáo viên, tức một sinh viên lớp tám được phép đặt quyển sách giáo khoa nguyên bản tiếng Hà Lan trên một giá để sách. Bài tập cho các học viên là biên dịch và thông dịch bài học. Nếu thực hiện được cả hai bài tập, mỗi học viên có ba điểm. Nhưng nếu rớt một trong hai môn này, học viên sẽ chỉ được nhận 1 điểm. Học viên nào đứng đầu lớp trong ba tháng, tức trong 18 lớp, sẽ được lên lớp cao hơn. Fukuzawa đã thành công học xong khóa học đầy thử thách này trong một năm và được Koan chọn là người đứng đầu nhóm học viên.²⁸

Phần lớn những học viên tại *Tekijuku* có nền tảng về y khoa. 42% các học viên xuất thân từ những gia đình bác sĩ y khoa được thăng võ sĩ và 31% từ những gia đình bác sĩ thành thị. Những học viên không phải là bác sĩ là những võ sĩ bình thường (14%) hay là nông dân (12%).²⁹ Khi được trúng tuyển, mỗi học viên được yêu cầu phải trả 0,5 *ryo* cho Ogata và lần lượt 0,125 *ryo* cho người đứng đầu nhóm học viên và cho nhà trường. Ngoài ra, học viên

phải trả hơn 16 *ryo* hai lần mỗi năm, một lần vào giữa mùa hè và một lần vào cuối năm. Về phần học phí mỗi tháng, mỗi học viên phải nộp 27 lít gạo cho nhà trường, tức 1,8 *oku* mỗi năm. Là người đứng đầu học viên, Fukuzawa biết ơn với những chi phí mà ông nhận được. Nhờ đó, ông đã có thể từ chối nhận sự giúp đỡ về tài chính từ mẹ ông. Học phí tại *Tekijuku* không đắt so với học phí của những trường khác và dường như vẫn trong khả năng của những gia đình võ sĩ khó khăn.³⁰

Tekijuku nằm dọc con kênh Tosabori giữa lòng thành phố Osaka tập nập. Đó là một căn nhà gỗ hai tầng. Khu vực tầng trệt gồm phòng làm việc của Koan và phòng gia đình, hai phòng dành cho khách, hai phòng học và một nhà bếp. Những bậc thang rất dốc dẫn lên khu vực tầng trên, với ba phòng gồm một phòng có 32 chiếc chiếu (mỗi chiếc chiếu rộng khoảng 1,8m x 0,9m), một phòng với 10 chiếc chiếu cho học viên nội trú, và phòng tự điển Doeff có sáu chiếc chiếu. Mỗi học viên ở trên một chiếc chiếu, cũng là nơi lưu giữ mọi vật dụng và nơi ngủ nghỉ, đọc sách. Sinh hoạt trên một không gian nhỏ bé như thế quả không phải là điều dễ dàng. Dù xuất thân gia đình của các học viên có phần khác nhau, nhưng tất cả đều có một điểm chung, đó là tất cả đều rất khó khăn. Bằng cách này hay cách khác, phần lớn các học viên đều tìm nguồn trang trải cho học phí của mình. Nhưng một khi đã ở nội trú, họ không thể tiêu xài cho những việc giải trí và tiêu khiển. Thậm chí cả hai thanh kiếm của họ, “tinh thần của võ sĩ đạo” cũng thường có mặt ngoài tiệm cầm đồ. Mỗi khi ai đó cần phải đeo hai thanh kiếm, người đó phải ra tiệm để mượn lại. Là những học trò của ngành khoa học phương Tây, các học viên tại *Tekijuku* không giấu giếm sự thù nghịch của mình với những học viên học đông y, là những người giàu có và ăn vận xa hoa/sang trọng hơn. Đa số các sinh viên tại *Tekijuku*, ngay cả những sinh viên từ gia đình bác sĩ đều xuất thân từ tầng lớp võ sĩ cấp thấp. Họ chăm

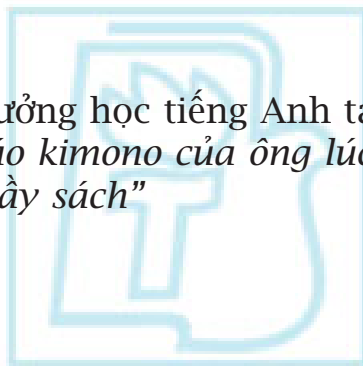
chỉ học tập y khoa phương Tây, một môn học của “dân man rợ” kỳ lạ dù vẫn cho rằng môn học này có phần cao trọng hơn môn y học Trung Hoa.³¹ Tuy nhiên, vào thời kỳ phát triển này của Nhật Bản, như lời Fukuzawa nhớ lại, sinh viên các ngành khoa học phương Tây không thể thấy trước một tương lai xán lạn. Giữa nơi trọ của họ vẫn còn những cây cột trụ đỡ mái nhà rộng lớn, và ở đó, vẫn còn ghi lại những vết xước còn lưu lại đến ngày nay. Có lẽ đó là dấu vết của tâm trạng thất vọng của các học viên do việc học căng thẳng gây nên. Dưới những vết chém bằng gươm đó, chúng ta vẫn có thể cảm nhận được hoài bão của tất cả những chàng thanh niên sinh trưởng trong chế độ Tokugawa cổ hủ này.

Hoạt động chủ yếu của việc học tiếng Hà Lan chỉ là sao chép lại những trang sách giáo khoa tiếng Hà Lan. Fukuzawa và những bạn đồng học tại *Tekijuku* đều rất tự hào về kỹ năng sao chép sách của mình. Kỹ năng sao chép sách xuất sắc của học viên là một trong những công cụ hữu dụng trong việc đưa kiến thức khoa học phương Tây đến với những thanh niên trẻ đầy nhiệt huyết trên khắp nước Nhật. Theo tính toán của Fukuzawa, công sao chép cả quyển sách *Doef Halma* là 3,75 *ryo*³² cho mỗi bản sao. Những kỹ năng sao chép cực kỳ quan trọng trong trường hợp của lãnh chúa Nagahiro Kuroda tại Chikuzen, em trai của Masataka Okudaira.³³ Lãnh chúa Kuroda là một trong nhiều vị khách hay đến thăm Koan Ogata khi trên đường đi và về Edo. Một lần nọ, Ogata mượn được lãnh chúa Kuroda một bản sao của bản dịch tiếng Hà Lan quyển sách khoa học bằng tiếng Anh trong vòng chỉ hai đêm.³⁴ Sau khi hội ý với Ogata, Fukuzawa, đứng đầu nhóm học viên ngay lập tức sắp xếp năm mươi học viên cùng tham gia vào công việc sao chép và hoàn tất bản chép tay 160 trang, trong đó có một chương về điện gồm cả định luật Faraday chỉ trong vòng hai đêm. Lãnh chúa Kuroda phải trả 80 *ryo*³⁵ cho quyển sách được chép đó.

Tekijuku dù là thiên đường cho các học viên nhưng thật ra lại là một nơi mà các học viên không làm gì khác ngoài việc sao chép, đọc và dịch mười quyển sách tiếng Hà Lan. Dù là trường dạy tiếng Hà Lan tốt nhất, nhưng *Tekijuku* không hề có một lực lượng giáo viên ngoài Ogata và chính những học viên. Vì vậy, chúng ta cũng cần lưu ý rằng vào những năm 1850, điều tốt nhất mà một học viên Nhật Bản có thể hi vọng là sao chép thành một quyển sách từ bản gốc tiếng Hà Lan. Liệu Fukuzawa có nhận ra điều này không? Không lâu sau việc sao chép thành công quyển sách tiếng Hà Lan quý giá của lãnh chúa Kuroda, Fukuzawa đã nhận được một lời mời rất đặc biệt từ Edo giữa năm 1858.

3

Thầy hiệu trưởng học tiếng Anh tại Edo-
*“Những túi áo kimono của ông lúc nào
cũng chứa đầy sách”*

Mùa hè năm 1858, Yukichi Fukuzawa đã rất ngạc nhiên khi nhận được một lá thư gửi đến Osaka từ Hikoza Okami, một võ sĩ cấp cao tại khu lãnh địa Nakatsu tại Edo (Tokyo). Trong lá thư đó là lời mời Fukuzawa trở thành thầy giáo duy nhất của trường dạy tiếng Hà Lan của lãnh địa Nakatsu tại Edo. Dù vẫn cho rằng lãnh địa Nakatsu tụt hậu trong lĩnh vực Hà Lan học¹, Fukuzawa không hề tỏ ra tò mò về việc lãnh địa của ông có một trường dạy về lĩnh vực này. Vậy, trường dạy tiếng Hà Lan này là thế nào?

Tháng 8 năm 1850, mười bốn võ sĩ cấp cao của Nakatsu vào học trường của Shozan Sakuma dạy về Hà Lan học tại Edo. Chắc chắn rằng Masataka Okudaira, dù đã về hưu nhưng vẫn là một lãnh chúa có ảnh hưởng của Nakatsu, đã đưa ra quyết định này. Nhưng bốn năm sau đó, do Sakuma có liên quan đến sự kiện Shoin Yoshida, nên các sinh viên Nakatsu ở trường không còn thầy dạy.² Một năm sau đó, Masataka qua đời. Okami, một trong mười bốn sinh viên Sakuma rất thân cận với Masataka và là người hỗ trợ tài chính cho ông mặc cho những lời chỉ trích về thói tiêu xài của Masataka.³ Vì vậy, chính Okami là người phải đi trước một bước để giữ cho truyền thống Hà Lan học vẫn được gìn giữ

tại khu vực của lãnh địa Nakatsu ở Edo. Có lẽ Okami đã quyết định mở một trường học tại khu vực lãnh địa và mời thầy dạy đầu tiên là Koji Sugi và sau đó là Koan Matsuki (sau này đổi tên thành Munenori Terashima). Sugi, sinh tại Nagasaki, vốn là học trò tại *Tekijuku* và sau là thầy dạy tiếng Hà Lan cho lãnh chúa Nakatsu. Có lẽ Matsuki, võ sĩ Satsuma được trọng dụng là do mối quan hệ quen biết của Masataka.⁴ Cả Sugi và Matsui đều dạy tại trường Nakatsu trong một thời gian ngắn, khoảng giữa mùa hè năm 1854 và mùa hè năm 1858. Khi biết rằng Fukuzawa, một người xuất thân từ Nakatsu, là người đứng đầu học viên tại trường *Tekijuku* nổi tiếng ở Osaka, Okami đã rất vui mừng. Người đứng đầu khu vực Nakatsu tại Edo, Iki Okudaira đã không phản đối việc chỉ định Fukuzawa làm thầy dạy tại trường Nakatsu.⁵

Fukuzawa chấp nhận lời đề nghị với tất cả sự vui mừng.⁶ Chuyến đi này đến Edo có ba điểm thuận lợi: trước hết là đến xem Edo, kế đến là có chi phí trang trải và cuối cùng là có người hầu cận đi theo.⁷ Giữa tháng 11 năm 1858, Fukuzawa đã đến Edo và ổn định cuộc sống ở một căn nhà trung bình trong lãnh địa Nakatsu, Teppozu, Tsukifi ở cực đông của Edo. Là một thầy giáo mới, ông được trả 13 *oku* 2 men *buchi* và phần thu nhập thêm là 6 men *buchi*, tức 10,8 *oku*. Lần đầu tiên trong đời, Fukuzawa không còn là một người nghèo khổ nữa.

Ngay lập tức, Fukuzawa bắt tay vào công việc. Ông chỉ có khoảng mười hai học viên và phân nửa trong số đó đến từ những lãnh địa khác. Chắc hẳn ông đã cảm thấy thất vọng, nhất là khi ông đã từng là người đứng đầu ngôi trường *Tekijuku* danh tiếng tại Osaka. Nhưng nhìn về khía cạnh tích cực hơn, Fukuzawa nhận ra rằng giờ đây ông có nhiều thời gian để khám phá Edo. Chất lượng học tiếng Hà Lan như thế nào tại Edo? Và Fukuzawa vui mừng khám phá ra rằng Hà Lan học tại Edo không thể sánh bằng việc học tại Osaka. Ưu thế của Osaka không chỉ là quan sát

của Fukuzawa mà còn phát sinh từ một sự kiện. Khi người đứng đầu *Seiyo Igakusho*, Viện Y học phương Tây sáng lập năm 1858, mất vào năm 1862, Mạc phủ ngay lập tức chỉ định Koan Ogata của *Tekijuku* là người kế nghiệp dù sau đó, ông cũng không sống lâu tại đây.⁸ Sự bổ nhiệm Ogata cho một vị trí vinh dự như thế hẳn đã làm hài lòng những người trong lãnh địa Nakatsu tại Edo, là những người đã chọn Fukuzawa, người từng đứng đầu nhóm học viên tại *Tekijuku*.

Trong Viện Y khoa phương Tây có Hoshi Katsuragawa, người đứng đầu thứ bảy trong dòng họ Katsuragawa, liên tiếp là dòng họ đảm nhận vai trò bác sĩ phẫu thuật đứng đầu theo Hà Lan học cho Tướng quân. Fukuzawa đã khôn ngoan nhanh chóng tiếp cận với Katsuragawa. Fukuzawa kể lại:

May mắn thay, tại Edo có một bác sĩ y khoa theo Hà Lan học là Katsuragawa. Gia đình Katsuragawa là một gia đình danh tiếng và được xem là những bác sĩ theo Hà Lan giỏi nhất ở Nhật Bản. Mọi người đều biết danh tiếng của họ. Vì vậy, sau khi đến Edo, tôi thường xuyên viếng thăm gia đình họ.⁹

Nhà của gia đình Katsuragawa cũng ở tại Tsukiji, cách nơi ở của Fukuzawa mười phút đi bộ. Để tự giới thiệu về bản thân với Katsuragawa, địa vị từng là người đứng đầu của học viên tại *Tekijuku* của Fukuzawa rất quan trọng. Sau đó, Fukuzawa trở thành một trong những khách viếng thăm thường xuyên gia đình Katsuragawa.

Mine Imaizumi, con gái thứ của Hoshu, nhớ lại:

Theo trí nhớ của tôi, Fukuzawa là một người cao lớn và mỗi khi ông bước vào, sàn nhà rung lên vì trọng lượng của ông... Ông rất hay ghé đến... và tôi nhớ là ông có phần nào khác biệt so với những người bạn khác của cha tôi. Túi áo *kimono*

của ông luôn chứa đầy sách. Là một người thích đọc sách, Fukuzawa thường hay mượn những quyển sách nước ngoài của Katsuragawa. Trong khi những người khác phải mất vài tháng để sao chép lại những quyển sách đó, Fukuzawa thường mất bốn đến bảy ngày để sao chép mỗi quyển... Tôi nhớ là trang phục của ông Fukuzawa rất giản dị với lớp áo bên trong màu trắng... Ông Fukuzawa ít khi nói đùa với người khác, nhưng đôi khi ông lại nói đùa với tôi. Ông chơi trò “một trăm bài thơ và một trăm tác giả” rất giỏi và ai chơi cùng phe với ông thường giành được phần thắng. Ông rất thông minh và hài lòng với những gì ông làm. Ông cũng rất am tường nhiều việc khi kể chuyện cho tôi nghe. Khi đến giờ, ông sẽ ngừng lại và không bao giờ nán lại lâu hơn. Những lúc đó, tôi nhận thấy ông là một người tốt nhưng rất bướng bỉnh. Ông không bao giờ tâng bốc người khác và rất chăm chú dạy trẻ nhỏ. Và tôi, dù rất nhỏ thường xem ông như một thầy giáo và dù bạn có hỏi gì chẳng nữa, ông luôn đưa ra mọi câu trả lời.¹⁰

Mine thậm chí đã được cống đến thăm nhà của Fukuzawa. Ông dùng một phòng có sáu chiếc chiếu làm phòng làm việc, một phòng ba chiếc chiếu và một phòng bếp ở tầng trệt. Khu vực trên lầu là nơi ông dạy học viên.¹¹ Tình bạn với gia đình Katsuragawa đã đóng một vai trò quan trọng. Chẳng bao lâu, Fukuzawa đã có thể thực hiện giấc mơ mà ông đã từng mơ từ lâu là đi sang phương Tây.

Năm 1858 là một năm đầy thách thức trong lĩnh vực ngoại giao của Nhật Bản. Tháng 7 năm đó, Lãnh sự Mỹ, Townsend Harris và chính quyền Mạc phủ ký kết Hiệp ước Hữu nghị và Thương mại giữa Nhật Bản và Hoa Kỳ. Kế đó là những hiệp định được ký kết với Hà Lan, Nga, Anh và Pháp. Dường như trong lúc thương thuyết với những cường quốc phương Tây, người Nhật đã hoàn

toàn nhận ra lợi thế và tầm quan trọng của tiếng Anh so với tiếng Hà Lan. Nhận thức này được bước chủ động của Harris thúc đẩy, hoàn toàn tận dụng mối đe dọa của người Anh, như được nhận thấy tại Canton vào tháng 12 năm 1857, và sự xuất hiện sau đó của Ngài Elgin và đội tàu chiến của ông tại hải phận Nhật Bản.

Không biết gì về những điều đang xảy ra trong thế giới của những người thông dịch tại Nagasaki, Fukuzawa đã than phiền về việc không có thầy dạy tiếng Hà Lan giỏi vào năm 1854 và 1855.¹² Quả thật, ngay sau chuyến viếng thăm của thiếu tướng hải quân Perry vào năm 1853, chính quyền Mạc phủ đã ra chỉ thị cho tất cả các thông dịch viên tiếng Hà Lan, tiếng Anh và tiếng Pháp dời đến Edo để tham gia vào văn phòng dịch thuật của những người được ủy quyền nước ngoài. Về sau mọi việc rõ ràng cho thấy Takichiro Moriyama là một thông dịch viên tiếng Anh không thể thiếu trong những cuộc thương thuyết với các nước phương Tây. Như một thông dịch viên tiếng Hoa người Mỹ trong đoàn tùy tùng của Perry nhận xét, tiếng Anh của Moriyama “giỏi đến nỗi khiến tiếng Anh của bất kỳ các thông dịch viên khác đều trở nên không cần thiết”.¹³ Fukuzawa đã làm thế nào gặp được người thông dịch viên tài giỏi này, người đang tham dự vào những cuộc thương thuyết của Mạc phủ với phương Tây tận trong lâu đài tại Edo?

Có một số nghi ngờ về thời điểm Fukuzawa bắt đầu học tiếng Anh. Ông cho chúng ta biết đó là khoảng thời gian ngắn sau khi mở cửa cảng tại Yokohama vào mùa hè năm 1859. Ông kể lại rằng khi nhìn xung quanh, ông chỉ thấy tiếng Anh được sử dụng trên các bảng của cửa hiệu chứ không có chút tiếng Hà Lan.¹⁴ Có chút rắc rối với thời gian biểu của Fukuzawa.¹⁵ Làm sao một người hay quan sát như Fukuzawa trong gần tám tháng lại không chú ý rằng Anh ngữ là thứ tiếng được sử dụng rộng rãi khi tiếp xúc với người phương Tây? Ông hẳn đã phải đến gặp Moriyama để

hỏi học tiếng Anh từ trước rồi. Genichiro Fukuchi, một thông dịch viên cho Mạc phủ được chỉ định về việc giới thiệu Moriyama, đã viết trong tự truyện của mình như sau:

Tôi đã được Mạc phủ tuyển dụng vào ngày 26 tháng 6 năm 1859... Ngày 3 tháng 7 năm 1859, tôi rời Edo để đến Kanagawa, tức Yokohama. Trước đó, tôi đã rời khỏi gia đình ở Nagasaki và ở tại nhiều nơi trong Edo. Cuối cùng, mùa xuân năm đó, tôi ổn định cuộc sống trong ngôi trường tư thực của ông Moriyma nằm ở phía sau ngôi đền Kongoji tại Koishikawa... Ông đã được lệnh đến Edo và từ đó, tham dự vào những cuộc thương thuyết về hiệp định giữa Edo và Shimoda... Vào thời điểm đó, chỉ có Moriyama và Manjiro Nakahama là những người hiểu được tiếng Anh và tôi học được thứ tiếng này từ họ. Vì vậy, tôi cho rằng ông Yukichi Fukuzawa cũng đã đến gặp ông Moriyama để hỏi xin học tiếng.¹⁶

Fukuchi đã lặp lại câu chuyện này trong lời cáo phó cho Fukuzawa vào năm 1901¹⁷ cũng là câu chuyện được chính Fukuzawa khẳng định vì ông nhớ lại:

Ngay khi những hiệp ước đang được thương thuyết, ông Moriyama bận rộn đến nỗi ông thật khó khăn mới tìm được thời gian để dạy [tôi].¹⁸

Rõ ràng là Fukuzawa đã đến Koishikawa để nhờ Moriyama dạy ông tiếng Anh. Sự việc này có lẽ xảy ra không lâu sau khi Fukuzawa đến Edo vào cuối mùa thu năm 1858.

Nếu Fukuzawa đã có thể liên lạc với Moriyama trong vòng vài tháng sau khi đến Edo, một người nào đó hẳn đã giúp đỡ giới thiệu ông. Nếu không, thật khó cho một võ sĩ cấp thấp, bình dân đến từ Nakatsu xa xôi có thể liên lạc với một nhân vật quan trọng

trong chính quyền Mạc phủ. Đường như chỉ có Hoshu Katsuragawa, bác sĩ của Tướng quân, người có thể ra vào lâu đài Edo¹⁹ mới có thể thực hiện việc giới thiệu này.

Ban đầu, Moriyama đề nghị Fukuzawa đến nhà ông lúc sáng sớm để ông có thể dạy Fukuzawa trước khi ông đi làm tại văn phòng của các bộ trưởng ngoại giao. Tuy nhiên, giờ học buổi sáng sớm vẫn thường bị gián đoạn vì những công việc đột xuất và những khách viếng thăm nhà Moriyama. Sau đó, Moriyama sắp xếp lại giờ học vào buổi tối. Nhưng những giờ học này cũng thường bị hủy bỏ. Mặc dù vậy, Fukuzawa vẫn kiên nhẫn và chăm chỉ đi lại giữa Tsukiji và Koishikawa, cách nhau đến 5 dặm mỗi ngày trong vòng gần ba tháng. Dù rất bất tiện, nhưng Fukuzawa đã hiểu về tầm quan trọng của tiếng Anh cho tương lai của mình nên rất biết ơn khả năng của thầy dạy Moriyama. Moriyama thường được yêu cầu hỗ trợ trong vai trò thông dịch và điều này thúc đẩy niềm tin của Fukuzawa về tầm quan trọng của việc học tiếng Anh. Sau đó, Fukuzawa chuyển sang Institute for the Investigation of Barbarian Books (*Viện Nghiên cứu sách vở phương Tây*) của Mạc phủ, nơi có một thư viện lớn với nhiều sách tự điển tiếng Anh. Nhưng viện không cho phép mượn tự điển ra ngoài, nên trên thực tế, Fukuzawa đã tự học tiếng Anh. Có lẽ kết quả duy nhất của những nỗ lực đến gặp Moriyama của Fukuzawa là quyển *Tự điển Hà Lan và Anh ngữ* của John Holtrop, quyển sách yêu thích của Moriyama mà Fukuzawa đã thấy ở nhà của Moriyama. Fukuzawa đã có được một bản sao của quyển sách trên với chi phí là 5 ryo mà văn phòng lãnh địa Nakatsu đã đại diện ông chi trả²⁰.

Mặc dù thời gian tìm tòi, học hỏi tiếng Anh với Moriyama kéo dài không bao lâu, nhưng một số nét trong tính cách của Fukuzawa đã lộ rõ. Như lời Mine, con gái của Katsuragawa đã cho chúng ta biết, Fukuzawa là một người rất chăm chỉ, siêng

năng. Ông chưa bao giờ phung phí thời gian. Khả năng sao chép sách vở của Fukuzawa là nhờ vào việc ông học hành chăm chỉ tại *Tekijuku* ở Osaka. Tuy nhiên, dù khả năng sao chép của ông có xuất sắc thế nào chăng nữa, có thể nhanh gấp tám lần khả năng của bạn bè cùng học, ông chỉ có thể làm được như vậy là vì ông là một người có kỷ luật. Một điều khác cũng đáng chú ý là Fukuzawa biết cách kết bạn, như đã được thấy qua cách ông tiếp cận với Hoshu Katsuragawa.

Fukuzawa bắt đầu tự học tiếng Anh từ mùa xuân năm 1859. Ông đã sớm nhận ra nét tương đồng giữa văn phạm tiếng Hà Lan và văn phạm tiếng Anh. Điều này đã khích lệ ông rất nhiều. Gần cuối năm 1859, ông đã đạt được mức có thể viết một lá thư đơn giản cho Katsuragawa bằng tiếng Anh.

Thư gửi ông Katsuragawa:

Kính thưa Ngài,

Theo như lời đã hứa, tôi thật vinh dự gửi cho Ngài quyển tự điển của Hovibery mà Ngài có thể giữ lại sử dụng bao lâu Ngài cần.

Trân trọng,

Bề tôi trung thành của Ngài

Ukitchy.²¹

Từ sự thật rằng việc viết tiếng Anh đã và vẫn đang là một điều rất khó đối với người Nhật so với việc đọc sách tiếng Anh, thì thành quả của Fukuzawa trong ngôn ngữ quả là đáng kinh ngạc.²² Chúng ta cũng cần lưu ý rằng Katsuragawa lúc bấy giờ cũng đang học tiếng Anh. Vì vậy, chắc chắn Katsuragawa là người thông tin liên lạc hữu dụng nhất với Fukuzawa, là người giúp ông có thể bước vào một thế giới rộng lớn hơn.

Phần 2

Khám phá phương Tây, 1860-1867

dtbooks

Thư Viện Online

4

Kanrinmaru:

Chuyến du hành xuyên Thái Bình Dương
đầu tiên của người Nhật, tháng 2 đến tháng 6
năm 1860

Việc mở các cảng Nhật Bản cho người phương Tây vào năm 1859 đã thật sự khích lệ các võ sĩ cấp thấp thiếu kiên nhẫn và đầy tham vọng. Trong hơn hai trăm năm, họ đã bị chế độ Mạc phủ kìm hãm bằng cách đưa ra hàng trăm luật lệ và quy định. Để phá vỡ những điều đó, những võ sĩ nổi loạn và đầy tham vọng đã sẵn sàng làm mọi điều có lợi cho họ. Fukuzawa biết rất rõ việc là một thành viên trong một công tác quan trọng và chưa từng xảy ra như chuyến đi *Kanrinmaru* sang Hoa Kỳ sẽ tạo cho ông rất nhiều thuận lợi. Đây là một cơ hội quý giá mà một người thông minh như Fukuzawa không thể bỏ qua. Thật vậy, khi 25 tuổi, chàng thanh niên Fukuzawa đã có thể đi ra khỏi Yokohama trên con tàu *Kanrinmaru*, chuyến đi được phê chuẩn đầu tiên của người Nhật mà đích đến là một nơi của người nước ngoài, trong trường hợp này là San Francisco. Tuy nhiên, đây chỉ mới là điểm khởi đầu vì cuối cùng, Fukuzawa đã sang các nước phương Tây trên ba chuyến đi khác nhau.

Người Mỹ, say sưa tự biến mình là một cường quốc ở Thái Bình dương sau kết quả của những hiệp ước *Ansei* đã rất sẵn sàng chi tiền để người Nhật có thể thực hiện chuyến viếng thăm mà thật

ra người Mỹ đã chủ động trước. Vì vậy, phía Mỹ đã đề nghị phía Nhật Bản cử một đoàn đại diện sang Washington để trao đổi việc thông qua hiệp ước và chính quyền Mạc phủ đã chấp nhận lời đề nghị đó. Đầu mùa thu năm 1859, những bước chuẩn bị về phía chính quyền Mạc phủ đã được thực hiện, bao gồm cả việc tuyển chọn thành viên trong đoàn đại diện¹. Joseph Heco hay Hikozo Hamada, một thông dịch viên vốn xuất thân từ một ngư phủ sống ở nước ngoài, rồi là thành viên của đoàn đại diện phía Mỹ, đã đóng một vai trò quan trọng trong việc kết thúc những thương thảo giữa chính quyền Mạc phủ và người Mỹ². Chính quyền Mạc phủ đầu tiên và đoàn đại diện Nhật Bản đầu tiên sang phương Tây sẽ trải qua cuộc hải trình bằng Thái Bình dương trên chiếc tàu chiến của Mỹ, chiếc *Powhatan*, chiếc tàu hơi nước với trọng tải 2.415 tấn. Đoàn đại diện Nhật Bản gồm tám mươi một thành viên đã ra khơi trên chiếc *Powhatan*.

Sau khi kết thúc những hiệp ước với phương Tây, một kế hoạch táo bạo xuất hiện đó là phái một chiếc tàu hiện đại với một đội ngũ thủy thủ người Nhật trên tàu sang Mỹ. Kế hoạch này gồm hai mục tiêu. Trước hết, đây là lực lượng bổ sung chính thức cho đoàn đại diện đi đến Washington trên chiếc *Powhatan*. Kế đến, không mang yếu tố chính thức nhưng quan trọng hơn, đây là chuyến đi thử nghiệm đầu tiên của lực lượng hải quân còn thiếu kinh nghiệm của chính quyền Mạc phủ, vốn là lực lượng chỉ mới có vài chiếc tàu³. Những bước chuẩn bị này được thực hiện cùng lúc với những bước chuẩn bị cho con tàu *Powhatan*. Ngày 17 tháng 12 năm 1859, Yoshitake Kimura, Phó Tư lệnh Hải quân, nhận được lệnh là người dẫn đầu đoàn đại diện bổ sung, là đoàn đại diện tạm thời nếu có bất kỳ sự cố nào xảy ra với đoàn đại diện trên chiếc *Powhatan*. Bốn ngày sau, ngày 21 tháng 12, Kimura được thăng chức và trở thành người đứng đầu của một trong hai chiếc tàu chiến, tức trên thực tế là Tư lệnh Hải quân.

Hai tuần sau khi được thăng chức, chính quyền Mạc phủ và Kimura đã làm việc cật lực để chọn ra những phái viên và thủy thủ đoàn cho kế hoạch chưa từng có trước đó. Ngày 4 tháng 1 năm 1860, chính quyền Mạc phủ đã tuyên bố chính thức việc chỉ định Kimura là thiếu tướng hải quân và Kaishu Katsu là đại úy. Tất cả bảy quan chức cao cấp đều được tuyển chọn từ những sinh viên tốt nghiệp của Học viện Hải quân tại Edo, là nơi chính Kumura và Katsu đã đào tạo họ. Tất cả đều có chuyên môn trong lĩnh vực pháo hoặc thiên văn học. Manjiro Nakahama, hay John Mung, một võ sĩ cấp thấp hồi hương vốn xuất thân là ngư phủ, được chỉ định là thông dịch viên chính. Fukuzawa đã tham gia vào chuyến đi này với tư cách là một trong những trợ lý chính.⁴

Không phải mọi thành viên đều vui mừng với việc được chỉ định là phái viên trên chiếc *Powhatan* hay chiếc *Kanrinmaru*. Điều này đặc biệt đúng với những viên chức cao cấp trong chuyến đi, những người được chỉ định từ những viên chức cấp cao của chính quyền Mạc phủ, những người thậm chí xem việc được chỉ định này là một thảm họa. Họ không mấy vui mừng khi đi trên một chuyến hành trình nguy hiểm trên biển cả như thế. Phó đại sứ Norimasa Muragaki đã viết rất trung thực trong nhật ký của mình ngay vào ngày ông được chỉ định tham gia chuyến đi như sau:

Ngày 8 tháng 10 năm 1859, khi tôi đến lâu đài như thường lệ, tôi nhận được lệnh phải mặc *kamishimo* (trang phục trang trọng bằng chất liệu vải lanh) và đi đến sảnh Rose Mallow. Khi đồng sự của tôi, Buzen no Kami Masaoki (Shinmi), thanh tra Orugi Tadamasa và tôi bước vào sảnh, chúng tôi cũng gặp những viên chức cao cấp khác trong chính quyền Mạc phủ được chính Ngài Hikone (Naosuke Ii) dẫn đầu. Kế đến, viên thị thần Sabae bảo chúng tôi phải chuẩn bị để đi sang Mỹ nhằm thực hiện việc trao đổi thông qua hiệp ước... Tối đó, khi trở về nhà, dù là ngày trăng rằm, nhưng cả gia đình tôi đều buồn rầu

về nhiệm vụ bất ngờ đi đến một đất nước xa xôi này nên đã không có một lời nào chúc mừng tôi... Suy nghĩ mãi về trách nhiệm nặng nề này, tôi không thể cảm nhận điều gì khác ngoài tâm trạng căng thẳng ngày càng cao.⁵

Đối với Muragaki, một võ sĩ cao cấp ở độ tuổi trung niên trong chế độ Mạc phủ, hẳn là một điều rất khó khăn khi nghĩ đến việc phải đi trên một chuyến hành trình dài và nguy hiểm đến một đất nước “man rợ” như Mỹ. Chấn chấn nỗi lo lắng đó cũng là của đại đa số người Nhật, dù là võ sĩ hay thường dân vào lúc đó. Hai thế kỷ sống tách biệt đã khiến người Nhật, dù ở giai cấp xã hội nào, đều cảm thấy lo lắng và không muốn mạo hiểm. Họ dễ dàng cảm thấy sợ hãi trước những điều của phương Tây. Vì vậy, họ cố tự khẳng định mình với cảm giác họ cao hơn những người phương Tây “man rợ”.

Trái lại với quan điểm này, những võ sĩ cấp thấp bất mãn và đầy tham vọng lại nhìn kế hoạch của chuyến đi hoàn toàn khác và đánh giá cao việc được có mặt trên tàu⁶. Điều này thể hiện rõ trong trường hợp của Fukuzawa. Ngay từ lúc đến Edo vào mùa thu năm 1858, ông đã tìm kiếm một số mối quan hệ quan trọng nhằm giúp ông mở mang kiến thức và nâng cao địa vị xã hội của ông. Trong trường hợp của ông, mối quan hệ này là Hoshu Katsuragawa. Qua ông, Fukuzawa biết được tầm quan trọng của việc học tiếng Anh và gặp gỡ với Moriyama. Chắc chắn, thông tin về chiếc *Kanrinmaru* được Fukuzawa biết đến thông qua Katsuragawa.

Hoshu đã kế nghiệp cha mình và trở thành bác sĩ theo phương Tây cho chính quyền Mạc phủ vào năm 1844. Ông được chỉ định là bác sĩ cho Tướng quân vào năm 1846. Vào năm đó, theo sự sắp xếp được Tướng quân chấp thuận, Hoshu kết hôn với Kuni, con gái của Matasuke Kimura, người đứng đầu Hama Goten, hay

Seashore Villa tại Edo và là cha của thiếu tướng hải quân Kimura của tàu Nhật Bản đầu tiên chính thức sang phương Tây⁷. Hoshu lập tức giới thiệu Fukuzawa với Kimura, anh rể của mình. Thật ngạc nhiên, Kimura đã lập tức chấp nhận Fukuzawa là thành viên cấp thấp trong phái đoàn Nhật Bản. Fukuzawa đã giải thích sự chấp nhận nhanh chóng như sau:

Với những người thời đó, một chuyến du hành đến nước ngoài là điều chưa từng xảy ra và như một vấn đề sống còn. Với tư cách là người đứng đầu trên chiếc tàu chiến, Kimura hẳn nhiên cũng gặp những người trên tàu không muốn liều lĩnh trong chuyến đi. Mọi người đều cảm thấy nhẹ nhõm khi tôi tình nguyện tham gia vào chuyến đi dù họ thấy tôi là người thật kỳ lạ.⁸

Thế là chàng thanh niên Fukuzawa 25 tuổi đã thành công trong việc tham gia vào đoàn đại diện gồm chín mươi người trên chiếc tàu *Kanrinmaru*.⁹ Những người khác trong đoàn đã rất ngạc nhiên như lời nhận xét của Manjiro Nakahama:

Ngay trước khi khởi hành, Yukichi Fukuzawa, người lúc đó không có liên hệ gì đến chuyến đi, bỗng xuất hiện trên tàu.¹⁰

Sự siêng năng học tập của Fukuzawa đã tạo dựng nên tình bằng hữu giữa ông với Hoshu; điều này đã giúp ông trở thành thành viên trong đoàn đại diện. Cho đến ngày nay, tên tuổi của Fukuzawa vẫn gắn liền với cuộc hành trình này trong cái nhìn của người Nhật.

Với sứ mạng này, chính quyền Mạc phủ đã phải lựa chọn giữa hai chiếc tàu chiến chạy buồm loại nhỏ với một dây súng mà chính quyền Mạc phủ đã đặt hàng chính phủ Hà Lan. Một trong hai con tàu, ban đầu được đặt tên là *Japan* với ba cột buồm và có tải trọng 380 tấn, được đóng tại Công ty đóng tàu *Fop Smit* tại Kinderdijk, phía đông nam của Rotterdam và đến cảng Nagasaki

vào tháng 9 năm 1857. Sau khi được giao nhận từ Đại diện Thương mại Hà Lan tại *Deshima*, con tàu được đổi tên thành *Kanrinmaru*, một tên gọi được lấy từ văn học Trung Quốc và có nghĩa là các lãnh chúa và chư hầu trên tàu cần tôn trọng lẫn nhau. Ngay trước khi khởi hành, ngày 17 tháng 1 năm 1860, chính quyền Mạc phủ cuối cùng đã quyết định sẽ sử dụng chiếc *Kanrinmaru* là chiếc tàu chính thức của Nhật Bản.¹¹ Chính quyền cũng quyết định mời thuyền trưởng John M. Brooke và thủy thủ đoàn trên chiếc *Fennimore Cooper*, chiếc tàu quan sát Hải quân của Mỹ đã bị chìm ngoài khơi Shimoda, tham gia thủy thủ đoàn Nhật Bản.¹²

Chiếc *Kanrinmaru* đã nhổ neo ngoài khơi Shinagawa vào ngày 4 tháng 2 năm 1860 và dừng tại Yokohama trong hai ngày để đón đại úy Brooke cùng thủy thủ đoàn mười người.¹³ Chiếc tàu được cung cấp thức ăn và nước uống tại Uraga ở cửa vịnh Edo. Ngày 10 tháng 2 năm 1860, chiếc *Kanrinmaru* tiếp tục cuộc hành trình trên Thái Bình dương. Sau chuyến đi nhọc nhằn 37 ngày, chiếc *Kanrinmaru* đã cập bến an toàn tại San Francisco vào ngày 17 tháng 3. Chiếc *Powhatan* với đoàn đại diện chính thức của Nhật Bản, đã rời Yokohama hai ngày sau chiếc *Kanrinmaru*, tạm ghé Hawaii và đến San Francisco vào ngày 29 tháng 3 năm 1860. Đoàn đại diện Nhật Bản được mời dự tiệc do thị trưởng San Francisco tổ chức vào ngày 4 tháng 4 rồi vào ngày 8 tháng 4 tiếp tục lên tàu *Powhatan* đến Washington bằng đường đi qua Panama và bằng đường tàu hỏa.¹⁴

Đoàn đại biểu trên tàu *Kanrinmaru* kể cả Fukuzawa ở tại San Francisco trong 52 ngày.¹⁵ Fukuzawa biết rằng vùng đất California được sáp nhập vào Hoa Kỳ sau cuộc chiến tranh với Mexico và kể từ đó, San Francisco đã phát triển thành một thành phố. Ông quan sát người dân ở thành phố đến từ khắp mọi nơi, kể cả New York, Boston, những vùng khác nhau ở châu Âu và kể

cả Trung Quốc. Ông rất ấn tượng khi thấy quy hoạch thành phố được sắp xếp thành những ô vuông phân chia bằng những con đường rộng lớn với đèn đường đốt bằng gas luôn được thấp sáng vào ban đêm. Những tòa nhà bằng đá cao từ bốn đến bảy tầng. Bên trong những ngôi nhà, Fukuzawa chú ý rằng những căn phòng rộng lớn cũng được thấp sáng bằng gas và luôn được trải thảm với các khung cửa sổ có các tấm kính. Cũng có xe ngựa trên đường phố nhưng hàng hóa trong các cửa tiệm đều khá đắt tiền. Ông được dẫn đến chỗ đánh điện tín, đến bến cảng, xưởng đóng tàu và nhiều nhà máy khác nhau, nơi ông đã rất kinh ngạc khi nhận ra rằng phần lớn những bàn ủi và máy móc đều vận hành bằng đầu máy hơi nước. Ông cũng rất ấn tượng với những chiếc tàu chạy bằng hơi nước ở các bến cảng.¹⁶ Mặc dù Fukuzawa đã đọc được nhiều điều trong những sách vở phương Tây ở *Tekijuku* và tại Edo, nhưng thấy mới tin và ông đã gặp ngay cú sốc về văn hóa. Những người Nhật, kể cả với Fukuzawa đều rất bức dọc với mối quan hệ giữa đàn ông và phụ nữ ở nước phương Tây. Ở đây, đàn ông và phụ nữ cùng khiêu vũ với nhau trong khi đạo Khổng tại Nhật Bản dạy rằng những bé trai và bé gái không thể ngồi cạnh nhau sau tuổi lên bảy. Khi được mời tới nhà một vị bác sĩ người Hà Lan, Fukuzawa đã rất bất ngờ khi nhìn thấy vợ của bác sĩ ngồi trò chuyện với khách trong khi chính vị bác sĩ lại đi mời khách nước uống và thức ăn. Tại Nhật Bản, người chồng, chủ của gia đình, sẽ không bao giờ hành động như vậy.¹⁷

Mặc dù cuộc hành trình của tàu *Kanrinmaru* là chuyến đầu tiên vượt Thái Bình dương, Fukuzawa cho chúng ta biết rất ít về chuyến đi khi ở trên biển.¹⁸ Về sau, trong tự truyện của mình, ông đã cho chúng ta biết quan điểm của ông về chuyến đi:

Tôi đã chưa bao giờ thấy sợ hãi... Tôi trò chuyện với những đồng sự, nói đùa rằng đây là một kinh nghiệm giống như

Yukichi Fukuzawa, 1835-1901

kinh nghiệm của một người đang ở trong nhà tù phải chịu động đất mỗi ngày và đêm... Tôi chưa bao giờ nghĩ tàu sẽ bị chìm vì tôi hoàn toàn tin tưởng người phương Tây.¹⁹

Lẽ ra, tàu *Kanrinmaru* dưới sự kiểm soát của người Nhật nhưng trên thực tế, khi trên Thái Bình dương, chiếc tàu được chuyển giao ngay lập tức sang quyền kiểm soát của người Mỹ. Đại úy hải quân Brooke đã kể lại câu chuyện trong nhật ký của mình như sau:

Ngày 16 tháng 2. Suốt đêm, gió thổi mạnh từ phía tây bắc - bắc, tàu chuyển hướng sang Tây bắc - Tây vào buổi sáng, tàu quay buồm. Giữ cho thuyền được thẳng bằng, rồi kéo nghiêng buồm. Đặt đỉnh cột buồm phía trước ở trạng thái kéo căng dây, neo cột buồm thành tam giác giữa hai cột buồm và giữ chắc trục căng buồm. Lúc này, tàu rất dễ lái nhưng có dòng nước chảy mạnh... Người Nhật dường như hoàn toàn dựa vào chúng tôi. Quả là một điều buồn cười nếu không xem là một điều nghiêm trọng khi họ hoàn toàn bỏ mặc con tàu cho hai hay ba người chúng tôi điều khiển... Thuyền trưởng vẫn nằm trên giường và thiếu tướng hải quân cũng vậy. Các quan chức khác để cửa phòng mở khiến cửa va đập liên tục. Họ cũng để ly, đĩa và bình nước trên boong tàu lán lóc khắp nơi nên mọi thứ thật hỗn độn. Dù vậy, chúng tôi cũng phải nhớ rằng đây là chuyến *du hành trên biển* đầu tiên, thời tiết khá xấu và họ [người Nhật] chỉ nhận được nền giáo dục từ người Hà Lan. Manjiro là người Nhật duy nhất trên tàu có ý niệm về yêu cầu của việc cải cách Hải quân Nhật Bản.²⁰

Thiếu tướng hải quân Kimura lần đầu tiên xuất hiện trên boong tàu vào ngày 17 tháng 2, nhưng ông cũng rất yếu sức nên phải quay về giường ngay lập tức. Đại úy Katsu cũng xuất hiện lần

đầu tiên trước thủy thủ đoàn vào ngày 27 tháng 2 nhưng ông quá yếu không thể lên boong tàu. Cả thiếu tướng và thuyền trưởng, hai người lẽ ra là người chỉ huy của thủy thủ đoàn Nhật Bản, nhưng lại quá yếu sức nên không thể thực hiện trách nhiệm của mình. Vì vậy, cả Kimura và Katsu đã phải nghiêm túc cân nhắc về chuyến đi trở về nước và hai ngày trước khi đoàn đại biểu đến San Francisco, thông qua Manjiro Nakahama, họ đã yêu cầu đại úy Brooke cung cấp một thủy thủ đoàn gồm tám người trên tàu *Kanrinmaru* trên chuyến đi về. Yêu cầu đã được chấp thuận.

Do Fukuzawa quá mệt với chuyến đi khó khăn và có lẽ cũng phải nằm trên giường, đặc biệt là trên chuyến đi, nên ông đã không ghi lại gì, đặc biệt về sinh hoạt trên tàu *Kanrinmaru*. Nhưng trên chuyến đi, ông đã không quên chuẩn bị thêm cho việc học trong tương lai và cho một cơ hội nữa để đi sang phương Tây. Vì vậy, ông đã quyết định khi trở về nhà, ông sẽ cố học tiếng Anh thêm nữa. Với mục tiêu này, và với sự giúp đỡ của Manjiro Nakahama, Fukuzawa đã mua hai quyển tự điển tại hiệu sách ở San Francisco. Một quyển là *American Dictionary of the English Language* đã được chỉnh sửa, hay còn gọi là *Webster's Dictionary* (Tự điển Webster).²¹ Quyển tự điển đơn ngữ này có lẽ rất khó đối với người bắt đầu học tiếng như Fukuzawa. Có lẽ vào giai đoạn đó, bức hình của Fukuzawa với một cô bé 15 tuổi người phương Tây được chụp tại studio ở San Francisco là một kỷ vật có giá trị hơn cả quyển tự điển *Webster* của ông.²²

Quyển sách còn lại là tự điển Trung-Anh do Zhi Qing biên soạn. Khi trở về Nhật Bản, Fukuzawa đã làm việc cật lực trong vài tháng để chuyển ngữ quyển sách này. Ông xuất bản tác phẩm vào mùa thu năm 1860 với tên gọi *Zotei Ka-Ei tsugo* hay *Đại tự điển Trung - Anh* (Enlarged Chinese-English Dictionary). Đây là tác phẩm xuất bản đầu tiên trong số nhiều tác phẩm của Fukuzawa. Quyển tự điển gồm hai phần: phần đầu được chia

thành 37 mục gồm khoa học cơ bản, số học, hàng hóa thương mại và những vật dụng trong đời sống hằng ngày. Có khoảng 1.400 mục từ trong phần này. Phần thứ nhì bao gồm những từ ngữ và mẫu đối thoại cơ bản sử dụng trong giao tiếp hằng ngày. Những mục từ trong cả hai phần không được sắp xếp theo trình tự abc. Dựa vào những đặc điểm này và lời mở đầu của Fukuzawa trong sách cho thấy mục đích của quyển tự điển này là nhằm hỗ trợ cho những người nhập cư Trung Hoa đến biển Tây của nước Mỹ có thể trao đổi buôn bán với người Mỹ. Vì vậy, quyển tự điển dường như không hữu dụng cho đối tượng người Nhật bắt đầu học tiếng Anh. Ngoài ra, điều mà chúng ta gần như chắc chắn là Fukuzawa đã thực hiện dịch cuốn tự điển này để nâng cao khả năng tiếng Anh của ông.²³

Lúc này, Fukuzawa bắt đầu tập trung vào việc học tiếng Anh như ông đã ghi lại như sau:

Sau khi từ Mỹ trở về, số học viên tôi dạy dần tăng lên. Chuyển đi sang Mỹ đã may mắn giúp tôi liên hệ trực tiếp được với một số người ở đó và buộc tôi phải quyết tâm học tiếng Anh. Sau khi trở về nước, tôi đã cố gắng đọc tiếng Anh càng nhiều càng tốt và để cho những học viên lớp lớn của tôi lo việc dạy tiếng Hà Lan cho các học viên lớp thấp. Tiếng Anh quả rất khó nên tôi không thể đọc sách dễ dàng lắm mà phải luôn sử dụng quyển tự điển Anh-Hà Lan.²⁴

Cuộc phiêu lưu trên tàu *Kanrinmaru* là một dấu mốc cho Fukuzawa nhận thấy tiếng Hà Lan thật vô dụng so với tiếng Anh.

Ngày 23 tháng 6 năm 1860, Fukuzawa đã trở về Uraga trên tàu *Kanrinmaru* qua Hawaii sau chuyến đi 46 ngày trên biển. Ông đã ở lại San Francisco hơn 7 tuần và 12 tuần trên tàu *Kanrinmaru*. Đây hẳn là một khoảng thời gian khó khăn cho Fukuzawa vì cú sốc văn hóa và tình trạng biển động. Không lâu

sau khi trở về từ San Francisco vào mùa thu năm 1860, ông được lệnh từ chính quyền Mạc phủ làm việc tạm thời như một viên chức trong văn phòng dịch thuật của đại diện nước ngoài. Ông vui mừng nhận lãnh công việc vì nhờ đó, ông có thể sử dụng thư viện của chính quyền Mạc phủ, nơi có rất nhiều sách tiếng Anh và tập trung nhiều hơn vào việc học tiếng Anh. Ông hằng hái bất đầu việc dịch những lá thư ngoại giao từ đầu năm 1861. Cuối mùa thu năm 1864, Fukuzawa đã chính thức tham gia vào bộ phận dịch thuật của chính quyền Mạc phủ. Ông chính thức không còn trực thuộc lãnh địa Nakatsu dù ông vẫn tiếp tục dạy tại trường dạy tiếng Hà Lan của lãnh địa Nakatsu.²⁵ Việc chính quyền Mạc phủ phải tuyển dụng thêm những võ sĩ từ các lãnh địa khác là điều không thể tránh khỏi vì họ đang rất cần những biên dịch viên tiếng Anh.

Tới cuối năm 1861, Fukuzawa kết hôn với Okin Toki. Tarohachi Toki, cha của Okin là một võ sĩ bậc một thuộc hàng võ sĩ cấp cao của Nakatsu, là người cư ngụ tại Edo để giúp văn phòng chính phủ. Ông cố của Tarohachi, cũng tên là Tarohachi Toki đã tạo dựng một gia đình nhánh của một trong bảy gia đình họ Okudaira.²⁶ Như lời Fukuzawa ghi lại, hôn nhân giữa những gia đình võ sĩ cấp thấp và võ sĩ cấp cao hẳn là điều không thể xảy ra trong lãnh địa Nakatsu ngày trước.²⁷ Thế thì tại sao điều này lại có thể xảy ra trong trường hợp của Fukuzawa?

Rõ ràng là Fukuzawa và Tarohachi Toki biết nhau rất rõ vì Fukuzawa đã gửi một lá thư cho Okin Toki từ San Francisco. Đây là lá thư cũ kỹ thứ nhì của Fukuzawa mà hiện nay vẫn còn trong bộ văn thư lưu trữ. Trong thư, ông viết:

Sau khi rời khỏi Yokohama vào ngày 10 tháng 2, tàu cập bến San Francisco an toàn. Anh có rất nhiều chuyện muốn kể nhưng anh lại không có thời gian để viết dài. Anh muốn kể

cho em nghe về mọi chuyện khi anh trở về. Con tàu phải được sửa chữa lại nhưng chắc chắn mọi việc sẽ hoàn tất để tàu quay trở về vào ngày thứ 10 của tháng sau (ngày 29 tháng 4). Chuyến đi trở về được dự kiến sẽ kéo dài khoảng hai tháng nên anh có lẽ sẽ về lại khoảng mùa lễ hội của tháng 5. Vấn đề duy nhất của anh khi đi xa là thèm rượu *sake*. Anh mong sẽ được uống thật nhiều khi trở về lại Edo vào tháng 5. Cho anh gửi lời chào đến mọi người ở trường, ông Okami và những người khác.²⁸

Lời lẽ trong thư cho thấy Fukuzawa rất thân thiết với Toki. Chính “ông Okami”, một võ sĩ cấp cao khác, người đã hầu cận Masataka Okudaira và cũng là người đã mời Fukuzawa đến gánh vác công việc tại trường của lãnh địa Nakatsu ở Teppozu. Có lẽ, điều khiến chúng ta ngạc nhiên là Fukuzawa hẳn đã quen biết nhiều với những võ sĩ cấp cao trong lãnh địa của ông trong một thời gian rất ngắn sau khi ông đến Edo vào tháng 11 năm 1858. Chắc chắn, trình độ học vấn uyên thâm của ông đã đem lại lợi ích cho ông. Chính sự quen biết với những võ sĩ cấp cao trong văn phòng quan trọng đã giúp ông dễ dàng xin tạm nghỉ dạy tại trường của lãnh địa Nakatsu để tham dự vào chuyến đi trên tàu *Kanrinmaru*. Cũng cần lưu ý rằng Fukuzawa hẳn đã gây ấn tượng, thậm chí đã làm Toki vui lòng khi viết một lá thư thân mật như thế từ San Francisco. Đây là khả năng và “tài ngoại giao” của Fukuzawa. Cùng lúc với cuộc hôn nhân của mình, Yukichi và Okin Fukuzawa đã rời khỏi ngôi nhà của lãnh địa Nakatsu tại Teppozu và sống một thời gian ngắn tại Shinsenya, Shiba, nơi ông sẽ trở về lại lần nữa vào năm 1868 và lần này là để thành lập trường học của chính ông.

5

London, kho báu “làm giàu cho đất nước
và đẩy mạnh quân đội”-

Một năm ở châu Âu, tháng Giêng năm 1862
đến tháng Giêng năm 1863

Không lâu sau khi Fukuzawa bắt đầu làm việc tại văn phòng dịch thuật, ba sự kiện đã xảy ra và mỗi sự kiện đều có ảnh hưởng dẫn đến sự kết thúc của chính quyền Mạc phủ. Tại Edo (Tokyo), những người quá khích theo chủ trương “Trục xuất những kẻ man rợ” ngày càng hoạt động rầm rộ. Tháng giêng năm 1861, Henry Heusken, một người Hà Lan và là một thông dịch viên kiêm thư ký không thể thiếu cho Townsend Harris tại Lãnh sự quán Mỹ và cho Ngài Elgin, bị sát hại. Ngày 14 tháng 7, võ sĩ thuộc chi phái Mito tấn công Tòa công sứ Anh tại Đền thờ Tozenji ở Shinagawa. Tháng 3, người Nga từ *Posadnick* đã chiếm đóng một phần đảo Tsushima ngoài khơi Kyushu. Hành động xâm chiếm của người Nga đặc biệt rõ rệt vì họ xây dựng cả một trạm hải quân hoàn chỉnh bao gồm bệnh viện và nhà xưởng ngay trên đảo. Việc chiếm đóng kéo dài của người Nga trên đảo Tsushima chỉ được chấm dứt với sự giúp đỡ của người Anh. Nhằm khẳng định quyền tối cao về hải quân của mình, người Anh đã tập trung năm tàu chiến, chiếc *Odin*, *Actoeon*, *Leven*, *Algerine* và *Dove* vào vịnh Edo.¹ Chính quyền Mạc phủ đã sắp xếp phái đoàn đầu tiên của mình đến châu Âu dựa trên bối cảnh này.

Chịu sức ép từ bên trong và bên ngoài Nhật Bản, chính quyền Mạc phủ không còn lựa chọn nào khác ngoài việc thương lượng lại việc mở cửa cảng Edo, Osaka, Hyogo (Kobe) và Niigata cho người phương Tây như đã được quy định trong Hiệp ước *Ansei* năm 1858. Tháng giêng năm 1861, chính quyền Mạc phủ đã quyết định gửi phái đoàn đầu tiên sang châu Âu để làm dịu việc thương thuyết. Vào tháng 5, Yasunori Takeuchi, ủy viên hội đồng tài chính và đối ngoại được chỉ định làm đại sứ của phái đoàn. Do đây là chuyến đi đầu tiên sang châu Âu, nên chính quyền Mạc phủ đã ủy quyền cho phái đoàn đến viếng thăm và xem xét tình hình tại Anh, Pháp, Hà Lan, Phổ, Nga và Bồ Đào Nha. Với mục đích cụ thể này, Takenaka Shibata, một viên chức cấp cao trong văn phòng ủy viên đối ngoại được chỉ định dẫn đầu đoàn thanh tra² vào tháng 5.

Lúc bấy giờ, Fukuzawa đang làm việc tại văn phòng dịch thuật nên đã biết về phái đoàn sang châu Âu ngay từ đầu và hẳn đã tích cực tìm kiếm mọi cơ hội để tham gia vào phái đoàn. Fukuzawa nghĩ hẳn nhiên giờ đây ông đã có đủ điều kiện để được giao nhiệm vụ trong phái đoàn. Ông đã cho xuất bản quyển *Đại tự điển Trung-Anh* vào năm 1860 và ông hiện đang là thành viên của đội ngũ nhân viên tại văn phòng dịch thuật. Ngoài ra, ông cũng đã có kinh nghiệm đi lại trên biển khi đi trên tàu *Kanrinmaru*. Ông đã viếng thăm Shibata ít nhất là hai lần³ nhưng ông đã không được chọn lựa ngay lập tức. Trong khi đó, yêu cầu tham gia phái đoàn lại đến tại văn phòng của Shibata, thậm chí đến từ người khác chứ không phải từ những nhân viên của chính quyền Mạc phủ. Thật vậy, cả Hizen và Choshu, hai *tozama* hung hăng và không chịu phục tùng đã thành công trong việc đưa người của họ vào danh sách thành viên của phái đoàn. Trước sự nản lòng của Fukuzawa, hai người bạn của ông tại văn phòng chính quyền Mạc phủ là Shuhei Mitsukuri và Koan Matsuki đã được chọn là

thành viên trong phái đoàn từ đầu mùa hè. Cả hai đều là bác sĩ y khoa. Mitsukuri là thành viên của một gia đình bác sĩ danh tiếng theo nền y khoa Hà Lan cho chính quyền Mạc phủ. Matsuki có xuất thân từ tộc Satsuma. Việc Fukuzawa được chấp nhận vào phái đoàn đến rất muộn, vào khoảng tháng 12, thậm chí sau khi đã đưa ra quyết định về việc phái đoàn sẽ đi trên chiếc tàu nào và không lâu trước ngày lên đường.⁴ Dù được chấp nhận rất muộn, nhưng Fukuzawa là người duy nhất trong đoàn đi trên tàu *Kanrinmaru* có mặt trong phái đoàn đầu tiên sang châu Âu.

Ngày 19 tháng 11, người Nhật được biết chiếc *HMS Odin*, một chiếc tàu chiến đẹp đã tham gia vào cuộc diễu hành hải quân Anh tại vịnh Edo, sẽ là phương tiện chở phái đoàn. Rutherford Alcock, Tổng lãnh sự Anh quốc đầu tiên tại Nhật Bản đã đồng ý rằng chính phủ Anh sẽ chịu mọi phí tổn cho chuyến đi và người Pháp chịu chi phí cho chuyến về. Chi phí đi lại ở châu Âu sẽ là vấn đề cần thương thuyết với các chính phủ mà đoàn Nhật Bản đến viếng thăm.⁵ Vì vậy, ngày 22 tháng 1 năm 1862, khi ở trên tàu *Odin*, dưới sự chỉ huy của thiếu tướng hải quân Ngài John Hay, phái đoàn đầu tiên của Nhật sang châu Âu sẽ bước vào một chuyến đi dài nhất của chính quyền Mạc phủ cả về khoảng cách địa lý lẫn thời gian. Quyển nhật ký của Fukuzawa, mà sau này được gọi là *Seiko ki* hay *Phương Tây Du Ký* bắt đầu viết từ ngày này.⁶ Tạm dừng tại Nagasaki, Hong Kong, Singapore, Ceylon và Aden, tàu *Odin* đã đưa phái đoàn Nhật Bản đến Suez an toàn vào ngày 20 tháng 3 năm 1862. Trong khi dừng lại một tuần ở Hong Kong, Fukuzawa nghe tin về cuộc nội chiến xảy ra tại Mỹ, một cuộc chiến có sự can thiệp của người Anh. Trong suốt cuộc hành trình đến Suez, tàu dừng lại ở nhiều trạm lấy than và đối với Fukuzawa, điều này cho thấy quyền lực của thực dân Anh.⁷

Phái đoàn Nhật Bản đi bằng tàu hỏa từ Suez đến Cairo. Chiếc

Yukichi Fukuzawa, 1835-1901

HMS Himalaya tiếp tục chở đoàn người Nhật từ Alexandria đến Malta, nơi phóng viên báo *Times* đã tường thuật lại như sau:

Valletta, ngày 29 tháng 3

Chiếc tàu có chân vịt *Himalaya*, dưới sự chỉ huy của thuyền trưởng J Seccombe, đã đến Alexandria vào 9:30 sáng hôm qua với những thành viên của phái đoàn người Nhật và cả quốc kỳ Nhật Bản, lá cờ trắng với một chấm đỏ lớn ở giữa trên cột buồm chính.⁸

Đây là phần tường thuật đầu tiên về sự có mặt của đoàn đại biểu chính thức của Nhật Bản tại châu Âu hiện đại. Sau ba đêm nghỉ ngơi tại Malta, phái đoàn Nhật Bản đặt chân lên lãnh thổ châu Âu tại Marseilles vào ngày 3 tháng 4. Ngày 8 tháng 4, đoàn Nhật Bản đến Paris và vào ngày 13 tháng 4, các đại sứ và đoàn tùy tùng được Hoàng đế Louis Napoleon tiếp đón. Sau buổi tiệc tiếp đón, đại diện phía Nhật Bản được biết chính phủ Pháp sẽ hội ý với chính phủ Anh về việc thương lượng lại hiệp ước *Ansei* năm 1858 bao gồm việc trì hoãn mở cửa các cảng theo hiệp ước.⁹ Người Nhật đã phải nhận ra rằng chính phủ Anh ở London sẽ là thế lực mạnh nhất mà đoàn sẽ viếng thăm.

Đoàn đại biểu Nhật Bản ở lại châu Âu trong 201 ngày: 39 ngày viếng thăm nước Pháp; 43 ngày tại Anh; 34 ngày ở Hà Lan; 18 ngày ở Phổ; 39 ngày ở Nga; 9 ngày ở Bồ Đào Nha và 19 ngày đi lại, chủ yếu bằng tàu hỏa. Fukuzawa cũng lưu ý rằng những cuộc hành trình bằng tàu hỏa, dù thú vị nhưng đôi khi cũng rất mệt mỏi.¹⁰ Khi ở tại Paris, Fukuzawa đã mua một quyển sổ nhật ký nhỏ bìa da và ghi chép lại những điều khiến ông thích thú. Quyển nhật ký về sau được gọi là *Seiko techō* hay *Phương Tây Du Ký bỏ túi*¹¹ và trở thành nguồn tài liệu quý giá mà Fukuzawa đã lấy thông tin để viết thành những mục trong quyển *Phương Tây Du Ký*.

Tại Paris, Fukuzawa đã kết bạn với Léon Louis Lucien Prunol de Rosny, một học giả người Pháp về phương Đông, cũng là người đang học tiếng Nhật. Hai người trò chuyện chủ yếu bằng tiếng Anh nhưng cũng có cả tiếng Nhật. Rosny đã rất có ích cho Fukuzawa và đồng sự khi dẫn họ đến thăm những viện khác nhau ở Paris. Tìm mọi cơ hội để nói tiếng Nhật, Rosny đã đến gặp Fukuzawa ở Hà Lan và thậm chí ở cả St. Petersburg. Cuối cùng, Fukuzawa đã ghi vào sổ nhật ký địa chỉ của Rosny và về sau khi ở trên tàu trở về Nhật Bản, ông đã viết một lá thư gửi cho Rosny.¹² “Người phương Tây kỳ lạ” này, theo như cách Fukuzawa gọi Rosny, về sau trở thành một giáo sư và hiệu trưởng của trường dạy tiếng Nhật tại Paris. Cả hai vẫn là bạn khi Fukuzawa quay về lại Nhật Bản.¹³

Fukuzawa và phái đoàn Nhật ở lại Hà Lan 34 ngày. Mặc dù người Hà Lan đón tiếp đoàn người Nhật rất nồng hậu, Fukuzawa đã ghi lại rất ít về đất nước Hà Lan trong nhật ký của mình.¹⁴ Phải chăng ông đã nhận ra rằng những ảnh hưởng trước đây của người Hà Lan với đất nước Nhật Bản không còn nữa? Fukuzawa ghi nhiều về nước Nga và St. Petersburg trong nhật ký của mình, chắc chắn là do bữa tiệc đặc biệt mà người Nga đã chuẩn bị. Tại nhà khách uy nghi ở St Petersburg, Fukuzawa đã rất ngạc nhiên khi nhìn thấy những vật dụng Nhật Bản: giá để kiếm, thuốc lá Nhật Bản, túi đựng mỳ thóc, bữa ăn Nhật Bản, chén và đĩa. Fukuzawa có thể nhận ra đằng sau tất cả những sự chuẩn bị này có sự giúp đỡ của một người Nhật. Những điều này hẳn đã làm hài lòng Fukuzawa và lần đầu tiên trong chuyến đi sang phương Tây, ông đã sáng tác một bài thơ mà trong đó, ông đã ghi lại rằng không có sự khác biệt nào giữa bầu trời ở phương Tây và bầu trời tại Nhật Bản.¹⁵ Được thưởng thức lại những vật dụng Nhật Bản sau sáu tháng đi sang phương Tây hẳn là một niềm vui bất ngờ đối với đoàn người Nhật. Tạo cảm giác nhẹ nhàng cho người Nhật theo cách này, người Nga

Yukichi Fukuzawa, 1835-1901

hắn đã tìm cách “nắm đằng cán” trong những vấn đề ngoại giao, đặc biệt là vấn đề đất đai.

Phái đoàn người Nhật đến London ngày 30 tháng 4 năm 1862 và được đưa đến khách sạn Claridge trên đường Brook. Nữ hoàng Victoria đang trong thời gian sống ẩn dật ở Balmoral tại Scotland sau cái chết của chồng là Thái tử Albert, nên không thể tiếp đón phái đoàn. Nhưng phái đoàn đã tham dự vào buổi lễ khai mạc cuộc triển lãm vĩ đại tại viện bảo tàng South Kensington, một kế hoạch ưa thích của cố Thái tử Consort vào ngày 1 tháng 5.¹⁶ Ngày hôm sau, bá tước Russell, Bộ trưởng Bộ Ngoại giao đã đón tiếp đại sứ Nhật Bản và đoàn tùy tùng, cùng đi với đoàn là John McDonald, tùy viên của công sứ Anh tại Nhật. Russell thông báo cho đoàn Nhật Bản biết rằng lá thư có chữ ký của Tướng quân gửi đến Nữ hoàng đã được nhận và chuyển đến cho Nữ hoàng tại Scotland.¹⁷ Đoàn Nhật Bản phải đợi phía Anh kiểm tra lá thư có chữ ký của Tướng quân và thư giải thích của hai ủy viên nước ngoài người Nhật gửi đến Ngài Russell. Do mọi người phải chờ Rutherford Alcock, có Takichiro Moriyama tháp tùng, thông dịch viên chính cho việc thương lượng quan trọng này sẽ sớm đến nơi nên những đại sứ Nhật Bản và đoàn tùy tùng, với sự hướng dẫn của McDonald đã viếng thăm nhiều nơi tại London. Ngày 25 tháng 5, cả đoàn đi về phía bắc để viếng thăm York, Newcastle ở Tyne, Carlisle, Liverpool và Birmingham.¹⁸

Những thành viên còn lại trong phái đoàn Nhật Bản, những võ sĩ cấp thấp như Fukuzawa, vẫn ở lại London trong khách sạn Claridge, nơi họ đón nhận sự đón tiếp nồng hậu của người Anh. Một số người trong đoàn, gồm Fukuzawa, Koan Matsuki và Shuhei Mitsukuri, được “Tiến sĩ Chambers” và “Tiến sĩ Johnson” hướng dẫn, viếng thăm trường King's College School for Boys, bệnh viện King's College Hospital, bệnh viện St. Mary, và trường khiếm thị tại St George's Field và hai bệnh viện khác. Đoàn đặc biệt quan

tâm đến chuyến viếng thăm bệnh viện vì phần lớn họ đều xuất thân từ những sinh viên y khoa theo Hà Lan.¹⁹ Họ cũng viếng thăm Great Exhibition, Greenwich, Tháp London, đường hầm sông Thames, Nhà thờ St. Paul, Viện bảo tàng Anh quốc, cảng London, trạm gởi điện tín và xưởng chế tạo vũ khí và đạn dược ở Woolwich.²⁰ Giữa những chuyến viếng thăm, Fukuzawa và đồng sự đã cố gắng hỏi về những điều mà họ không thể hiểu từ sách vở.²¹ Họ cũng đã sắp xếp một cuộc phỏng vấn với một bác sĩ y khoa Hà Lan tên là “Belihente” sống tại Anh quốc trong 12 năm, người đã giải thích cho đoàn người Nhật hiểu sơ lược tổ chức chính phủ của người Anh, những điểm khác nhau chung giữa hệ thống chính trị Anh và Pháp và một cuộc khảo sát tổng quát về các quốc gia “văn minh”.²²

Dù những cuộc phỏng vấn có quan trọng thế nào chăng nữa, Fukuzawa đã biết điều ông có thể làm trong chuyến lưu lại ngắn ngày tại London. Ông nhận ra điều ông cần làm hơn là những cuộc phỏng vấn. Ông đã gởi một lá thư ghi ngày 9 tháng 5 năm 1862 cho Suketaro Shimazu, một viên chức cấp cao của lãnh địa Nakatsu, người đang ở tại Edo và cũng là người ông ngưỡng mộ,²³ để giải thích mục đích của mình. Fukuzawa viết:

Tôi đã rất may mắn khi có thể tham gia chuyến đi này sang phương Tây và chuyến đi này sẽ không xảy ra lần nữa. Vì vậy, tôi đã quyết tâm nghiên cứu bằng cách chú ý thật kỹ đến điều kiện và phong tục của các nước châu Âu. Tôi đã kết bạn ở cả nước Anh và nước Pháp cũng như nêu lên những thắc mắc về các trường học, bệnh viện, hệ thống quân sự, thuế, v.v.... tại đất nước họ. Dù tôi không hoàn toàn hiểu rõ mọi điều nhưng việc tận mắt nhìn thấy những điều mà đến giờ tôi chỉ biết qua sách vở đã giúp ích cho tôi rất nhiều. Đúng là thấy thì mới tin. Mặc dù trong chi tộc của chúng ta

đã có một số cải cách về hệ thống quân sự, những khuyến khích về Tây học, v.v.... nhưng những điều đó cho đến nay không nhất thiết đã tiến bộ... Những chi phái khác cũng sẽ đối diện với một số cải cách không thể tránh khỏi. Ngài Hizen dường như đã có một dự định từ trước và đặt để ba tùy tùng của ngài với nhiệm vụ thăm dò tình hình của các nước châu Âu. Vậy, xin hãy chuẩn bị để đưa ra một cuộc cải cách lớn để chi phái của chúng ta không bị tụt hậu sau Ngài Hizen. Tôi kiên quyết sẽ làm những gì có thể để không làm hổ thẹn người cha và người anh đã khuất của tôi. Nếu chúng ta áp dụng những phương pháp của người phương Tây, tốt nhất là nên quan sát họ ngay trong thực tế nhưng để thực hiện điều này một mình là điều không thể xảy ra. Không có cách nào khác ngoài việc mua sách vở. Tôi đã mua một số lượng sách đáng kể ở London... Toàn bộ số tiền tôi được chu cấp tại Edo đã được dùng để mua sách.²⁴

Trước khi kết thúc lá thư, một lần nữa, Fukuzawa đã tranh luận rằng giáo dục qua sách vở phương Tây là điều cần thiết cho '*fukoku kyohei*',²⁵ tức "làm giàu đất nước và đẩy mạnh quân sự", một từ vay mượn của tiếng Hoa vốn đã trở thành một khẩu hiệu nổi tiếng trong thời Minh trị.

Cách Fukuzawa nhìn về những sách vở phương Tây có thể kiểm chứng qua một lá thư khác ghi ngày 5 tháng 6 năm 1862 mà ông gửi cho anh rể của mình:

Khi ở tại châu Âu, em đã cố gắng để tìm hiểu tình hình của phương Tây. Những điều học hỏi được đem lại rất nhiều ích lợi cho em và em sẽ đưa ra những đề xuất cho lãnh địa nhà. Em muốn mua một số dụng cụ cần dùng nhưng không thể vì không đủ tiền. Tuy nhiên, em cũng sẽ đem về một số sách vở cần dùng. Em làm vậy vì muốn trang bị những sách này

cho ngôi nhà của lãnh địa tại Edo. Vì vậy, em đã cố gắng không mua những thứ khác. Em được cho 300 *ryo* khi rời khỏi Edo, nhưng những vật dụng ở phương Tây thật đắt và em thật sự bất ngờ khi nhìn đến giá tiền. Chẳng hạn như một chai rượu 720 *dlc* có giá là 2 đô-la, tương đương một *ryo* hai *bu* còn một đôi giày có giá là 5 đô-la, tức khoảng bốn *ryo*. Mọi thứ thật quá đắt. Vì vậy, số tiền 100 *ryo* tan biến ngay lập tức. Ngày 31 tháng 5, Takichiro Moriyama đã đến nơi. Bọn em có nghe về tình hình ở quê nhà dù sự việc ngày 13 tháng 2 năm 1862 (âm mưu sát hại hội viên trưởng hội đồng Nobumasa Ando) đã được đăng trên báo ở đây cách đây 15 tháng. Bây giờ thì bọn em đã có đầy đủ chi tiết về sự việc.²⁶

Thực ra, trước khi rời Edo, Fukuzawa được nhận 400 *ryo* chứ không phải 300 *ryo*, là mức lương từ chính quyền Mạc phủ nhưng ông đã chuyển 100 *ryo* cho mẹ ông ở Nakatsu ngay trước khi ông đi.²⁷ Qua đó, Fukuzawa đã bày tỏ được tình thương dành cho mẹ, người ông đã không gặp từ mùa hè năm 1858. Cũng nên lưu ý rằng Fukuzawa đã chính thức không còn liên hệ gì đến lãnh địa Nakatsu nhưng ông vẫn tiếp tục dạy học trò tại nhà ở Edo.

Mặc dù một trong những mục đích của phái đoàn Nhật là xem xét tình hình ở phương Tây, nhưng điều này thật khó thực hiện do rào cản về ngôn ngữ. Tuy nhiên, London đã cho thấy đây là nơi thật giàu có và chỉ những người hiểu được tiếng Anh mới có thể khám phá đầy đủ nơi đây. Thật vậy, ngay cả Shibata, người đứng đầu của đoàn nghiên cứu cũng hoàn toàn không biết phải làm thế nào ở London. Trái hẳn với Shibata, Fukuzawa đã bày tỏ sự chủ động đáng chú ý. Là một trong những thông dịch viên đọc nhiều sách tiếng Anh, Fukuzawa có thể nhận thấy London quan trọng như thế nào.²⁸ Cách tiếp cận của Fukuzawa với điều này thật nhanh chóng và trực tiếp.

Quyển sách duy nhất hiện còn mà có thể được xác định là sách Fukuzawa đã mua là quyển *Tự điển Anh - Trung* của W. H. Medhurst gồm hai bộ, xuất bản năm 1847 và 1848, do nhà in Mission Press, Shanhei [sic] chịu trách nhiệm in ấn. Ở tờ giấy bọc quyển sách, Fukuzawa đã ghi bằng mực số tiền ông phải trả cho quyển sách là 5 bảng Anh. Bìa trong của quyển sách có in tên “Trubner & Co. 60 Paternoster Row”. Nicolas Trubner, sinh ra tại Heidelberg nhưng được William Longman dạy, đã đến London năm 1843 và bắt đầu công việc kinh doanh sách vở. Bản danh mục liệt kê của Trubner về văn chương Mỹ và Phương đông có giá trị vô giá với thế giới học giả. Một mảnh mối khác được tìm thấy trên bìa bên trong của quyển *Phương Tây Du Ký*, chỗ ông ghi vội dòng chữ “W. & R. Chambers 47 Paternoster Row”. W. & R. Chambers là do William và Robert Chambers sáng lập ở Edinburg và họ đã thiết lập một văn phòng tại London ngay trước khi có cuộc triển lãm Great Exhibition. Đó cũng đúng là khoảng thời gian Fukuzawa đến London. Kho báu của Fukuzawa là Paternoster Row, rồi đến tiệm sách lớn ở London, nơi ông đã ghé vào khi đến thăm nhà thờ St. Paul. Chắc chắn, sau đó, ông đã ghé đến gặp những người bán sách nhiều lần. Là một người đi bộ giỏi đến kinh ngạc, Fukuzawa đã có thể dễ dàng đi bộ từ khách sạn Claridge đến Paternoster Row.

Trong quyển *Phương Tây Du Ký*, Fukuzawa có ghi lại tên của một “Tiến sĩ Chambers” là người hướng dẫn đi vài nơi tại London. Người này là ai? Có thể đây chính là Robert Chambers. Văn phòng W. & R Chambers chỉ mới được mở tại Paternoster Row. Robert Chambers không chỉ là một người xuất bản và còn là một nhà văn viết nhiều. Ông viết ấn danh tác phẩm *Vestiges of the Natural History of Creation* (Dấu vết lịch sử tự nhiên của sự sáng tạo) vào năm 1844, tức là tiến sĩ Chambers đã phát triển thuyết tiến hóa

15 năm trước thuyết *Nguồn gốc vạn vật* của Charles Darwin. Ông được nhận bằng Tiến sĩ Luật danh dự của trường Đại học St. Andrews tại Scotland. Quan trọng không kém, tiến sĩ Chambers được chỉ định là giám khảo cho một trong những khu vực tại cuộc triển lãm Great Exhibition vào năm 1862 và hẳn đã phải có mặt ở London khi Fukuzawa ở đó.²⁹ Ông có đủ mọi lý do để tự cao trước một người Nhật hay dò hỏi như Fukuzawa, người đã quyết tâm mua những sách vở cần thiết để hiểu về điều kiện sống tại phương Tây. Về sau, như lời Fukuzawa tiết lộ, một phần của tác phẩm bán chạy của ông, quyển *Seiyo jijo* hay *Những điều kiện sống ở phương Tây* được dịch từ quyển *Political Economy for Use in School and for Private Instruction* (Kinh tế chính trị dùng trong nhà trường và cá nhân) do Chambers xuất bản. Quả là điều không thể khi một người lạ, từ Viễn Đông đến để tìm một quyển sách nhỏ nhưng không thể thiếu nhằm đáp ứng mục đích của mình trong một thời gian ngắn như thế mà không cần đến sự giúp đỡ của một người biết rõ hiệu sách và những sách có trong cửa hiệu. Về phía Tiến sĩ Chambers, ông có đủ mọi lý do để giới thiệu nhiệt tình quyển sách nhỏ cho người Nhật nhiệt tình này vì chính anh em Chambers là người đã giao cho John Hill Burton tại Edinburg viết quyển sách này.³⁰

Fukuzawa đã mua những sách gì tại cửa hiệu Paternoster Row? Dù ông không để lại một danh sách những đầu sách trong thư viện riêng của mình, chúng ta vẫn có thể tái dựng lại một danh sách những quyển sách cùng với giá tiền nếu dựa trên hai nguồn tài liệu, tức những tác phẩm của chính Fukuzawa và số 1862 của quyển *English Catalogue of Books*³¹ (Danh mục đầu sách bằng tiếng Anh). Danh mục này được ghi lại trong bảng 5.1.

Nếu Fukuzawa mua tất cả những sách có trong danh mục, chi phí tổng cộng sẽ là 47 bảng Anh 8s, tương đương với 204 *ryo*

Yukichi Fukuzawa, 1835-1901

theo tỷ giá là 1ryo bằng 4s 8d.³² Ông hoàn toàn có đủ tiền trả cho số lượng sách này vì ông vẫn còn gần 300 ryo khi đến London. Tuy nhiên, có nhiều sách mà ông mua, bộ sưu tập sách tiếng Anh mà ông đã đem về từ Nhật Bản vẫn là một bộ chưa từng có từ trước đến thời điểm đó. Chúng ta không biết liệu Koan Matsuki, Shuhei Mitsukuri hay vài võ sĩ của Hizen và Choshu có mua nhiều sách tiếng Anh hay không, nhưng Fukuzawa dường như hưởng được lợi từ kho báu ở Paternoster Row. Cuộc tìm kiếm những sách phương Tây đầy may mắn nhưng có lẽ cũng rất nhọc nhằn của Fukuzawa đã hoàn toàn được tưởng thưởng xứng đáng.

Bảng 5.1 Danh mục những sách Fukuzawa đã mua tại London vào năm 1862³³

Tác giả	Tựa sách và giá
W. Blackstone	<i>Commentaries on the Laws of England</i> Hargreaves ed. 1844, giá 3 bảng 15
H.T. Buckle	<i>History of Civilization in England</i> , hai tập, 1861, giá 1 bảng 17
J.H. Burton	<i>Political and Social Economy</i> , giá 2s6d
W. and R. Chambers	<i>Chambers's Encyclopedia</i> , năm tập, 1860/62, giá 2 bảng 5
	<i>Moral Class-books, Advanced Reading Lessons</i> , giá 1s6d
	<i>Information for the People</i> , hai tập, 1857/58, giá 16s
	<i>Political Economy for Use in School and for Private Instruction</i>
W. Ellis	<i>Outlines of Social Economy</i> , 1860 giá 1s5d
	<i>Encyclopedia Britannica</i> , tái bản lần thứ tám, gồm 21 quyển và Phụ lục 1853-61, giá 25 bảng 12s

F.P.G Guizot	<i>History of the Origin of Representative Government in Europe</i> , 1852, giá 3s6d <i>General History of Civilization in Europe</i> , ba quyển, 1856, giá 10s6d
J.R. McCulloch	<i>The Principles of Political Economy</i> , 1849, giá 15s <i>A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical of Various Countries, Places and Principal Natural Objects in the World</i> , 1854, giá 3 bảng 3 <i>A Dictionary, Practical, Theoretical, and Historical of Commerce and Commercial Navigation</i> , ấn bản mới, 1860, giá 2 bảng 10s
W.H. Medhurst	<i>An English and Japanese and Japanese and English Vocabulary</i> , 1830, giá 10s <i>English and Chinese Dictionary</i> , hai quyển, giá 5 bảng
F. Wayland	<i>Elements of Political Economy</i> , ấn bản mới 1859, giá 2s <i>Elements of Moral Science</i> , 1860, giá 3s6d

Trong lúc Fukuzawa viết quyển *Phương Tây Du Ký*, cùng đi với Rutherford Alcock có Takichiro Moriyama, một thông dịch viên không thể thiếu trong mỗi giai đoạn của việc thương thảo quan trọng sau năm 1853 đã đến London vào ngày 30 tháng 5 năm 1862.³⁴ Những cuộc thương thảo giữa chính phủ Anh và các phái viên Nhật Bản đã bắt đầu ngay lập tức và được dàn xếp vào ngày 6 tháng 6. Người Anh đã đồng ý trì hoãn việc mở cửa cảng Edo, Osaka, Hyogo và Niigata trong năm năm nhưng những thay đổi khác trong hiệp ước 1858 do người Nhật nêu lên đều bị phản đối.³⁵ Các nước còn lại đã ký trong hiệp ước đều đồng ý kiến với người Anh.

Sau hai trăm ngày khám phá tình hình các nước phương Tây, Fukuzawa đã phải chấp nhận yếu điểm và sự trì trệ của Nhật Bản. Ông biết rằng những hiệp ước đã đưa người Nhật vào thế bất lợi. Ông cũng hiểu rằng việc thay đổi biên giới giữa các bang sẽ rất khó khăn khi người Nga đã dứt khoát phản đối đề nghị của người Nhật để đưa vấn đề Sakhalin vào chương trình làm việc.³⁶ Khi tin tức về cuộc tấn công thứ nhì vào Công sứ Anh tại đền Tozenji do một kẻ điên cuồng quá khích “trục xuất những kẻ man rợ” thực hiện đến với đoàn đại biểu Nhật Bản tại Pháp, Fukuzawa đã nhận thấy mối quan hệ giữa Nhật Bản và phương Tây nhanh chóng bị suy giảm và người Nhật hoàn toàn cảm thấy thật mất mặt do hành động lặp đi lặp lại của nhóm khủng bố Nhật Bản gây nên.³⁷ Lần đầu tiên chứng kiến sự kiên quyết của các cường quốc phương Tây, Fukuzawa đã ghi lại một câu chuyện do một người tên Otokichi kể lại, một ngư phủ trôi dạt từ Aichi và sau trở thành công dân Anh, khi tàu *Odin* ghé vào Singapore tháng 10 năm 1862 khi trên đường đến châu Âu.³⁸ Theo Otokichi, tình hình khốn khổ của người Trung Hoa theo sau Biến cố Arrow năm 1856 chắc chắn là do sự thiếu sót của người Trung Hoa, những người không hề biết gì về những chuyện đang xảy ra ngoài đất nước họ, theo cái nhìn của Fukuzawa. Otokichi đã kể lại cho Fukuzawa:

Cả lính Anh và Pháp đều đổ bộ lên Thượng Hải mà không tham gia theo phe nào (trong cuộc nội chiến). Họ không tấn công những kẻ nổi loạn mà cũng không giúp đỡ chính quyền Bắc Kinh. Họ chỉ hành động khi nào họ biết ai là người chiến thắng.³⁹

Fukuzawa cho rằng các thế lực phương Tây chỉ đơn giản nhìn người Trung Hoa giết hại lẫn nhau và sẽ làm điều tương tự với

người Nhật. Những hoạt động của những người quá khích “Trục xuất dân mọi rợ” là kết quả của việc không hay biết về sự vượt trội về mặt quân sự của các thế lực phương Tây. Nếu những người quá khích này tạo nên một cuộc nội chiến, điều này chắc chắn sẽ mời gọi sự can thiệp của người nước ngoài, điều mà về sau ông luôn khuyến cáo nhân dân Nhật. Fukuzawa đã nhận ra rằng trừ khi ông khắc phục được tình trạng thiếu thông tin của đồng bào mình, Nhật Bản chắc chắn sẽ không còn lựa chọn nào ngoài việc bị phương Tây xâm lược.

Kiểu suy nghĩ không thực tế như cách nghĩ của những người quá khích thậm chí có thể được tìm thấy ngay chính trong đoàn đại biểu Nhật Bản. Việc kiểm tra lẫn nhau trong mỗi trụ sở, tổ chức thật ra là một hệ thống gián điệp, một phong tục đã bén rễ sâu trong chế độ Mạc phủ. Đoàn đại biểu này cũng gồm một thanh tra, là người chỉ ở cấp ba trong hệ thống các viên chức, nhưng người này và đội ngũ của ông can thiệp vào mọi chuyện, đặc biệt là trông chừng những thông dịch viên “nguy hiểm”, là người biết tiếng Anh và tiếng Hà Lan hay thậm chí giao tiếp trực tiếp với người nước ngoài. Viên thanh tra cố đi theo các thông dịch viên bất kỳ nơi nào những người này đến. Theo quan điểm của Fukuzawa, những viên thanh tra này không gì khác hơn là những viên chức quan liêu của một chế độ đang suy tàn.⁴⁰

Cuộc hành trình hai trăm ngày sang châu Âu đã dạy cho Fukuzawa nhiều điều về sự vượt trội của các ngành khoa học, công nghiệp, thương mại và chính trị phương Tây, là những điều ủng hộ vững chắc cho sức mạnh về quân sự. Ông buồn rầu thừa nhận rằng Nhật Bản còn yếu kém so với phương Tây trong nhiều mặt. Ông cũng phải thừa nhận người Nhật đã tụt hậu quá nghiêm trọng. Vì vậy, khi kết thúc lá thư ông viết từ London cho viên chức cấp cao của lãnh địa Nakatsu, ông đã viết thật cần thiết phải:

Yukichi Fukuzawa, 1835-1901

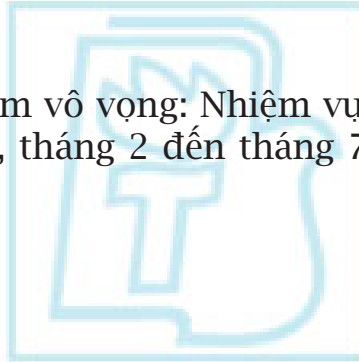
Làm giàu cho đất nước và đẩy mạnh quân sự.⁴¹

Hướng tới mục đích này, Fukuzawa đã bước vào một chiến dịch viết sách khi trở về Nhật Bản.⁴² Đó là lý do vì sao ông cần đến những quyển sách mà ông đã mua tại Paternoster Row, *kho báu* của ông tại London.

Thư Viện © Online

6

Cuộc tìm kiếm vô vọng: Nhiệm vụ sang Hoa Kỳ, tháng 2 đến tháng 7 năm 1867

Cơ hội viếng thăm nước Mỹ vào năm 1867 quả là một “món quà” cho Fukuzawa. Trong chuyến đi này, ông đã nhìn thấy thành phố New York, Washington và mua về một bộ sưu tập sách tiếng Anh hay. Nhưng xét trên nhiều khía cạnh, toàn bộ chuyến đi là một cuộc tìm kiếm vô vọng đất tiền, cho thấy sự thờ ơ của chính quyền Mạc phủ. Hợp chủng quốc Hoa Kỳ vừa mới hồi phục sau một cuộc nội chiến tàn khốc; cuộc chiến “huynh đệ tương tàn” bùng nổ vào tháng 4 năm 1861 và kết thúc vào tháng 4 năm 1865. Chuyến đi được dự định sẽ thực hiện tham quan bằng tàu hơi nước, nhưng những nhà máy đóng tàu tại Mỹ lúc bấy giờ chỉ đóng những tàu buồm gỗ.¹ Nhiệm vụ này của chính quyền Mạc phủ tượng trưng cho một chế độ đang suy thoái.

Thật vậy, những chi tộc *tozama* ở phía tây nam Nhật Bản biết nhiều hơn cả chính quyền Mạc phủ về thế giới phương Tây từ những mối quan hệ tiếp xúc tại Nagasaki. Hai chi tộc hùng mạnh nhất, Choshu và Satsuma, hai chi phái đã hợp lực nhằm chống lại chính quyền Mạc phủ vào tháng Giêng năm 1866, đã lén đưa người của họ sang Anh quốc lần lượt vào những năm 1863 và 1865. Con tàu *Choshu Five* đã đi thẳng đến London. Vào thời điểm chính quyền Mạc phủ viếng thăm Hoa Kỳ, Yozo Yamao, một trong

các *Choshu Five* đã đến xưởng đóng tàu Clyde, Glasgow, học về việc đóng tàu hiện đại. Từ Satsuma, Hiroshi Nakai đã hăng hái quan sát những ngành công nghiệp và sức mạnh quân sự tại Anh quốc lúc bấy giờ.²

Dần dần, dưới áp lực từ bên trong và bên ngoài Nhật Bản, những nhà cải cách của chính quyền Mạc phủ tuyệt vọng đã tìm cách xây dựng một lực lượng hải quân hùng mạnh, là cách họ cho rằng sẽ làm dịu được tình hình bão tố chống lại họ. Tháng 10 năm 1862, chính quyền Mạc phủ đã đặt đóng ba chiếc tàu chiến từ lãnh sự Mỹ, Robert Pruyn, người đã đến Edo vào tháng 4 năm đó để kể nhiệm Townsend Harris. Tại sao họ lại chọn người Mỹ để thực hiện công việc? Hai cuộc tấn công người Anh liên tiếp vào năm 1861 và 1862 đã khiến chính quyền Mạc phủ dè dặt nhờ người Anh giúp đỡ họ trong việc mua tàu.³ Chính quyền Mạc phủ cũng bắt đầu nhận ra rằng người Anh cũng dần thiên vị những chi tộc *tozama* chống lại chính quyền Mạc phủ như Satsuma và Choshu.⁴ Do không biết về việc đóng tàu tại phương Tây, chính quyền Mạc phủ đã chọn mua tàu từ người Mỹ. Người Mỹ rất vui mừng mặc cho những vấn đề của chính họ, đóng tàu cho người Nhật nhằm ủng hộ vị thế ngoại giao của họ, vốn đã bị suy giảm đáng kể do cuộc nội chiến gây ra.

Mặc dù lãnh sự Mỹ Pruyn đã đồng ý đóng vai trò là người trung gian giữa bên bán tàu chiến Mỹ và người Nhật, những cuộc thương thuyết đã không mấy tiến triển do ảnh hưởng của cuộc nội chiến tàn khốc. Mùa xuân năm 1865, khi Pruyn nghỉ phép trở về Mỹ, cũng là lúc cuộc nội chiến đã gần đi đến kết thúc, chính quyền Mạc phủ đã tin cậy giao số tiền 800.000 đô-la cho Pruyn để mua hai chiếc tàu.⁵ Chiếc tàu đầu tiên, tàu khu trục nhỏ loại *corvette* được đem đến Edo vào tháng Giêng năm 1866 và được chính quyền Mạc phủ đổi tên thành *Fujiyama*. Không có thêm tiến triển nào, để lại một món tiền khổng lồ trong tay của lãnh sự Pruyn.⁶

Chính quyền Mạc phủ, không vui với sự chậm trễ, đã quyết định gởi một phái đoàn trên con tàu của hãng Pacific Mail Steamship Co., là hãng vẫn thực hiện dịch vụ xuyên đại dương đều đặn trong tháng 1 năm 1867.⁷ Tomogoro Ono, viên thanh tra những ủy viên tài chính và là một trong phái viên, người đã đi trên con tàu *Kanrinmaru* được chỉ định là đại diện chính thức cho chính quyền Mạc phủ cho phái đoàn này. Ono ngay lập tức đã cử Judayu Matsumoto, đồng đại diện của ông, quyền hiệu trưởng của *Kaiseijo*, một trường học của chính quyền Mạc phủ, là nơi đã tiếp quản *Institute for the Investigation of Barbarian Books* (Viện Nghiên cứu Sách phương Tây).

Thật ngẫu nhiên, vào đầu năm 1867, Fukuzawa đã xuất bản quyển *Seiyo jijo* hay *Những điều kiện sống ở phương Tây*, kết quả của chuyến đi sang châu Âu, tác phẩm ông đã thực hiện trong gần hai năm.⁸ Vì vậy, ông đã sẵn sàng cho một dự án mới. Biết rằng ông sẽ chỉ ở lại chủ yếu tại Washington và New York, Fukuzawa đã quyết định nắm lấy cơ hội mua thật nhiều sách bằng tiếng Anh, những quyển có thể được sử dụng tại trường của ông ở khu vực của lãnh địa Nakatsu ở Edo, là nơi ông vẫn đang tiếp tục dạy học. Fukuzawa đã cố tự thúc đẩy mình tham gia vào đoàn đại biểu và điều này đã được Ono ủng hộ. Sau đó, Fukuzawa sắp xếp với bạn bè tại văn phòng của lãnh địa Sendai và Wakayama ở Edo, là Shindayu Owara và Ryoza Yamaguchi để đại diện cả hai mua sách tiếng Anh.⁹ Ngày 27 tháng 2 năm 1867, đoàn đại biểu chín người trong đó có Fukuzawa, được bộ trưởng Mỹ tại Edo, Tướng R.B. Van Walkenburgh tiễn đưa khi đoàn rời khỏi Yokohama trên tàu *SS Colorado*, tàu biển chở khách đầu tiên trong chuyến đi đều đặn giữa Yokohama và San Francisco.

Phái đoàn Nhật Bản đến San Francisco vào ngày 20 tháng 3 năm 1867 và tạm nghỉ ở đó. Tiếc thay, chuyến tàu xuyên lục địa từ San Francisco đến New York vẫn chưa được hoàn tất vào thời

điểm đó.¹⁰ Vì vậy, đoàn Nhật Bản phải tiếp tục bằng đường thủy, và vào ngày 31 tháng 3, trên con tàu *Golden Age*, đoàn thực hiện cuộc hành trình tiến về phía nam dọc bờ biển. Đoàn cập bến tại Panama và băng qua thung lũng bằng tàu hỏa. Cùng ngày, đoàn lên tàu *New York* để đến trạm cuối cùng của cuộc hành trình. Đoàn đến New York vào ngày 22 tháng 4 và ở tại khách sạn Metropolitan. Ngày 23 tháng 4, hai quan chức của Văn phòng đồng lý từ Washington¹¹ đến thăm đoàn và ngày 27 tháng 4, đoàn Nhật Bản, kể cả Fukuzawa, đã đi đến Washington bằng tàu hỏa. Ngày 1 tháng 5, phái đoàn Nhật Bản gồm chín người đã được W.H. Seward, Bộ trưởng, người phát ngôn có ảnh hưởng chịu trách nhiệm về việc mua lãnh thổ Alaska từ tay người Nga (vốn là thông tin mà Fukuzawa đã nghe được khi trên đường đến New York¹²), tiếp đón tại Văn phòng đồng lý. Thông dịch viên chính của chuyến viếng thăm chính thức này là Shinpachi Seki, thành viên trẻ nhất trong đoàn.¹³ Ngày 3 tháng 5 năm 1867, thư ký Seward đã đưa phái đoàn Nhật Bản, có cả Fukuzawa đến Nhà Trắng, nơi đoàn gặp gỡ Tổng thống Andrew Jackson. Sau những lời chào hỏi trang trọng, Tổng thống Jackson đã giới thiệu Bộ trưởng Bộ tài chính với đoàn Nhật Bản và cam đoan với đoàn rằng họ sẽ được hoàn trả lại món tiền khổng lồ còn nằm trong tay của Pruyn để giúp đoàn có thể hoàn thành mục đích của chuyến đi.¹⁴

Ngày 10 tháng 5, phái đoàn Nhật Bản viếng thăm viện hàng hải tại Annapolis, nơi đoàn được người giám sát, đô đốc D.D. Porter đón tiếp nồng hậu. Ông là người đã chỉ huy con tàu *Powhatan* trong thời kỳ nội chiến Mỹ, con tàu đưa phái đoàn Nhật Bản đầu tiên sang Mỹ vào năm 1860. Tại Annapolis, người Nhật đã quan sát những cuộc diễn tập của lực lượng hải quân và ngày tiếp theo, trở về Washington để khảo sát chiếc tàu chiến *Stonewall*, được đóng tại Bordeaux, Pháp vào năm 1864. Một tuần sau đó, Robert Pruyn, cựu lãnh sự Mỹ tại Nhật Bản, xuất hiện và cam đoan rằng số tiền

mà chính phủ Nhật đã giao cho ông trước khi ông rời Nhật Bản ba năm trước đó giờ đây là 500.000 đô-la.¹⁵ Trước ngày 27 tháng 5, người Nhật đã quyết định mua chiếc tàu *Stonewall* với giá là 300.000 đô-la. Đoàn cũng quyết định rằng hai thành viên trong đoàn vốn từ văn phòng của các sĩ quan hải quân, sẽ ở lại để đem con tàu từ Annapolis về Edo. Đoàn Nhật Bản cũng đã mua số vũ khí còn dư của Mỹ có cả súng trường, loại rất dễ mua do cuộc nội chiến tại Mỹ vừa mới chấm dứt. Phái đoàn Nhật Bản vẫn còn giữ trong tay một khoản tiền lớn.

Lời mời Fukuzawa tham gia vào đoàn đại biểu ban đầu dựa trên điều kiện ông sẽ nhận lãnh trách nhiệm về vấn đề tiền bạc trong cuộc hành trình. Mặc dù không có kinh nghiệm về vấn đề tiền bạc của Mỹ, ông vẫn cảm thấy tự tin vì đã tham gia hai chuyến đi sang các nước phương Tây. Fukuzawa đã chọn đúng cách mua hối phiếu bằng đô-la Mexico để lấy tiền mặt ở New York. Fukuzawa đã mua ba tập hối phiếu tại Walsh, Hall & Co., phòng thương mại tại Yokohama. Tập hối phiếu một và hai được đưa cho người đại diện của đoàn đại biểu trong khi tập thứ ba được gửi đến New York thông qua Walsh, Hall & Co. trên chuyến tàu thủy chạy bằng hơi nước tiếp theo.¹⁶

Một ngày sau khi tới New York, ngày 23 tháng 4 năm 1867, Fukuzawa cùng với một vài đồng sự (tất cả đều trong “trang phục của người phương Tây” theo như lời báo *New York Times* tường thuật lại, là điều khá bất thường ở Nhật Bản¹⁷ vào thời đó) đến ngân hàng mà người quản lý khách sạn đã giới thiệu và đổi hai tập hối phiếu. Fukuzawa yêu cầu chuyển hai tập hối phiếu thành tiền mặt nhưng lời yêu cầu đã bị ngân hàng từ chối do ông đã không thể đưa ra tập hối phiếu thứ ba, tập vẫn chưa được chuyển đến nơi. Sau đó, Fukuzawa đã đến gặp một viên chức của văn phòng đồng lý Hoa Kỳ, người đã tìm ra một ngân hàng khác qua một cựu viên chức lãnh sự tại tòa công sứ Mỹ tại Edo. Tại ngân

hàng này, cuối cùng, Fukuzawa đã có thể chuyển tập hối phiếu thành tiền mặt với số lượng thích hợp cho chuyến đi đến Washington. Ngân hàng đã đưa cho Fukuzawa một thư tín dụng để ông có thể chuyển thành tiền mặt số hối phiếu tại Washington. Chính giữa lúc công việc khẩn cấp này một người tên “Charles” xuất hiện, người được thuê làm người đưa tin cho phái đoàn tại San Francisco, đã bỏ trốn với số tiền 500 đô-la.¹⁸ Đây là một kinh nghiệm cay đắng cho Fukuzawa.

Tại Washington, vào ngày 3 tháng 5 năm 1867, Fukuzawa đã liên lạc với ngân hàng, là nơi ông xuất trình thư tín dụng do ngân hàng New York¹⁹ cấp. Tại cả New York và Washington, tổng cộng số tiền mà Fukuzawa đã đại diện cho chính quyền Mạc phủ chuyển thành tiền mặt là 20.124 đô-la và 6.867 đô-la cho cá nhân ông, tính cả số tiền lương từ chính quyền Mạc phủ và số tiền đã được hai lãnh địa Sendai và Wakayama giao cho ông.²⁰ Giờ đây, ông đã có sẵn tiền để mua sách vở, vốn là mục đích chính trong chuyến đi của ông. Quả thật, bốn ngày sau đó, vào ngày 7 tháng 5, nhân viên của nhà sách Appleton & Co. tại New York, đã đến gặp Fukuzawa, là người đã hăng hái giúp ông chọn sách trong suốt mấy ngày cho đến khi ông cùng đoàn biểu đến Annapolis. Ngày 31 tháng 5, phần lớn sách ông đã chọn đến Washington, nơi ông đóng tất cả trong tám hộp. Số sách còn lại đến nơi tại New York trên chuyến tàu ông trở về Nhật Bản. Ngày tiếp theo, ngày 1 tháng 6, Fukuzawa nhận được biên nhận từ Appleton.²¹ Tất cả sách vở được mang về Nhật Bản trên con tàu ông trở về quê nhà. Đây là một bước đột phá đáng chú ý giúp Fukuzawa có thể cải thiện chương trình học tại trường ông dạy. Bằng cách này, Fukuzawa đã tạo dựng một nền tảng mà dựa vào đó nền giáo dục hiện đại được bắt đầu tại Nhật Bản.²²

Bảng 6.1 Tên các sách Fukuzawa đã mua tại Mỹ cho lãnh địa Sendai, năm 1867

<i>Chủ đề</i>	<i>Thể loại</i>	<i>Số lượng</i>
Tự điển	6	90
Văn phạm	9	329
Lịch sử	6	48
Khoa học	4	81
Số học	3	133
Địa lý	3	82
Chính trị và luật	3	5
Quân sự	2	2
Hải quân	2	2
Triết học	2	2
Kỹ thuật	2	2

Nguồn: Kaneko (1981), trang 212

Fukuzawa đã không để lại danh mục những quyển sách ông đã mua tại Hoa Kỳ. Nhưng trong bộ văn thư lưu trữ của lãnh địa Sendai cũ, một trong hai chi tộc đã giao tiền cho Fukuzawa để mua sách cho họ, vẫn còn lưu lại tên của những quyển sách Fukuzawa đã mua về trường học trong lãnh địa của họ. Danh mục này được trình bày trong bảng 6.1 bên trên.

Tất cả những tự điển Fukuzawa đã mua cho lãnh địa Sendai là tự điển Webster's; 179 quyển sách văn phạm dành cho người đọc tiếng Anh do H. Mandeville biên soạn; 26 quyển sách lịch sử *Universal History* (Lịch sử thế giới) của Peter Parley; sách triết học, 76 bản quyển *A Natural Philosophy* (Triết lý tự nhiên) của G.P. Quackenboss và 104 bản của loạt sách của G.R Perkinns dành

cho người mới học. Chúng ta hoàn toàn có thể cho rằng Fukuzawa đã mua cùng một loại sách cho trường ông và cho lãnh địa Sendai.

Do Fukuzawa mua quá nhiều sách tiếng Anh nên hai vị đại diện cho chính quyền Mạc phủ là Ono và Matsumoto, cho rằng họ cũng nên làm như vậy. Vì không hoàn toàn tin tưởng lời đề nghị góp ý của Fukuzawa, Ono và Matsumoto đã nhờ những nhân viên tại Bộ Ngoại giao chọn sách cho họ. Tờ *The New York Times* ra ngày 26 tháng 6 năm 1867, đã đưa tin về việc mua sách này như sau:

Các viên chức Nhật Bản, những người vừa mới viếng thăm đất nước Hoa Kỳ gần đây, sau khi được tư vấn chính thức, đã yêu cầu nhà sách Messrs. G.P Putnam & Son cung cấp cho chính phủ của họ một số sách vở để họ có thể sử dụng về sau. Messrs. Putnam & Son đã đóng và gửi những quyển sách đầu tiên vào sáng nay, bằng đường Isthmus và San Francisco. Số sách này được đóng trong 60 thùng, nặng khoảng mười tấn bao gồm những sách sau:

13.000 bản của sách Số học Tiểu học, Tập đọc, Văn phạm và Địa lý của Colton, Guyot, Cornell, Felter, Saunder, Sheldon và Quackenboss.

1.000 bản các tác phẩm của Wells, Youmans, Cummings, Hitchcock, St. John, Kiddle và những người khác về Triết học, Hóa học, Địa chất, Sinh lý học và Thiên văn học.

2.500 Tự điển Webster các loại.

600 bản Lịch sử trường học của Goodrich.

200 bản Lịch sử tự nhiên của Tenny.

100 Tự điển tiếng Pháp và tiếng Đức

400 Sách quân sự đủ loại.

100 tác phẩm về Khoa học ứng dụng đủ loại.

100 Bản đồ treo tường của Guyot.
10.000 bản sách tập viết.
50 tác phẩm của Wheaton và Woolsey về Luật Quốc tế.
Tự điển về ngày của Putnam.
Quả cầu nam châm của Sheldon
Bảng tập đọc của Sheldon.
Sách y khoa.

Hợp đồng giữa Messrs. Putnam và chính phủ buộc họ phải chuyển giao những sách này và chuyển bằng đường tàu sang Nhật Bản, trả phí vận chuyển bằng đường thủy và bảo hiểm, tiền hoa hồng và chi phí, cũng như giao sách đến Yokohama với cùng một mức giá mà họ sẽ tính với một trong những hiệu sách của chúng ta với giá bán sỉ.

Chúng ta không biết số tiền đã được dùng để trả cho sách là bao nhiêu, số sách được xếp trong 60 thùng nặng mười tấn, nhưng chắc chắn là số sách đó rất đắt tiền. Chúng ta cũng không biết số sách đó sẽ được dùng vào việc gì. Tháng giêng năm 1867, *Kaiseijo* có ba trăm học viên học trong lớp tiếng Anh.²³ Thật khó để tưởng tượng rằng những giáo sư tại *Kaiseijo* sẽ có thể sử dụng những quyển tự điển Webster, chứ đừng nói đến các học viên. Liệu hai người đại diện, Ono và Matsumoto, có dự định phân phối lại những quyển sách này tại Nhật Bản như tờ báo *The New York Times* đã tường thuật rằng số sách sẽ được giao cho người Nhật với giá “bán sỉ”? Câu hỏi về sách vở này đã trở thành một vấn đề nghiêm trọng cho Fukuzawa khi ông trở về Nhật Bản.

Đoàn Nhật Bản, bao gồm Fukuzawa, trở về Nhật Bản vào ngày 27 tháng 7 năm 1867. Hai ngày sau, ngày 29 tháng 7, hai người đại diện, Ono và Matsumoto cùng báo cáo rằng nhiệm vụ của đoàn đại biểu đã được hoàn thành mỹ mãn. Ngay lập tức sau lời

báo cáo này, họ đã chuẩn bị lời tố cáo chống lại Fukuzawa và gửi đến cho một trong các ủy viên hội đồng cấp cao trước đầu tháng 8. Ono và Matsumoto đã tố cáo rằng Fukuzawa đã yêu cầu được thực hiện nhiệm vụ chọn lựa mua sách bằng tiếng Anh cho chính quyền Mạc phủ. Họ cũng khiển trách việc Fukuzawa đem số sách ông mua cho bản thân theo trên tàu trên chuyến về mà không chịu trả một phí vận chuyển nào.²⁴ Lời cáo buộc của họ chống lại Fukuzawa đã khiến ông phải bị quản thúc tại gia. Hai mươi thùng sách của Fukuzawa, kể cả những quyển sách ông yêu thích, đều bị giữ lại tại văn phòng hải quan của chính quyền Mạc phủ tại Yokohama. Bàng hoàng trước cơn khủng hoảng bất ngờ này, Fukuzawa vẫn kiên quyết giữ vững lý lẽ của mình. Ông đã chuẩn bị một phần phản luận mạnh mẽ với tựa đề *The Statement against allegations by Tomogoro Ono and Judayu Matsumoto*²⁵ (Lời phát biểu chống lại luận điệu sai trật của Tomogo Ono và Judayu Matsumoto). Cuối cùng, Fukuzawa đã có thể làm dịu tình hình với sự giúp đỡ của Yoshitake Kimura, cựu chỉ huy của tàu *Kanrinmaru*, người đã trở thành bạn thân thiết với Fukuzawa sau chuyến đi vào năm 1860. Ông trở lại làm việc bình thường vào cuối tháng 11 năm 1867 và số sách cũng như đồ đạc của ông được gửi trả về vào cuối tháng Giêng năm 1868.²⁶

Trước khi Kimura can thiệp vào cuộc tranh luận, Fukuzawa đã khẳng khái phải có một cuộc đối chất trực tiếp với Ono nhằm làm rõ một số điểm liên quan. Nhưng Ono, người mong nhận được sự ủng hộ của các ủy viên hội đồng trong chính quyền Mạc phủ, không hề tới gặp Fukuzawa. Liệu có một lý do đặc biệt nào mà Ono đã không xuất hiện hay không? Như lời tường thuật của tờ *The New York Times*, những sách vở Ono và Matsumoto đã mua được chuyển từ Washington đến Yokohama vào ngày 26 tháng 6 năm 1867. Điều này có nghĩa là số sách này đến Yokohama giữa cuộc tranh luận. Nếu đúng như vậy, thì lời cáo buộc của Ono

và Matsumotu với các ủy viên hội đồng rằng số sách chiếm chỗ trên tàu *Stonewall*²⁷ là sai sự thật và số sách tiếng Anh khổng lồ đã được chuyển tới trước khi Fukuzawa được tự do. Ngay cả nếu Ono nói đúng sự thật về việc vận chuyển sách, thì số sách đó cũng không đến tay chính quyền Mạc phủ. Tàu *Stonewall*, được đổi tên thành *Azumakan* đến Edo vào cuối tháng 4 năm 1868²⁸ sau khi chế độ Tướng quân sụp đổ. Bất chấp sự thật, cuộc tranh cãi này cho thấy thái độ thiếu cương quyết của các viên chức cao cấp trong chính quyền Mạc phủ, một chế độ đang trong thời kỳ suy tàn. Nếu không, kiểu tranh luận như thế này đã dễ dàng được giải quyết với phần thua thuộc về một võ sĩ cấp thấp như Fukuzawa.

Trong suốt cuộc tranh luận, Fukuzawa chưa bao giờ phủ nhận việc ông có yêu cầu công việc chọn lựa sách tiếng Anh cho chính quyền Mạc phủ, điều mà Ono và Matsumoto đã yêu cầu Fukuzawa làm lúc ban đầu. Theo một khía cạnh nào đó, vấn đề về nhiệm vụ chính là tâm điểm của cuộc tranh luận. Fukuzawa nghĩ ông được giao nhiệm vụ này vì chính Ono và Matsumoto dự định kinh doanh bán sỉ những sách phương Tây khi biết về khả năng lợi nhuận của công việc này. Dù Fukuzawa không nói cho chúng ta điều này, ông hẳn đã rất thất vọng về việc Ono và Matsumoto dự định dùng sự hiểu biết của ông về sách phương Tây (tư vấn miễn phí) cho lợi ích của cá nhân họ. Khả năng thông thạo của Fukuzawa về sách tiếng Anh đã có được chín năm trước đó và đã được kiểm chứng tại London vào năm 1862. Rõ ràng là Ono và Matsumoto đã dự định lạm dụng khả năng của Fukuzawa. Có lẽ đây là điểm chính mà Fukuzawa có thể đã không thừa nhận và kết quả là lời phản biện mạnh mẽ ông dành cho Ono và Matsumoto. Sau sự việc này, Fukuzawa nhận ra tầm quan trọng và khả năng lợi nhuận của việc kinh doanh sách tiếng Anh. Không có gì là quá mức khi nói rằng vai trò trung gian của Fukuzawa trong việc kinh doanh sách đã bắt đầu từ chuyến đi này.

Một kết quả trực tiếp quan trọng nhất từ chuyến đi này đối với Fukuzawa là kiến thức vững vàng của ông về cách thức thực hiện kinh doanh của người phương Tây. Trong suốt bốn tháng bị quản thúc tại nhà, Fukuzawa viết một quyển sách với tựa đề *Seiyo tabiannai* hay *Guided Tour of the West* (Hướng dẫn Du lịch phương Tây) và được phát hành vào đầu năm 1868. Quyển sách mỏng này là một tác phẩm tiên phong trong lĩnh vực tiền tệ và ngân hàng, mà ông, với vai trò là thủ quỹ của đoàn đại biểu, đã học được từ chính kinh nghiệm của bản thân. Chẳng hạn như ông đưa ra lời đề nghị dành cho những du khách sẽ đi sang các nước phương Tây trong quyển *Guided Tour* như sau:

Nếu có thể, tốt hơn là bạn đem theo cả ba tập (hối phiếu) với bạn.²⁹

Từ kinh nghiệm tại ngân hàng New York, giờ đây ông đã biết rằng hối phiếu rút từ bất kỳ ngân hàng nào ở London có thể chuyển đổi thành tiền mặt ở mọi ngân hàng trên thế giới. Ông minh họa cơ chế này qua ví dụ của Ngân hàng London, nơi mà có thể các hối phiếu của Fukuzawa ở Yokohama được rút ra.³⁰

Có lẽ quan trọng hơn là Fukuzawa là một trong những người đầu tiên được tận mắt chứng kiến tình trạng lạm phát tăng nhanh trong nền kinh tế hiện đại. Tất cả các phái viên trong đoàn hẳn đã rất kinh ngạc khi biết rằng số tiền đồng mà chính phủ Nhật giao cho Pruyen đã tăng lên rất nhiều do cuộc lạm phát tăng nhanh trong và sau cuộc Nội chiến tại Mỹ. Nhưng không ai, ngoài Fukuzawa có thể hiểu được ý nghĩa của tình hình tài chính đáng sợ này. Ông ghi lại trong đoạn cuối của phần nửa đầu sách *Guided Tour* như sau:

Từ mùa xuân năm 1862, tiền giấy được lưu hành. Tình trạng thiếu tiền đồng đã làm cho tình hình tiền giấy trở nên tồi tệ

hơn và giá trị của đồng tiền rút xuống chỉ còn phân nửa giá trị trước đây của nó. Mùa hè năm 1864, \$100 tiền đồng tương đương với \$290 tiền giấy.³¹

Trong giai đoạn Tokugawa trước năm 1868, không có tiền giấy quốc gia. Mỗi lãnh địa lưu hành *hansatsu*, hay tiền giấy của lãnh địa, chỉ lưu hành trong nội bộ lãnh địa và không gây ra một hậu quả nghiêm trọng nào. Nhưng Fukuzawa đã hiểu được nguyên nhân lạm phát, như được thể hiện trong quyển *Guided Tour* được xuất bản vài năm trước khi tình hình lạm phát bắt đầu trong nền kinh của nước Nhật hiện đại. Nhận thức này chắc chắn đã đem lại cho ông ý tưởng về Ngân hàng tiền đồng một thập niên sau đó. Một lần nữa, Fukuzawa đã hưởng được lợi ích từ chuyến đi sang phương Tây, dù đó là một cuộc tìm kiếm vô vọng đối với chính quyền Mạc phủ đang suy tàn.

Phần 3

Giáo dục người Nhật Bản,
1866-1875

Thư Viện © Online

7

Quá trình thực hiện quyền *Những điều kiện sống ở phương Tây*

Vào những ngày chế độ Tokugawa đang tàn lụi, Fukuzawa rơi vào một tình huống khó xử. Hẳn nhiên, ông vẫn được chế độ cũ trọng dụng nhưng dần dần, ông đã không còn đồng ý với những chính sách của chế độ này. Ông tồn tại và quả thật đã phát triển bằng cách thận trọng chọn đi con đường trung lập.¹ Trong thực tế, ông tập trung vào việc viết lách. Quyển *Những điều kiện sống ở phương Tây* được xuất bản vào năm 1867, ngay khi chế độ cũ đang đến hồi suy vong. Trường Cao đẳng Keio của Fukuzawa cũng được thành lập và dù gặp một số rắc rối khó chịu, trường học vẫn phát triển. Fukuzawa đã gặp may. Trong những ngày cuối cùng của chế độ Mạc phủ, ông đã tiếp tục trau dồi tiếng Anh của mình bằng cách biên phiên dịch cho chính quyền cũ. Sau đó, ông đã giới thiệu quyển *Những điều kiện sống ở phương Tây* với công chúng Nhật Bản. Ông đã hy vọng đạt được điều gì qua việc này?

Sau khi khám phá phương Tây qua chuyến đi theo phái đoàn Nhật Bản sang phương Tây trong suốt năm 1862, vào đầu năm 1863, Fukuzawa đã trở về lại văn phòng dịch thuật tại Bộ ngoại giao của chính quyền Mạc phủ tại Edo (Tokyo). Trước năm 1862, phần lớn những đồng nghiệp của Fukuzawa tại văn phòng dịch thuật đều lớn tuổi hơn ông và đa số đều có nền tảng về Hà Lan

học. Nhưng lần này, khi trở lại, Fukuzawa nhận thấy những đồng nghiệp của ông đều trẻ tuổi hơn và đa số đều có nền tảng về tiếng Anh.² Sự thay đổi về ngôn ngữ ngoại giao chính từ tiếng Hà Lan sang tiếng Anh có được là do tầm quan trọng không ngừng của Anh quốc trong ngành ngoại giao của Nhật Bản.³ Mùa thu năm 1864, vị trí của Fukuzawa trong văn phòng dịch thuật của chính quyền Mạc phủ đã được chính thức thay đổi từ vị trí bán thời gian sang vị trí toàn thời gian, không thay đổi. Fukuzawa đã làm việc trong vai trò là một viên chức của chính quyền Mạc phủ cho đến khi kết thúc chế độ cũ, dù ông vẫn tiếp tục nhận tiền lương từ lãnh địa Nakatsu theo những trách nhiệm của vai trò hiệu trưởng⁴ tại trường học của lãnh địa mà ông đảm nhận.

Nhờ vào kinh nghiệm đã từng sang châu Âu và khả năng tiếng Anh của mình, thật tự nhiên, ý kiến của Fukuzawa được nhiều người lắng nghe sau Biến cố Namamugi, hay Biến cố Richardson vào năm 1862. Chẳng hạn như trả lời chất vấn của một học giả từ lãnh địa Sendai, Fukuzawa đã giải thích về tình hình trong một lá thư ghi ngày 18 tháng 5 năm 1863 như sau:

Ngày nay, có một sự xáo trộn sắp diễn ra ở đây... Tôi không biết chính xác điều người Anh đã yêu cầu, nhưng có lời đồn đại rằng chính phủ sắp phải trả £10.000 - £1 = \$4.5 cho Biến cố Tozenji và sau khi xin lỗi, chính phủ sẽ phải trả £100.000 cho Biến cố Namamugi. Từ đầu tháng 2, một số tàu chiến đã đến Yokohama... Tình huống quả thật rất đáng sợ.⁵

Charles Richardson đã cư xử như một người ngoại quốc thô lỗ khi băng qua đám rước của lãnh chúa Satsuma tại Namamugi, phía bắc Yokohama vào tháng 9 năm 1862. Quả thật, Richardson là “mẫu người rất thường gặp giữa tầng lớp trung lưu của chúng ta, với sự can đảm đến mức thô lỗ của một kẻ đang săn tìm tiền thưởng và bản năng hào hiệp không được ngăn cản” như lời của

Ngài Frederick Bruce, em trai của Bá tước Elgin nói về Richardson tại Trung Hoa.⁶ Hành động của Richardson mang tính tự sát tại Nhật Bản khi đó là thời kỳ mạng sống của thường dân phụ thuộc vào lòng thương xót của võ sĩ. Bỏ qua sự thô lỗ của những người hầu cận của Shimazu, về sau Fukuzawa đã chỉ ra rằng sự cố không liên quan gì đến phong trào quá khích “bài trừ dân man rợ”. Vì vậy, ông biện luận rằng không có gì sai về phía những hầu cận của Shimazu trong việc giết hại Richardson và làm hai người đi cùng với Richardson bị thương. Tuy nhiên, ông cũng biết rằng Nhật Bản đã phải trả một khoản tiền bồi thường khổng lồ cho người Anh. Sự việc, cùng với quy định đặc quyền ngoại giao theo hiệp ước *Ansei* đã góp phần rất lớn trong việc bày tỏ quan điểm của Fukuzawa đối với quyền lợi của quốc gia.⁷

Do Biến cố Richardson, một đội tàu chiến Anh đã tiến về phía tây nam đến Kagoshima, khu vực lâu đài của lãnh địa Satsuma. Tại đó, vào tháng 8 năm 1863, người Anh đã ném bom khu vực Kagoshima. Sau khi đọc cẩn thận tờ *Japan Herald*, Fukuzawa đã tường thuật lại thái độ của người Anh đối với Nhật Bản trong một lá thư ông gửi cho một bác sĩ giải phẫu trong hải quân của chính quyền Mạc phủ như sau:

Về việc những tàu chiến Anh oanh tạc khu vực Kagoshima, người ta nói rằng chính quyền tại khu vực đã vinh danh và thăng chức cho những viên chức hải quân và dân sự, những người đã đi đến Kagoshima. Tuy nhiên, dân chúng tại khu vực lại tố cáo người chỉ huy hải quân với những lời lẽ như sau... Người ta hẳn đã nói rằng việc đốt phá toàn bộ khu vực lâu đài là hành động quá đáng. Tại sao những thợ thủ công và những thương gia lại bị ném ra khỏi nhà mình? Có lẽ cũng có nhiều thương vong mà chủ yếu là người già, phụ nữ và trẻ em, những người không thể chạy trốn khỏi khu vực. Đó là

một hành động dã man mà những đấng nam nhi không nên làm... Nhận xét của tôi về vấn đề này là chừng nào mà việc buôn bán giữa hai nước vẫn còn tiếp diễn, và chính quyền của chúng ta vẫn hành động một cách thích đáng dù có phạm phải một số sai lầm nhỏ chẳng nữa, nước Anh cũng sẽ không dễ dàng tuyên chiến với chúng ta.⁸

Cuộc oanh tạc Kagoshima là một trong vài sự kiện tương tự như vậy. Một sự việc khác dẫn đến sự trả đũa đó là những khẩu đội pháo của Choshu nổ súng vào những chiếc tàu phương Tây trên eo biển Shimonoseki. Một lực lượng hải quân liên minh gồm tàu chiến Anh, Pháp và những nước khác đã tấn công các khẩu đội pháo Choshu. Người Anh và người Pháp đã triển khai lực lượng binh lính tại Yokohama vào đầu mùa hè năm đó. Những hành động của người nước ngoài đã tạo sự quan tâm của nhiều người Nhật dù họ có chống đối hay ủng hộ chính quyền Mạc phủ chẳng nữa.

Fukuzawa thường cập nhật tin tức từ phương Tây qua tờ *Japan Herald*. Đây là tờ báo do J.R. Black làm tổng biên tập và phát hành tại Yokohama. Chỉ có một ít người biết tiếng Anh mới đọc tờ báo viết bằng tiếng Anh này. Fukuzawa đã tận dụng triệt để khả năng tiếng Anh của mình để đọc báo “tiếng Anh”. Do lịch làm việc của ông cho chính quyền Mạc phủ cũng rất nhẹ nhàng, ông chỉ phải đến lâu đài để thực hiện công việc dịch sáu ngày trong một tháng nên có rất nhiều thời gian để đọc và viết sách.⁹ Vai trò làm người trung gian của ông bắt đầu khi ông viết cho Shindayu Owara, một người bạn của ông tại lãnh địa Sendai vào ngày 5 tháng 7 năm 1865:

Về tờ báo tại Yokohama mà hôm nọ, tôi có nhắc đến, tôi biết là anh cũng có suy nghĩ về việc này. Vậy tôi có thể bắt đầu công việc dịch tờ báo đó không?¹⁰

Trong vòng sáu tháng, Fukuzawa đã làm chủ một công ty dịch thuật tư nhân phát triển khi ông viết cho Owara vào ngày 22 tháng 1 năm 1866:

Việc dịch tờ báo mà anh hỏi hôm nọ đã được hoàn tất và tôi sẽ giao cho anh. Tuy nhiên, về tờ báo số 201 mà tôi đã bắt đầu dịch nhưng chưa hoàn tất, thông tin trong tờ đó đã lỗi thời và không còn gì thú vị nữa. Vì vậy, tôi sẽ không tiếp tục dịch số báo đó.¹¹

Bên cạnh tờ *Japan Herald*, Fukuzawa cũng đã đồng ý dịch sách tiếng Anh liên quan đến lĩnh vực quân sự cho lãnh địa Sendai.¹² Ngoài ra, Fukuzawa còn có các khách hàng là các viên chức cấp cao của chính quyền Mạc phủ.¹³

Do sự thành công của công việc dịch thuật, Fukuzawa đã không thể từ chối ý định tự giới thiệu mình với công chúng rộng rãi hơn. Để thử nghiệm, vào năm 1865, ông đã chuẩn bị một tờ bướm với tựa đề *Tojin orai*, hay *How to deal with Foreigners* (Cách giao tiếp với người nước ngoài) với bản thảo được lưu hành giữa bạn bè của ông. Trong tờ bướm này, bằng văn phong đơn giản, Fukuzawa đã biện luận rằng sự có mặt của người nước ngoài và việc giao tiếp với họ phải được chấp nhận như một điều không thể tránh khỏi. *Cách giao tiếp với người nước ngoài* chưa bao giờ được xuất bản chính thức nhưng đã cho thấy trước những điều sẽ xảy ra. Bất kỳ người Nhật có học nào cũng đều có thể hiểu được nội dung của tờ bướm được viết bằng những mẫu tự Nhật và Hoa lẫn lộn. Văn phong rõ ràng vẫn là một phong cách đặc trưng cho các tác phẩm của Fukuzawa trong suốt sự nghiệp văn chương của ông.¹⁴

Fukuzawa bắt tay vào việc nghiên cứu sơ bộ cho quyển sách đầy triển vọng, quyển *Những điều kiện sống ở phương Tây* vào

sáu tháng cuối năm 1865. Phần lớn tác phẩm được hoàn tất vào sáu tháng đầu năm 1866. Tập đầu tiên được phát hành vào đầu năm 1867 và sau đó, phát hành thêm hai tập nữa. Quyển 1, gồm ba tập có cả thảy 108 trang. Cuối cùng, công việc dịch thuật báo chí của Fukuzawa cũng đã kết thành một quyển sách và ông rất vui với thành quả của mình. Ông viết trong lời mở đầu như sau:

Tôi đảm nhận quyển sách này... để tạm thời dùng như một tờ báo. Với mục đích đó, tôi đã chuẩn bị quyển sách này trong một thời gian ngắn và sẵn sàng tiếp thu mọi ý kiến đóng góp cho những thiếu sót trong sách.¹⁵

Quyển sách mở đầu bằng những phần miêu tả ngắn gọn, có tựa đề là *biko* hay *Preliminary remarks* (Những lời nhận xét sơ khởi) về các tổ chức ở phương Tây và những chủ đề khác như chính trị, thuế, trái phiếu quốc gia, tiền giấy, công ty thương mại, ngành ngoại giao, quân sự, hội họa, trường học, báo chí, thư viện, bệnh viện, nhà tế bần, viện bảo tàng, triển lãm, máy hơi nước, tàu hơi nước, đầu máy xe lửa hơi nước, điện tín và cột đèn thấp sáng bằng gas.¹⁶

Trong quyển 1, phần có tựa đề *Preliminary remarks* được tiếp nối bằng những bài luận về lịch sử, chính trị, quân sự, tài chính công tại Hoa Kỳ, Hà Lan và Anh quốc. Fukuzawa đã giải thích lý do ông chọn xem xét các thể lực phương Tây trong bốn lĩnh vực trên như sau:

“Lịch sử” khám phá quá trình phát triển của sức mạnh của các nước này; “chính trị” làm rõ những ưu và khuyết điểm trong hệ thống chính trị của họ; “quân sự” giải thích điểm mạnh và điểm yếu; và “tài chính công” cho thấy sự giàu có và nghèo khó của những chính quyền này. Nếu bốn lĩnh vực này được giải thích rõ ràng cho người Nhật Bản, chúng ta sẽ

hiểu rõ về tình hình các nước và có thể quyết định đâu là bạn hay đâu là thù. Nếu một đất nước được xem là bạn, chúng ta phải xử trí với họ theo cách văn minh và nếu một nước bị xem là thù, chúng ta sẽ đối xử với họ thông qua chiến lược quân sự. Vì vậy, gần như không có sai sót, chúng ta có thể sử dụng cả cách văn minh và chiến lược quân sự. Đây chính là mục đích của tác giả khi viết sách này.¹⁷

Mặc dù ông chọn thảo luận ba quốc gia phương Tây trong quyển 1, thực chất Fukuzawa tập trung vào Anh quốc, Mỹ, chủ yếu là Anh quốc. Vì vậy, quyển sách đầu tiên được phổ biến rộng rãi này của Fukuzawa không phải là một quyển sách giáo khoa với phần tóm lược tổng quát về phương Tây mà là trình bày một quan điểm mang tính chiến lược về Anh quốc, một đế quốc phương Tây hùng mạnh nhất vào thời điểm Nhật Bản bước ra thế giới của thế kỷ thứ 19.

Theo kế hoạch viết sách ban đầu, được trình bày trong nội dung của quyển 1, Fukuzawa sẽ viết thêm những phần về nước Nga, Pháp, Bồ Đào Nha và Đức (Phổ). Nhưng trong quyển 2 với bốn tập (cả thảy 126 trang) xuất bản năm 1870, Fukuzawa đã trình bày, thảo luận về hai nước Nga và Pháp. Ông chưa bao giờ viết về Bồ Đào Nha và Đức. Thay vào đó, ông đã bổ sung thêm những chương về luật và kinh tế. Ngoài ra, dự tính ban đầu cũng đã thay đổi sau chuyến viếng thăm nước Mỹ lần thứ hai và vào năm 1868, quyển sách Bổ sung gồm ba tập (cả thảy 100 trang) được bổ sung vào giữa quyển 1 và quyển 2.

Như phần tự thuật về bản thân trong quyển 1 và quyển sách Bổ sung, khi chuẩn bị quyển *Preliminary remarks*, Fukuzawa đã dùng những phần ghi chú ông ghi lại trong quyển *Phương Tây Du Ký* làm nguồn tham khảo.¹⁸ Thế thì những nguồn tham khảo chính cho phần còn lại của quyển *Những điều kiện sống ở phương*

Yukichi Fukuzawa, 1835-1901

Tây của Fukuzawa là gì? Khi viết về những lĩnh vực như lịch sử, chính trị, quân sự và tài chính tại Anh, Mỹ, Pháp, Nga, Hà Lan, Fukuzawa đã tham khảo những quyển sách sau đây: *Encyclopedia Britannica*, *Chamber's Encyclopedia*, *Information for the People*, quyển *A Dictionary, Practical, Theoretical and Historical of Commerce and Commerical Navigation* của McCulloch và thậm chí quyển *History of the Origin of Representative Government in Europe* của Guizot. Fukuzawa hẳn đã mua tất cả những sách này tại Paternoster Row vào năm 1862.¹⁹ Tờ báo *Japan Herald* có lẽ cũng là một nguồn tài liệu cung cấp những thông tin đương đại và ví dụ cập nhật về những vấn đề phương Tây.²⁰

Ông cho biết hai chương mở đầu trong quyển 2, được xuất bản sau cuộc Cải cách (restoration) năm 1870, được dịch từ quyển *Commentaries on the Laws of England* của William Blackstone và quyển *The Elements of Political Economy* của Francis Wayland. Fukuzawa đặt tên cho những chương này là *ningen no tsugi* hay “Human rights” (Nhân quyền) và *shuzeiron* hay “Taxation” (Hệ thống thuế). Ông cho rằng kiến thức về hai đề tài này là điều cần thiết đối với người Nhật dưới chế độ mới. Trước năm 1870, ông đã mất đi nguồn cảm hứng viết về hai nước Đức và Bồ Đào Nha.

Quyển sách Bổ sung, được chuẩn bị vào mùa thu năm 1867 và được xuất bản vào đầu mùa hè năm 1868, không chỉ đóng vai trò quan trọng ở chỗ giáo dục người Nhật mà cho cả sự phát triển của chính tư tưởng của Fukuzawa. Trong lời mở đầu của quyển sách này, Fukuzawa đã viết:

Tôi đã bỏ qua nhiều điều (từ *Những lời nhận xét sơ lược* trong quyển 1) chắc chắn là vì những điều đó chỉ dựa vào phần ghi chép cá nhân của tôi khi chứng kiến cuộc sống nước ngoài. Vì vậy, tôi dịch quyển sách kinh tế mà ông

Chambers đã chọn... quyền mà tôi sẽ đặt tựa là quyền Bổ sung của quyền *Những điều kiện sống ở phương Tây*.²¹

“Quyển sách kinh tế mà ông Chambers đã chọn” chính là quyển *Political Economy for Use in School and for Private Instruction* của Chambers. Thật ra, quyển sách là do John Hill Burton từ Edinburgh viết. Vậy, Fukuzawa nghĩ ông đã “bỏ qua” những gì từ những bài bình luận về điều kiện sống ở phương Tây?

Trong cuộc tìm kiếm về điều đã bị bỏ sót trong quyển 1, nhưng lại là điều quan trọng để hiểu những điều kiện sống ở phương Tây, cuối cùng, Fukuzawa đã tìm được một ý tưởng ghi trong phần “Chú ý” (Notice) với chữ ký là “W. & R.C” trong lời giới thiệu của quyển sách của Burton. Tác giả có lẽ là Robert Chambers, hẳn là người hướng dẫn của Fukuzawa và đồng sự của ông tại London vào năm 1862. Chambers đã đưa ra lời biện luận như sau:

Khi có quá nhiều điều về bốn phận cá nhân không được biết đến và chính những nền tảng của xã hội văn minh đang bị phá hoại, thì điều quan trọng là chỉ dẫn cho lớp trẻ những điều quan trọng, chính yếu cho sự vững mạnh của đất nước. Nói đơn giản, đó là nền kinh tế xã hội học, là đối tượng chủ đạo cho nhiệm vụ mà giờ đây được giao cho các nhà giáo dục.²²

Chắc chắn, Fukuzawa đã đồng cảm với ý tưởng cho rằng những trách nhiệm cá nhân là nền tảng của xã hội văn minh ở phương Tây và cho sự phồn thịnh của nhà nước. Đây chính là phần biện luận bị bỏ qua trong quyển 1. Quả thật, quyển sách của Burton đã thật sự lỗi cuốn Fukuzawa.

Đoạn mở đầu trong quyển sách của Burton được viết như sau:

Con người do Đấng Tạo hóa đặt để trên đất đã mang trong mình một sức mạnh và tâm tính nhất định vốn là điều chứa

đựng sự liên kết với những đặc điểm của thế giới bên ngoài, và thể hiện như đã được định để giúp con người sống và phát triển trong thời gian tồn tại ngắn ngủi này.²³

Ngụ ý trong câu mở đầu này rằng con người sinh ra đều bình đẳng là điều đáng kinh ngạc với Fukuzawa. Tư tưởng này là điều không thể nghĩ tới dưới chế độ Tokugawa. Nhưng đây chính là khái niệm mà Fukuzawa đã tìm kiếm từ lâu, từ cái ngày ông trốn khỏi lãnh địa Nakatsu. Ông sẽ dùng từ nào trong tiếng Nhật để chỉ về “Đấng tạo hóa”, đấng đã đặt để con người ở vị trí bình đẳng với nhau? Khi dịch từ ngữ này, Fukuzawa đã dùng từ *ten*²⁴ trong tiếng Nhật. Việc dùng từ *ten* để diễn đạt từ “Đấng tạo hóa” trong tiếng Anh cho thấy tính tiên phong của Fukuzawa trong vai trò là người viết sách. *Ten* là từ mà người Nhật dễ dàng hiểu được. Chắc chắn khi dịch sách của Burton và những sách khác, Fukuzawa đã tận dụng tối đa quyển *Tự điển Anh - Trung* của Medhurst mà ông đã mua ở London vào năm 1862. Ngày nay, quyển sách này vẫn còn lại trong số giấy tờ của ông tại Keio.²⁵

Sau khi tìm được từ tương đương vừa ý cho từ “Đấng tạo hóa”, Fukuzawa đã tiếp tục viết đoạn hai như sau:

Hạnh phúc của con người trong thời gian anh ta tồn tại tùy vào mức độ anh ta tự thích ứng với mỗi hoàn cảnh xảy ra và kỹ năng anh ta sử dụng nhằm cải thiện những hoàn cảnh đó. Con người không có sẵn những gì mình muốn nhưng được khích lệ nhận biết rằng tùy vào mức độ nỗ lực của bản thân, con người có thể đạt được những điều thỏa mãn nhu cầu và sở thích của mình. Điều này chỉ đơn giản tương tự với sự báo trước ở trên, rằng con người được tạo nên như một THỰC THỂ SỐNG ĐỘNG. Con người phải làm việc để có thể thụ hưởng. Thậm chí cả những điều xấu xa vây quanh con người cũng là một phương cách để duy trì hoạt động của cỗ máy

tuyệt vời tạo nên con người. Chúng ta tranh đấu với những khó khăn và những kết quả tốt đẹp từ việc đấu tranh đó.²⁶

Lời phát biểu của Burton ở đây đã thuyết phục được Fukuzawa vì chính bản thân ông đã phải thích ứng và điều chỉnh không ngừng với những môi trường khác nhau từ Nakatsu đến Nagasaki đến Edo. Luận cứ này đã thật khích lệ ông vì chính ông là “một thực thể sống động”, biết nắm bắt mọi thời cơ để tự trau dồi, học hỏi. Như Burton đã viết, “ngành khoa học của nền kinh tế xã hội và chính trị” đã trở thành một chủ đề nghiên cứu suốt đời của Fukuzawa. Vì vậy, tác phẩm của Burton là quyển đầu tiên trong những sách khoa học xã hội dịch của Fukuzawa và có lẽ là tác phẩm duy nhất được dịch theo lối từng từ về đề tài này.²⁷

Công việc dịch báo chí, vốn cuối cùng đã đưa đến kỹ thuật đầu tiên về phương Tây, đã đưa ông đi theo một chiều hướng đặc biệt. Mùa hè năm 1866, không lâu trước khi cuộc viễn chinh lần thứ nhì của chính quyền Mạc phủ để trừng phạt Choshu, Fukuzawa đã trình lên chính quyền Mạc phủ (có lẽ là thông qua Yoshitake Kimura) tác phẩm *Choshu saisei nikansuru kenpakusho* hay *Petition regarding the Second Expedition to Choshu* (Lời thỉnh nguyện về cuộc viễn chinh thứ hai đến Choshu).²⁸ Tác phẩm trên hết đã chỉ ra rằng khẩu hiệu của những người quá khích Choshu, “đuổi những kẻ mọi rợ, phục hồi hoàng đế” không gì khác hơn là một công cụ chính trị nhằm làm bẽ mặt chính quyền Mạc phủ. Fukuzawa biết rằng những võ sĩ trẻ của Choshu đã hoàn toàn thay đổi chính sách của họ với phương Tây sau khi thất bại trong trận oanh tạc tại Shimonoseki. Ông cũng biết rõ rằng Choshu và Satsuma đã gởi những người trẻ sang thuyết phục các nước phương Tây bãi bỏ hiệp ước *Ansei* và đưa ra những hiệp ước mới với sự liên kết các lãnh chúa trong tương lai theo mô hình của nước Phổ. Ông thậm chí đã biện luận rằng Thủ tướng Anh, ông

Harry Parkes dường như đã hài lòng với ý kiến này. Vì vậy, Fukuzawa đã thúc đẩy mạnh mẽ rằng cuộc viễn chinh của chính quyền Mạc phủ vào năm 1866 đến Choshu sẽ là một cơ hội tốt để dẹp tan chi tộc táo bạo này. Ngược lại, việc bùng nổ một cuộc nội chiến sẽ là điều không thể tránh khỏi, như lý lẽ của Fukuzawa.²⁹

Phân tích tình huống gay cấn và nhận thức về sự hiện diện của đội quân Choshu ghê gớm, Fukuzawa đã đưa ra một giải pháp khác thường với chính quyền Mạc phủ như sau:

Về cuộc viễn chinh đến Choshu, chúng ta cũng cần phải lưu ý rằng họ sẽ không bị đánh bại dễ dàng. Họ đã bí mật tích trữ đạn dược trong hai năm, hoàn toàn thay đổi vũ khí và chiến lược theo cách của người phương Tây và liên kết mọi người chống lại lực lượng của chính quyền. Thất bại của các đội quân Li và Sakakibara của chúng ta đã chứng minh cho điều đó... Vào lúc này, tôi xin quý vị sẽ thứ lỗi khi tôi nói rằng chính quyền Mạc phủ sẽ không thể giành chiến thắng tức thì và tôi rất lo lắng về điều này. Vì vậy, tôi muốn ra đưa ra lời đề nghị chính quyền Mạc phủ nên cân nhắc việc sử dụng lực lượng quân đội nước ngoài để dẹp tan quân Choshu bằng một đòn mà thôi.³⁰

Để trả tiền thuê quân đội nước ngoài, Fukuzawa đã đề nghị những bước sau đây. Chính quyền Mạc phủ sẽ thuê lực lượng quân đội phương Tây để đập tan Choshu và Boshu, tại thái ấp của Mori và rồi, thu nhập của lãnh địa sẽ được sung vào thu nhập của chính quyền. Fukuzawa ước tính thu nhập của Choshu là 2 triệu *ryo* mỗi năm và biết rằng số tiền không đủ chi trả cho chi phí thuê quân đội nước ngoài. Vì vậy, ông đã đề nghị phát hành trái phiếu quốc gia, chẳng hạn như tới khoảng 20 triệu *ryo* dựa vào mức thu nhập của nhóm vốn từng là chi tộc Choshu trong 20 năm.

Đây chắc chắn là một trong những đề nghị đầu tiên về quỹ thanh toán nợ và Fukuzawa hẳn đã học được điều này từ người Anh.³¹

Sau đó, Fukuzawa đã đưa ra lời kết luận trong quyển *Petition* như sau:

Sau khi thuê quân đội nước ngoài đánh bại Choshu, chính quyền có thể ngay lập tức gọi lực lượng của mình đến đe dọa những lãnh chúa chống đối chính quyền. Với đòn này, chính quyền sẽ có thể gây ảnh hưởng trên toàn quốc và hành động này sẽ thay đổi toàn bộ chế độ phong kiến ở Nhật Bản.³²

Hệ thống mới, kết quả của cuộc bại trận của Choshu và liên minh được Fukuzawa gọi là “chế độ của Tướng quân” (Tycoon’s monarchy).³³ Fukuzawa đính kèm một bản sao của cuốn *Những điều kiện sống ở phương Tây* khi trình lời đề nghị đặc biệt này lên cho viên chức cao cấp của chính quyền Mạc phủ.³⁴

Trước khi ông từ châu Âu trở về năm 1862, ý tưởng của Fukuzawa về một tổ chức chính quyền mới ở Nhật Bản là “liên minh các lãnh chúa”.³⁵ Thế thì tại sao ông lại thay đổi tư tưởng sang “chế độ Tướng quân”? Chắc chắn, ông đã bị những bài dịch từ báo *The Japan Herald* ảnh hưởng đáng kể. Có lẽ, ông đã hoàn toàn mượn tư tưởng về “chế độ Tướng quân” từ một bài báo trên tờ *The Japan Herald* ra ngày 11 tháng 8 năm 1866, trừ ý tưởng sử dụng lực lượng quân đội nước ngoài. Chắc chắn ý tưởng này cũng được những nhà cải cách-viên chức cao cấp trong chính quyền Mạc phủ³⁶ ủng hộ. Tại sao Fukuzawa lại hoàn toàn thay đổi suy nghĩ của ông đến vậy? Trước hết, chúng ta cũng cần phải nhớ rằng Fukuzawa đã là một viên chức của chính quyền Mạc phủ toàn thời gian từ mùa thu năm 1864 nên ông có đủ mọi lý do để phục vụ cho chính quyền đương đại. Ngoài ra, Fukuzawa đã cho rằng người của những lãnh địa Choshu và Satsuma hẳn

đã phải quy hàng nếu có người phương Tây can thiệp vào. Nhìn chung, ông vẫn chưa nhận thấy chế độ cũ đang thật sự suy thoái. “Chế độ Tướng quân” là một sản phẩm phụ cho quyển sách của ông. Tuy nhiên, lời đề nghị của ông về việc sử dụng lực lượng quân đội phương Tây là điều ít dự đoán trước được và nguy hiểm hơn. Liệu Fukuzawa có thiếu khả năng của một nhà chính trị không? Fukuzawa đã không bao giờ nhắc đến “chế độ Tướng quân” hay *Petition* vì những hiểm họa hiển nhiên dẫn đến một cuộc khôi phục chính quyền. Tác phẩm *Petition* chỉ tồn tại vì nó được đính kèm theo quyển *Những điều kiện sống ở phương Tây*.

Khi nhìn lại, trong lời mở đầu của tác phẩm *Tuyển tập* (năm quyển đầu tiên của ông) được xuất bản vào năm 1898, Fukuzawa đã viết:

Một khi những người không biết gì về hội họa và văn chương đã đạt được một nhiệm vụ to lớn của cuộc cải cách, họ sẽ phải đối diện với hậu quả của điều đó. Mặc dù đã quyết định không tiếp tục những chính sách liều lĩnh, khác biệt, họ cũng không biết phải tiếp tục thế nào trong một thế giới văn minh. Chính trong giây phút đó những người tài năng này bắt gặp quyển *Những điều kiện sống ở phương Tây*. Quyển sách này rất thú vị và thuyết phục người đọc, họ sẽ có được những thông tin cần thiết cho những hoạch định của họ về việc xây dựng một nền văn minh. Khi một độc giả nhận ra điều này, nhận thức đó sẽ lan sang người khác. Đây là một quyển sách cần thiết cho mọi người, là người đang cầm quyền hay thường dân, là những người ủng hộ cho nền văn minh phương Tây và sự mở cửa của đất nước. Nó đã đóng vai trò là người hướng dẫn cho một xã hội chưa được giáo dục. Rất nhiều chính sách của chính quyền xuất phát từ quyển sách nhỏ này. Điều này nghe có vẻ lạ kỳ, nhưng chỉ có một quyển sách

nhỏ bé, khiêm tốn của tôi vào thời đó đã đưa ra những ý tưởng phương Tây mới mẻ.³⁷

Quyển *Những điều kiện sống ở phương Tây*, một tác phẩm đầy những ý tưởng phương Tây mới lạ đối với người Nhật, đã bán rất chạy. Theo Fukuzawa, 150.000 bản của quyển 1 (mỗi quyển gồm ba tập) đã được bán. Vào thời điểm đó ở Nhật Bản, không có khái niệm bản quyền và thù lao cho tác giả là vấn đề được thảo luận giữa tác giả và nhà xuất bản. Người ta có thể ước tính rằng Fukuzawa đã thu được khoảng 17.500 *ryo* hay nhiều hơn từ việc bán 150.000 bản của quyển 1.³⁸ Đây là một số tiền lớn so với mức lương hàng năm khoảng 10.000 *ryo* của một viên chức cấp cao vào năm 1867 và so với mức thưởng cuối năm 15 *ryo* của bản thân Fukuzawa vào năm 1864.³⁹

Quyển *Những điều kiện sống ở phương Tây* đã thúc đẩy danh tiếng của Fukuzawa khắp nơi và đưa đến cho ông nhiều người ngưỡng mộ từ khu vực đây bắt ngờ, khu vực của lãnh địa Nakatsu tại Edo. Suketaro Shimazu, người mà Fukuzawa đã gửi thư khi ông ở London, đã kể lại ảnh hưởng của quyển sách đối với Horen'in, một quả phụ của lãnh chúa thứ sáu của lãnh địa Masanobu, con trai của ngài Masataka đầy quyền lực. Xuất thân từ gia đình Hitotsubashi, là gia đình của vị Tướng quân cuối cùng nên Horen'in được các võ sĩ cấp cao trong lãnh địa kính trọng. Horen'in đặc biệt ấn tượng với đời sống một vợ-một chồng tại phương Tây. Như điều Fukuzawa nhận định, sự quan tâm này xuất phát từ ký ức cay đắng đối với cách sống của người chồng quá cố của bà. Chính vì vậy, Fukuzawa đã được Horen'in mời đến giảng giải thêm về chủ đề này và khiến ông được nhiều phụ nữ quý tộc tại Nakatsu ủng hộ. Fukuzawa đã tóm tắt về điều này qua những lời sau:

Một số người cho rằng quả là điều thô kệch khi chống lại chế độ đa thê vào thời đó cũng như cố chuyển chế độ này sang một cách văn minh hơn. Tôi không xem lời lẽ biện hộ đó quá quan trọng vì đó chỉ là một cơ đáng hổ thẹn của những người không muốn nhìn nhận sự thất bại của bản thân. Lý lẽ cho chế độ một vợ một chồng không có gì là kệch cỡm cả. Đa số mọi người đều ủng hộ chế độ này, đặc biệt những quý bà quý tộc luôn là những người ủng hộ tôi.⁴⁰

Chắc chắn, Fukuzawa đã rất vui thích sự ủng hộ của các quý bà trong những cuộc thảo luận này. Điều này đã có một ảnh hưởng sâu rộng với ông. Khi xuất bản hai quyển sách về phụ nữ Nhật Bản vào những năm 1885 và 1899, ông đã trở thành một những nhà văn nam hiếm hoi viết về chủ đề này vào thời đó.⁴¹ Người biện hộ cho chế độ một vợ một chồng đã phải tự kỷ luật chính mình trong đời sống riêng tư vì tình bạn của ông với bà Horen'in đã vẫn tồn tại vững bền qua thời Trùng Hưng 1868. Quả thật, Fukuzawa hẳn là một gương mẫu hiếm hoi cho một nhân vật nổi tiếng người Nhật vẫn tôn trọng nguyên tắc một vợ một chồng.

Mine, con gái của Hoshu Katsuragawa, đã chứng kiến việc danh tiếng và vận may đã nhanh chóng đến với Fukuzawa như thế nào:

Từ đó trở đi [năm 1869], nhiều sách của ông Fukuzawa đã được xuất bản. Tất cả đều bán rất chạy và ông Fukuzawa đột nhiên trở nên rất giàu có và bận rộn đến nỗi hiếm khi ghé đến thăm cha tôi.⁴²

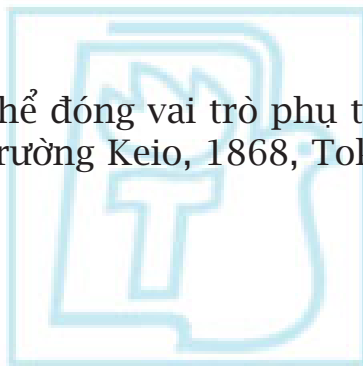
Việc gia tăng của cải đặc biệt là điều may mắn và vui thích cho Fukuzawa, vốn trước đây là một người chưa từng sống trong giàu sang. Vợ chồng ông đã có hai người con trai trước thời Trùng Hưng và đang đợi đến ngày sinh của đứa con thứ ba vào mùa hè năm 1868. Khi Okin, vợ ông có mang được tám tháng, Fukuzawa và

trường học nơi ông chịu trách nhiệm phải dời khỏi lãnh địa Nakatsu tại Edo ở Tsukiji vì khu vực đã được dành riêng cho người nước ngoài sinh sống. Nhờ vào số tiền thu được từ quyền *Những điều kiện sống ở phương Tây*, Fukuzawa đã có thể mua vùng đất ở Shinsenza, gần Shogunai Seashore Villa, là nơi hai vợ chồng đã sống trong thời gian ngắn sau đám cưới. Quả thật, Fukuzawa đã rất may mắn khi hoàn toàn độc lập về mặt tài chính vào thời Trùng Hưng đầy biến động.

Thư Viện © Online

8

“Tôi không thể đóng vai trò phụ thuộc” – Độc lập tại trường Keio, 1868, Tokyo (Edo)

Vào đầu năm 1868, Fukuzawa đối diện với một tình huống tiền thoái lưỡng nan khi lần đầu tiên, ông nhận ra chế độ Tokugawa sẽ sớm sụp đổ. Mỗi ngày, ông đều đến Lâu đài Edo để thu thập tin tức. Liệu chiến tranh có bùng nổ không? Khi cuộc nội chiến bùng nổ vào ngày 27 tháng Giêng năm 1868 và quân đội chính quyền Mạc phủ bị liên quân Satsuma và Choshu đánh bại, Fukuzawa đã cảm thấy sợ cuộc chiến tại Edo. Ông đã chuẩn bị cho tình huống khẩn cấp bằng cách sắp xếp tàu thuyền đưa gia đình mình đến nơi an toàn. Vào đầu tháng 3 khi Yoshinobu (Keiki) Tokugawa, vị Tướng quân cuối cùng chuẩn bị rời khỏi Edo để về lại lãnh địa của ông tại Mito, các viên chức chính quyền Mạc phủ được đưa ra ba chọn lựa: thứ nhất là đi theo Tướng quân; thứ hai là phục vụ cho Hoàng đế; và thứ ba, rời bỏ cấp bậc võ sĩ. Fukuzawa đã không chút ngần ngại chọn lựa giải pháp thứ ba.¹

Không lâu sau khi quân đội hoàng gia tiến vào Edo để chuẩn bị cho cuộc tổng tấn công Lâu đài, chính quyền mới đã đưa lời đề nghị Fukuzawa làm việc trong văn phòng đối ngoại tại Osaka. Những người lãnh đạo của chính quyền mới chắc chắn đã biết về khả năng tiếng Anh của ông. Fukuzawa đã từ chối khéo lời đề nghị bằng cách giả vờ bị bệnh. Tháng 5 năm 1868, không lâu

trước khi những kẻ chống cự cuối cùng của chính quyền Mạc phủ bị đánh bại, Fukuzawa một lần nữa được đề nghị cùng một công việc, nhưng một lần nữa, ông lại từ chối.² Tại sao ông lại từ chối? Là một người ủng hộ cho việc các hải cảng được mở cửa, Fukuzawa đã cho chúng ta biết ông không muốn phục vụ một chính quyền ủng hộ chính sách “trục xuất những kẻ man rợ” do những người quá khích thuộc lãnh địa Choshu lãnh đạo.³ Nhưng lời biện hộ của ông không được hợp lý. Chắc chắn, ông đã biết khẩu hiệu “Trục xuất những kẻ man rợ” của lãnh địa Choshu thực chất là một công cụ để dồn chính quyền Mạc phủ vào thế bí cũng như việc các võ sĩ của lãnh địa này vẫn có những mối liên hệ mật thiết với phương Tây như lời ông giải thích trong tác phẩm *Petition regarding the Second Expedition to Choshu*. Có phải ông sợ rằng tác phẩm *Petition* chống lại lãnh địa Choshu sẽ bị lộ hay không? Hay ông cho rằng ông sẽ bị phe cánh Choshu trừng phạt nếu họ biết ra điều này?⁴ Hoặc ông chỉ đơn giản xem thường công việc này ngay sau khi chế độ cũ, chế độ mà ông đã phục vụ, bị sụp đổ?⁵

Trong quyển tự truyện của mình, Fukuzawa đã đưa ra một lời giải thích khác về việc ông không sẵn lòng tham dự vào chế độ quan liêu của chính phủ như sau:

Có một lý do khác thật đặc biệt đối với tôi. Do tôi đã rời khỏi lãnh địa Nakatsu từ khi còn là một cậu bé, tôi chưa bao giờ dự phần vào những trách nhiệm chính thức của một viên chức làm việc cho lãnh địa... Tôi không thể đóng vai trò phụ thuộc. Ngoài ra, tôi cảm thấy thật buồn bã và khó chịu khi bị người sĩ nhục và khinh chê vì tôi là một võ sĩ cấp thấp; tôi từ chối việc cúi đầu trước người khác.⁶

Lời giải bày này là lý do thuyết phục vì thực tế Fukuzawa đã rời khỏi Nakatsu năm 1854 khi mới 19 tuổi. Hai hay ba năm sau

đó, ông trở thành sinh viên đứng đầu tại trường *Tekijuku* ở Osaka, rồi là thành viên của trường học của lãnh địa Nakatsu tại Edo vào năm 1858. Mặc dù là biên dịch viên cho chính quyền Mạc phủ vào năm 1861, công việc dịch thuật của ông được thực hiện tại nhà riêng trong khu nhà của lãnh địa Nakatsu.⁷ Thật ra, ông là người làm việc hoàn toàn độc lập với bộ máy quan liêu của lãnh địa hay của chính quyền Mạc phủ. Theo nghĩa này, ông có được quyền lãnh đạo tại trường học của lãnh địa Nakatsu tại Edo, vốn là điều giúp ông không tiếp xúc với những kẻ quan liêu.

Nhưng trên hết, điều khiến Fukuzawa có thể độc lập là khả năng tài chính của ông. Trước mùa xuân năm 1868, ông đã tự tạo cho mình danh tiếng của một tác giả viết nhiều sách. Những tác phẩm viết về phương Tây của ông, chẳng hạn như quyển *Những điều kiện sống ở phương Tây* đã bán rất chạy và giúp ông có một thu nhập rất khá. Việc ông thông thạo tiếng Anh cũng đã đem lại cho ông một nguồn thu nhập khác như điều ông bày tỏ trong hồi ký của mình⁸ cũng như trong thư ông viết cho một người bạn vào tháng 7 năm 1868 như sau:

Tôi chán ngấy trách nhiệm của võ sĩ. Ném được hai thanh kiếm đi, trong tương lai, tôi sẽ là một thường dân và đọc sách để sống. Xin hãy hiểu điều này cho tôi. Vì vậy, tôi sẽ thực hiện công việc dịch lấy tiền... Lúc này, chi phí sẽ được tính như sau:

1. Sách về quân sự, vật lý, địa lý, hóa học, báo chí, v.v.... giá sẽ là 1 *ryo* cho mỗi trang gồm 10 dòng, với mỗi dòng gồm 20 ký tự.
2. Sách về chính trị, kinh tế, luật quốc tế, hệ thống quân đội và những dạng tài liệu khác, giá sẽ là 1 *ryo* 3 *bu* cho mỗi trang, số dòng và số ký tự cũng giống như trên.⁹

Chi phí dịch mà Fukuzawa tính từ 1-1.75 *ryo* cho 200 ký tự không phải là rẻ.¹⁰ Khả năng dịch tiếng Anh của ông, mà giờ đây đã được 10 năm, là một bước phát triển trước thời đại vào lúc bấy giờ nên đã tạo dựng được một nền vững chắc cho sự độc lập của ông.

Giờ đây, khi buộc phải rời khỏi lãnh địa Nakatsu trong khu Edo, nơi lúc bấy giờ trở thành khu vực định cư của người nước ngoài, Fukuzawa đã mua một mảnh đất ở Shinsenza, cách Tsukiji hai cây số về hướng tây trên bờ biển vịnh Edo, với giá 355 *ryo*. Shinsenza là nơi mà vợ chồng Fukuzawa và Okin đã sống trong một thời gian ngắn sau đám cưới. Trên mảnh đất này, Fukuzawa đã cất một ngôi nhà cho gia đình mình và một ngôi trường học với chi phí là 400 *ryo*¹¹. Tháng 4 năm 1868, Fukuzawa đã chuẩn bị bài viết *Keio Gijuku no ki*, hay *The Cause of Keio College* (Mục đích của trường Cao đẳng Keio). Trong lời mở đầu, ông tuyên bố như sau:

Chúng tôi liên kết thành một tập thể và sáng lập một trường công [*gijuku*]. Chúng tôi, những giáo viên và học viên khích lệ nhau cùng chăm chỉ học hành những môn học nghiên cứu về phương Tây. Chúng tôi không làm điều này chỉ vì sở thích riêng của bản thân mà còn vì lợi ích chung của mọi người. Chúng tôi mở rộng cánh cửa cho những ai có ước muốn học tập, bất kể người đó là ai, hay thuộc thành phần xã hội nào.¹²

Trình bày chi tiết ngắn gọn về lịch sử của ngành Tây phương học tại Nhật Bản và nhấn mạnh đến tầm quan trọng của ngành học này, Fukuzawa đã kết luận bài *The Cause* như sau:

Chúng tôi dự định thiết lập một khuôn mẫu trường công của phương Tây, một trường học trong một khu vực nhỏ. Bằng cách đặt tên trường theo tên của kỷ nguyên mà trường được sáng lập, tạm thời, trường này sẽ được gọi là *Keio Gijuku*.¹³

Mô hình trường học của Fukuzawa, “một trường công lập ở phương Tây” chắc chắn theo khuôn mẫu của trường King’s College School for Boys (trường dành cho nam sinh) ở London, là ngôi trường mà Fukuzawa đã ghi lại trong nhật ký của mình và đề cập đến trong quyển *Những điều kiện sống ở phương Tây*.¹⁴ Cao đẳng Keio là trường học đầu tiên mà Fukuzawa sáng lập theo mô hình trường học của phương Tây. Xây dựng những trường học Nhật Bản với mọi thứ đều theo lối phương Tây đã trở thành cách thức Fukuzawa góp phần vào việc hiện đại hóa Nhật Bản.

Khi còn nằm trong khu vực của lãnh địa Nakatsu ở Edo tại Tsukiji, trường học của Fukuzawa nằm trong “một ngôi nhà ọp ẹp, đúng hơn là những phần còn sót lại của [căn phòng] võ sĩ Beya”.¹⁵ Những phòng thích hợp làm phòng trọ của sinh viên và phòng học là “hai căn phòng với khoảng 10-12 tấm chiếu và sáu phòng học, với hai phòng dùng chung một nhà vệ sinh”.¹⁶ Tatsui Baba, một trong các sinh viên đã ghi lại bằng tiếng Anh trong nhật ký của mình như sau:

Cách xử sự của những sinh viên ở đây thật không còn gì để nhận xét. Họ không theo phép tắc, lễ giáo, cũng như không có đạo đức và luôn khoe khoang về điều mình làm trong [nhà chứa] Zyoroya, hay khoe về Shinagawa hay Fukuzawa, là nơi họ phung phí tiền bạc và thời gian của mình. Họ luôn trong tình trạng nợ nần cấp bách và luôn muốn có tiền bằng bất kỳ hình thức giả vờ nào mà họ gọi là Kinsaku. Ngoài ra, phần lớn bọn họ đều mắc bệnh truyền nhiễm và khoe khoang về điều này vì cho rằng đây là những gì mà một sinh viên phải có.¹⁷

Thậm chí tệ hơn nữa là phương pháp giảng dạy. Baba đã ghi lại:

Những sinh viên vào học trường này đều bị bắt buộc phải

dạy lẫn nhau... bài học được một sinh viên lớp lớn hơn dạy lại, như một kiểu ban ơn. Những điều được dạy chỉ là một ít kiến thức văn phạm tiếng Anh, quyển sách được in tại Kaisei Gakko, nơi do chính quyền Tokugawa thiết lập, gồm 30 trang... Sau khi đọc xong quyển sách văn phạm này, không còn ai để tiếp tục dạy thêm sinh viên điều gì cả. Nói cách khác, sau quyển sách này, sinh viên hoàn toàn bị bỏ mặc với những nguồn tài liệu họ có, cố đọc những gì mình có thể... Tuy nhiên, sinh viên vẫn có thể tìm đọc sách trong lĩnh vực triết lý tự nhiên và địa lý nhưng không có sách về lịch sử, triết học hay chính trị.¹⁸

Phương cách mà Fukuzawa sử dụng là hệ thống kiểm tra, một hệ thống không tồn kém khá phổ biến ở nước Anh vào thời Nữ hoàng Victoria. Đây là cách thức các sinh viên lớp lớn dạy kèm cho các sinh viên lớp nhỏ hơn. Trường học cũ của Fukuzawa không tiến bộ gì hơn so với trường *Tekijuku* ở Osaka.¹⁹ Mặc dù bản thân Fukuzawa đang sở hữu một thư viện đầy sách tiếng Anh mà ông mua từ London, những quyển sách đó vượt xa trình độ của các sinh viên. Chính hoàn cảnh này đã khiến Fukuzawa dự định cách mạng hóa [trường học/nền giáo dục] khi mua về một số lượng lớn những sách tiếng Anh mặc dù chúng ta không biết phương pháp giảng dạy được đề cao đến mức nào.

Sau đó, hơn ba năm rưỡi, vào tháng Giêng năm 1869, Baba đã trở lại ngôi trường mới của Fukuzawa tại Shinsen-za và chứng kiến một sự thay đổi đáng kể:

Khi anh ta [Baba] đến Shinsen-za nơi mà ông Fukuzawa đã dời trường học của mình, ngay lập tức, anh nhận thấy sự tiến bộ rõ rệt mà việc học tiếng Anh đã mang lại và số lượng sinh viên cũng tăng lên. Có gần hai trăm sinh viên đến từ các nơi trong đất nước Nhật Bản. Ngôi trường được mang tên

Keiogijuku; anh ta ở lại trường trong gần một năm, đó là khoảng thời gian mà anh đọc những sách về lịch sử và kinh tế chính trị của Wayland, cũng như triết lý đạo đức, v.v... Lần đầu tiên trong đời, anh học về luật tiền tệ, luật cung cầu, v.v...²⁰

Khu vực trường học và ký túc xá sinh viên nằm tách biệt khỏi khu vực nhà riêng của Fukuzawa trong khu Shinsenza. Có ba giảng đường lớn. Ký túc xá đủ rộng để chứa được đến một trăm sinh viên, có những phòng ăn, phòng tiếp khách và phòng y tế theo lối thiết kế phương Tây. Khu vực sân chơi được dùng làm “sân thể thao”.²¹

Bản thân Fukuzawa cũng nhận biết về tình trạng vô kỷ luật của những sinh viên võ sĩ trong những ngày cuối của chế độ cũ, điều mà Baba đã chứng kiến. Tình trạng náo loạn này thậm chí còn gia tăng hơn trong những ngày đầu của thời kỳ khôi phục chế độ quân chủ.²² Nhưng một khi chế độ mới đã đi vào kỷ cương và số lượng sinh viên nhiều hơn, tăng gấp đôi trong vòng hai năm, thì những biện pháp kỷ luật là điều cần thiết. Một lần nữa, bắt chước trường King's College School²³, Fukuzawa đã chuẩn bị những nội quy chi tiết dành cho sinh viên. Các sinh viên được yêu cầu phải gìn giữ vệ sinh. Việc vay mượn tiền bạc hoàn toàn bị cấm. Sinh viên được phép sử dụng kiếm nhưng chỉ trong chừng mực.²⁴ Cũng có giờ đóng cửa trường. Người ngoài không được phép vào sân trường và chỉ được gặp sinh viên trong phòng khách.²⁵ Những quy tắc dành cho phòng ăn là điều ấn tượng nhất vì những quy tắc đó dựa theo giờ của phương Tây. Đây là điều mà Fukuzawa đã giới thiệu trong quyển sách của ông, quyển *Western Clothes, Food and Housing*.²⁶ Những quy tắc đó quy định như sau:

Báo hiệu cho giờ ăn: nghe tiếng đập bảng đầu tiên, mọi sinh

viên phải sẵn sàng; tiếng đập bảng thứ nhì, sinh viên ngồi xuống và từ tiếng đập bảng thứ nhì đến 1:00 theo giờ phương Tây là giờ ăn...

Không có lớp vào ngày Chủ nhật.²⁷

Các sinh viên được khuyến khích tập thể dục trong sân trường sau bữa ăn cuối ngày. Đây là cách sử dụng những quy định theo giờ phương Tây đầu tiên ở Nhật Bản. Ngay cả quân đội lúc bấy giờ cũng không sử dụng cách này.²⁸

Sự “tiến bộ rõ rệt” từ giữa năm 1866 mà Baba đã chứng kiến chắc chắn là nhờ vào số lượng sách tiếng Anh mà Fukuzawa đã đem về Nhật Bản. Những quyển sách quý giá này cuối cùng cũng đã để mọi người sử dụng vào giữa mùa xuân năm 1868 ngay lúc trường Keio mở cửa. Trên nền tảng này, trường Keio với mười hai giáo viên kể cả Fukuzawa đã đề ra chương trình học đầu tiên, với mười môn học được dạy. Fukuzawa đã chuẩn bị hơn ba mươi quyển sách giáo khoa cho mỗi môn học cơ bản như văn phạm và số học.²⁹ Cuối cùng, sinh viên tại trường Keio cũng đã thoát khỏi lối học truyền thống nhằm chán là phương pháp sao chép. Đây là một cuộc cách mạng trong lịch sử giáo dục của Nhật Bản. Chính Fukuzawa chịu trách nhiệm việc dạy quyển *Elements of Political Economy* và *Elements of Moral Science* của Wayland, ít nhất là trong hai năm. Trong năm học thứ nhì, năm 1869, số môn học tăng lên 25 môn với 27 giáo viên.³⁰ Trường học của Fukuzawa đang có bước tiến rõ rệt.

Có lẽ điều quan trọng hơn là trong vòng hai năm sau khi sáng lập trường Keio, Fukuzawa đã xây dựng thành công phương pháp dạy và học các môn học nghiên cứu phương Tây bằng tiếng Anh.³¹ Với phương pháp của ông, một học sinh, lý tưởng là khoảng 10 tuổi, bắt đầu học các mẫu tự “a, b, c...” và tập đọc. Rồi ông tiếp tục đi qua môn địa lý, số học, vật lý, lịch sử và luân lý học. Ở

bước cuối cùng, học viên học môn kinh tế và luật. Giữa hai môn học cuối cùng này, Fukuzawa chú trọng nhiều đến môn kinh tế hơn. Ông viết:

[Kinh tế] giải thích những nhu cầu hằng ngày của đời sống con người. Nó giải thích cách sản xuất, trao đổi và phân phối hàng hóa. Kinh tế giải thích cách làm tăng lên các nhu cầu bằng cách nâng cao sự hiểu biết của con người. Trên phương diện rộng, kinh tế có thể áp dụng cho khoản thu nhập và chi tiêu của một bang, hay của một gia đình trên phương diện hẹp hơn. Đó là lĩnh vực giải thích rằng những người đi theo quy luật tự nhiên sẽ trở nên giàu có hơn và những ai không thể làm như vậy sẽ trở nên nghèo hơn. Kinh tế dạy rằng một người giàu có có thể dễ dàng trở nên nghèo đi và người nghèo có thể gặp khó khăn để trở thành giàu có. Vì vậy, nếu không có kiến thức về kinh tế, một tỉ phú cũng không hơn gì một người không có chút của cải trong tay.³²

Đây là khái niệm kinh tế của Fukuzawa, dựa trên điều ông hiểu về những gì J. H. Burton đã viết. Burton đã biện luận rằng bất kỳ ai, là một cá thể sống động, cuối cùng cũng đều hình thành một ngành khoa học kinh tế chính trị để hướng dẫn bản thân.³³ Nếu điều này được học và áp dụng vào thực tế, Fukuzawa tin rằng Nhật Bản sẽ trở nên giàu có thông qua sự hướng dẫn hiệu quả, đang tin cậy và đầy đủ của nền kinh tế học. Ông hi vọng trường Keio sẽ đóng một vai trò quan trọng. Các sinh viên của ông sẽ học về kinh tế, học cho bản thân họ và cuối cùng sẽ xây dựng một xã hội thịnh vượng. Fukuzawa đã bắt đầu áp dụng khái niệm này nhằm biến đổi một đất nước Nhật Bản phong kiến thành một nước Nhật Bản hiện đại cũng như nhằm đẩy mạnh tình hình của ông.

Chẳng bao lâu, số lượng sinh viên mới của trường Keio tăng

lên đã chiếm hết chỗ của ký túc xá tại Shinsenza. Vào đầu tháng 8 năm 1869, Fukuzawa đã đề nghị văn phòng lãnh địa Nakatsu tại Edo cho ông mượn khu nhà của lãnh địa để làm chi nhánh của trường Keio. Trước mùa thu năm 1870, số lượng sinh viên đã vượt quá con số 300 và trường có được ba chi nhánh quanh Shinsenza.³⁴ Số lượng sinh viên tăng nhanh buộc Fukuzawa phải xem xét lại vấn đề tài chính của trường, vấn đề mà ông đã gánh vác hoàn toàn từ thu nhập của việc viết lách. Nhằm tìm kiếm một giải pháp cho vấn đề này, Fukuzawa đã đưa ra một lời đề nghị đặc biệt, có lẽ là vào năm 1869, như nội dung lá thư mà ông viết cho Ryoza Ymaguchi đã bày tỏ như sau:

Dự án lớn mà tôi đã đề cập trong thư trước cụ thể như sau. Có lời đồn đãi rằng chính phủ sẽ thuê tôi làm việc... Hãy nhìn trường đại học của chúng tôi với chưa đến hai trăm sinh viên mà xem. Trong những tình huống này, tôi không thể nhìn thấy một tương lai xán lạn cho việc tạo một ảnh hưởng lớn trên mọi người. Vì vậy, tôi đã thảo luận vấn đề này với các đồng nghiệp và chúng tôi đã quyết định chúng tôi sẽ chuyển trường của chúng tôi cho nhà nước quản lý và phân chia toàn bộ lực lượng giảng dạy của trường đại học trên khắp Nhật Bản để dạy. Chúng tôi đã trình lời đề nghị này cho chính phủ nhưng vẫn chưa nhận được câu trả lời nào... Đây là quyết định của trường đại học vào giữa tháng thứ tư. Vào thời điểm này, ngoài tôi ra, còn có khoảng bảy hay tám người trong trường có thể dạy tốt các sách giáo khoa bằng tiếng Anh. Những người này sẽ không đòi hỏi lương cao khi dạy ngoài trường đại học. Ngoài ra, họ cũng sẽ không tự nhận lương của mình mà chính trường đại học sẽ nhận lương chung cho họ...[Mức lương của chúng tôi] sẽ bằng nửa mức lương tại trường *Kaiseijo*.³⁵

Fukuzawa đã đưa ra lời đề nghị ngay cả trước khi Bộ Giáo dục được thiết lập. Vì vậy, chúng ta không biết được ông đã nộp kế hoạch của mình cho phòng ban nào. Tiếc thay, chúng ta cũng không biết được chính phủ đã có phản ứng thế nào với lời đề nghị này. Có thể rằng lời đề nghị chuyển các giáo viên nam trường Keio của ông cho chính phủ là một kết quả phụ của việc tự thử nghiệm trong những năm đầu của chính quyền Minh Trị còn non nớt.

Tháng 9 năm 1871, chính phủ thiết lập Bộ Giáo dục. Một năm sau đó, Bộ Giáo dục ban hành *Gakusei* hay *Educational System Decree* (Nghị định về hệ thống giáo dục) cho giáo dục cấp tiểu học. Tuy nhiên, năm đầu tiên của nền giáo dục tiểu học hiện đại tại Nhật đã chứng kiến những kết quả tệ hại khi số học sinh đến trường chỉ đạt 20%.³⁶ Tình huống này đã tạo cho Fukuzawa một cơ hội. Ông liên kết với các viên chức của Bộ Giáo dục tại Osaka để thiết lập chi nhánh của trường Cao đẳng Keio tại Osaka vào tháng 11 năm 1873.³⁷ Nhìn thấy nhu cầu cho một nền giáo dục hiện đại tại Kyoto, Fukuzawa đã tiếp tục mở một chi nhánh của trường tại Kyoto vào tháng 2 năm 1874.³⁸ Khi bắt đầu chi nhánh của trường tại Kyoto, Fukuzawa đã viết động viên các đồng nghiệp tham dự vào việc quản trị trường học:

Phương pháp giảng dạy của tôi dường như thích hợp với mọi người ở Kyoto. Nếu điều này thỏa đáng với các giáo viên và học sinh, các anh chị không cần phải cảm thấy chịu sức ép từ phía trường trung học của chính phủ... Hãy để các viên chức quyết định ngưng hoạt động của trường trung học... và chúng ta có thể đảm nhận mọi trách nhiệm.³⁹

Tuy nhiên, lòng nhiệt thành của Fukuzawa đã trở nên vô ích. Sự nhờ cậy của Bộ Giáo dục với những giáo viên trường Keio chỉ kéo dài trong vài năm vì các trường công lập dần có lại số học viên gần 30% trước năm 1876.⁴⁰ Chi nhánh của trường Keio ở Osaka

và Kyoto cũng bị ngưng hoạt động lần lượt vào tháng 7 năm 1875 và vào mùa xuân năm 1875.⁴¹

Đề nghị của Fukuzawa biến trường Cao đẳng Keio thành trường do nhà nước quản lý là một minh chứng cho việc gánh nặng tài chính của trường đã trở nên nặng dần cho Fukuzawa. Giữa năm 1870, sau lời từ chối của chính phủ, Fukuzawa bị ốm nặng vì bị bệnh thương hàn trong hơn năm tháng.⁴² Hai sự kiện này vào mùa thu năm 1870 đã khiến Fukuzawa rất tuyệt vọng. Ông viết:

Những ngày này, tôi thậm chí không thể đọc được sách và suốt cả ngày, chẳng làm gì cả. Mặc dù giới tri thức tại thủ đô đang phát triển như thường lệ, nhưng đại học tư thực của tôi lại quá nghèo không thể làm gì cả trong khi đó, trường công lập lại không phục vụ cho một mục đích nào cả. Thật đáng tiếc, thật đáng tiếc.⁴³

Theo tính toán của Fukuzawa, vào đầu những năm 1870, chính phủ đã chi 300.000 *yen* cho 1.000 sinh viên tại *Nanko*, một trong những ngôi trường tiền thân của Đại học Hoàng đế (Imperial University). Số tiền 300 *yen* cho một sinh viên hoàn toàn vượt quá khả năng của một trường tư thực như trường của Fukuzawa.⁴⁴ Cuối cùng, ông thoát ra khỏi tình trạng tuyệt vọng và quyết định đi khỏi Shinsenza cũng như đưa mẹ ông từ Nakatsu sang một nơi ở mới tại Tokyo.⁴⁵ Từ kinh nghiệm cay đắng với việc chính phủ từ chối lời đề nghị của ông và với những gì ông biết về ngân sách dành cho trường công, Fukuzawa nhận ra rằng trường của ông sẽ không thể cạnh tranh nổi với trường công trừ phi trường của ông chuyên sâu vào một lĩnh vực mà trường công đã bỏ qua, chính là thương mại và kinh tế. Ông cũng nhận ra rằng bản thân ông phải có nhiều tiền hơn để theo đuổi lý tưởng của mình. Vì vậy, Fukuzawa bắt đầu tìm kiếm những cơ hội ngoài việc dạy và viết sách. Đầu óc kinh doanh của ông được đánh thức.

Tháng 3 năm 1871, Fukuzawa và trường Cao đẳng Keio dời đến đồi Mita, cách Shinsenza khoảng nửa dặm về phía tây nam. Fukuzawa đã mua được khu đất vốn trước đây của lãnh địa Shimabara, rộng 39.125 m², rộng gấp 30 lần khu vực Shinsenza. Fukuzawa vẫn gánh vác trách nhiệm tài chính.⁴⁶ Ba trăm hai mươi ba sinh viên phải dời đến chỗ mới, là nơi trở thành chỗ ở cuối cùng của Fukuzawa và nơi tọa lạc của trường đại học.⁴⁷ Ở Mita, cuối cùng Fukuzawa đã tổ chức trường đại học của ông trên một nền tảng tài chính hợp lý hơn để trường có thể phát triển và trở nên độc lập về tài chính.

Tháng 4 năm 1871, Fukuzawa đã xuất bản *Keio Gijuku shachu no yakusoku* hay *The Agreement for the Incorporation of Keio College*. Trong lời mở đầu, ông đã tuyên bố trường đại học không phải là một trường tư thực thuộc sở hữu của Fukuzawa mà là một tổ chức độc lập. Lời mở đầu cũng khẳng định rằng mục đích của trường là để dạy và dịch những sách phương Tây. Theo *The Agreement*, trường Cao đẳng Keio được chia thành bốn khu vực gồm: văn phòng quản lý, phòng kế toán, văn phòng trường học và khu tập thể của giáo sư.⁴⁸ Làm thế nào Fukuzawa đảm bảo về sự độc lập của trường Cao đẳng Keio?

Khi còn ở Shinsenza, trường của Fukuzawa đã bắt đầu thu học phí đều đặn. Giữa tháng 9 và tháng 11 năm 1869, học phí mà trường thu được tổng cộng là ¥1.881. Năm đó, trường đã mượn của Fukuzawa ¥3.000. Nhằm giải quyết vấn đề chi phí tăng cao, trường đã tăng học phí vào tháng 2 năm 1870. Việc tăng học phí đã giúp trường thu được ¥6.410 vào tháng 12 năm 1870. Vào thời điểm dời trường sang đồi Mita, Fukuzawa đã nâng học phí lên đáng kể và số tiền hàng năm, nhà trường thu được là ¥9.466 vào năm 1871. Nhờ đó, trường đã có thể trả hết số nợ ¥5.200

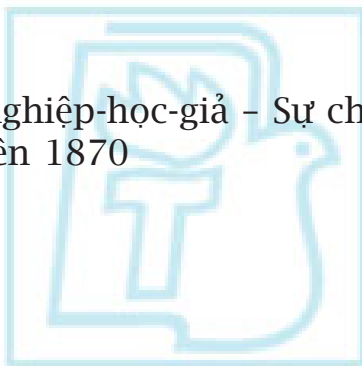
“TÔI KHÔNG THỂ ĐÓNG VAI TRÒ PHỤ THUỘC”

mà trường đã vay của Fukuzawa. Cuối cùng, vào năm 1873, học phí hằng năm của trường thu được vượt quá ¥10.000.⁴⁹ Trường Cao đẳng Keio gần như đã đạt được vị trí độc lập về tài chính và không phải nhờ cậy vào người sáng lập trường.⁵⁰

Thư Viện © Online

9

Nhà doanh nghiệp-học-giả – Sự chuyển hướng giữa thập niên 1870

Giữa thời gian thành lập trường Cao đẳng Keio và năm 1875, Fukuzawa đã xuất bản 17 quyển sách ngoài cuốn *Những điều kiện sống ở phương Tây*; đó là những quyển hoàn toàn dựa vào nguồn sách tham khảo nước ngoài theo như bảng các sách được xuất bản của ông (xem bảng 9.1). Tám quyển sách ông viết vào năm 1868 và 1869 đều được dịch từ những quyển đơn lẻ hay tổng hợp và biên dịch từ những nguồn sách nước ngoài, kể cả báo chí tiếng Anh. Trong những sách này, Fukuzawa tập trung vào thế giới đương đại và các nước phương Tây; đặc biệt là lĩnh vực khoa học và quân sự phương Tây, nền chính trị của nước Anh, cả đối nội và đối ngoại, là những thông tin mà Fukuzawa vẫn còn truyền đạt lại cho người Nhật vào đầu giai đoạn Khôi phục nền quân chủ. Sau thời gian ốm nặng vào năm 1870 và vào đầu khoảng thời gian ông dời đến Mita năm 1871, Fukuzawa dường như bước vào một lĩnh vực hoàn toàn mới. Trong quyển *Strange Girl* (Cô gái kỳ lạ), lần đầu tiên ông tiếp cận với những vấn đề liên quan đến phụ nữ – ông viết, ông luôn xem việc cạo lông mày và nhuộm răng là điều lố bịch. Trong một quyển sách khác, quyển *Change of Calendar* (Đổi lịch), ông cũng cho [công chúng] người Nhật biết giờ đây họ nên sử dụng lịch giống như lịch của phương Tây. Nhưng đỉnh cao của sự nghiệp viết sách

của ông trong giai đoạn này là việc xuất bản hai kiệt tác, quyển *Khuyến học* và *Đại cương học thuyết về văn minh*. Cả hai tác phẩm, dù dựa vào những nguồn tham khảo và ý tưởng của phương Tây đáng kể, không hoàn toàn là những tác phẩm dịch mà là phần tóm tắt lại về những điều ông hiểu về phương Tây. Liệu vai trò của Fukuzawa là người truyền bá về phương Tây đã sắp đến hồi kết thúc không?

Fukuzawa xuất bản tập đầu tiên của tác phẩm *Khuyến học* vào năm 1872 và sau đó, lần lượt từng tập nối tiếp đến năm 1876. Điều ông định bày tỏ được thể hiện rõ ràng trong đoạn đầu của tập 1 bằng tiếng Nhật thật đơn giản như sau:

Bảng 9.1 Những sách đã xuất bản của Fukuzawa, từ năm 1868-75¹

Năm	Tên sách	Nguồn sách phương Tây
1866-68	<i>Manipulation of the Rifle</i>	A.Walker, <i>The Rifle; its theory and practice</i> , London 1864
1868	<i>Handbook for Soldiers</i>	H.L.Scott, <i>Military Dictionary</i> , New York 1861
1868	<i>Illustrated Introduction to Physics</i>	H.G. Bohn, <i>Pictorial Hand-Book of Modern Geography</i> , London 1861 Chambers's <i>Natural Philosophy (Educational Course 1836-96)</i> 2 vols, Edinburgh S.S. Cornell, <i>Cornell's High School Geography</i> , New York 1856 Mitchell's <i>Modern Atlas</i> , Philadelphia 1866 G.P. Quackenbos, <i>A Natural Philosophy</i> , New York 1859 M.A. Swift, <i>First Lessons on Natural Philosophy for Children</i> , Hartford 1833
1869	<i>Western Strategy of War</i>	E.Schalk, <i>Summary of the Art of War</i> , 2 nd edn, Philadelphia 1862

Yukichi Fukuzawa, 1835-1901

1869	<i>Pocket Dictionary of the World</i>	G. Ripley & C.A. Dana, <i>The New American Cyclopaedia</i> , 16 vols, New York 1866-67
J.R. McCulloch, <i>A Dictionary Geographical, Statistical and Historical of Various Places, and Principal Natural Objects in the World</i> , 2 vols, London 1854
G.W. Cox (W.T. Brande ed.) <i>A Dictionary of Science, Literature and Art</i> , 3 vols, London 1856-67
Cornell, <i>Cornell's High School Geography</i>
1869	<i>British Parliament</i>	Cox, <i>A Dictionary of Science, Literature and Art</i>
W. Blackstone, <i>Commentaries on the Laws of England</i> , 4 vols, London 1765-69
D.L. Beal, <i>The Student's Textbook of English and General History from B.C 100 to the Present Time</i> , London 1858
1869	<i>Anglo-Chinese Relations</i>	Newspapers
1869	<i>All about the World</i>	S.G. Goodrich, <i>Parley's Universal History</i> , New York 1841
<i>Mitchell's Modern Atlas</i>
1871	<i>Introduction to Hand-writing</i>	Không có nguồn từ phương Tây
1872-76	<i>Khuyến học</i>	F. Wayland, <i>Elements of Moral Science</i> , Boston 1834
1872	<i>Western Moral</i>	<i>Chambers's Moral Class-Books</i>

	<i>Stories and Discourses for People</i>	<i>Advanced Reading (Educational Course)</i> A.F. Tytler, <i>Elements of General History</i> , Edinburgh & London 1866
1872	<i>Strange Girl</i>	Không có nguồn từ phương Tây
1873	<i>Đổi lịch</i>	Không rõ
1873	<i>Bookkeeping</i>	H.B. Bryant and H.D. Stratton, <i>Common School Bookkeeping; embracing single and double entry</i> , New York & Chicago 1871
1873	<i>Lessons in Writing</i>	Không có nguồn từ phương Tây
1873	<i>Presiding over Meetings</i>	Không biết rõ nguồn gốc phương Tây
1875	<i>Đại cương học thuyết về văn minh</i>	H.T. Buckle, <i>History of Civilization in England</i> , 2 vols, London 1875
		<i>Chambers's Political Economy for Use in School and Private Instruction</i> , Edinburgh 1852
		F.P.G. Guizot, <i>General History of Civilization of Europe</i> , Oxford 1856
		J.S. Mill, <i>Principles of Political Economy</i> , London 1848
		J.S. Mill, <i>On Liberty</i> , London 1859
		J.S. Mill, <i>Considerations on Representative Government</i> , London 1861
		<i>Mitchell's School Geography</i>
		Wayland, <i>Elements of Moral Science</i>

Nguồn: CWYF

Người ta nói rằng thiên đàng không tạo dựng nên người này cao trọng hay thấp kém hơn người kia. Điều này có nghĩa là con người được sinh ra bình đẳng từ khi ở thiên đàng. Không có sự phân biệt giữa sự cao trọng và thấp hèn. Điều này có nghĩa là con người có thể tự do và độc lập sử dụng nhiều điều trên thế gian này để đáp ứng cho nhu cầu thường ngày của họ qua cách thức lao động trí tuệ và chân tay miễn là họ không xâm phạm đến quyền lợi của người khác, và rồi, họ có thể trải qua từng ngày trong hạnh phúc. Tuy nhiên, khi nhìn ra toàn cảnh nhân loại trên bình diện rộng, vẫn có người khôn ngoan và người ngu dốt, kẻ giàu và người nghèo, người sang trọng và kẻ thấp hèn, là những người có hoàn cảnh sống rất khác biệt tựa như trời và đất. Lý do cho sự khác biệt này thật rõ ràng. Trong *Jitsugokyo*², chúng ta đọc biết nếu con người không học tập, con người sẽ trở nên dốt nát và con người dốt nát thì ngu xuẩn. Vì vậy, sự khác biệt giữa người khôn ngoan và kẻ xuẩn ngốc nằm ở vấn đề là sự giáo dục.³

Chủ đề mà Fukuzawa trình bày chi tiết ở đây rất giống với chủ đề được trình bày trong tập Extra Book của quyển *Những điều kiện sống ở phương Tây*, tức chủ đề của Burton trình bày rằng hạnh phúc của con người phụ thuộc vào sự thành công và kỹ năng mà người đó ứng dụng vào hoàn cảnh của bản thân và cho sự cải thiện của con người. Từ *ten* mà Fukuzawa dùng ở đây, được dịch là *thiên đàng*, ban đầu có nguồn gốc từ chữ *đáng sáng tạo* là từ mà Burton đã dùng.⁴

Tuy nhiên, chúng ta cũng nên lưu ý rằng có một sự khác biệt quan trọng trong giả thiết của quyển *Khuyến học*. Lần đầu tiên, Fukuzawa trình bày chủ đề “mọi người đều bình đẳng [với nhau]” ở đây. Ý tưởng đáng chú ý này là điều mà một võ sĩ cấp thấp, chịu áp bức như Fukuzawa đã luôn tìm kiếm kể từ ngày ông ra

đi khỏi Nakatsu vào năm 1854. Một khi đã chấp nhận rằng con người đều bình đẳng với nhau, thì điều còn lại quan trọng là sự giáo dục, là cách duy nhất mà khả năng con người được đề cao. Fukuzawa tiếp tục chỉ ra rằng tự do và độc lập là điều quan trọng trong tiến trình học tập và tới phiên mình, sự tiến bộ của việc học tập sẽ củng cố thêm sự tự do và độc lập.⁵ Trong trường hợp của Fukuzawa, sự độc lập và tự do này có thể áp dụng cho cả một dân tộc. Sự độc lập của Nhật Bản có thể được duy trì chỉ bằng sức mạnh nội tại của dân tộc, vốn là điều đạt được từ việc học biết các ngành khoa học và kỹ thuật phương Tây. Nếu không, Nhật Bản hẳn sẽ phải chịu phục dưới “một kẻ thù đáng sợ”⁶, tức “những kẻ nước ngoài hung tợn”.⁷ Khi đưa ra lời đề xuất củng cố nước Nhật hiện đại theo cách này, Fukuzawa đã khẳng định rằng người Nhật phải từ bỏ những tập quán cũ như *katakiuchi*, hay trả thù. Lý lẽ này chắc chắn đã đưa ông đến chỗ phải xét lại hành động đánh giá của mình với những anh hùng võ sĩ Nhật Bản. Fukuzawa cũng đã cảnh báo người Nhật không nên dùng bạo lực để giải quyết những vấn đề chính trị. Hoàn toàn dựa vào quyển *Elements of Moral Science* của Wayland, Fukuzawa đã lý luận rằng giải pháp cuối cùng có thể thậm chí là “hành động chết vì nghĩa hơn là bằng chiến tranh”.⁸ Một thập niên sau đó, ông đã từ bỏ những quan điểm yêu chuộng hòa bình này.

Trong khi vẫn còn đang chuẩn bị cuốn *Khuyến học* vào tháng 3 năm 1873, Fukuzawa đã quyết định viết một quyển sách riêng lẻ khác, quyển *Đại cương học thuyết về văn minh*, vì như về sau ông giải thích, ông có một nhiệm vụ đặc biệt cần hoàn tất. Ông lý luận như sau:

Cho đến lúc này, tất cả những sách và bài dịch của tôi đều hướng tới mục đích là giới thiệu những điều của phương Tây và phê phán kịch liệt phong tục của người Nhật. Nói cách

khác, tôi đã trình bày nền văn minh theo từng phần một. Trước năm 1874 và 1875, sự ổn định xã hội đã được lập lại và con người có thời gian để suy nghĩ lại mọi việc. Lúc đó, tôi đã dự định viết một đề cương về nền văn minh phương Tây cho công chúng [Nhật Bản] nói chung và những bậc lão thành yêu chuộng đạo Khổng, nói riêng. Nếu tôi có thể thuyết phục được những người này, thì đó là phần thưởng đáng quý nhất. Tôi thật sự không muốn họ trở thành kẻ thù của tôi. Thay vào đó, tôi mong muốn họ sẽ trở thành bạn hữu của tôi. Với suy nghĩ này, tôi đã viết quyển *Đại cương học thuyết về văn minh* trong sáu tập. Tôi giả định rằng độc giả của quyển sách này đã hơn tuổi ngũ tuần, mắt đã kém đi nên quen với cỡ chữ lớn. Vì vậy, tôi đã chuẩn bị quyển sách này với cỡ chữ lớn như kiểu cách của quyển *Taiheiki* ngày xưa.⁹

Để thuyết phục những bậc lão thành ủng hộ Khổng tử, Fukuzawa đã phải thật thận trọng bắt đầu lý lẽ của mình. Chương đầu tiên, có tựa đề là *Establishing a basis of argumentation* (Thiết lập nền tảng lý luận) đã được mở đầu bằng những dòng như sau:

Nhẹ và nặng, dài và ngắn, tốt và xấu, đúng và sai; tất cả đều là những từ mang tính tương đối.¹⁰

Điều Fukuzawa ngụ ý ở đây là thậm chí nền văn minh phương Tây cũng phải được quan sát bằng những từ mang tính tương đối. Đề cập đến lý lẽ của Buckle trong quyển *History of Civilization in England*, Guizot trong *General History of Civilization in Europe* và J.S. Mill trong *Considerations on Representative Government*, Fukuzawa đã đưa ra một phân ký thuật dễ đọc và dễ hiểu nhất về lịch sử nền văn minh phương Tây cũng như cho thấy đường hướng mà người Nhật nên lèo lái đất nước.¹¹ Quyển *Khuyến học* và *Đại cương học thuyết về văn*

minh là thành tựu tốt đỉnh của Fukuzawa trong nhiệm vụ giáo dục người Nhật. Ông đã đến một bước ngoặt của cuộc đời mình vào giữa thập niên 1870.

Cả hai quyển sách đều bán rất chạy. Như Fukuzawa tính toán, tổng số sách bán ra của 17 tập đầu, lên đến con số 3.400.000 so với tổng dân số là 33.110.000 vào năm 1872. Lý luận của Fukuzawa trong quyển *Khuyến học*, đặc biệt là quan điểm người theo chủ nghĩa xét lại về những anh hùng chiến binh đã đẩy lên lời nhận xét, là điều tới lượt nó đã làm tăng doanh số bán ra của quyển sách. Quyển *Khuyến học* cũng đã được sử dụng như sách giáo khoa cho trẻ em vào giai đoạn đầu tiên của hệ thống giáo dục khi mới xuất hiện.¹² Mặt khác, Fukuzawa đã không trông đợi quyển *Đại cương học thuyết về văn minh* sẽ bán chạy vì quyển này chủ yếu dành cho độc giả lớn tuổi. Nhưng nhờ vào danh tiếng của Fukuzawa, thậm chí cả quyển này cũng được đón nhận nồng nhiệt, và số lượng sách lưu hành lên đến con số hàng ngàn.¹³ Việc tiếp thị sách của Fukuzawa đã phải dựa vào mạng lưới truyền thông và nối kết của những người bán sách ở Tokyo, Osaka và Kyoto.¹⁴ Nhưng chính Fukuzawa cũng đã viết thư cho nhiều bạn bè, càng nhiều càng tốt để giới thiệu và bán sách cho họ. Lúc bấy giờ, phương pháp truyền thông đại chúng mới mẻ và mạnh mẽ nhất là báo chí vẫn chưa tồn tại và Fukuzawa, một người viết thư giỏi, cũng có thể bán sách rất chạy qua thư từ. Trong một trường hợp, ông đã bán được 30 bản của quyển *Guided Tour in the West* và trong một trường hợp khác, ông đã thu được 23 *ryo 3 bu* khi bán sách bằng cách này.¹⁵

Trong số những sách được liệt kê trong bảng 9.1, xuất bản trước năm 1875, quyển *Kế toán* được xuất bản vào tháng 6 năm 1873 là một tác phẩm mới lạ vì hai nguyên nhân. Đó là một tác phẩm dịch từng chữ rất khéo léo từ một bản gốc tiếng Anh của Mỹ. Quan trọng hơn, quyển sách giới thiệu về một chủ đề hoàn toàn mới,

chính là thực hành thương mại. Ngoài ra, việc xuất bản quyển *Kế toán* rất đúng thời điểm, xuất hiện ngay lúc Ngân hàng Quốc gia Đầu tiên của Tokyo được thành lập. Ngân hàng Quốc gia Đầu tiên là một liên doanh cấp Nhà nước của *ryogae*, những chủ ngân hàng-thương gia ngày trước vào thời kỳ tiền Minh Trị, là những người mà các nhà lãnh đạo về tài chính phải dựa vào khi tìm cách thành lập một hệ thống ngân hàng Nhật Bản mới. Ngân hàng, dù dựa vào của cải của những thương gia ngày trước, nhưng là một hệ thống ngân hàng cổ phần thật sự. Quyển *Kế toán* của Fukuzawa đã trình bày rõ ràng cách thức một công ty cổ phần hiện đại nên giữ sổ sách và báo cáo tài chính. Quyển sách lại đem lại cho ông vị trí dẫn đầu vì xuất hiện trước quyển *Detailed Accounts of Bank Bookkeeping* của Alexander Allan Shand, do Bộ tài chính xuất bản vào tháng 12 năm 1873.¹⁶

Tác phẩm dịch của ông với đề tài mới, trong đó ông phải đối diện với rất nhiều từ vựng thương mại và tài chính, có cách hành văn thật nặng nề. Lúc này, ông gửi một lá thư cho một trong những đồng nghiệp tin cẩn là Heigoro Shoda và nói rằng:

Tôi không còn quan tâm đến việc dịch thuật nữa. Năm nay, tôi sẽ gác mọi thứ sang một bên và chỉ chuyên chú vào việc đọc và viết sách... Tôi đã hoàn tất bản thảo của tập 7 quyển *Khuyến học*... Vì vậy, tôi đã không còn quan tâm đến việc dịch thuật nữa, không riêng gì những quyển sách về kế toán mà những sách về các vấn đề khác nữa.¹⁷

Lúc này, Fukuzawa đã hơn 40 tuổi, là độ tuổi mà theo cách tính của người Nhật, “đã không còn dao động” theo lời nói của người theo Nho giáo.

Chắc chắn, Fukuzawa có một lý do khác để thấy rằng thời kỳ diễn giải về phương Tây của ông đã gần đi đến hồi kết thúc. Phái đoàn Iwakura, một phái đoàn với quy mô chưa từng có đi nghiên

cứu phương Tây, gồm những thành viên nòng cốt của chính quyền Minh Trị và hơn một trăm phụ tá đã trở về lại Tokyo vào tháng 9 năm 1873. Qua chuyến đi kéo dài hai năm của đoàn, các thành viên và đoàn tùy tùng đã tự mình trải nghiệm được cuộc sống ở phương Tây. Fukuzawa hẳn đã cho rằng phần ký thuật chi tiết về cuộc hành trình khảo sát phương Tây của họ sẽ xuất hiện vào bất kỳ lúc nào trong một tương lai gần. Quả thật, vào tháng 10 năm 1878, quyển *Tokumei zenkentaishi Beiou kairan jikki* hay *A True Account of the Tour in America and Europe of the Special Embassy* (Kể chuyện chuyến đi Mỹ và châu Âu) của Kume với 1.220 trang gồm năm tập đã được xuất bản. Phần ký thuật chi tiết của Kume với sự hỗ trợ của chính quyền bao gồm vô số tranh khắc axit đã làm kinh ngạc nhiều người Nhật Bản. Dù rất dày, nhưng sách của Kume vẫn bán rất chạy, đạt tới doanh số bán ra ít nhất là 3.500 bản.¹⁸ Bên cạnh Kume, những nhà văn mới viết về chủ đề phương Tây cũng lấp đầy thị trường sách dịch.¹⁹ Vai trò của Fukuzawa trong việc giới thiệu về phương Tây đã đi qua nhanh chóng vào giữa thập niên 1870. Khi rút khỏi việc nghiên cứu tiếng Anh, ông cũng mất đi sự hứng thú giảng dạy tại trường Keio, như điều ông viết trong một lá thư gửi cho văn phòng hành chính trường như sau:

Khi tôi đến giảng đường hôm thứ năm vừa rồi, không có học viên nào có mặt ở đó. Vì vậy, hôm nay, tôi cũng sẽ không đi dạy. Tại sao quý vị không bỏ luôn lớp học đó? Xin hãy suy nghĩ về việc này.²⁰

Có lẽ, Fukuzawa đã giảng theo quyển *Đại cương học thuyết về văn minh* đầy tham vọng của ông cho các sinh viên. Số lượng sinh viên giảm khi Cuộc nổi dậy Satsuma bắt đầu năm 1877 chắc chắn đã làm nản lòng Fukuzawa. Từ bỏ việc dịch và giảng dạy, giờ đây, Fukuzawa bước vào một lĩnh vực hoạt động mới.

Yukichi Fukuzawa, 1835-1901

Tháng 7 năm 1873, không lâu sau khi xuất bản quyển *Kế toán*, Fukuzawa đã viết cho Hikijiro Nakamigawa, cháu trai duy nhất của ông và nói rằng:

Nhà xuất bản đang phát triển. Nhiều giáo viên trong trường đại học đã dần chọn một cuộc sống thực tế. Trong một tương lai gần, số người bước vào nhà xuất bản sẽ tăng lên... Tôi đề nghị họ trở thành những doanh nhân và họ tham dự vào nhà xuất bản để thực tập điều này. Nếu là công chức nhà nước hay là giáo viên, thì hiện tại họ cũng chỉ có thể có 500 đến 600 yen trong một năm. Làm sao một người có thể sống với đồng lương ít ỏi như thế được? Cách duy nhất để chuẩn bị cho nhiều công việc khác nhau trong tương lai là thực hiện công việc kinh doanh thực thụ.²¹

Tháng 7 năm 1873, Fukuzawa cũng viết cho một đồng nghiệp cũ ở trường *Tekijuku*, Osaka, khoe khoang về tình hình của ông:

Tôi đã kết hôn với một phụ nữ ở cùng lãnh địa cũ. Chúng tôi có hai trai và hai gái. Đứa con trai đầu được 9 tuổi rưỡi và đứa kế được 7 tuổi rưỡi. Địa chỉ của tôi là 2-13, Mita, Tokyo. Tôi kiếm sống bằng việc đọc và dịch sách. Tôi có một lượng của cải đáng kể và tôi còn khá giả hơn cả các thành viên trong nội các.²²

Hai lá thư ghi rõ rằng ông đã tham dự hẳn vào công việc xuất bản và đó chính là nguồn thu nhập chính của ông. Làm thế nào mà ông tham dự vào công việc này?

Trước khi phát hành quyển 2 của cuốn *Những điều kiện sống ở phương Tây*, Fukuzawa đã xuất bản sách thông qua những nhà in bình thường tại²³ Tokyo nhưng sau đó, chính ông giám sát việc tiếp thị sách. Ông đã chỉ dẫn cho Shinjiro Wada,²⁴ cựu sinh viên

của Fukuzawa và là nhà phân phối sách của ông tại Yokohama vào tháng 9 năm 1868 như sau:

Việc đóng sách của quyển 2 cuốn *Những điều kiện sống ở phương Tây* do nhà sách Okadaya thực hiện đã hoàn tất. Về việc vận chuyển đến Osaka, tôi đã cân nhắc đến việc dùng thuyền của người ngoại quốc. Nhưng nếu tôi đưa hàng hóa Nhật lên thuyền ngoại quốc, tôi được báo sẽ phải đóng phí 5% ở khu vực hải quan. Nếu vậy, tôi biết Okadaya sẽ phải chịu khoản tiền này. Vì vậy, tôi sẽ gửi hàng đến cho lãnh chúa Okudaira... Nếu Okadaya không hiểu điều này, xin hãy giải thích cho họ hiểu.

Từ việc giám sát cả quá trình theo cách này đến việc tự thực hiện việc xuất bản chỉ là một bước ngắn. Thật vậy, không lâu sau khi viết lá thư này, Fukuzawa đã bắt đầu nhà xuất bản của mình.²⁵ Ông đã giải thích những động cơ của mình như sau:

Cho đến lúc này, tôi đã giao hết mọi việc từ in ấn đến bán sách cho nhà sách. Không phải lúc nào họ cũng tồi tệ cả nhưng thỉnh thoảng, họ cũng gian lận với tôi... Hãy xét thử doanh số bán ra đáng kinh ngạc của các đầu sách của tôi, đột nhiên tôi nhận ra rằng không nên để người khác tự quản hết mọi việc của tôi... Và thế là tôi chuẩn bị một kế hoạch.²⁶

Với đủ nguồn vốn trong kho bạc, Fukuzawa đã hành động rất nhanh chóng. Ông mua giấy từ một người cung cấp giấy sỉ với giá 1.000 yen và thuê vài chục thợ thủ công làm việc tại khuôn viên của trường đại học ở Shinsenza.²⁷

Công việc xuất bản nhanh chóng trở thành một trong những mối quan tâm chính của Fukuzawa. Ông đã viết cho Shinjiro Wada ở Yokohama như sau:

Tôi lo lắng khi thấy mọi thứ thật đắt đỏ ở đây. Hàng hóa không chỉ đắt đỏ mà còn khan hiếm nữa. Hôm nọ, tôi giao cho mấy nhân viên đi mua giấy và không hề tìm được một tờ giấy. Khi suy nghĩ rằng hôm đó phải có giấy, tôi hỏi về giá cả và biết rằng giá giấy cao hơn 25% trong ngày hôm đó. Với tình huống này, chúng tôi sẽ không thể bán sách với giá dự tính ban đầu. Tôi thật sự rất lo lắng.²⁸

Fukuzawa đã gửi một lá thư ghi ngày 2 tháng 7 năm 1869 cho một người bạn cũ, Ryoza Yamaguchi ở Wakayama, người đã chăm sóc cho Nakamigawa và Einosuke Obata, là cháu trai của đồng nghiệp của Fukuzawa ở Cao đẳng Keio. Fukuzawa đã sắp xếp khoản chi trả lương bằng lời đề nghị như sau:

Về việc cả Hikijiro và Einosuke, mỗi người đã vay anh 5 *ryo*, tôi cảm ơn anh rất nhiều. Đổi lại cho số tiền 10 *ryo* này, tôi sẽ gửi những quyển sách mà anh đã đặt. Giá cả của những quyển anh đã đặt qua Okadaya là 9 *ryo*, rẻ hơn trong bảng giá. Do quyển nhập môn vật lý có giá là 1 *bu* 1 *shu*, nên giá còn 4 *ryo* 2 *bu* 3 *shu*. Tổng cộng là 13 *ryo* 2 *bu* 3 *shu*. Do quyển sách nhập môn được in và đóng tại đại học trong 4, 5 ngày, tôi sẽ gửi sách đến khi nào hoàn tất. Quyển sách nhập môn rất đẹp. Sau khi trừ số tiền 10 *ryo* mà anh đã cho mượn, xin hãy đưa phần còn lại trong tổng số và xin vui lòng trả bằng tiền đồng càng sớm càng tốt.²⁹

Điều chúng ta đáng lưu ý ở đây là khả năng kinh doanh thực thụ của Fukuzawa khi ông yêu cầu thanh toán bằng tiền đồng. Chắc chắn ông đã yêu cầu thanh toán bằng tiền đồng vì tiền giấy, loại tiền mà chính phủ mới đã đưa vào lưu hành, bắt đầu mất giá so với tiền đồng vàng và bạc. Thế là, nhà doanh nghiệp Fukuzawa đã xuất hiện. Ông tham gia vào Hội xuất bản Tokyo vào tháng 11 năm 1869.³⁰

Do sách của ông bán rất chạy, nên Fukuzawa đã phải đối diện với tình trạng sách lậu. Vào đầu mùa hè năm 1868, những sách in lậu như *Những điều kiện sống ở phương Tây*, *Chuyến đi được hướng dẫn ở phương Tây* và *Joyaku juikkakoku-ki* hay *Eleven Nations with which Treaties are Negotiated* (Mười một quốc gia đàm phán hiệp ước) đã xuất hiện. Khi chuẩn bị quyển *Những điều kiện sống ở phương Tây*, Fukuzawa đã biết về bản quyền của sách của Burton ở phương Tây.³¹ Vì vậy, vào cuối năm 1868, Fukuzawa đã thảo và đệ trình lên chính phủ một lá thư với tựa đề *Petition of Pirated Editions of Translated Books* (Lời thỉnh nguyện về vấn đề in lậu sách dịch). Ông viết những nhà xuất bản sách in lậu từ sách của ông tuyên bố rằng họ làm vậy là vì nhu cầu cần sách dịch ở Osaka, Kobe và Kyoto và họ chỉ đơn giản đáp ứng nhu cầu đó. Thái độ của nhà xuất bản này đối với tác phẩm của người khác xuất phát từ truyền thống lâu đời của Nhật Bản là *shahon* hay sao chép sách mà bản thân Fukuzawa đã từng tham gia khi còn ở trường *Tekijuku* và ở những nơi khác. Đây là điều mà người Nhật chưa bao giờ xem là hành động xúc phạm người khác. Ngoài ra, những nhà xuất bản này khẳng khái nói rằng những sách dịch quá đắt so với những người bình dân, là những người mà họ cung cấp sách lậu với giá rẻ hơn 20-40%. Fukuzawa đã đưa ra lời phản hồi rằng một bản sách in lậu là hành động cướp kiến thức của người khác, là điều không được phép xảy ra tại những nước văn minh. Ông cũng “phản công” lại rằng khả năng dịch sách tiếng Anh của ông cũng chỉ đạt được nhờ công sức lao động tích cực. Trích dẫn câu ngạn ngữ “thời giờ là tiền bạc”, ông biện minh cho giá cả khá đắt của những sách vở của mình.³² Lời yêu cầu của ông đã dẫn đến lời công bố [của chính phủ] vào tháng Giêng năm 1869 và cuối cùng là Nghị định Xuất bản vào tháng 6 năm đó. Theo Nghị định này, xuất bản chỉ được thực hiện thông qua sự cho phép của chính phủ và bằng cách này, bản quyền

của tác giả sẽ được bảo vệ. Tuy nhiên, đây chỉ là một hình thức kiểm duyệt.

Dưới sự hướng dẫn của Fukuzawa, công việc xuất bản phát triển và trở thành một khoa ở trường Cao đẳng Keio vào năm 1872.³³ Đầu mùa hè năm 1872, không lâu sau khi xuất bản tập 1 của quyển *Khuyến học*, khoa xuất bản của Cao đẳng Keio đã chuẩn bị một danh sách các tác phẩm xuất bản gồm 35 đầu sách, trong đó có 21 sách là của Fukuzawa.³⁴ Việc viết nhiều sách của Fukuzawa đã đem đến cho ông một cơ hội kinh doanh đầy hứa hẹn. Khi nhìn cơ hội kinh doanh này xuất hiện trước mắt mình, Fukuzawa đã không thể không đưa ra một lời kết luận mà phần lớn các võ sĩ chịu ảnh hưởng Nho giáo có thể nghĩ tới. Fukuzawa đã chia sẻ điều này với người cháu trai mà ông yêu thương như sau:

Ý kiến của ta là học giả thời nay không chỉ nên chuyên chú vào việc đọc sách. Chỉ chuyên chú vào việc đọc sách cũng có tội như việc lao đầu vào rượu chè và trai gái. Chỉ có người tài ba mới có thể vừa làm kinh doanh trong khi đọc sách và đọc sách trong khi làm kinh doanh. Học và kiếm tiền, kiếm tiền và học, như vậy, con mới có được cả hai vị trí của một học giả và một người giàu có. Và như vậy, lần đầu tiên, con mới có thể thay đổi suy nghĩ của người Nhật.³⁵

Sau khi giải phóng những người trẻ khỏi sự đóng khung của Nho giáo trong hàng thế kỷ, giờ đây, Fukuzawa đã sẵn sàng bắt đầu bước vào một thế giới kinh doanh thực thụ, thế giới mà ông hẳn đã cho rằng là nền tảng vững chắc mà một quốc gia có thể dựa vào.

Phần 4

“Học và kiếm tiền, kiếm tiền và học”
- nhà doanh nghiệp, 1869-1893

10

Maruzen:

Một thử nghiệm về hình thức cổ phần

Đầu mùa hè năm 1872, Fukuzawa đến lãnh địa Nakatsu để đưa gia đình của lãnh chúa Okudaira, gia đình buộc phải rời khỏi lãnh địa Nakatsu khi bắt đầu chính sách xóa bỏ hệ thống lãnh địa và thiết lập hệ thống quận trưởng vào năm 1871, đến Tokyo. Giờ đây, khi mọi lãnh địa đã hoàn toàn bị xóa bỏ, chính phủ mới không muốn *đại danh* ở lại thái ấp của họ, nhưng thay vào đó, họ sẽ được nhận trợ cấp từ chính quyền Minh Trị trung ương. Vì vậy, những người vốn là lãnh chúa trước đây phải đi đến Tokyo và gia đình Okudaira cũng không phải là một ngoại lệ.¹ Trên đường đi, Fukuzawa đã dừng lại Osaka và Shinjiro Wada, học trò của Fukuzawa đã hỏi ý kiến ông về cuộc sống tương lai. Rời khỏi Yokohama, nơi ông đã là nhà đại lý cho công việc xuất bản của Fukuzawa, Wada trở thành giáo viên dạy tiếng Anh tại Okayama nhưng giờ đây, ông muốn quay về Tokyo. Khi biết Wada đã dành dụm được ¥1.000, Fukuzawa mạnh mẽ khuyến khích ông nên đi theo con đường kinh doanh:

Tôi mạnh mẽ đề nghị các đồng nghiệp trong trường nên thôi chuyên chú vào việc đọc sách mà bước vào công việc kinh doanh. Quý vị nên làm điều như vậy vì lợi ích của bản thân. Một số người nói rằng kinh doanh là điều rất khó với những người không quen như những học giả, nhưng điều đó không

đúng. Bằng tính cách trung trực và có thể nhận ra cách hoạt động của mọi việc, quý vị có thể trở thành một thương gia thực thụ. Theo ý tôi, điều mọi người nói về thương gia không hẳn là đúng. Chế độ phong kiến và thái ấp tất cả đều đã qua đi. Không chỉ *đại danh* qua đi mà cả những ngôi nhà lớn của các thương gia liên quan đến *đại danh*. Konoike và Kajima đã thất sủng, vậy tại sao quý vị không thay thế chỗ của họ?²

Tình trạng suy sụp của những thương gia tại Konoike và Kajima, những người mà người cha quá cố của ông đã có liên hệ mật thiết với tư cách là nhân viên kế toán cho Okudaira ở Osaka, hẳn đã làm ông lo lắng. Sau khi nói với Wada tư tưởng cơ bản của mình, Fukuzawa đã đưa ra lời đề nghị với ông như sau:

Như anh hẳn đã biết, ông Hayashi đã bắt đầu việc kinh doanh ở Yokohama và dần phát triển lên. Giờ đây, ông đã có hai cửa hiệu, một tại Tokyo và một ở Osaka. Ông ấy thậm chí sẽ mở một cửa hiệu khác ở Kyoto. Tôi đã cùng tham gia vào công ty của ông ấy và đầu tư vào đó ¥1.000. Suy nghĩ về tương lai của anh, tôi nghĩ tốt nhất anh nên đầu tư số tiền ¥1.000 dành dụm được vào Maruya, công ty của ông Hayashi, tham gia với tư cách là một thành viên... Trong tương lai, công ty này sẽ trở thành một công ty thương mại lớn...³

“Ông Hayashi” là ai, và “Maruya” là gì? Tại sao Fukuzawa lại nói quá nhiệt tình về họ?

Lúc bấy giờ, Fukuzawa là một trong những học giả hiểu biết về sách phương Tây, đặc biệt là những sách bằng tiếng Anh. Không có gì quá đáng khi nói rằng thành công của ông là nhờ vào sách tiếng Anh. Không có sách tiếng Anh, ông không thể trình bày ý kiến của mình đầy hùng hồn và thuyết phục cho đồng bào mình. Cao đẳng Keio cũng đã dựa chủ yếu vào sách tiếng Anh vì

một trong những đặc điểm nổi bật của trường là chương trình giảng dạy dựa vào các môn học tiếng Anh. Để Fukuzawa có thể viết và chương trình của trường đại học được tiếp tục, phải cần đến nguồn cung cấp sách. Ngoài ra, Fukuzawa cũng nhận thấy lợi nhuận thu được từ phía nhà cung cấp. Nhờ vào kinh nghiệm của ông khi mua sách ở London và New York, Fukuzawa là một trong những số ít người hiểu được sự khác biệt giữa giá cả sách vở ở Tokyo và các nước phương Tây. Mua bán sách trở thành nét đặc trưng của ông như được thấy qua công việc kinh doanh xuất bản tại Keio. Vì vậy, khi biết rằng Yuteki Hayashi, một trong những cựu sinh viên của ông đang ở Yokohama, Fukuzawa đã không thể bỏ qua ý nghĩ thiết lập một công việc kinh doanh sách ở hải cảng quan trọng này.

Hayashi học ở trường của Fukuzawa từ giữa tháng 3 năm 1867 và tháng 8 năm 1868, trong thời kỳ chuyển tiếp giữa trường của lãnh địa Nakatsu và Cao đẳng Keio.⁴ Khi Hayashi rời khỏi trường, chính phủ mới bổ nhiệm ông làm người đứng đầu bệnh viện hoa liễu, ở gần cổng của khu vực nhà thổ dưới sự quản lý ở Yokohama.⁵ Ngay đầu mùa thu năm đó, Fukuzawa đã đề nghị Hayashi mở một cửa hiệu bán sách và vật dụng phương Tây. Fukuzawa cũng đã đặt Hayashi là đại lý bán sách của ông. Hayashi đã mở một cửa hiệu vào tháng 11 năm 1868⁶ và trong vòng ba tháng, tiệm sách của Hayashi đã được tổ chức lại thành một công ty cổ phần, chắc chắn là theo lời đề nghị của Fukuzawa.

Tháng 2 năm 1869, Hayashi thành lập Maruya Shosha, hay Công ty thương mại Maruya và phát hành tờ quảng cáo với tựa đề *Maruya Shosha no ki*, hay *Prospectus of the Maruya Trading Company* (Tờ quảng cáo về Công ty Thương mại Maruya). Tờ quảng cáo nêu rõ rằng Nhật Bản và người dân Nhật Bản nên từ bỏ hoàn toàn những chính sách đóng cửa kiên cố trước kia và đẩy mạnh buôn bán với nước ngoài nhằm phát triển sự thịnh

vượng của đất nước. Hayashi và Fukuzawa cũng dự định biến Maruya thành một dạng trường đại học thương mại để huấn luyện nhân viên ngay khi làm việc. Vì vậy, phần lớn mọi người đều tin rằng chính Fukuzawa đã viết tờ quảng cáo hay ít nhất cũng là người đứng đằng sau bài viết đó.⁷

Yếu tố quan trọng nhất của *Tờ quảng cáo* được tìm thấy ở điều khoản khẳng định rằng Maruzen sẽ có cả cổ đông và đối tác ẩn. Những quy định kèm theo trong *Tờ quảng cáo* cũng quy định rằng các cổ đông sẽ có trách nhiệm điều hành, quản lý công ty trong khi “đối tác ẩn” vốn không tham dự vào công việc hằng ngày của công ty sẽ được yêu cầu góp thêm phần vốn nhiều hơn vào công ty. Tuy nhiên, về vấn đề chuyển giao cổ phiếu, đối tác ẩn có thể tự do chuyển giao bất kỳ lúc nào cho bên thứ ba. Trong khi đó, cổ đông chỉ được phép chuyển giao cổ phiếu khi có sự đồng ý của những thành viên còn lại.⁸ Việc phân chia công việc và sự khác biệt trong việc chuyển giao cổ phiếu giữa hai dạng người góp vốn đã cho chúng ta thấy phương thức đối tác trong hình thức của công ty nhưng xét về bản chất, công ty Maruzen là một công ty cổ phần.

Thế thì, từ đâu có ý tưởng này? Ý tưởng của Fukuzawa về một công ty cổ phần được thể hiện lần đầu tiên trong mục *Shonin kaisha* hay công ty cho các doanh nhân, trong quyển 1 của cuốn *Những điều kiện sống ở phương Tây*. Những mô tả ở đây chắc chắn là một trong những ghi chú sớm nhất về các nguyên tắc cổ phần của người Nhật. Tháng 7 năm 1867, chính quyền Mạc phủ thiết lập *Hyogo Shosha*, hay Công ty Thương mại Hyogo ở Kobe dựa trên nguyên tắc cổ phần nhằm tạo cơ hội cho các doanh nhân giàu có tại Osaka và Kobe tài trợ cho việc xây dựng cảng Kobe.⁹ Có lẽ ý tưởng về hình thức của Hyogo xuất phát từ quyển *Những điều kiện sống ở phương Tây*, do bản thảo này đã được trình lên các viên chức cấp cao của Mạc phủ cùng với quyển *Petition* của

Fukuzawa vào mùa hè năm 1866.¹⁰ Tuy nhiên, hình thức công ty được trình bày chi tiết trong *Những điều kiện sống ở phương Tây* chưa phải là một hình thức hoàn chỉnh để cung cấp thông tin cho những người của công ty Maruzen với phương thức chuyên nghiệp. Thế thì, từ đâu Fukuzawa đã có được ý tưởng để phát triển công ty Maruzen?

Chúng ta có thể đoán rằng ý tưởng đến từ quyển *Elements of Political Economy* của Wayland, quyển sách được nhiều người biết đến là một trong những sách kinh tế quen thuộc nhất với Fukuzawa. Nhưng đây không phải là một giả định đúng vì Wayland đã không đề cập đến hình thức công ty này hay thậm chí về phương cách chung cổ phần.¹¹ Nếu đúng như vậy, thì quyển *Dictionary, Practical, Theoretical and Historical, of Commerce and Commercial Navigation* của J.R. McCulloch là quyển sách duy nhất còn lại [có thể có ý tưởng này] trong thư viện của Fukuzawa lúc đó. Quả thật, McCulloch đã viết về hình thức công ty này như sau:

Trong công ty cổ phần tư nhân, không thành viên nào, nếu không có sự đồng ý của công ty, có thể sang nhượng cổ phiếu của mình cho người khác hay giới thiệu một thành viên mới vào công ty. Tuy nhiên, mỗi thành viên có thể báo trước về việc rút ra khỏi hình thức chung cổ phần và yêu cầu thanh toán cổ phiếu của mình. Trái lại, trong công ty cổ phần, không một thành viên nào bị ép buộc chuyển nhượng cổ phiếu của mình cho người khác và qua đó, giới thiệu thành viên mới vào công ty.¹²

Hình thức chung cổ phần đơn giản là một hình thức chung phần trên phương diện rộng, một hình thức đã phát triển từ Scotland ở thế kỷ thứ 19. Chúng ta có thể yên tâm khi kết luận rằng hình thức công ty Maruzen đã có nguồn gốc từ sách của J.R. McCulloch.

Yukichi Fukuzawa, 1835-1901

Vào giai đoạn đầu của thời kỳ phát triển ở Nhật Bản, năm 1868, chỉ có Fukuzawa quan tâm đến những ý tưởng kinh doanh này.

Người ta có thể tự hỏi rằng tại sao Fukuzawa và đồng sự lại cần đến một công ty cổ phần. Tại Nhật Bản, không có một cơ cấu luật pháp và xã hội nào nhìn nhận tầm quan trọng của nghĩa vụ pháp lý giới hạn. Mặc dù *Tờ quảng cáo* của Maruzen cho phép những đối tác ẩn bán những cổ phiếu của mình vào bất kỳ lúc nào, nhưng [lúc đó] vẫn không có một hệ thống chuyển nhượng cổ phiếu ở Nhật Bản. Fukuzawa hẳn đã tiếp nhận hình thức công ty này vì nghĩ rằng đây là một phương cách giúp công ty được vững mạnh. Thật vậy, ông cũng học hỏi từ J. R. McCulloch những điều sau:

Bất cứ khi nào số vốn cần thiết để thực hiện một công việc vượt quá khả năng cung cấp của một cá nhân thì để theo đuổi và thực hiện công việc đó, bắt buộc phải thành lập một hiệp hội.¹³

Từ sự tin tưởng này, Fukuzawa đã đưa vào *Tờ quảng cáo* câu tiếng Anh “đoàn kết thì sống; chia rẽ thì chết” trích dẫn trong *The Flag of Our Union*¹⁴ của G.P. Morris.

Fukuzawa không chỉ đưa ra một khuôn khổ cho việc kinh doanh hiện đại mà còn cả một phương pháp không thể bỏ qua của ngành kế toán hiện đại trong quyển *Kế toán* mà ông xuất bản năm 1873. Trong lời mở đầu của tác phẩm mang tính thực tiễn cao này, ông đã giải thích ý định của mình trong sách như sau:

Thời trước, ở Nhật Bản, học giả luôn nghèo khó và người giàu có luôn dốt nát... Vì vậy, nếu giờ đây, tôi để học giả và người giàu có cùng học về công việc kế toán, thì lần đầu tiên họ sẽ được biết điều hay nhất của việc học hỏi thực thụ về phương Tây.¹⁵

Trong lá thư đề ngày 6 tháng 11 năm 1873 mà ông viết cho thống đốc Shiga Prefecture, người đang rất cần một kế toán giỏi, Fukuzawa đã giới thiệu Michita Nakamura, một trong những người bạn thân nhất của ông ở Maruzen. Ông viết:

Tôi có một người bạn tên là Michita Nakamura, vốn là một võ sĩ từ một lãnh địa ngày xưa. Ông ấy tham dự vào công việc kinh doanh của Maruzen ở Yokohama và cũng có những mối liên hệ với bộ phận xuất bản của trường đại học. Ông là một người có kinh nghiệm trong lĩnh vực kế toán. Khi chúng tôi tổng kết báo cáo từ các cửa hàng, tổng số của thương vụ của Maruzen hơn 10.000 yen mỗi năm. Sổ sách kế toán của cửa hàng được làm hoàn toàn theo cách của phương Tây. Người duy nhất có thể theo dõi sổ sách kế toán dạng này và sử dụng thông tin trong quyển *Kế toán* của tôi là ông Nakamura. Nếu ông muốn cải cách lại hệ thống kế toán trong khu vực, ông có thể nhờ đến sự giúp đỡ của ông Nakamura trong một tháng chẳng hạn. Công việc ở văn phòng chính vẫn ổn thỏa khi ông ấy vắng mặt trong một tháng vào thời điểm này trong năm.¹⁶

Vì vậy, khi quyển *Kế toán* của Fukuzawa được xuất bản¹⁷, ngay lập tức Maruzen tổ chức những khóa học về quyển sách này và Nakamura có lẽ là người chịu trách nhiệm.¹⁸ Ngay từ đầu, Maruzen cũng có một bộ phận kiểm toán mà Nakamura, người duy nhất hiểu được hệ thống kế toán phương Tây, là người chịu trách nhiệm.¹⁹ Nhờ vào Fukuzawa, Maruzen được trang bị với những phương pháp quản lý hiện đại vượt xa các tổ chức kinh tế khác tại Nhật Bản. Sự khởi đầu thành công của Maruzen chắc chắn là nhờ vào ý tưởng kinh doanh và kiến thức về những phương pháp kinh doanh phương Tây của Fukuzawa.

Mặc dù bắt đầu ở Yokohama, nhưng Maruzen đã mở thêm một

chi nhánh ở Tokyo vào tháng 2 năm 1879, là nơi cuối cùng trở thành trụ sở chính vào năm 1880. Chi nhánh ở Osaka cũng tiếp tục được mở vào tháng Giêng năm 1871, ở Kyoto vào tháng 8 năm 1872 và Nagoya vào tháng 8 năm 1874. Mục tiêu của Maruzen là cung cấp cho người Nhật sách vở, văn phòng phẩm, quần áo và những được phẩm phương Tây trong năm thành phố lớn. Trong hai năm đầu, Maruzen đã mua sách phương Tây từ những thương gia phương Tây ở Yokohama. Hãng buôn duy nhất có thể xác định được là hãng Hartley & Co., những thương gia bán sách và được phẩm của Anh²⁰. Việc nhập khẩu sách trực tiếp bắt đầu từ năm 1872, khi Maruzen lần đầu tiên ký hợp đồng với công ty Roman & Co ở San Francisco và sau đó vào năm 1874 ký với Short, Short & Co. (Cannon Street) ở London, từ hàng hóa đến hàng hóa thông thường và Wayland ở London.²¹

Mặc dù cung cấp bốn loại hàng hóa phương Tây khác nhau, Maruzen dần được biết đến là nơi bán sách phương Tây và do đó, trở thành nguồn cung cấp tri thức phương Tây vào Nhật Bản. Các khách hàng đầu tiên là những trường học và trí thức. Cao đẳng Keio chắc chắn là một trong những khách hàng lớn của Maruzen. Mặc dù có mối liên hệ thân tình, nhưng vẫn không có danh sách ghi lại những nguồn sách mà Maruzen đã cung cấp cho trường Keio. Danh sách ghi nhận duy nhất còn sót lại của Maruzen cung cấp sách cho các trường học chỉ là bản ước tính ghi ngày 12 tháng 3 năm 1878, ghi lại các sách cho một trường mới thành lập, trường Thương mại Mitsubishi.²² Nhà trường đã đặt mua 29 loại sách, trong đó có bốn tựa nổi tiếng là: *A Dictionary, Practical, Theoretical and Historical of Commerce and Commerical Navigation* của McCulloch, *The Theory and Practice of Banking*²³ của H.D.McLeod, *International Commercial Law* của L.Levi và *Latin-English Lexicon* của E.A. Andrew. Sau đó, vào tháng 4, nhà trường có đặt thêm bảy bản của quyển *Money*

and the Mechanism of Exchange của W.S. Jevons. Là nhà phân phối sách phương Tây duy nhất ở Nhật Bản, Maruzen có một nguồn hàng lớn những sách ngoại nhập, những sách mà Maruzen bắt đầu sưu tập lại thành những danh sách vào năm 1872.²⁴ Bản cổ nhất còn sót lại của một danh sách được ghi vào tháng 10 năm 1883 và có tên gọi là *A Select List of General Works comprising English, French and German imported and published and stationery* từ Z.P. Maruya & Co. Danh sách gồm khoảng hai trăm đầu sách. Maruzen đã được xây dựng chắc chắn thành một nhà cung cấp sách phương Tây đáng tin cậy cho chính Fukuzawa và cho Cao đẳng Keio.

Do Fukuzawa không còn dịch sách phương Tây nữa, nên Maruzen đã phát triển hẳn một nơi dành cho việc dịch sách hàng loạt.²⁵ Năm 1873, với sự hỗ trợ của Bộ Giáo dục, Maruzen đã bắt đầu một công việc đầy tham vọng là dịch quyển *Chambers's Information for the People*, quyển có thể cũng nằm trong danh sách những đầu sách mà Fukuzawa đã mua ở London.²⁶ Phải mất mười năm để hoàn tất dự án. Fukuzawa đã viết về dự án này cho Shigenobu Okuma, Bộ trưởng Bộ tài chính lúc bấy giờ.²⁷

Tôi đã tìm được người biên soạn cho bộ sách bách khoa mà hôm nọ, anh đã tin cần nói riêng với tôi.²⁸

Phần dịch quyển *Chambers's* của Maruzen được xuất bản thành 13 tập vào giữa năm 1883 và 1885.

Fukuzawa cũng khuyến khích các học giả dịch những sách phương Tây và ông không bao giờ ngần ngại là người đứng giữa, giới thiệu với Maruzen:

Ryosaku Yamada, một sinh viên tốt nghiệp đại học, muốn dịch hồi ký của Warren Hastings. Mặc dù tác phẩm dịch tốt, nhưng vẫn chưa được nhà xuất bản nào quan tâm. Vì vậy, tôi nghĩ rằng quý công ty có thể sẽ quan tâm đến quyển sách này.²⁹

Yukichi Fukuzawa, 1835-1901

Vào thập niên 1870, Fukuzawa đã đề nghị Maruzen xuất bản sách do những người của trường Keio dịch như: *De l'esprit des lois* (Tinh thần pháp luật) của C.L. de S. Montesquieu; *Three Essays on Religion* (Ba bài luận về tôn giáo) của J.S. Mill; *Chairman's Handbook* (Sổ tay chủ tịch) của R.F.D. Palgrave; *Social Statics* (Tĩnh học xã hội) của H. Spencer; *History of Civilization in England* (Lịch sử văn minh nước Anh) của Buckle và *Sophismes economiques*³⁰ của C.F. Bastiat. Cuối cùng, Fukuzawa đã truyền lại sự nghiệp dịch sách cho một thế hệ mới đang xuất hiện vào thập niên 1870.

Không chỉ là người cố vấn lựa chọn sách cho Maruzen, Fukuzawa còn đóng một vai trò tích cực trong việc tiếp thị hàng hóa của Maruzen. Tháng 12 năm 1869, ông viết cho Takayshi Kuki, lãnh chúa của lãnh địa Sanda (Hyogo) ngày trước như sau:

Tôi được biết ông sẽ thành lập một trường về Tây phương học trong một ngày gần đây và cho rằng ông sẽ cần đặt một số sách vở từ nước ngoài. Do chúng tôi đã thực hiện việc đặt mua những sách cần thiết ở Mỹ từ mùa xuân năm ngoái và có thể mua được sách đúng giá, nên chúng tôi có thể giúp đỡ.³¹

Khi sách được gửi đến cho Kuki, Fukuzawa đã viết lá thư ghi ngày 21 tháng 3 năm 1870, sắp xếp mọi việc như sau:

Tương tự, về những hàng hóa nước ngoài ông đã đặt, hóa đơn sẽ được gửi trực tiếp cho ông. Xin hãy đọc kỹ các hóa đơn. Sau đó, hãy cho tôi biết về phần thanh toán của ông.³²

Trong phần tái bút kèm theo lá thư trên, Fukuzawa đã không quên đề cập rằng:

Do họ đã chuyển hàng hóa đến cho ông (thay vì hàng hóa chuyển từ nước ngoài), chúng tôi sẽ trả khoản thuế giữa đây với kho hàng của chúng tôi ở Osaka. Xin ông vui lòng trả

khoản thuế từ Osaka đến chỗ của ông. Với những hàng hóa ngoại nhập, xin vui lòng trả mọi phí tổn vận chuyển.³³

Fukuzawa cũng theo dõi sát việc quản lý công ty Maruzen. Tháng 8 năm 1872, khi trên đường từ Nakatsu về, ông đã viết một lá thư từ Kobe cho người phụ trách chi nhánh Osaka của Maruzen:

Tôi sẽ ở lại Kobe trong vài ngày. Tôi đã muốn ghé thăm Osaka nhưng chắc là không thể. Tình hình công việc thế nào rồi? Nhớ cho tôi biết giữa được phẩm, sách phương Tây và sách dịch, mặt hàng nào bán chạy hơn. Những sách dịch đã đến Tokyo như anh chỉ dẫn chưa? Những hàng hóa khác có đến nơi đúng hẹn không? Từ giữa tháng 4 và tháng 7, anh đã bán được bao nhiêu quyển sách dịch? Anh kì vọng điều gì về công việc ở chi nhánh Osaka và cho cả sách dịch không? Anh có đủ số nhân viên làm việc ở đó không?³⁴

Chỉ có một người nằm trong ban điều hành công ty mới có thể hỏi những câu hỏi dạng này. Mặc dù Fukuzawa không nằm trong ban giám đốc, nhưng trên thực tế, ông đã là một người có ảnh hưởng mạnh trong việc quản lý.

Quả thật, Fukuzawa không những cho Maruzen mượn những ý tưởng của mình mà còn cho vay cả một khoản tiền lớn. Bảng 10.1 là dữ liệu kế toán mà Fukuzawa lưu giữ, có tựa đề là *General account* (Sổ sách kế toán) phù hợp với quyển *Kế toán* của ông, phần này cho thấy những thông tin của Fukuzawa liên quan đến vấn đề tài chính của Maruzen.

Khoản tiền đầu tư cho thấy cổ phần của Fukuzawa trong công ty Maruzen. Tiền tạm ứng chủ yếu là cho cửa hàng quần áo và tiền tiết kiệm được giữ ở Sairuyusha, được mở vào tháng 12 năm 1871 là nơi giữ nguồn dự trữ cho công ty Maruzen. Ngoài những khoản tiền lớn này, Fukuzawa còn cho Hayashi và các giám đốc

vay số tiền ¥3.000 vào năm 1874 và năm 1876.³⁵ Chắc chắn, Fukuzawa là người cho công ty Maruzen vay tiền nhiều nhất.

Tại sao Fukuzawa lại đầu tư nhiều tiền như thế vào công ty Maruzen? Trước hết, đó là những khoản đầu tư đều thu được lợi nhuận, như điều ông đã giải thích với Shinjiro Wada. Kể đến, công ty Maruzen là một thử nghiệm hình thức kinh doanh phương Tây mà ông có đủ lý do để đánh cược về sự thành công của nó. Tuy nhiên, một khi đã được xem là đem lại lợi nhuận và là mối quan tâm thường xuyên, Fukuzawa cũng nhắc nhở bản thân về phương châm của chính mình là: “kinh doanh là phương thức không chỉ để kiếm ra tiền mà còn là cách để giữ số tiền bạn vừa kiếm được”.³⁶

Bảng 10.1 Khoản đầu tư của Fukuzawa vào công ty Maruzen từ năm 1873-80

Ngày	Khoản đầu tư	Tiền tạm ứng	Khoản tiết kiệm
Tháng 1.1873	3336	900	553
Tháng 10.1873	3753	1.900	533
Tháng 1.1874	2200	1.900	553
Tháng 1.1875	3420	2.400	618
Tháng 1.1876	1.7702	-	-
Tháng 1.1877	1.7702	1.250	-
Tháng 1.1878	1.7702	2.200	1.090
Tháng 1.1879	1.7702	3.400	3.530
Tháng 1.1880	6339	-	3.200

Nguồn: CWYF, tập 21, trang 7-25

Ông phát biểu câu cách ngôn này từ trước, vào mùa xuân năm 1870, trong định nghĩa của ông về kinh tế trong quyển *How to Learn the Western Studies* (Cách học Tây phương học).³⁷ Theo định nghĩa này, Fukuzawa đã viết về tình hình công ty Maruzen trong thời kỳ lạm phát vào cuối thập niên 1870 như sau:

Về tình hình tâm trạng chung [do Cuộc bạo loạn Satsuma gây ra], công việc bị đình trệ. Tỷ lệ của đồng tiền vàng là 1:100 yen. Nếu tình trạng này tiếp tục và đồng đô-la Mỹ trở nên đắt đỏ hơn, sẽ rất nguy hiểm. Một số người cho rằng chính quyền sẽ sẵn sàng chấp nhận tình hình tăng giá. Nếu vậy, chúng ta sẽ phải chấp nhận việc này. Công ty Maruzen không bị ảnh hưởng vì danh mục đầu tư của công ty rất đa dạng và không trừ nhiều tiền mặt nhưng công trái của Sairyusha sẽ chịu thiệt. Như tôi đã hay nhắc đi nhắc lại với anh, tôi không muốn phần cho vay của tôi với Maruya được hoàn trả lại bằng tiền giấy. Xin hãy suy nghĩ về việc này và hỏi ý kiến ông Nakamura.³⁸

Lạm phát bắt đầu ảnh hưởng đến mọi mặt của nền kinh tế Nhật yếu ớt. Tình trạng tiền giấy giảm giá tăng lên.³⁹ Làm thế nào mà công ty Maruzen làm dịu tình hình tài chính nguy hiểm này và làm sao Fukuzawa, người cho Maruzen vay nhiều nhất, có thể tồn tại?

Nỗi lo lắng của Fukuzawa chắc chắn cũng là nỗi lo chung của những người trong công ty Maruzen. Tháng 9 năm 1879, Ngân hàng Maruya được thành lập tại Nihonbashi, Tokyo, gần công ty Maruzen. Trong phần giới thiệu, Ngân hàng dự định thực hiện việc tiết kiệm với số vốn là ¥50.000, gồm 500 cổ phiếu. Trong số đó, gia đình Hayashi góp ¥20.000 và số còn lại do bạn bè họ góp lại. Fukuzawa góp ¥10.000. Ngoài Fukuzawa và Hayashi, còn có nhiều người ở Cao đẳng Keio nằm trong số 48 cổ đông, với số tiền đầu tư tổng cộng là ¥8.700. Cuối cùng, số vốn của Ngân hàng đã được đăng ký quá mức và lên đến ¥70.000.⁴⁰ Việc mở thành công Ngân hàng Maruya ngay lập tức đã được thể hiện qua tình hình tài chính của Fukuzawa. Số tiền đầu tư của ông ở Maruzen đã giảm từ ¥17.702 vào tháng Giêng năm 1879 xuống ¥6.339

Yukichi Fukuzawa, 1835-1901

vào tháng Giêng năm 1880 và số tiền tạm ứng hoàn toàn không còn nữa sau tháng Giêng năm 1880.⁴¹ Các khoản nợ của Fukuzawa được năng lực tài chính của Maruzen, Ngân hàng Maruya, gánh vác dù việc này cũng không được kéo dài. Chính trong tiến trình thành lập ngân hàng cho Maruzen mà Fukuzawa đã nảy ra ý tưởng thành lập dự án Ngân hàng tiền đồng trên phạm vi toàn quốc.

11

Ngân hàng tiền đồng Yokohama: Người Bảo vệ Vàng và Bạc của Nhật Bản

Ngân hàng tiền đồng Yokohama được thành lập vào mùa xuân năm 1880 như một cách đối phó với sự phá hoại đã đe dọa hệ thống tài chính Nhật Bản sau việc mở cửa những hải cảng theo hiệp định, đặc biệt là Yokohama vào năm 1859. Trong nước Nhật “đóng cửa”, vàng và bạc bị đánh giá thấp nghiêm trọng. Khi những thương gia nước ngoài đến Nhật, họ đã nhanh chóng mua vàng và bạc giá rẻ, dẫn đến tình trạng tiền đồng bị thất thoát. Vì vậy, mục đích của Ngân hàng tiền đồng là để thu hồi cũng như đem về lại cho Nhật Bản tiền đồng bằng vàng và bạc. Ban đầu, Ngân hàng hoạt động tại Nhật Bản nhưng về sau, đã trở thành một ngân hàng quốc tế của Nhật Bản. Ngân hàng mở thêm chi nhánh tại New York vào năm 1880 và mở một văn phòng giao dịch ở London vào năm 1881. Văn phòng giao dịch London, ban đầu được thành lập ở tòa công sứ Nhật Bản, về sau đã phát triển thành chi nhánh vào năm 1884, có vai trò độc lập trong thành phố và đóng một vai trò không thể thay thế cho nền kinh tế Nhật Bản nói chung và cho chính Ngân hàng nói riêng. Trước đầu thế kỷ 20, Ngân hàng tiền đồng đã có 24 văn phòng giao dịch ở hải ngoại gồm có các văn phòng ở London, New York, Lyons, San Francisco, Thượng Hải, Bombay và Hong Kong. Ngân hàng đã được thiết lập như thế nào?

Ngân hàng tiền đồng Yokohama đã được thành lập ngày 28 tháng 2 năm 1880 với số vốn điều lệ là ¥1.906.580 từ 30.000 cổ phiếu và 282 cổ đông bao gồm có Bộ Tài chính, với 10.000 cổ phiếu tổng cộng lên đến ¥600.000, tức 60% giá trị danh nghĩa của số cổ phiếu đang có. Tám giám đốc được chọn lựa. Trong đó, Michita Nakamura là chủ tịch và Nobukichi Koizumi là phó chủ tịch. Các cổ đông đến từ 17 trong số 46 quận và gồm những thương gia danh tiếng nhất thời bấy giờ.¹ Cổ đông trả phí hội viên bằng tiền giấy của chính phủ, là loại tiền chính lúc đó. Bảng 11.1 liệt kê tên của 13 thành viên sáng lập.

Bảng 11.1 Những cổ đông sáng lập của
Ngân hàng tiền đồng Yokohama, năm 1880

	Số cổ phiếu	Số tiền trả(¥)
Yuteki Hayashi, Tokyo	770	50.200
Kakujiro Horikoshi, thương gia len sợi, Tokyo	630	63.000
Zenjiro Yasuda, Ngân hàng Yasuda, Tokyo	450	29.000
Yataro Iwasaki, Mitsubishi, Tokyo	300	18.000
Yukichi Fukuzawa, Tokyo	200	12.000
Tomoatsu Godai, Phòng thương mại Osaka	100	6.000
Saihei Hirose, Sumitomo, Osaka	100	6.000
Rokuro Hara, Ngân hàng Daihyaku, Tokyo	70	5.600
Kihachiro Okura, Công ty thương mại Okura, Tokyo	90	5.400
Risuke Minomura, Mitsui, Tokyo	50	5.000
Zenemon Konoike, Konoike, Osaka	50	1.000
Eiichi Shibusawa, Ngân hàng Quốc gia đầu tiên Tokyo	50	3.000
Takashi Masuda, Mitsui, Tokyo	50	3.000

Nguồn: *Yokohama Shokin Ginko* (1976), tập 1, trang 33-55

Nhà Mitsui (Tokyo), Konoike (Osaka) và Sumitomo (Osaka) đã từng là những *ryogae* giàu có, những chủ ngân hàng thương gia dưới chính quyền cũ. Nhưng thời kỳ đầu của chính quyền Minh Trị đã cố gắng biến đổi, thu hút họ vào những mối quan tâm của nền kinh tế hiện đại. Trái lại, Mitsubishi, dưới sự chỉ dẫn của người sáng lập, Yataro Iwasaki, đang trong giai đoạn trở thành một người khổng lồ trong ngành công nghiệp. Là người kế thừa cho một *ryogae* nhỏ tại Edo, Ngân hàng Yasuda (về sau là Ngân hàng Fuji) đã tích cực thiết lập mạng lưới tài chính của mình. Lãnh đạo Ngân hàng Quốc gia đầu tiên Tokyo, Shibusawa nhiệt tình dự phần vào việc thúc đẩy các công ty trong lĩnh vực công nghiệp hiện đại. Công ty thương mại Okura là một trong những công ty khai trương văn phòng ở London sớm nhất. Danh sách gốc của những chủ sở hữu Ngân hàng tiền đồng Yokohama là một liệt kê đáng kinh ngạc gồm những nhân vật sẽ trở thành những *zaibatsu* khổng lồ của thế kỷ thứ 20.

Tại sao có quá nhiều thương gia danh tiếng tham dự vào việc thiết lập Ngân hàng tiền đồng Yokohama? Chủ yếu là do họ hiểu được sự cần thiết của một tổ chức tài chính như Ngân hàng tiền đồng. Một thập niên sau cuộc Cải cách 1868, Nhật Bản rất cần tiền đồng, tức tiền đồng bằng vàng và bạc. Không có tiền đồng, chính phủ không thể bảo đảm một nền tảng an toàn cho tiền giấy và ngân hàng phát hành trung ương, Ngân hàng Nhật Bản không thể được thành lập. Vì vậy, Ngân hàng tiền đồng thành lập với mục đích trở thành điểm trung tâm của các điểm giao dịch tiền đồng và nhờ đó, thực hiện những biện pháp thích hợp nhằm làm đầy kho bạc Nhật Bản bằng tiền đồng bằng vàng và bạc. Bằng cách tạo ra một thị trường tiền đồng, Ngân hàng đã đổ tiền vào để lấy những tiền đồng tích trữ từ tay người dân Nhật. Ngân hàng cũng hi vọng sẽ cung cấp nguồn tài chính cho các thương gia Nhật Bản đang hoạt động trong lĩnh vực ngoại thương. Chính điều này

về sau sẽ thúc đẩy thêm sự tích lũy tiền đồng. Do đó, Ngân hàng được đặt tại Yokohama, một hải cảng chính của Nhật Bản, nhằm phục vụ trực tiếp cho hoạt động ngoại thương.

Một yếu tố đáng chú ý trong danh sách của những người hậu thuẫn Ngân hàng tiền đồng là một nhóm khá lớn những người của Cao đẳng Keio do chính Fukuzawa dẫn đầu. Hayashi, chủ tịch của công ty Maruzen, đứng đầu danh sách các cổ đông của Ngân hàng và hơn 10 người khác của công ty Maruzen tham gia. Chủ tịch Nakamura, vốn trước đây là một giám đốc của công ty Maruzen và là một trong những người bạn thân của Fukuzawa, từng là một sinh viên xuất sắc trong ngành kế toán phương Tây. Phó chủ tịch Koizumi từng tốt nghiệp Cao đẳng Keio. Horikoshi là bạn thân của một người bạn của Fukuzawa. Số cổ phiếu có liên quan đến Cao đẳng Keio tổng cộng là 2.025 và trị giá ¥165.980. Số cổ phiếu trong tổng số vốn ít hơn 10% nhưng những người này lại giữ vai trò chủ chốt trong ban giám đốc Ngân hàng. Thật ra, Ngân hàng tiền đồng Yokohama chính là sản phẩm trí tuệ của Fukuzawa.

Cái chết của Takayoshi Kido trong cuộc bạo loạn Satsuma năm 1877 và vụ ám sát Toshimichi Okubo năm 1878 đã mở ra một cuộc chiến trong tập đoàn đầu sỏ chính trị giữa phe *Sat-Cho* và Shigenobu Okuma, của tộc Saga, Bộ trưởng Bộ Tài chính từ năm 1873. Khác với các thành viên của tập đoàn đầu sỏ chính trị của phe *Sat-Cho*, Okuma chưa từng ở nước ngoài để tận mắt chứng kiến các điều kiện phương Tây. Đây là một trở ngại nghiêm trọng. Okuma cần phải vượt qua tình trạng lạm phát vốn đã tăng lên nhanh chóng do chi phí chiến tranh cần thiết để đàn áp cuộc bạo loạn Satsuma và đang tìm kiếm ý tưởng. Vì vậy, khi Fukuzawa, một người thông thạo về tình hình phương Tây, đưa ra một phương cách để tiến lên, Okuma đã nồng nhiệt đón nhận ý tưởng này.

Khi quan sát tình hình lạm phát tăng nhanh trong và sau cuộc bạo loạn Satsuma, lần đầu tiên trong sự nghiệp viết sách, Fukuzawa đã xuất bản hai quyển sách về kinh tế, *Minkan keizai roku* hay *People's Economics* (Nền kinh tế của Nhân dân) vào năm 1877 và quyển *Tsuka ron*, hay *A Theory of Currency* (Học thuyết tiền tệ) vào năm 1878. Quyển *People's Economics* được viết bằng tiếng Nhật đơn giản để ngay cả trẻ nhỏ biết đọc chữ cũng có thể hiểu được cách các yếu tố khác nhau trong một nền kinh tế hiện đại hoạt động. Thật ra đây chính là bản tập trung vào yếu tố kinh tế của quyển *Những điều kiện sống ở phương Tây*. Fukuzawa cũng không quên bổ sung cách thức những khái niệm trong quyển *Kế toán* của ông có thể vận dụng hiệu quả trong một nền kinh tế hiện đại.²

Fukuzawa cũng đã biết về các vấn đề liên quan đến việc điều khiển tiền giấy vì trước đó, vào năm 1867, khi còn phục vụ cho đoàn đại biểu của chính quyền Mạc phủ đến Washington, ông đã chứng kiến cảnh lạm phát do việc phát hành tiền giấy quá mức gây ra trong và sau cuộc nội chiến tại Mỹ.³ Với kinh nghiệm này làm nền tảng, Fukuzawa đã cố giải quyết câu hỏi đầy thách thức về việc nên cho phép lưu hành bao nhiêu lượng tiền giấy trong quyển *Học thuyết tiền tệ*. Trước khi tiếp tục, Fukuzawa nhận thấy ông cần có những thông tin chính xác để có thể dựa vào đó, đưa ra những lập luận của mình. Trong một lá thư ghi ngày 28 tháng 2 năm 1878, tức đúng hai năm sau khi khai trương Ngân hàng tiền đồng Yokohama, ông đã hỏi Okuma về những số liệu thống kê sẵn có như sau:

Tôi muốn viết một bài báo về tiền tệ... Để lập luận cho trường hợp này, tôi cần biết chi tiết về lịch sử của tiền đồng và tình hình của Nhật Bản ở các nước phương Tây. Tôi sẽ rất biết ơn nếu ông cho phép tôi sử dụng những con số thống kê mà ông đang có.⁴

Yukichi Fukuzawa, 1835-1901

Sau khi xem xét các số liệu trong hai tuần, Fukuzawa đã đến và đề nghị những người của công ty Maruzen trả lời cho những câu hỏi thực tế nhưng cũng rất khó như sau:

Ngày nay, tỷ giá của đồng yen so với đồng đô-la đang ở mức thấp đáng báo động. Tôi nghĩ các ông cũng đã có ý kiến về vấn đề này. Xin vui lòng cho tôi biết suy nghĩ của các ông trong thời gian sớm nhất. Tỷ giá này có thật hay không? Liệu tình hình này có tiếp tục hay không? Tỷ giá sẽ tăng hay giảm? Chúng ta sẽ ngăn chặn việc rớt giá như thế nào? Liệu tỷ lệ rớt giá này là do ngoại thương gây ra phải không? Hay là do tiền giấy gây ra? Xin hãy cho tôi biết câu trả lời càng sớm càng tốt. Tôi cũng đã có ý tưởng nhưng vẫn đang do dự đưa ra ý tưởng đó. Nói chung, tôi đang khá bối rối.⁵

Tiếc thay, chúng ta không biết những câu trả lời từ những người của công ty Maruzen nhưng hẳn những điều đó đã được thể hiện trong quyển sách mà Fukuzawa xuất bản hai tháng sau đó.

Trong quyển *Học thuyết tiền tệ*, Fukuzawa đã mạnh mẽ lập luận rằng tiền giấy là không thể thiếu trong một nền kinh tế hiện đại. Ông quan sát rằng nếu việc lưu hành bất thường của tiền giấy không vượt quá số lượng cần thiết cho một nền kinh tế, sẽ không có tình trạng lạm phát xảy ra. Kế đến ông đưa ra kết luận như sau:

Nếu tiền giấy giảm giá mỗi ngày và bị giảm giá mạnh so với vàng và bạc, thì số lượng tiền phải nhanh chóng giảm xuống để tránh hiểm họa. Nếu quý vị luôn chuẩn bị để khống chế tiền tệ thích hợp, sẽ không có tình trạng giảm giá của tiền giấy và không phải trao đổi hàng hóa của chúng ta với giá rẻ mạt để lấy vàng và bạc. Nhưng việc thay đổi tỷ lệ của vàng và bạc so với ngoại tệ có liên quan đến xuất nhập khẩu, điều kiện thị trường, cũng như cung và cầu của tiền đồng. Đây là một vấn đề phức tạp nên chỉ có những người có thông tin

chính xác về kinh tế mới có thể hiểu được. Theo ý tôi, không có một lý thuyết nào hơn là sự thận trọng.⁶

Điều này về sau đã trở thành lập luận tài chính của Fukuzawa, rằng chỉ có “sự thận trọng” là điều quan trọng. Tuy nhiên, ông cũng đủ khôn ngoan để đưa ra quan điểm rằng cung cấp tiền đồng là điều quan trọng trong việc hỗ trợ tiền giấy. Dù người khác nghĩ gì về chất lượng tổng thể của những lập luận trong quyển *Học thuyết tiền tệ*, Fukuzawa cũng đã nắm bắt đúng cốt lõi của vấn đề tài chính ở Nhật Bản lúc bấy giờ. Một điều cũng không nên bị xem nhẹ là ông cũng đã thấy những người ở công ty Maruzen rất tin cậy và có khả năng trong việc cung cấp các thông tin chi tiết về một thế giới tiền tệ và ngân hàng có thật. Do đó, kế hoạch về Ngân hàng tiền đồng của Fukuzawa đã nảy sinh. Chắc chắn rằng ông đã nghĩ ngay từ đầu rằng những người của công ty Maruzen sẽ lãnh đạo Ngân hàng tiền đồng.

Thật vậy, vào đầu tháng 3 năm 1878, Fukuzawa đã gửi một lá thư cho Bộ trưởng Bộ Tài chính Okuma với nội dung như sau:

Việc đồng đô-la Mexico tăng giá là do người Mỹ, nhưng mức độ tăng của nó thì thật khó dự đoán trước. Nếu tình hình này lan rộng ra các tỉnh thành, thì quả là một tai họa. Trong lúc đó, nhu cầu về đồng đô-la Mexico ở Yokohama dường như lại không nhiều. Hiện tại, những người mua đồng đô-la này chỉ là những người có ý định đầu cơ tích trữ. Vì vậy, đề nghị của tôi, dù là một đề nghị không mấy dễ dàng, đó là ngài cho lưu hành thêm đồng đô-la Mexico với trị giá 1 triệu yen để giúp ổn định thị trường.⁷

Đồng đô-la Mexico là đồng tiền được ưa chuộng nhất cho việc giao dịch nước ngoài tại vùng Viễn Đông nên cũng được ưa chuộng tại Yokohama. Nếu Bộ trưởng Bộ Tài chính Okuma thật sự cho

lưu hành thêm đồng đô-la Mexico với trị giá 1 triệu yen trên thị trường, thì đây chính là ý tưởng của Fukuzawa.

Mối quan tâm của Fukuzawa về kế hoạch của Ngân hàng tiền đồng không chỉ xuất phát từ các vấn đề của quốc gia mà còn từ vấn đề tài chính của riêng ông. Ông đã đang hoạt động trong hai lĩnh vực kinh doanh, nhà xuất bản Keio và công ty Maruzen, là hai doanh nghiệp đem lại cho ông ngày càng nhiều tiền. Đầu mùa hè năm 1876, ông viết một lá thư cho Phó Lãnh sự Yetsunosuke Tomita ở New York:

Tôi có một lượng tài sản rất lớn. Tôi không còn thiếu hụt tiền bạc nữa. Tôi đang suy nghĩ nhiều về việc làm sao có thể sử dụng đồng tiền thật có lợi.⁸

Đến giữa thập niên 1870, Fukuzawa là người khá giàu có. Vấn đề của Fukuzawa ở chỗ ông thiếu đầu ra cho những nguồn lực của mình. Dù thị trường chứng khoán đã ra đời ở Tokyo và Osaka vào năm 1878, nhưng những nguồn ra cho đầu tư vẫn còn thiếu. Tình hình trở nên tồi tệ hơn do nạn lạm phát gia tăng. Kế hoạch Ngân hàng tiền đồng chắc chắn là một giải pháp tuyệt vời cho Fukuzawa. Nếu kế hoạch này thành công, ông có thể thỏa mãn niềm tự hào của bản thân là một người am hiểu kiến thức phương Tây và nhu cầu có nơi để đầu tư tiền bạc của mình.

Lời đề nghị của Fukuzawa bị gián đoạn bởi vụ mưu sát bí thảm Okubo vào tháng 5 năm 1878. Cuối cùng, điều này đã buộc Okuma phải lắng nghe ý kiến Fukuzawa về kế hoạch Ngân hàng tiền đồng.⁹ Được khích lệ với khởi đầu thành công của Ngân hàng Maruzen, Fukuzawa đã viết cho Okuma vào mùa hè năm 1879 như sau:

Thật vui khi nhìn thấy giá của đồng đô-la Mexico ở Yokohama đã ổn định từ đợt bất ổn mùa xuân năm ngoái nhưng đồng đô-la sẽ lại tăng nếu không được kiểm soát... Nếu chúng ta

không chống lại việc tăng giá của đồng đô-la Mexico, tiền đồng bằng bạc của chúng ta sẽ không lưu hành. Với tình hình này, các thương gia của chúng ta sẽ chịu tổn thất không chỉ trong việc trao đổi hàng hóa mà trong cả tỉ giá của đồng đô-la Mexico. Tôi đã thảo luận với một số bạn bè về vấn đề này và đưa ra một ý kiến như được trình bày trong bản kèm theo. Xin hãy đọc kỹ đề xuất này. Thiết nghĩ tôi có quen biết một số người có thể tin cậy được. Nếu ông giao số tiền trong kho bạc cho họ, thì chính phủ vẫn có thể dùng số tiền này như tiền dự phòng. Ông vẫn có thể kiểm tra mức độ của nó mỗi ngày. Ông có thể để nhân viên của mình báo cáo cho ông biết mỗi ngày... Nếu ông có quan tâm đến vấn đề này, xin hãy báo cho tôi biết để tôi có thể giới thiệu ông với những người đó. Xin hãy cân nhắc kỹ về đề xuất này.¹⁰

Chúng ta có thể đoán rằng kế hoạch về Ngân hàng tiền đồng chính là đề xuất được ghi trong tờ giấy kèm theo lá thư. Một tháng sau đó, lần đầu tiên, Fukuzawa tiết lộ trong một lá thư ông viết cho Okuma tên của hai người tham dự vào trong đề xuất này:

Tôi đã nói chuyện với Koizumi về vấn đề ngân hàng. Ông ấy sẽ cho ông biết về việc này. Vấn đề vẫn còn tồn đọng khi tôi nói với ông ngày hôm kia. Tôi chưa hề tiết lộ cho ai ngoài hai người biết chuyện này. Nếu ông nghĩ ông cần phải thiết lập ngân hàng ngay lập tức, cả Koizumi và Nakamigawa đều sẽ giúp ông rất hiệu quả.¹¹

Tối tháng 9 năm 1879, những chuẩn bị để thành lập Ngân hàng tiền đồng lúc này đã hoàn toàn dưới sự chủ động và hướng dẫn của Fukuzawa.

Cao đẳng Keio, ở Shinsenza, chỉ cách vài phút đi bộ từ nhà ở Edo của lãnh địa Wakayama, nơi đây có nhiều sinh viên vào học

ở trường.¹² Nobukichi Koizumi là một trong những sinh viên thông minh nhất của Wakayama. Sinh ra trong một gia đình võ sĩ cấp thấp, Koizumi vào Cao đẳng Keio năm 1866. Sau khi học xong, Koizumi dạy tiếng Anh và toán ở Keio và ở đại học *Nanko*. Hikijiro Nakamigawa, con trai trưởng của người chị cả của Fukuzawa, cũng là cháu trai duy nhất của ông, đã từ Nakatsu lên Tokyo để học ở Cao đẳng Keio vào năm 1869.¹³ Sau khi tốt nghiệp vào năm 1871, Nakamigawa đã dạy tại Nakatsu và Uwajima (một phần của quận Ehime, Shikoku) trước khi ổn định tại nhà của Fukuzawa ở Mita vào năm 1873.¹⁴

Cả Koizumi và Nakamigawa đều nằm trong danh sách những người “kỳ vọng cho tương lai” của Fukuzawa.¹⁵ Năm 1874, Fukuzawa đã quyết định gửi hai thanh niên này sang London. Ông quyết định hỗ trợ tài chính cho Nakamigawa và cố thuyết phục một viên chức cấp cao tại Nhà Tokugawa ở Wakayama tìm nguồn tài chính cho Koizumi. Ông viết:

Ngày nay, có nhiều điều đang diễn ra trên thế giới. Các học giả không nên để lãng phí thời giờ của mình... Những ai đã hoàn tất việc đọc sách nên được đưa qua nước ngoài, nhưng vấn đề của họ là tài chính... Tôi nghĩ rằng ông Nobukichi Koizumi, người muốn đi học nước ngoài là người lý tưởng cho nhiệm vụ này. Tôi đã quyết định gửi ông ấy với một người nữa ra nước ngoài với một phần tiền của tôi... Ngài cựu thống đốc nghĩ gì về vấn đề này...? Nếu bây giờ, ông tài trợ tài chính cho Koizumi, sau này, ông ấy có thể trở thành một cố vấn cho Ngài thống đốc.¹⁶

Fukuzawa đã ước tính chi phí để gửi một người sang London trong ba năm là ¥7.000. Fukuzawa tài trợ cho cháu trai của mình là Nakamigawa và “ngài cựu thống đốc”, tức cựu lãnh chúa của lãnh

địa Wakayama đã đồng ý tài trợ cho Koizumi.¹⁷ Hai chàng thanh niên đã rời Yokohama để đi London vào tháng 10 năm 1874.

Một trong những người liên hệ của Koizumi và Nakamigawa tại London là Tatsui Baba; Fukuzawa đã cho Baba biết về mục đích việc học của hai thanh niên ở đó.¹⁸ Đến London vào năm 1870, Baba dám nghĩ dám làm đã thành lập Hội Sinh viên Nhật Bản vào năm 1873.¹⁹ Nhưng Koizumi và Nakamigawa đã quyết định học đàm thoại tiếng Anh trước.²⁰ Koizumi và Nakamigawa tham dự những khóa học của Giáo sư Leone Levi ở Đại học King. Là một giáo sư xuất thân từ một thương gia, Levi đặc biệt rất tử tế với các sinh viên Nhật Bản ở London.²¹ Rokuro Hara, cựu chủ tịch của Ngân hàng Daihyaku và theo đúng nghĩa, là cổ đông của Ngân hàng Tiền đồng Yokohama, là một trong những sinh viên của Levi. Sau khi trở về lại Tokyo, Hara đã nhận được một lá thư rất tử tế từ Levi:²²

Tôi khó tin rằng anh đã đi xa chúng tôi và có lẽ trong một thời gian tới, chúng tôi sẽ không được gặp anh... Anh sẽ có nhiệm vụ định hình số phận tương lai cho đất nước của mình và dẫn dắt dân tộc trên con đường thành công vững vàng... Những bạn bè quen biết như Koyzumi[sic], Macomagna[sic] và Kusaka đều khỏe. Koyzumi và Macomagna cũng sắp sửa kết thúc khóa học.²³

Dưới sự giám sát của Levi, việc học hành của Koizumi và Nakamigawa đã tiến bộ tốt như lời Shinzon Koizumi, con trai độc nhất của Koizumi và cựu hiệu trưởng của trường Cao đẳng Keio, nhớ lại:

Cha tôi, đi sang London với ông Nakamigawa... và được ông Leone Levi hướng dẫn và dạy riêng trong văn phòng của ông. Nhìn lại những tập vở của cha tôi về luật, kinh tế, tài chính

công, bảo hiểm, cửa hàng, ngoại thương, v.v.... tôi nghĩ ông Nakamigawa cũng được dạy như vậy.²⁴

Tập vở ghi chép của Nobukichi Koizumi đã bị thiêu hủy trong Thế chiến thứ hai, nhưng chúng ta có thể đoán chắc theo lời kể của con trai ông rằng giáo sư Levi đã dùng quyển *International Commercial Law* (Luật thương mại quốc tế) của ông, được xuất bản thành hai tập năm 1863 để làm sách giáo khoa dạy cho hai sinh viên Nhật Bản. Quyển sách đề cập đến nhiều đề tài khác nhau như đại lý, ngân hàng, phá sản, hối phiếu, kế toán, séc, bản quyền, tập đoàn, tòa án và công ty cổ phần. Sách của Levi không chỉ gồm nhiều đề tài khác nhau mà còn đề cập đến các quốc gia phương Tây lớn như Tây Ban Nha, Bỉ, Na Uy, Thụy Điển, Brazil, Hy Lạp, Thụy Sĩ, các thành phố Buenos Ayres, Hans Town và Wurtemberg. Đó là một tự điển bách khoa cho nền thương mại thế giới.

Những buổi hướng dẫn của Levi hẳn phải rất hữu ích và khích lệ cho Koizumi và Nakamigawa để hiểu thế giới thương mại và tiếp thu kiến thức cần thiết cho sự nghiệp kinh doanh trong tương lai. Quả thật, chính ở London mà cuối cùng, Nakamigawa đã quyết định trở thành một thương gia như lời ông viết sau đây:

Cho đến lúc này, tham vọng của tôi là trở thành một chính khách... Giờ đây, khi hướng đến tương lai, tôi lựa chọn không chút ngần ngại để trở thành một thương gia.²⁵

Vận may cho tương lai của hai thanh niên này đã đến với sự xuất hiện của Kaoru Inoue ở London trên chuyến đi khảo sát tình hình tài chính ở châu Âu vào năm 1877. Inoue, lúc bấy giờ là thành viên của thượng nghị viện, bộ phận lập pháp của chính phủ, là một trong những chính khách thời Minh Trị quan tâm nhiều đến vấn đề kinh doanh.

Fukuzawa, người đã trở thành bạn thân của Inoue, đã viết cho Nakamigawa vào đầu năm 1873 như sau:

Hôm trước, có cuộc biến động trong Bộ Tài chính. Thứ trưởng Inoue từ chức. Ông đã quyết định sẽ bước vào kinh doanh cá thể. Kể từ lúc đó, chúng ta gặp nhau rất thường xuyên. Ông dường như là một người rất có ảnh hưởng. Chúng ta đồng ý rằng hiện thiếu trầm trọng những người có khả năng để đẩy mạnh kinh doanh.²⁶

Sau thời gian ba năm học ở London, Koizumi và Nakamigawa đã trở lại Tokyo vào cuối năm 1877 và lần lượt vào làm việc ở Bộ Tài chính và Bộ Công trình Công cộng. Việc cả hai vào làm ở các bộ là do sự giới thiệu của Inoue và chính trong thời gian làm việc ở những văn phòng này mà Koizumi và Nakamigawa đã bắt đầu làm việc cho Fukuzawa về kế hoạch Ngân hàng tiền đồng.

Koizumi ở Bộ Tài chính đã trở nên người trung gian hữu ích giữa Fukuzawa và Bộ trưởng Bộ Tài chính Okuma. Lời đề nghị về Ngân hàng tiền đồng đã có tiến triển rõ rệt, như lời Fukuzawa viết cho Okuma trong lá thư ngày 5 tháng 10 năm 1879:

Tôi đã được Koizumi cập nhật tin tức về vấn đề mà chúng ta đã thảo luận lần trước... Thiết nghĩ trong giai đoạn này, tôi nên đề cập đến một người tên Michita Nakamura, từng là nhân viên kế toán cho lãnh địa Toyohashi. Ông được đánh giá rất cao ở lãnh địa đó và đã mở một ngân hàng ở đó. Tôi biết ông từ lâu và ông là một người rất đáng tin cậy. Nếu chúng ta bắt đầu kế hoạch này, chúng ta cần đến những người có kinh nghiệm và cả những người có chuyên môn... Bước quan trọng tiếp theo sẽ là mời gọi hội phí từ công chúng. Về hội phí, Nakamura có một mối quen biết rất rộng ở Shiga, Osaka và Niigata, điều này rất hữu ích... Ông ấy có

thể trình bày trong số những người quen biết của mình ở những nơi này... Ông ấy sẽ tự mình giải thích chi tiết và có ý kiến riêng về đồng đô-la Mexico. Xin hãy vui lòng tiếp ông ấy trong khoảng một tiếng đồng hồ.²⁷

Như Fukuzawa đã đề cập đến Shiga và Osaka, Nakamura có mối quen biết mạnh ở những khu vực này. Có lẽ trước đây, Nakamura đã làm việc với tư cách là người giám sát sổ sách kế toán cho Tập đoàn của quận²⁸ tại Shiga. Do Maruzen đã có chi nhánh tại Osaka, Nakamura, cựu giám đốc của Maruzen, cũng đã có những mối quan hệ làm ăn ở đây.

Việc tham dự [vào kế hoạch] của Nakamura đã đẩy nhanh tiến độ phát triển của kế hoạch ngay lập tức.

Ngày 13 tháng 10 năm 1879, Fukuzawa không thể cưỡng lại việc khẳng định với Okuma về những sắp xếp quan trọng và sự can trọng:

Về vấn đề ngân hàng mà tôi đã nói riêng với ông hôm nọ, tôi nghĩ ngân hàng sẽ hoạt động tốt nếu chính phủ gửi tiền của họ vào ngân hàng trong giai đoạn thành lập... Tôi cũng đã trình bày với những người quen biết về việc liệu họ có nên đầu tư vào ngân hàng khi ngân hàng đi vào hoạt động... Khi tôi nói chuyện riêng với một thương gia giàu có ở Niigata, một cựu sinh viên của đại học mà tôi cũng xem như người trong nhà, ông ấy đồng ý riêng mình sẽ đầu tư vào ngân hàng số tiền ¥300.000... Nakamura và đồng sự đã sẵn sàng để nộp đơn khi nhận được phản hồi “cứ bắt đầu” từ ông... nhưng tôi muốn hỏi ông lần nữa để hành động cho cẩn thận.²⁹

Chắc chắn, Fukuzawa đã rất phấn khởi về viễn cảnh thành công của ngân hàng. Là một thương gia đã thực hiện thành công hai

lĩnh vực kinh doanh, ông hiểu được khó khăn của việc thu vốn ban đầu. Ngoài ra, Ngân hàng tiền đồng là hình thức chưa có trước đây, cả về quy mô và tầm quan trọng của nó đối với bản thân ông cũng như đối với những thương gia Nhật Bản nữa. Vì vậy, Nakamura và đồng sự đã làm việc cật lực dưới sự hướng dẫn của Fukuzawa.

Đến cuối tháng 10 năm 1879, nhờ có Nakamura và Hayashi ở Maruzen, Fukuzawa đã có thể báo cáo tình hình cho Okuma như sau:

Về vấn đề của ngân hàng, Michita Nakamura, Yuteki Hayashi và những người khác đã tin cẩn nói chuyện với bạn bè và nhận được những phản hồi tích cực đầy bất ngờ. Họ nghĩ họ có thể thâu được khoản vốn từ ¥2.000.000 đến ¥3.000.000 tiền mặt ngay lập tức.³⁰

Trên nền tảng này, Nakamura, Koizumi và các đồng sự thảo ra một nội dung quảng cáo cho Ngân hàng tiền đồng Yokohama, mà rất có khả năng Fukuzawa đã xem xét.

Ngày 11 tháng 12 năm 1879, Bộ trưởng Bộ tài chính Okuma đã trình bày trong cuộc họp của chính phủ về đề xuất với tựa đề *Đề xuất về việc thành lập Ngân hàng tiền đồng Yokohama*. Lời đề xuất có nội dung như sau:

Những xem xét, cân nhắc cẩn thận của chúng tôi về dự tính thành lập Ngân hàng tiền đồng, như được trình bày trong văn bản kèm theo, đã giúp chúng tôi hiểu rằng mục đích của Ngân hàng tiền đồng là giao dịch bằng tiền đồng và đến đúng thời điểm, sẽ phát hành giấy bạc và lưu giữ trái phiếu có thể đổi thành vàng. Do giấy bạc có thể chuyển đổi sang tiền đồng bằng vàng và bạc, mục đích của ngân hàng vẫn thích hợp với Nghị định của Ngân hàng Quốc gia nên việc thành lập ngân hàng là điều đáng khích lệ.³¹

Bản Đề nghị còn tiếp tục làm rõ vai trò của Ngân hàng tiền đồng Yokohama:

Từ lúc bắt đầu kỷ nguyên Tokugawa cho đến nay, chúng ta có thể ước tính giá trị của tiền đồng bằng vàng và bạc được đúc ra, thậm chí không kể đến số đã xuất cảng, không ít hơn 1 tỷ yen. Lý do họ không cho lưu hành trên thị trường là vì một khi tiền đồng đã được trả, họ sẽ không thấy lại những đồng tiền đó nữa. Chắc chắn, người ta đã giấu và tích trữ những tiền đồng đó. Kế hoạch hiện tại của ngân hàng dường như không chỉ tạo ra một thị trường tự do cho tiền đồng bằng vàng và bạc mà còn khuyến khích đặt cọc bằng tiền đồng khi trả lãi suất dựa theo đó.³²

Giấc mơ của Fukuzawa về việc thành lập một ngân hàng để giải quyết vấn đề tiền đồng đã được thực hiện trong vòng hai năm sau khi ông đưa ra đề nghị đầu tiên cho Okuma vào tháng 3 năm 1878. Ngân hàng tiền đồng Yokohama khai trương vào ngày 28 tháng 2 năm 1880.³³

Ngân hàng tiền đồng Yokohama đã khai trương thành công nhưng lúc đầu, đã không hoạt động suôn sẻ như Fukuzawa và Okuma kỳ vọng, một phần là do thiếu kinh nghiệm, nhưng chủ yếu là do cuộc bạo loạn chính trị vào năm 1881, cũng là giai đoạn Okuma bị phe *Sat-Cho* trục xuất khỏi chính phủ. Thật ra, sự thành công của Ngân hàng tiền đồng Yokohama chủ yếu là nhờ vào khả năng thu hồi tiền đồng từ các chi nhánh nước ngoài, những nơi chưa được khai trương vào thời điểm ngân hàng mới hoạt động. Vào giữa năm 1882, dưới quyền của Bộ trưởng Bộ Tài chính mới, ông Masayoshi Matsukata, ban giám đốc và nhân sự của Ngân hàng tiền đồng Yokohama đã có sự thay đổi đáng kể.

Tuy nhiên, Ngân hàng tiền đồng Yokohama đã phát triển tốt vào thế kỷ thứ 20. Ảnh hưởng của Fukuzawa với ngân hàng cũng vậy.

Tháng giêng năm 1881, Koizumi và Shozo Hihara, bạn thân của Fukuzawa đã đến London để thiết lập đại lý cho ngân hàng. Hihara là nhân viên đầu tiên của ngân hàng tại London, dù thật ra, ông chỉ ngồi làm việc sau chiếc bàn ở Tòa công sứ Nhật. Ngay lập tức, Hihara sắp xếp với Alexander Alland Shand của Ngân hàng Alliance để mở một tài khoản, dù dưới tên riêng của ông ở đó.³⁴ Do vậy, Ngân hàng tiền đồng Yokohama đã bắt đầu công việc kinh doanh của mình tại London. Năm 1884, khi Ngân hàng phương Đông vẫn thực hiện công việc kinh doanh cho chính phủ Nhật Bản tại London cho đến lúc đó, bị phá sản, Ngân hàng tiền đồng Yokohama phát triển vị trí đại lý của ngân hàng tại London thành chi nhánh và chi nhánh này rời khỏi Tòa công sứ Nhật để dời đến một văn phòng riêng biệt ở số 84 Bishopsgate. Chính tại nơi này mà công việc kinh doanh ở London của Ngân hàng đã trở nên không thể thay thế cho nền kinh tế hiện đại của Nhật Bản cũng như cho chính Ngân hàng. Năm 1890, tài khoản lưu giữ tiền đồng của Nhật Bản được thiết lập tại chi nhánh London của Ngân hàng tiền đồng và định mức của ngân hàng đã trở thành “phong vũ biểu” cho nền kinh tế Nhật Bản nói chung.

Hiệp ước Shimonoseki, được ký vào đầu Cuộc chiến tranh Trung - Nhật năm 1895, đã cung cấp cho Nhật Bản 200 lạng vàng là quỹ bồi thường từ phía Trung Quốc. Số vàng này tương đương với 28% thu nhập quốc dân của Nhật Bản. Nhật Bản nhận số tiền tại London và toàn bộ việc giao nhận được giám đốc chi nhánh Ngân hàng tại London, Yoshigusu Nakai, một người học ở [đại học] Keio và bạn thân của Koizumi³⁵ giám sát. Nakai, hợp tác với Tatsuo Yamamoto, một người khác của [đại học] Keio và làm giám đốc của Ngân hàng tiền đồng tại Yokohama đã thành công trong việc chuyển khoản tiền bồi thường khổng lồ đến Nhật Bản vào cuối năm 1903. Ngân hàng Anh quốc, vốn trước đây từ chối mọi yêu cầu mở tài khoản của người Nhật, giờ đây đã đồng ý mở tài

Yukichi Fukuzawa, 1835-1901

khoản. Người Nhật Bản giờ đây đã được chấp nhận trên thị trường tiền tệ London. Quả thật, điều đáng chú ý là lần đầu tiên trong lịch sử, tạp chí *The Bankers' Magazine* đã đăng chân dung và bàn luận về sự nghiệp của một người Nhật, ông Yoshigusu Nakai, trong số báo của năm 1896.

Năm 1901, khi Fukuzawa qua đời, Ngân hàng tiền đồng Yokohama là ngân hàng đứng thứ hai, chỉ sau Ngân hàng Nhật Bản tại Nhật Bản. Cả hai ngân hàng có mối liên hệ mật thiết với nhau mặc dù có sự trao đổi nhân sự cấp cao của bộ phận giám đốc, như luật quy định. Thật ra, hai ngân hàng được xem là hai anh em song sinh. Ngoài Ngân hàng Nhật Bản, ngân hàng trung ương phát hành giấy bạc, Ngân hàng tiền đồng Yokohama là ngân hàng lớn nhất tại Nhật Bản, với số vốn là ¥18 triệu, so với toàn bộ số vốn ¥14 triệu của các ngân hàng Mitsui, Mitsubishi, Sumitomo, Yasuda và Daiichi gộp lại.³⁶ Sự thành công của Ngân hàng tiền đồng Yokohama vượt xa sự mong đợi của Fukuzawa, người lập ra ngân hàng. Tuy nhiên, nửa thế kỷ sau khi Fukuzawa mất, ngân hàng này đã vượt xa hơn tầm của chính nó, trở thành Ngân hàng phục vụ “quân đội Nhật Bản” và với vị trí đó, phát triển một phần ra hải ngoại. Ngân hàng bị người Mỹ đóng cửa vào năm 1946 và tài sản của ngân hàng bị chuyển sang một ngân hàng nhỏ hơn nhiều, Ngân hàng Tokyo, mà nay là một chi nhánh của Ngân hàng Tokyo Mitsubishi. Ngân hàng tiền đồng Yokohama của Fukuzawa có thể có một kết cục đáng buồn, nhưng ý tưởng để đối diện với tình huống ngân hàng khó khăn ở Yokohama quả thật rất thông minh.

12

Mitsubishi:

Ba viên kim cương và Yataro Iwasaki

Thời sự tân báo, tờ nhật báo của Fukuzawa ra ngày 29 tháng 3 năm 1893, đăng một mẫu thông báo rằng loạt bài với tựa đề *Jitsugyoron* hay *A theory of genuine businessmen* (Lý thuyết của những thương gia thực thụ) sẽ bắt đầu được đăng từ ngay hôm sau. Loạt bài viết này kết thúc vào ngày 15 tháng 4 và được xuất bản dưới tên của Fukuzawa. Trong bài viết thứ tư của loạt bài trên báo, vào ngày Chủ nhật, 2 tháng 4, Fukuzawa đã trình bày với độc giả báo Chủ nhật một bài viết gây náo động. Biết rõ tính thẳng thắn của Yataro Iwasaki quá cố, người đã mất vào năm 1885, là yếu tố quyết định cho sự thành công của công ty Mitsubishi, Fukuzawa đã đề nghị Iwasaki chia sẻ bí quyết thành công của ông. Trong thư hồi đáp, Iwasaki đã biện luận như sau:

Khi thành lập công ty tàu thủy, tôi đã bắt đầu việc kinh doanh bằng cách tuyển dụng những thanh niên bình thường. Nhưng mặc dù họ rất vâng lời, thỉnh thoảng họ vẫn mắc sai lầm trong những vấn đề quan trọng, hay thậm chí tệ hơn nữa, họ mắc những sai lầm đơn giản. Đó là vì họ không có được một nền học vấn phù hợp nên không biết phân biệt giữa việc quan trọng và việc bình thường. Vì vậy, tôi đã thay đổi suy nghĩ và bắt đầu tuyển dụng những thanh niên có

trình độ. Nhưng họ lại là những kẻ hợm hĩnh và rất khó làm việc chung. Trong cửa hiệu, họ cư xử như muốn xua đuổi khách hàng đi. Thật không thể chịu nổi khi chứng kiến điều đó. Nhưng theo một quan điểm khác, họ lại là những người tốt và trung thực. Ngoài ra, vì thông minh nên họ không sợ bất cứ điều gì. Vì vậy, tôi không có chọn lựa nào khác ngoài việc tuyển dụng người có học thức để đối phó với những cuộc thương thảo khó khăn. Cả hai đối tượng thanh niên đều có những ưu và khuyết điểm riêng. Nhưng để biến một người bình thường thành người có trình độ là một điều khó trong khi việc điều chỉnh một người có trình độ cho phù hợp với công việc lại là điều dễ dàng hơn. Đó là lý do tại sao ngày nay, tôi chỉ tuyển dụng những người có trình độ học thức.¹

Nguồn gốc của công ty Mitsubishi là gì? Làm thế nào mà Iwasaki đã học được bài học quan trọng này?

Yataro Iwasaki sinh ngày 9 tháng 1 năm 1835 trong một gia đình nông dân nghèo khó, vốn đã chuyển nhượng địa vị võ sĩ cấp thấp của lãnh địa Tosa ở đảo Shikoku. Dù lớn lên trong hoàn cảnh rất nghèo khó, nhưng Iwasaki vẫn có được cơ hội đi đến Nagasaki vào năm 1859. Về sau, ông chuộc lại địa vị võ sĩ của mình, dù cũng chỉ ở cấp bậc thấp. Nhiệm vụ xem xét những việc phương Tây của ông ở Nagasaki đã không đạt kết quả, nhưng kinh nghiệm được chứng kiến tận mắt con tàu Anh quốc và người phương Tây thật đáng khích lệ. Năm 1867, một lần nữa, ông được gửi sang Nagasaki để làm việc trong văn phòng lãnh địa. Nhiệm vụ của ông liên quan đến việc mua bán vũ khí, tàu thuyền và các sản phẩm xuất khẩu của Tosa. Đây là cách mà Iwasaki tiếp thu kiến thức kinh doanh. Năm 1869, một năm sau cuộc Cải cách, ông được chuyển sang văn phòng của lãnh địa ở Osaka, là nơi ông tham dự vào những công việc kinh doanh như tài chính, vận chuyển hàng

hóa và cả khảo sát thị trường.² Tháng 10 năm 1870, phòng thương mại của văn phòng lãnh địa ở Osaka trở thành công ty thương mại độc lập, gọi là Tsukumo Shokai và đổi thành Mitsukawa Shokai³ vào tháng Giêng năm 1871.

Tháng 3 năm 1873, khi Iwasaki đảm nhiệm vai trò điều hành công ty Mitsukawa, ông đã đặt tên cho công ty là Mitsubishi hay Ba viên kim cương, một sự kết hợp giữa hình dấu riêng của gia đình ông và hình dấu riêng của Lãnh chúa Yamanouchi, một *daimyo* (đại danh) của Tosa. Một năm sau đó, vào tháng 4 năm 1874, Mitsubishi đã dời trụ sở chính ở Osaka đến Tokyo ngay trước cuộc viễn chinh Đài Loan, vốn dẫn đến việc Nhật Bản khẳng định chủ quyền của đảo Ryukyu và là điều đã giúp cho công việc kinh doanh của Iwasaki. Trước cuộc viễn chinh, Mitsubishi sở hữu 11 con tàu, trong số đó, lãnh địa Tosa sở hữu ba con tàu. Nhưng chỉ trong vòng một năm rưỡi từ mùa hè năm 1874 đến cuối năm 1875, Mitsubishi đã mua được 37 con tàu, trong số đó, 19 con tàu là của chính quyền. Trong lúc đó, Mitsubishi có 15 chi nhánh bao gồm một chi nhánh ở Thượng Hải và một ở Yokohama. Giữa hai chi nhánh này, Mitsubishi bắt đầu thiết lập dịch vụ thường xuyên vào tháng Giêng năm 1875.⁴ Mitsubishi chủ yếu được biết đến là một công ty tàu biển được nhà nước hậu thuẫn dù vẫn có các mỏ than, mỏ đồng và xưởng luyện. Chính trong những hoàn cảnh này mà Fukuzawa và Iwasaki đã quen biết nhau. Cả hai đều cùng tuổi, đều lớn lên trong nghèo khó và đều thấy rằng Nagasaki là một nơi đầy lời cuốn. Cả hai đều đã tận dụng khoảng thời gian họ có được ở Nagasaki cho lợi ích của mình. Khi gặp nhau, cả hai hẳn đã nghĩ rằng mối quan hệ trong tương lai của họ sẽ đầy hứa hẹn.

Tháng 2 năm 1875, Heigoro Shoda được mời vào công ty Mitsubishi. Shoda xuất thân từ một gia đình võ sĩ cấp thấp thuộc lãnh địa Usuki (một phần của quận Oita) về phía nam Nakatsu.

Ông lên Tokyo và vào học ở Cao đẳng Keio tháng 2 năm 1870. Ông đủ thông minh để đạt được tiến bộ đáng kể trong việc học tiếng Anh sau một năm học. Rồi ông làm giáo viên cho một trường Tây phương học tại Yokohama, do một thương gia giàu có thành lập.⁵ Khi Cao đẳng Keio thành lập chi nhánh đầu tiên ở Osaka vào năm 1873, Fukuzawa đã chỉ định Shoda làm hiệu trưởng ở đó. Khi dự tính thành lập một chi nhánh khác của nhà trường, Fukuzawa cũng đã giao cho Shoda, người đang ở trọ tại công ty Maruzen ở Osaka như sau:

Anh phải chịu trách nhiệm việc thành lập trường Kyoto.⁶

Chắc chắn, Shoda là một trong những đồng nghiệp mà Fukuzawa nghĩ ông có thể tin cậy.

Iwasaki biết về Shoda, có lẽ là qua người bà con Ryohei Toyokawa, một người của Cao đẳng Keio và đang làm việc cho công ty của chú mình.⁷ Một đồng nghiệp khác từ Tosa, là Tatsui Baba, người vừa mới từ London trở về Tokyo đầu năm 1875, có lẽ cũng đã được Iwasaki tư vấn về việc mời Shoda tham gia công ty Mitsubishi. Vào năm 1876, Shoda là kế toán trưởng và đã chứng tỏ ông là một nguồn lợi lớn cho Mitsubishi. Sau đó, vào năm 1894, ông trở thành giám đốc của Mitsubishi Goshi Kaisha, hay Mitsubishi & Co., cơ quan đầu não của tập đoàn Mitsubishi đang lên.⁸ Ít nhất, có khoảng sáu người của Cao đẳng Keio đã vào làm việc ở Mitsubishi theo sự chỉ định của Shoda.⁹ Trường Thương mại Mitsubishi cũng chủ yếu dựa vào những giáo viên đã được huấn luyện ở Keio, kể cả Baba.¹⁰ Chính những người này của Cao đẳng Keio mà Iwasaki đã gọi là “người có trình độ”, là những người không thể thiếu cho công việc kinh doanh hiện đại.

Việc nhìn nhận của Iwasaki đối với trường của Fukuzawa như một nguồn cung cấp các thương nhân chắc chắn đã củng cố thêm tình bằng hữu giữa hai người. Để đổi lại với việc có Shoda, Iwasaki

đã gởi con trai là Hisaya Iwasaki đến trường cấp II ở Keio vào mùa xuân năm 1875¹¹ và sau đó, mối quan hệ giữa Iwasaki và Fukuzawa đã trở nên thân thiết hơn. Quả thật, tháng 12 năm 1876, Fukuzawa đã viết:

Hôm kia, Yataro Iwasaki đã đến thăm nhà riêng của tôi.¹²

Trong vòng nửa thập kỷ sau cuộc gặp gỡ này, tình bằng hữu giữa hai người đã chứng minh là yếu tố quan trọng trong việc phát triển công việc của Mitsubishi.

Mỏ than Takashima được bắt đầu vào năm 1868 dưới hình thức liên doanh giữa lãnh địa Saga và Thomas B. Glover, một thương gia người Anh, người thực sự quản lý mỏ than.¹³ Mặc dù mỏ than đi vào hoạt động vào cuối năm 1869 và than sản xuất ra đạt chất lượng tốt, nhưng công ty của Glover đã bị vỡ nợ vào tháng 8 năm 1870 và công việc kinh doanh phải bị chuyển nhượng sang Hội Thương mại Hà Lan. Tuy nhiên, Luật Khai thác Mỏ của Nhật Bản, được ban hành vào năm 1873, đã cấm việc người nước ngoài sở hữu các mỏ than, nên chính phủ Nhật Bản đã mua lại mỏ này vào tháng 1 năm 1874 từ tay công ty Hà Lan với giá 400.000 đô-la Mexico. Sau đó, vào tháng 11 năm 1874, chính phủ đã bán mỏ than cho Horaisha, một công ty thương mại do Shojiro Goto, vốn là một võ sĩ cấp cao của Tosa¹⁴, thành lập vào năm 1873. Đây là một thí dụ tiêu biểu cho việc tài sản có giá trị được chính phủ bán lại cho phía được ưu tiên.

Goto là một chính trị gia có ảnh hưởng trong thời kỳ Cải cách và trở thành thành viên nội các vào tháng 4 năm 1873, nhưng đã từ nhiệm vào tháng 10 do những nghi vấn về vấn đề Triều Tiên. Goto không biết gì về kinh doanh nhưng lại rất giỏi tiêu xài tiền bạc. Ông mời những người sẽ trở thành thành viên tương lai (của công ty) đến công ty thương mại của ông, các cựu lãnh chúa lãnh địa Horaisha và các thương gia giàu có kể cả Nhà Konoike

và Mitsui. Ông đặt văn phòng chính tại trung tâm Tokyo và tuyển dụng người quản lý từ Mitsui. Ông nhanh chóng thiết lập các văn phòng khác ở Osaka, Akita, Hiroshima và Kumamoto. Ông cũng mua năm chiếc tàu chạy bằng hơi nước. Cuối cùng, ông xây một nhà máy đường và nhà máy chế tạo giấy tại Osaka.¹⁵ Do Goto là cha vợ của Yanosuke Iwasaki, em trai duy nhất của Yataro, việc tiêu xài phung phí của Goto, vốn là điều có thể làm suy sụp công việc kinh doanh nói chung của Mitsubishi, đã khiến Yataro Iwasaki lo sợ, như điều Iwasaki đã nhận xét sau đây:

Ông chủ chỉ có thể là thành viên nội các, chứ không nên tham gia vào công việc kinh doanh.¹⁶

Goto đã không thể kêu gọi đủ vốn góp cho công ty thương mại của ông, với mục tiêu đặt ra ban đầu là 3 triệu yên. Tuy nhiên, ông đã sử dụng một món tiền lớn, số tiền ông vay mượn từ các thương gia và những nhà đầu tư tài chính người Anh của công ty Jardine, Matheson Co. tại Yokohama và đổi lại, cho họ quyền bán than đá từ mỏ than Takashima trong năm năm. Việc tiêu xài quá mức của Goto đã gây ảnh hưởng nặng đến Horaisha và đến mùa hè năm 1876, công ty đã gần như rơi vào tình trạng phá sản. Ngay thời điểm đó, những món nợ của Horaisha với công ty Jardine, Matheson là \$900.000, hay 978.261 yên (với ¥100 = \$92) và các khoản nợ cá nhân của Goto với nhiều người khác khoảng 350.000 yên.¹⁷ Tổng số tiền vay nợ của Goto là 328.261 yên, một con số đáng kinh ngạc so với toàn bộ số tiền tệ lưu hành tại Nhật Bản vào năm đó là 123 triệu yên. Tháng 5 năm 1876, Công ty Jardine Matheson đã cố đưa vụ việc ra kiện Goto nhưng không có cơ hội thắng kiện, theo luật Khai thác mỏ của Nhật Bản. Phòng thương mại Anh không còn lựa chọn nào khác ngoài việc tìm kiếm giải pháp thỏa hiệp vào tháng 6 năm 1878.¹⁸

Tháng 10 năm 1878, Fukuzawa tìm cách đưa ra lời đề nghị

với Yataro Iwasaki thông qua Shichizai Ishikawa của Mitsubishi, một trong những đồng nghiệp người Tosa của Iwasaki về vấn đề của Goto, hay vấn đề của Mỏ than đá Takashima, như cách mà mọi người về sau gọi sự việc này. Tuy nhiên, Iwasaki đã không hồi đáp. Một năm sau đó, Fukuzawa đã viết một lá thư cho Heigoro Shoda ghi ngày 7 tháng 10 năm 1879 để tự đưa ra đề nghị trở thành người hòa giải cho sự việc như sau:

Về vấn đề mỏ than đá của ông Goto mà ông cũng đã biết từ lâu, tôi đã viết thư cho ông Ishikawa vào tháng 10 năm ngoái... Tôi tin ngay từ đầu rằng Mitsubishi sẽ tiếp quản mỏ than Takashima và đây là điều tốt cho cả Goto và Mitsubishi... Điều gì đang xảy ra trong công ty Mitsubishi? Nếu ông có ý tưởng gì mà ông cho là đáng để bàn thảo, xin hãy cho tôi biết. Nếu vụ việc được giải quyết, thì thể diện của quốc gia sẽ được cứu dù trong thời gian đầu, Mitsubishi đã phải chịu thiệt. Công ty hàng đầu của Anh (Jardine, Matheson) giờ đây đã hiểu được vị trí của mình nên ông có thể thu được lợi nhuận nếu sử dụng đồng tiền đúng chỗ. Tôi rất mong sẽ được trò chuyện riêng với ông thêm về vấn đề này.¹⁹

Rõ ràng là ngay từ đầu, Fukuzawa đã theo dõi vụ việc Mỏ than đá Takashima rất kỹ.²⁰ Giải pháp của Fukuzawa là một giải pháp thực tế. Ông hẳn đã biết rằng Iwasaki sẽ quyết định gánh thay món nợ của Goto vì Goto là cha vợ của em trai duy nhất của Yataro nên ông đã khôn khéo đưa yếu tố tự hào dân tộc vào vấn đề của gia đình này. Ông nghĩ lý lẽ “cứu thể diện quốc gia” sẽ thuyết phục được Yataro Iwasaki “đáng sợ”.

Không lâu sau cuộc gặp gỡ với Shoda, Fukuzawa đã viết:

Cảm ơn ông đã đến viếng thăm tối qua. Khi nghĩ rằng tôi có thể giúp cho cả hai bên liên quan vụ việc mà tôi đã nói với

ông, tôi nói ngay việc này với một trong hai bên... Ông có thể vui lòng gặp gỡ ông Iwasaki và hỏi xem liệu ông ấy có cho phép tôi được gặp vì tôi đã có giải pháp về vấn đề mỏ than, điều mà ông ấy có thể quan tâm... Theo tôi thấy thì dường như cả hai bên không thực hiện một bước hành động nào cả dù cả hai đều có những thế mạnh riêng.²¹

Đúng như điều Fukuzawa đã đề nghị, cả Goto và Iwasaki, mỗi người đều có “thế mạnh” riêng: một người thì có trong tay mỏ than đá Takashima và người kia là nguồn tài chính của Mitsubishi. Chắc chắn, Fukuzawa đã biết về chất lượng cao của than đá tại mỏ Takashima và về viễn cảnh tương lai của mỏ than nếu được một người quản lý thích hợp như Yataro Iwasaki điều hành.

Fukuzawa mất khoảng 7 tháng để gặp được Yataro Iwasaki về vấn đề mỏ than Takashima. Nơi gặp gỡ là nhà của Iwasaki ở Yushima, gần công viên Ueno vào tháng 5 năm 1880. Chẳng bao lâu, Fukuzawa đã thuật lại kết quả về cuộc gặp gỡ cho Yanosuke Iwasaki như sau:

Sáng nay, tôi đến thăm ông Yushima. Yataro và tôi đã nói chuyện trong suốt 2 tiếng đồng hồ. Ông ấy đã cho tôi biết những điều tôi đã biết từ ông. Ông ấy nói sẽ không có trở ngại nào cho việc tiếp quản mỏ than. Nhưng do đây là một vấn đề lớn nên chưa thể quyết định nhanh chóng được và ông ấy không hề có ý định né tránh vấn đề mà chỉ trì hoãn giải pháp cho việc này. Tôi hoàn toàn bị thuyết phục bởi lý lẽ của ông ấy. Tôi cũng nói riêng với ông ấy những dự định của tôi và đề nghị ông ấy quyết định càng nhanh càng tốt.²²

Cuối cùng, Fukuzawa dường như đã thành công trong việc thuyết phục người lãnh đạo của công ty đang lên, công ty Mitsubishi. Trái ngược với Goto ngông cuồng, Iwasaki hẳn đã tìm được một

nét chung tương đồng và cảm thông nơi Fukuzawa. Tháng 7 năm 1880, Fukuzawa đã viết thư cho Yanosuke cho biết:

Phải mất một năm, chín tháng (từ ngày 12 tháng 10 năm 1878 đến ngày 5 tháng 7 năm 1880) để đạt được mục tiêu của chúng ta. Tôi không thể nén việc cất tiếng reo vui mừng.²³

Khi dùng từ “mục tiêu của chúng ta”, Fukuzawa muốn nói đến việc phân xử đã được ông và Yanosuke, lập kế hoạch. Yanosuke, trẻ hơn anh trai mình 16 tuổi, có lẽ thấy rằng người anh Yataro của mình quá “đáng sợ” nên ông không thể trực tiếp đề nghị anh giúp đỡ cho cha vợ tiêu xài thẳng tay của mình. Vì vậy, sự hiện diện của Fukuzawa là điều rất cần thiết để đưa vấn đề vào chỗ được dàn xếp. Tuy nhiên, vấn đề vẫn chưa đến hồi kết thúc.

Vẫn có một yếu tố khác gây ra việc trì hoãn hành động tiếp quản của công ty Mitsubishi. Ngay từ đầu, nhiều cuộc đình công đã diễn ra ở mỏ than Takashima và trở thành các cuộc bạo động. Khi Iwasaki gặp gỡ Fukuzawa để bàn thảo về vấn đề này²⁴, những cuộc bạo động này vẫn tiếp tục diễn ra. Một yếu tố không may khác là tình hình tài chính. Lạm phát tiếp diễn, từ giữa cuộc bạo loạn Satsuma vào năm 1877, và đạt đến đỉnh điểm qua sự mất giá của tiền giấy tại Nhật Bản, làm giảm 50% giá trị của bạc vào đầu mùa hè năm 1880. Lạm phát, đình công và khả năng quản lý yếu kém của Goto, tất cả đã làm tình hình trở nên xấu đi tại mỏ than. Tháng 11 năm 1880, Fukuzawa đã hỏi xin ý kiến của Okuma, Bộ trưởng Bộ Tài chính, người mà Fukuzawa đã trình bày về vấn đề mỏ than.²⁵ Fukuzawa đã viết như sau:

Điều tôi sẽ trình bày với Ngài chính là vấn đề Mỏ than Takashima, cũng là việc mà tôi đã nói với Ngài hôm nọ. Ngài có thể sẽ rất quan tâm đến việc này. Ông Goto sẽ hỏi xin sự giúp đỡ của Ngài với tư cách cá nhân và chính phủ có lẽ sẽ muốn tìm cách giúp đỡ cho ông ấy.²⁶

Do đó, Okuma đã được kéo vào vấn đề của mỏ than Takashima.

Fukuzawa đã quyết định rằng Okuma cần được tư vấn do mối đe dọa đối với công việc thuận lợi của Ngân hàng tiền đồng Yokohama mới mở, vốn được thành lập gần đây. Fukuzawa đã nhận thấy rằng mỏ than Takashima cần phải trả đồng đô-la vô giá cho những người nước ngoài. Fukuzawa cũng thật thất vọng khi biết từ Yanosuke Iwasaki rằng đồng đô-la được dùng trong những trường hợp tiền giấy được dùng và ngược lại. Mỏ than của Goto đang mất một số tiền tính bằng đô-la tương đương ¥500.000 mỗi năm.²⁷ Vì vậy, phải thực hiện một điều gì đó. Ngoài ra, trong lúc Fukuzawa giải thích về khả năng lãnh đạo yếu kém của Goto với Okuma, vấn đề của mỏ than Takashima, vốn trước đó vẫn là một bí mật, giờ đã được nhiều người biết hơn. Chẳng hạn như Tomoatsu Godai, một thương gia từ Satsuma, người vẫn bảo trợ cho nhóm chính trị đầu sỏ *Sat-Cho*, và chống lại Mitsubishi, đã biết chuyện.²⁸

Yataro thực hiện kiểm tra công việc kinh doanh của Goto và biết ra một vấn đề khác đã khiến ông nổi giận. Ngày 18 tháng 3 năm 1881, Yataro Iwasaki đã viết một lá thư đầy giận dữ cho em trai mình là Yanosuke và Shichizai Ishikawa như sau:

Mặc dù tôi đã đồng ý giúp đỡ Shojiro [Goto] khoảng 600.000 yên, tôi không nghĩ giờ đây tôi nên làm như vậy để nhiều vấn đề chúng ta vẫn không được biết, đã lộ rõ. Các anh có nghĩ ra lý do gì để chúng ta phải trả cho sai lầm của Shojiro, đưa cho Shojiro 2.500 yên mỗi tháng và giúp ông ấy vẫn là một đại danh không? Hãy thẳng thắn nói cho Shojiro biết những điều tôi viết ở đây. Ý định lừa dối và chế giễu tôi của Shojiro đã khiến tôi rất phiền lòng... Nếu cần được giúp đỡ, thì chính Shojiro sẽ phải đích thân đến gặp tôi, rồi tôi sẽ nói chuyện với ông ấy. Chúng ta phải cùng làm việc, suy nghĩ và gánh

vác hành vi gây mất thể diện của người khác. Tôi không thích vẫn phải cư xử hòa nhã với ông ấy như một lãnh chúa cấp cao.²⁹

Khi nhận được lá thư này, Yanosuke đã vội vã đến gặp Fukuzawa ngay sáng hôm sau. Như Yanosuke trình bày sự việc cho Fukuzawa, các ủy viên của công ty Mitsubishi, do Yataro chỉ định, đến Nagasaki để tiếp nhận tài sản của mỏ than đá Takashima, nhưng đã tìm ra nhiều điều trái quy tắc. Trước hết, mỏ than vẫn còn trong khoảng thời gian hợp đồng ba năm với Thomas Glover, người đã bị sa thải trong hợp đồng của hai bên. Kế đến, những người điều hành mỏ than đã phải thương thảo với người mua ở các thị trường Thượng Hải và Hong Kong để bán than với giá cố định. Điều này có nghĩa là họ sẽ không thể nâng giá bán lên cho dù giá than trên thị trường đang tăng. Điểm thứ ba, theo hợp đồng, tài khoản không vào sổ phải là 30.000 yên, nhưng con số thực chỉ là 21.000 yên. Sự sắp xếp mà Fukuzawa đã cẩn thận chuẩn bị với Yataro Iwasaki đang đứng trước nguy cơ rủi ro.³⁰

Fukuzawa đã không còn lựa chọn nào khác hơn là đề nghị sự can thiệp của Bộ trưởng Bộ tài chính. Fukuzawa biết chính xác ảnh hưởng mà Okuma có thể giúp họ nên đã trình bày với ông như sau:

Tôi sẽ rất biết ơn (ông) nếu ông có thể liên hệ với một người nào như Gishin Ono ngay lập tức và báo cho ông ấy biết như sau: “Tôi có nghe tin từ Fukuzawa về việc thương lượng quanh vấn đề mỏ than. Ông sẽ nói gì về vấn đề này trong giai đoạn này? Tại sao ông vẫn chưa kết thúc sự việc ngay lập tức?” Thế rồi, chắc chắn, Ono sẽ trình vấn đề lên Iwasaki ở Atami và mọi việc sẽ được dàn xếp nhanh chóng.³¹

Fukuzawa đủ khôn ngoan trong việc chọn đúng người. Gishin

Ono là đặc vụ về các vấn đề chính trị của Yataro Iwasaki và cũng từng là công chức trong Bộ Tài chính, nơi ông Okuma lãnh đạo trong một thời gian dài.³² Ono sẽ phải lắng nghe Okuma và tường thuật lại chính xác cho chủ mình, là người đang nghỉ bệnh tại khu nghỉ mát suối nước nóng gần Tokyo. Những gì Fukuzawa có thể làm đã được thực hiện.

Quả thật, ba tuần sau đó, vào ngày 10 tháng 4 năm 1881, Fukuzawa đã đắc thắng viết thư cho một người bạn trong nhóm Tosa như sau:

Ngày hôm qua, *Hòn đá nhỏ* [Yanosuke Iwasaki] đã đến cho tôi biết rằng cuối cùng, mọi việc đã diễn biến tốt đẹp. Giờ đây, mọi việc đều phụ thuộc vào quyết định của *Hòn đá lớn* [Yataro Iwasaki]. Mọi việc sẽ được thực hiện trong vòng một tuần hoặc mười ngày.³³

Tháng 4 năm 1881, vấn đề mỏ than Takashima cuối cùng đã được dàn xếp. Mitsubishi đã trả tổng cộng 971.614 yên cho Shojiro Goto và hứa sẽ đưa cho ông 1.000 yên mỗi tháng trong suốt thời gian mỏ than vẫn còn hoạt động.³⁴ Mỏ than Takashima đã trở thành vật sở hữu đáng giá của Mitsubishi.

Tại sao Fukuzawa lại tham gia vào vấn đề mỏ than Takashima? Tại sao ông lại quá tích cực trong việc thuyết phục Yataro Iwasaki đến vậy? Người khác có thể nói rằng sở dĩ ông tham gia vào vấn đề này là do động cơ chính trị khi giải cứu Goto nhằm duy trì sự cân bằng ảnh hưởng giữa phe *Sat-Cho* và những nhóm có thế lực khác. Nhưng giả định này không nhất thiết đúng.³⁵ Fukuzawa tham gia vào vấn đề mỏ than Takashima vì ông kính trọng Yataro Iwasaki như một hình tượng lý tưởng của doanh nhân Nhật Bản hiện đại. Đó là một trong những lý do tại sao vào năm 1893, ông xuất bản *Luận về nhà kinh doanh thực thụ* như một bài cầu siêu cho Yataro Iwasaki khi vị này mất năm 1885. Vì vậy khi cho rằng

mỏ than Takashima sẽ có một tương lai xán lạn, ông đã không ngần ngại bước vào giải quyết sự việc. Nếu không có một viên cảnh về việc sinh lợi, ông sẽ không bao giờ thuyết phục một doanh nhân như Yataro Iwasaki. Còn Iwasaki, nếu không có những viên cảnh tương lai về mỏ than, ông cũng hẳn không bao giờ giúp đỡ quá nhiều cho một người nông cuồng như Goto. Điều này được thể hiện qua những lời lẽ mạnh mẽ trong thư ông viết cho em trai mình. Tuy nhiên, trong một viên cảnh gần hơn, Fukuzawa muốn gìn giữ mối quan hệ tốt đẹp giữa Yataro và Yanosuke, nhờ đó sẽ giúp cho công việc của họ được phát triển. Mitsubishi là nơi tuyển dụng rất nhiều người của Cao đẳng Keio. Quả thật, trong nhiều phương diện, Fukuzawa là một cố vấn bên ngoài công ty của Yataro Iwasaki. Mỏ than đá Takashima đã chứng tỏ là một trong những nguồn đem lại nhiều lợi nhuận nhất cho công ty Mitsubishi mãi đến năm 1986.

Fukuzawa cũng đặt một kế hoạch khác cho Mitsubishi mà nhiều người từ Cao đẳng Keio đã tham gia vào. Chính ông là người đã giới thiệu công việc kinh doanh bảo hiểm vào Nhật Bản trong quyển *Hướng dẫn du lịch phương Tây*.³⁶ Công ty đầu tiên đi theo ý tưởng của Fukuzawa chính là công ty Maruzen của ông, nơi áp dụng kế hoạch bảo hiểm nhân thọ vào tháng 5 năm 1874.³⁷ Năm năm sau, vào tháng 8 năm 1879, Eiichi Shibusawa đã thành lập công ty Tokio Marine, công ty bảo hiểm tai nạn đầu tiên và số tiền mà Mitsubishi đóng vào tổng số vốn 510.000 yên là 110.000 yên. Heigoro Shoda đã tham gia vào hội đồng quản trị. Mitsubishi ngay lập tức thiết lập công việc kinh doanh đại lý cho Tokio Marine trong khắp mạng lưới chi nhánh của công ty tại Nhật Bản.³⁸ Khởi điểm thành công của Tokio Marine đã khích lệ những người của Cao đẳng Keio như Shoda, Nobukichi Koizumi, Hkijiro Nakamigawa và Taizo Abe, là những người vào tháng 12 năm 1879, đã có kế hoạch thành lập công ty bảo hiểm nhân thọ đầu

tiên của Nhật Bản.³⁹ Kế hoạch của họ đã thành hiện thực qua Công ty Bảo hiểm Nhân thọ Meiji vào tháng 7 năm 1881 và Fukuzawa đã tham gia với tư cách là một cổ đông. Về sau, vào năm 1890, khi cổ đông của gia đình Iwasaki chiếm hơn 51%, công ty Bảo hiểm nhân thọ Meiji đã sáp nhập vào tập đoàn Mitsubishi.⁴⁰ Vì vậy, Mitsubishi đã đạt đến việc có được cả hai công ty bảo hiểm nhân thọ và bảo hiểm tai nạn vào giai đoạn đỉnh cao sự nghiệp của Fukuzawa.

Cái chết của Yataro Iwasaki vào năm 1885 đã chấm dứt ảnh hưởng trực tiếp của Fukuzawa với công ty Mitsubishi. Một năm sau đó, năm 1886, Fukuzawa bắt đầu thiết lập một mối quan hệ khác với Mitsubishi trong vai trò là khách hàng của ngân hàng, như bảng 12.1 thể hiện. Fukuzawa được nhận mức lãi suất tiền gửi là 5%, cao hơn 1% so với mức lãi suất do các ngân hàng khác đưa ra kể cả Ngân hàng Mitsui.⁴¹ Fukuzawa xứng đáng nhận được sự đối đãi đặc biệt do những đóng góp của ông đối với công ty. Mỏ than Takashima đã trở thành một trong những nguồn sở hữu sinh lợi nhiều nhất cho Mitsubishi nhờ lời thuyết phục thân tình của Fukuzawa. Với mỏ than đá chất lượng cao làm nền tảng, Mitsubishi đã phát triển thành một tập đoàn mạnh nhất trong 25 năm đầu của thế kỷ thứ 20. Cổ đông của Mitsubishi gồm có Ngân hàng Mitsubishi, Mitsubishi Trust Bank, Tokio Marine, Công ty Bảo hiểm nhân thọ Meiji, Nihon Yusen, Kirin Breweries, Công ty Thương mại Mitsubishi và Mitsubishi Heavy Industries.

Bảng 12.1 Khoản tiền gửi của Fukuzawa vào ngân hàng Mitsubishi

Tháng 7.1886	¥12.000
Tháng 8.1887	13.000
Tháng 8.1889	13.000
Tháng 2.1890	10.000

MITSUBISHI: BA VIÊN KIM CƯƠNG VÀ ...

Tháng 3.1892	30.500
Tháng 4.1894	100.000
Tháng 4.1895	105.000
Tháng 4.1896	105.000
Tháng 4.1897	110.900
Tháng 4.1898	117.860

Nguồn: CWYF, tập 21, trang 36-8

ThuvienOnline

13

“Vấn đề Mitsui quả thật là một vấn đề rất nhạy cảm”

Kết thúc loạt bài về *Luận về nhà kinh doanh thực thụ* trên tờ *Thời sự tân báo*, Fukuzawa đã chọn đề tài về những doanh nghiệp đã đi vào truyền thống, chẳng hạn như hãng Mitsui để minh họa cho luận điểm nếu họ không đáp lại những thay đổi rõ rệt xảy ra ở Nhật Bản sau khi mở cửa các hải cảng theo hiệp định vào năm 1859 thì điều gì đã xảy ra. Ông viết:

Những thương gia giàu có này sẽ bị bỏ lại đằng sau nếu họ không thay đổi cách kinh doanh... Khi ghé mắt nhìn ra thế giới bên ngoài, họ sẽ kinh ngạc với những sự kiện bất ngờ và mất đi khả năng kinh tế. Một thương gia giỏi phải bước vào một doanh nghiệp đang lụn bại, thuyết phục người chủ thay đổi công việc kinh doanh khi anh ta được trọng dụng, giúp chủ lấy lại được cơ nghiệp và gây dựng tiếng tăm của mình cùng với doanh nghiệp... Người này đã giúp doanh nghiệp cũ phục hồi lại được cơ nghiệp của mình.¹

Tại sao Fukuzawa lại chỉ trích kịch liệt những doanh nghiệp cũ, những nơi vốn đã thiết lập công việc kinh doanh từ những năm 1670? Và ông dựa vào đâu để đưa ra những lý lẽ của mình?

Vào đầu thập niên 1670, người sáng lập công ty Mitsui mở những cửa hiệu bán tơ lụa gần Nagoya, và ở tại Kyoto và Edo.

Một thập niên sau đó, Mitsui bắt đầu cho vay và nhận gửi tiền, nên trở thành *ryogae* hay ngân hàng cho các thương gia. Trong quá trình phát triển, Mitsui, một trong những *ryogae* lớn nhất, đã có đến hơn hai mươi chi nhánh ở khắp Nhật Bản, kể cả ở Osaka và Nagasaki. *Ryogae* như Mitsui đã phát triển nhiều loại giao dịch tiền tệ vào thế kỷ thứ 18 để có thể phát triển thành kiểu mẫu của ngân hàng vào thế kỷ thứ 19. *Ryogae*, mà đại diện là Mitsui, đã trở thành một trong những nền tảng qua trọng cho các ngân hàng Nhật Bản hiện đại.²

Đối mặt với sự cạnh tranh của doanh nghiệp Mitsubishi mới xuất hiện, do Yataro Iwasaki đầy sáng kiến đứng đầu, doanh nghiệp Mitsui rơi vào tình trạng không tiến triển. Mitsui gần như không thể vượt qua những năm đầy biến động trong giai đoạn Cải cách và vào năm 1876, đã thiết lập cả hai lĩnh vực: thương mại và ngân hàng với Công ty thương mại Mitsui và Ngân hàng Mitsui. Tuy nhiên, Mitsui thay đổi phương pháp quản lý của họ rất chậm chạp do các nhân viên không chịu thay đổi. Tình trạng nội bộ trì trệ cùng với những biến động kinh tế của thập niên 1880 đã dẫn đến cuộc khủng hoảng vào mùa xuân năm 1890³; cuộc khủng hoảng này trầm trọng đến nỗi nội các của bộ máy quản lý Yamagata thậm chí đã phải thảo luận vấn đề của Mitsui.⁴ Do các công ty của Mitsui vẫn chưa có được người có thể đối phó với những khó khăn nội bộ, Mitsui đã buộc phải hỏi ý kiến cố vấn của mình là Kaoru Inoue. Ngay lập tức, Kaoru Inoue giới thiệu Hikojiro Nakamigawa, cháu trai của Fukuzawa, lúc bấy giờ đang làm chủ tịch của Công ty Đường sắt Sanyo.⁵ Bài viết *Genuine businessmen* (Thương gia đích thực) của Fukuzawa được viết ra ngay đúng thời điểm Nakamigawa đang đấu tranh với những nhà quản lý của Mitsui để vươn lên vị trí giám đốc điều hành của Mitsui. Nakamigawa chính là người mà Fukuzawa đã viết “[người]

có thể giúp cho doanh nghiệp cũ khôi phục lại cơ nghiệp của mình”. Việc này đã diễn ra như thế nào?

Sau cuộc biến động chính trị vào mùa thu năm 1881, lúc Bộ trưởng Bộ Tài chính Okuma bị bè phái *Sat-Cho* trục xuất khỏi chính phủ, những người của Cao đẳng Keio cũng bị trục xuất khỏi bộ máy chính phủ do Fukuzawa bị xem là cùng phe với Okuma⁶. Nakamigawa cũng không tránh khỏi bị vạ lây và cùng tham gia biên tập và cho ra đời tờ *Thời sự tân báo* với Fukuzawa vào tháng 3 năm 1882.⁷ Với tờ báo của Fukuzawa, khả năng của Nakamigawa được chứng minh là điều không thể thiếu, nhưng vào tháng Giêng năm 1887, qua Heigoro Shoda, ông nhận được lời mời làm chủ tịch cho Công ty Đường sắt Sanyo mới mẻ.

Văn phòng quận Hyogo đã nghe Shoda nói về khả năng trợ giúp tài chính của Mitsubishi và đề nghị giới thiệu một người làm chủ tịch cho Công ty Đường sắt Sanyo tương lai. Mitsubishi quyết định tham gia dự án và lời mời của Shoda đã khiến Nakamigawa thật hào hứng. Đường sắt Sanyo là dự án đường sắt đầu tiên không thuộc chính phủ theo Nghị định Đường Sắt tư nhân năm 1887 và cũng là dạng đường sắt có quy mô rộng lớn đầu tiên ở phía tây Nhật Bản. Đầy vui mừng, Nakamigawa đã thận trọng trả lời cho lời mời như điều ông nói với một người bạn như sau:

Mặc dù không xứng với công việc, nhưng tôi sẽ nhận làm. Tuy nhiên, tôi không thể diễn tả được tâm trạng của mình về lời đề nghị... Vì vậy, tôi đã nói với cậu Fukuzawa về điều ông Shoda đã nói. Khi cậu Fukuzawa cho phép, ngay lập tức tôi cho Shoda biết ý định tham gia Sanyo của tôi.⁸

Mặc dù Nakamigawa là người rất quý giá đối với tờ báo *Thời sự tân báo* nhưng Fukuzawa vẫn vui lòng khi thấy cháu trai của mình được đề nghị một công việc quan trọng trong ngành giao thông

hiện đại mới xuất hiện. Ông viết cho Hokoichi Motoyama, lúc bấy giờ là quản lý của Fujitagumi, người sáng lập và là một trong những nhà đầu tư lớn trong Công ty Đường sắt Sanyo, cựu biên tập viên tờ *Thời sự tân báo* như sau:

Về dự án đường sắt, ông Shoda đã nói chuyện riêng với Hikoihiro [Nakamigawa] trước đó ít lâu. Tôi đã suy nghĩ kỹ về điều này. Nhận thấy những viễn cảnh tương lai có vẻ thú vị, tôi đã nói cháu đồng ý lời đề nghị này.⁹

Nakamigawa trở thành người đại diện cho những người sáng lập Công ty Đường sắt Sanyo vào tháng 4 năm 1887, và là chủ tịch của cuộc họp cổ đông đầu tiên vào tháng 4 năm 1888. Ông tích cực quản lý việc xây dựng đường sắt, giúp quá trình xây dựng tiến bộ nhanh chóng. Ngày 1 tháng 9 năm 1889, giai đoạn đầu tiên của tuyến xe lửa đã được hoàn tất, nối liền Kobe với tuyến đường Tokaido của Công ty Đường sắt quốc gia Nhật Bản, vốn chỉ mới hoàn tất trước đó 2 tháng.¹⁰ Tháng 6 năm 1894, Tuyến đường sắt Sanyo hoàn tất đến Horoshima, ngay đúng thời điểm của cuộc chiến tranh Trung-Nhật. Trong khoảng thời gian đó, tuyến đường sắt này được sử dụng để chuyên chở vũ khí đến Ujina, một cảng của Horishima để chuyển binh lính đến Triều Tiên. Tuy nhiên, Nakamigawa đã không nhìn thấy tuyến đường sắt hoàn tất với vai trò là chủ tịch của công ty, do trước đó ông đã nhận được một lời đề nghị đầy thú vị.

Tháng 6 năm 1891, qua Inoue, Nakamigawa nhận được lời mời tham gia công ty Mitsui. Ngay lập tức, ông viết thư cho Fukuzawa để hỏi ý kiến về vấn đề này. Fukuzawa đã suy nghĩ thật kỹ về vấn đề trước khi trả lời như sau:

Vấn đề của Mitsui quả thật là một vấn đề rất nhạy cảm. Hôm kia, khi cậu gặp [Yoshio] Takahashi và thân mật hỏi ông về

tiến trình cải cách [ở Mitsui], ông ấy đã không giải thích vấn đề cận kề mấy vì họ dường như rất bảo mật thông tin. Nhưng trên thực tế, vấn đề trông không mấy khó khăn. Làm sao Takahashi có thể quét sạch thánh đường khi ông ấy cũng chỉ là một tu sĩ? Ngay cả một người như Koizumi cũng không thể làm được công việc đó, mà chỉ có cháu mới làm được. Lo lắng duy nhất của chú, dù có thể không nghiêm trọng mấy là Shibusawa và Masuda có thể chống đối cháu nhưng Inoue có thể giải quyết vấn đề. Nếu không thì khó khăn chỉ ở những đối tác lớn, nhỏ trong vấn đề Mutsui, nhưng cháu có thể giải quyết vấn đề với họ dễ dàng để họ không bức dọc với cháu. Bí quyết của thành công là chân thật và tử tế. Về công việc, cháu có thể điều khiển tiền bạc của thế giới với danh nghĩa của Mutsui. Những người vốn đã và đang để ý những điều này, có thể không mấy tử tế với Mitsui và người của Mitsui đã vẫn sợ hãi chính phủ một cách vô lý. Kết cuộc là Mitsui đã phải chấp nhận nhiều công việc kinh doanh khác nhau. Chú nghĩ điều này đã khiến họ cảm thấy chán nản trong công việc. Nếu cháu không phạm sai lầm lớn nào với những vấn đề này, công việc sẽ rất dễ chịu đối với cháu. Dầu sao thì cháu cũng nên quyết định nhận lời đề nghị này, vì Sanyo vẫn mang tầm cỡ quá nhỏ so với [khả năng] của cháu.¹¹

Sau khi đảm nhận vai trò chủ tịch công ty đường sắt, Nakamigawa đã tập trung vào công việc của Sanyo; thậm chí còn tuyển dụng thêm mười người làm việc cho ông.¹² Ông tích cực điều hành công việc và có những đòi hỏi khắt khe từ các giám đốc khác nên họ bắt đầu phẫn nộ với các phương pháp làm việc của ông. Vì vậy, ông đã rất vui mừng khi nhận được lời mời làm việc cho một trong những công ty lâu đời nhất của Nhật Bản. Nakamigawa đã từ nhiệm vị trí chủ tịch công ty đường sắt Sanyo vào tháng 10 năm 1891.¹³

Fukuzawa biết rất rõ về công ty Mitsui. Ông biết rằng một trong những vấn đề cơ bản chính là ngân hàng có thói quen cho nhiều khách hàng khác nhau, kể cả các viên chức chính phủ cao cấp, vay tiền quá nhiều mà không có sự bảo đảm của Ngân hàng. Nói về việc “quét sạch Thánh đường”, ông không chỉ ngụ ý nói đến việc cải cách công ty Mitsui. Ông cũng biết rõ rằng Mitsui đã cho Higashi Honganji, một ngôi đền danh tiếng ở Kyoto, vay một số tiền lớn. Do biết rõ phạm vi các vấn đề của công ty Mitsui, ông đã không nghĩ rằng Yoshi Takahashi hay Nobukichi Koizumi có thể đảm nhiệm được công việc, như điều ông đã viết trong lá thư ở trên. Sau khi làm việc với Fukuzawa cho tờ *Thời sự tân báo*, Takahashi, một người của Cao đẳng Keio, đã vào làm ở công ty Mitsui vào tháng Giêng năm 1891 dù ông không có kinh nghiệm kinh doanh đáng kể. Sau khi rời khỏi Ngân hàng tiền đồng Yokohama, Koizumi, dù sau đó đã làm việc trong Ngân hàng Nhật Bản, vẫn không đạt được thành công trong công việc kinh doanh. Fukuzawa nghĩ rằng cháu trai của ông có khả năng hơn vì [Nakamigawa] cháu ông đã thành công trong việc thiết lập và quản lý tuyến xe lửa tư nhân đầu tiên ở khu vực tây Nhật Bản. Fukuzawa hẳn đã nghĩ rằng chỉ có một mình Nakamigawa mới có thể đối đầu với hai cố vấn “đáng sợ”, là Shibusawa và Takashi Masuda của Công ty Thương mại Mitsui. Chúng ta cũng có thể suy xét rằng việc bổ nhiệm Nakamigawa đã được Fukuzawa và Inoue chuẩn bị kỹ lưỡng. Việc Fukuzawa biết rõ các vấn đề của công ty Mitsui và lời hồi đáp nhanh chóng cho Nakamigawa có thể hậu thuẫn cho giả định này. [Ngoài ra], chúng ta cũng không thể phủ nhận việc có thái độ ưu đãi bà con thân thuộc trong công việc về phía Fukuzawa. Ban đầu, Nakamigawa tham gia công ty Mitsui với tư cách là một giám đốc của Ngân hàng Mitsui vào tháng 8 năm 1891, hai tháng trước khi ông được chính thức bổ nhiệm là chủ tịch của Công ty Đường sắt Sanyo.

Như đã được dự đoán trước, Nakamigawa gặp phải sự phản đối dữ dội từ các giám đốc của công ty Mitsui trong suốt sáu tháng đầu tiên làm việc, đặc biệt là khi ông cố dừng ngay chính sách cho vay tiền của Mitsui với nhiều khách hàng, kể cả cho các công ty của nhà nước. Sau sáu tháng làm việc với Mitsui, Nakamigawa đã gặp gỡ với Takayasu Mitsui, chủ tịch của Ngân hàng Mitsui và bảo rằng ông quyết tâm thực hiện những việc cần làm để “dọn sạch” công ty. Nakamigawa đã viết lại lời phát biểu này trong một lá thư cho Inoue, một cố vấn của Mitsui như sau:

Trong sáu tháng làm việc tạm thời, tôi nghĩ ông đã hiểu tôi thuộc mẫu người nào. Tôi thật không muốn phải làm việc tạm thời trong hai hay ba năm. Vì vậy, nếu ông vẫn tiếp tục loại trừ tôi khỏi công việc và giao mọi trách nhiệm cho ông Nishimura, tôi sẽ không thể tiếp tục làm việc trong công ty Mitsui. Xin hãy cho tôi thôi việc ngay lập tức hay trong sáu tháng tới hay vào cuối năm nay hoặc bất cứ khi nào công ty cho là thích hợp. Tôi vẫn có thể kiếm vừa đủ sống mà không cần phải là một giám đốc không được tin dùng ở công ty Mitsui.¹⁴

Nakamigawa hẳn đã làm việc cật lực tại công ty Mitsui như lúc ông làm ở Sanyo. Những nhân viên lỗi thời ở Mitsui cũng đã cho rằng ông là người quá tự tin, quá hiện đại và quá tích cực đáp ứng với thế giới bên ngoài. Trên hết, ông đã có kinh nghiệm làm việc ở hải ngoại tại London trong ba năm và thậm chí nói được tiếng Anh. Nhưng điều mà những người ở công ty Mitsui đã không nhận ra đó là Nakamigawa là một nhà kinh doanh thực thụ, là người đã xây dựng tuyến xe lửa đầu tiên ở Nhật Bản, nên ông chắc chắn là một nhà quản lý có khả năng. Tuy nhiên, những người của công ty Mitsui đã chống đối việc giao quyền quản lý cho Nakamigawa.¹⁵

Sau khi cho Inoue biết sự thật về tình hình của Mitsui, Nakamigawa đã trình bày với Inoue những điều ông có thể làm được như sau:

Người đứng đầu của Ngân hàng phải là chủ tịch Takayasu Mitsui, Phó chủ tịch Hikojiro Nakamigawa và Giám đốc Teishiro Nishimura... Tôi phải ở vị trí có quyền hành thực thụ. Dưới Nakamigawa, có thể có hơn chục giám đốc gồm có Nishimura, Nakai và Minomura. Tôi quyết tâm để họ không nói điều gì cả.¹⁶

Cuối cùng, lá thư đầy quyết tâm của ông đã đánh đổ mọi sự chống đối tại Mitsui. Nakamigawa đảm nhận vai trò phó chủ tịch Ngân hàng Mitsui và trở thành giám đốc điều hành tất cả các hoạt động kinh doanh của Mitsui.¹⁷ Việc này đánh dấu một khởi đầu cho *Thời đại Nakamigawa* trong lịch sử ngân hàng Mitsui.¹⁸

Khi vị trí tại công ty Mitsui đã được bảo đảm, Nakamigawa đã không nhượng bộ những yêu cầu vô lý của khách hàng. Điều này được thể hiện rõ trong trường hợp của Michita Nakamura, một trong những người bạn thân của Fukuzawa. Trong lá thư ghi ngày 22 tháng 7 năm 1892, Fukuzawa đã giải thích với Nakamura lý do tại sao yêu cầu của Nakamura đã bị từ chối như sau:

Mặc dù Hikojiro làm việc cật lực cho công ty Mitsui đến nỗi có khuynh hướng bỏ qua nhiều thứ khác, cháu nó không phải là người không rộng rãi... Về việc công ty đánh bắt cá, nếu ông có thể giải thích chi tiết qua Nishimura, Minomura và những người khác về điều anh muốn và thuyết phục công ty Mitsui, thì những yêu cầu của anh đã được đáp ứng, vì Mitsui cũng còn nợ anh nhiều. Nhưng cho đến bây giờ, anh vẫn chưa đưa ra bằng chứng về điều anh muốn mà [vẫn hành động] như thể đang nói rằng Mitsui phải cho anh vay

tiền vì họ giàu có. Hikijiro không lắng nghe kiểu lý luận như thế đâu. Tiền bạc của người giàu và người nghèo đều có giá trị như nhau nên không được tiêu xài vô lý một đồng nào cả.¹⁹

Như lời Fukuzawa viết, Nakamigawa là một giám đốc ngân hàng “đáng sợ”, hoàn toàn trái ngược với những người thâm niên của Mitsui như Nishimura và Minomura. Chắc chắn, chính tính thiếu quyết tâm của những người thâm niên ở Mitsui đã ngăn cản, không cho Mitsui trở thành một công ty hiện đại. Với quyết tâm của mình, Nakamigawa đã thành công trong việc lấy bớt đặc quyền của các công ty nhà nước và giải quyết các món nợ xấu. Những khoản này bao gồm tín dụng không có bảo đảm 1 triệu yên với Higashi Honganji, khoản tạm ứng hơn 700.000 yên với Ngân hàng Quốc gia Tokyo thứ 33 bị sụp đổ, hơn 100.000 yên cho Shibaura Seisakusho (về sau là Toshiba) và cuối cùng là khoản tiền 360.000 yên cho một viên chức ở Ngân hàng tiền đồng Yokohama. Tháng 10 năm 1894, ông đã thanh toán phần vay tạm thời và xóa bỏ phần còn lại.²⁰ Trong vòng ba năm sau khi viết thư đề nghị sự can thiệp của Inoue, Nakamigawa đã xây dựng Ngân hàng Mitsui, và vì vậy, gây dựng được một nền tảng vững chắc cho công việc kinh doanh của Mitsui. Có thể chắc chắn rằng ông đã học được điều này từ các phương pháp của ngân hàng Anh quốc.²¹

Trong khi đó, dưới sự giám sát của Inoue, toàn bộ hệ thống kinh doanh của Mitsui sắp sửa thay đổi để trở thành một hệ thống hiện đại. Tháng 10 năm 1893, ban điều hành có Nakamigawa làm thành viên được hình thành như một tổ chức đưa ra quyết định tối cao. Tháng 9 năm 1896, Hội đồng Quản trị của công ty Mitsui được thiết lập nhằm giám sát công việc kinh doanh trực thuộc Ban điều hành và hiển nhiên, Nakamigawa cũng nằm trong hội đồng này. Thật ra, Hội đồng quản trị giám sát Ban điều hành với tư cách là bộ phận quản lý cao nhất. Tháng 7 năm 1900,

Mitsui kaken (Điều lệ công ty Mitsui) được ban hành và Hội đồng quản trị của công ty Mitsui được tổ chức lại thành Hội đồng quản trị cho doanh nghiệp Mitsui. Nakamigawa tham gia vào hội đồng mới này chỉ trên danh nghĩa do ông đã bị ốm từ mùa thu năm 1899. Ông mất vào tháng 10 năm 1901, tám tháng sau khi Fukuzawa, chú ông, mất.²²

Nakamigawa nhiệt tình tuyển dụng những sinh viên tốt nghiệp Cao đẳng Keio vào làm tại Ngân hàng Mitsui, như điều ông đã làm khi còn ở công ty đường sắt Sanyo. Nakamigawa chọn ra ít nhất mười hai người, như được thể hiện trong bảng 13.1. Sau khi làm tại Ngân hàng Mitsui, những người này đã nắm giữ những vị trí quan trọng trong các hội đồng quản trị tại nhiều công ty khác nhau. Do đó, những người làm việc tại Mitsui xuất phát từ những sinh viên tốt nghiệp Cao đẳng Keio đã lan tỏa khắp nơi đóng góp vào nền kinh tế Nhật Bản hiện đại. Fukuzawa đã nhận ra trong con người của Hikojiro Nakamigawa một nhà kinh doanh khác thường.

Mặc dù cả Nakamigawa và Fukuzawa đều bị ốm, nhưng cả hai đều cảm thấy nhẹ nhõm khi nhìn thấy *Điều lệ công ty Mitsui*. Vấn đề cơ bản của bộ phận quản lý của Mitsui là những người quản lý cũ của công ty không phân biệt được công việc kinh doanh và tài sản của gia đình. Vì vậy, khi một người ngoài cuộc như Nakamigawa bắt đầu làm việc ở Ngân hàng, những người quản lý cũ ở công ty sợ rằng ông sẽ giới hạn vai trò của công ty. Đây chính là điểm cho thấy rõ sự khác biệt giữa công ty Mitsui và công ty Mitsubishi, vốn chưa bao giờ gặp phải vấn đề này với tư cách là một doanh nghiệp mới. Thiết lập một công ty mới không mang theo truyền thống như *Mitsubishi* vẫn là điều dễ dàng hơn việc kéo một công ty cũ với đủ kiểu truyền thống như *Mitsui* bước vào thế giới hiện đại. Nakamigawa đã thực hiện công việc khó khăn là kéo một công ty truyền thống bước vào thời kỳ hiện đại, nhưng

Yukichi Fukuzawa, 1835-1901

chú của ông là Fukuzawa đã làm với cả hai hình thức công ty. Fukuzawa là một hình ảnh nhà kinh doanh lỗi lạc nhất mà nước Nhật thời Minh Trị đã chứng kiến, là người đã giúp cho hai *zaibatsu* mạnh nhất phát triển, tiến tới thế kỷ thứ 20.

Bảng 13.1 Danh sách những nhân viên ngân hàng Mitsui từng tốt nghiệp Cao đẳng Keio và tên các công ty họ làm việc sau thời gian làm việc tại Ngân hàng Mitsui²³

Eiji Asabuki (1849-1918)	Kanegafuchi Spinning (Kanebo)
Koji Tsuda (1852-1938)	Tokyo Trust
Shogoro Hatano (1854-1929)	Oji Paper Making (Oji)
Sadamu Murakami (1857-1957)	Kyodo Fire Insurance
Satoshi Hiraga (1859-1931)	Fujimoto Bill Broker
Osuke Hibi (1860-1931)	Mitsukoshi
Seki Yoda (1860-1940)	Tojin Warehouse
Umeshiro Suzuki (1862-1938)	Oji
Sotaro Yanagi (1862-1938)	Daiichi Fire & Marine Insurance
Raita Fujiyama (1863-1938)	Dai Nihon Sugar Refining
Ken Hayashi (1863-?)	Oji
Toyaji Wada (1861-1924)	Fuji Spinning
Tomojiro Ono (1864-1921)	Hokkaido Coal & Shipping
Torajiro Noguchi (1866-?)	Silk merchant
Osamu Koide (1865-?)	Tokyo Trust
Takashi Nishimatsu (1865-1937)	Shibaura Manufacturing
Ryoritsu Izawa (1867-1927)	Dai Nihon Sugar Refining
Sanji Muto (1867-1934)	Kanebo
Nariakira Ikeda (1867-1950)	Bank of Japan
Ginjiro Fujiwara (1869-1960)	Oji

Nguồn: *Nihon Keieishi Kenkyujo* (1969), trang 299-304

Phần 5

“Người lãnh đạo của nhân dân”,
năm 1879-1901

Thư Viện © Online

14

Sự phân chia lao động của một học giả – “tôi sẽ gặp những vị khách ở Kojunsha”

Với sự mở cửa của Mita Enzetsukan, hay Phòng tranh luận Mita, ở khu vực tây nam trong khuôn viên Mita của Cao đẳng Keio, Fukuzawa đã chuẩn bị để thách thức lời tuyên bố của Arinori Mori, một Satsuma và là một người có tài ngoại giao mà người Nhật không thể tranh luận lại. Trong quyển *Khuyến học*, Fukuzawa đã tạo ra một từ ngữ mới, đó là từ *enzetsu*, vẫn được dùng đến ngày hôm nay. Theo nghĩa đen, từ này có nghĩa là “tài hùng biện” dịch từ từ ngữ “speech” trong tiếng Anh có nghĩa là diễn đạt hùng hồn ý kiến của một người trước thính giả.¹ Trong bối cảnh chính trị và xã hội của những năm đầu của thập niên 1870, các kỹ năng nói và tranh luận đã dần trở nên quan trọng. Giới thiệu quyển sách *Kaigiben* hay *Presiding Over Meetings* (Điều khiển cuộc họp) với công chúng vào năm 1873,² Fukuzawa đã chỉ ra rằng từ xưa, tại Nhật Bản đã không có một phương pháp trình bày vấn đề hiệu quả trước công chúng. Vì vậy, Fukuzawa đã giải thích trong quyển sách đó những nền tảng căn bản của việc tổ chức một buổi họp, rồi đưa lời chỉ dẫn cho một diễn giả khi đứng lên nói với thính giả để thính giả vẫn yên lặng lắng nghe. Sử dụng những phương pháp này, Fukuzawa đã thành công trong việc đưa ra một bài diễn văn cho các hội viên của Meirokusha hay Hiệp hội Minh Trị 6 được chính Arinori Mori, người đã được

nhắc đến ở trên, thành lập vào năm 1874. Được Mori mời đến, Fukuzawa đã trở thành hội viên của hiệp hội này. Thành công này đã khích lệ Fukuzawa tổ chức Mita Enzetsukai, hay Hiệp hội tranh luận Mita vào tháng 6 năm 1874, hiệp hội đầu tiên của hình thức này³ và về sau, xây dựng Phòng tranh luận Mita vào tháng 5 năm 1875, với “thiết kế bên ngoài giống với nhà kho truyền thống nhưng bên trong lại mang phong cách phòng họp ở New England”⁴. Vào ngày 1 tháng 5, tại buổi họp ra mắt, “phía thính giả nhiệt thành đã đáp ứng với phong tục vỗ tay của phương Tây”⁵ với tất cả các diễn giả, kể cả Fukuzawa.

Sáu năm sau đó, vào tháng Giêng năm 1881, Fukuzawa đã xây nên tại Ginza, ngay chính trung tâm của Tokyo, một phòng Minh Trị rộng lớn hơn, nhằm phục vụ cho *Kojunsha*, một tổ chức như “nhà cà phê” theo kiểu Anh quốc vào thế kỷ thứ 18 mà Fukuzawa đã thành lập vào tháng Giêng năm 1880. Bốn năm sau, một lời thông báo được đăng tải trên cả tờ *Kojun zasshi*, tập san của *Kojunsha* vào ngày 5 tháng 10 và tờ *Thời sự tân báo* vào ngày 29 tháng 9 năm 1885 như sau:

Do luôn bận rộn đảm nhiệm nhiều công việc ngoài trách nhiệm thường nhật, tôi không thể có đủ thời gian để gặp gỡ thường xuyên với khách. Vì vậy, kể từ ngày hôm nay, tôi sẽ gặp gỡ với khách tại *Kojunsha*... trong ba giờ vào các ngày chủ nhật, từ 9.00-12.00 và thứ 4, từ 3.00-6.00. Chúng tôi đề nghị những vị khách cần liên hệ công việc với tôi, xin vui lòng có mặt tại *Kojunsha* vào những giờ nói trên vào một trong hai ngày.⁶

Làm thế nào mà *Kojunsha* đã trở thành trung tâm của mọi hoạt động của Fukuzawa?

Tháng 2 năm 1876, khi Toshimichi Okubo, lúc bấy giờ đang

làm trong văn phòng Bộ trưởng Bộ Nội vụ, đang ở đỉnh cao quyền lực, ông đã ghi trong nhật ký của mình như sau:

Chủ nhật, ngày 27 tháng 2

... Lúc 5 giờ, đến thăm ông Samejima. Rồi ông Fukuzawa đến và chúng tôi trò chuyện về nhiều vấn đề khác nhau rất thú vị. Ông ấy quả xứng đáng với danh tiếng của mình.⁷

Cuộc gặp gỡ được sắp xếp qua Naonobu Samejima, một nhà ngoại giao và là bạn của Arinori Mori, người đã có mối quen biết với Fukuzawa qua anh trai mình là Takenosuke Samejima, một sinh viên tốt nghiệp Cao đẳng Keio và cũng là một nhà ngoại giao.⁸ Về sau, Fukuzawa đã nhớ lại điều Okubo đã hỏi ông trong một dịp hiếm hoi như sau:

Khi được mời đến nhà ông Samejima, tôi nhận ra rằng khách mời còn có Bộ trưởng Bộ Nội vụ, ông Okubo. Sau bữa ăn tối, chúng tôi cùng trò chuyện. Okubo đã biện luận rằng quyền lợi của người dân mà giờ đây được một số người ủng hộ, nghe đúng nhưng nếu các công dân có quyền chống lại chính phủ, họ cũng sẽ phải chấp nhận những nghĩa vụ của mình. Sở dĩ ông nói vậy vì cho rằng tôi là người khởi xướng phong trào quyền lợi của người dân.⁹

Fukuzawa đã phản đối lại lý luận đó bằng những lời lẽ sau đây:

Tôi hiểu những lý luận của ngài về vấn đề quyền lợi và nghĩa vụ. Lý do tôi ủng hộ cho quyền lợi của người dân không phải là để thách thức quyền lực chính trị của chính quyền. Quyền lợi của một quốc gia bao gồm quyền lợi của thể lực chính trị và nhân quyền. Tôi không thích hợp với chính trị và vì vậy, tôi nhường lại cho chính phủ. Nhưng xét về vấn đề nhân quyền, tôi nghĩ những điều này không thể bị bỏ qua... Ngoài

ra, tôi cho rằng với thời gian, mọi người sẽ quan tâm hơn đến vấn đề nhân quyền so với quyền lực chính trị và sẽ muốn thảo luận những ý kiến về chính trị giữa họ với nhau. Thế rồi, ngài sẽ nhận ra Fukuzawa, người mà hôm nay, ngài xem là ủng hộ cho những quyền lợi chính trị, là một người ôn hòa mà ngài có thể tin tưởng.¹⁰

Gây ấn tượng với Okubo nhưng Fukuzawa đã phải chịu trách nhiệm cho những lời lẽ của mình “chính trị [là] điều tôi nhường lại cho chính phủ”. Vậy có phải ông thật sự không quan tâm đến chính trị và việc bổ nhiệm của chính phủ không? Mặc dù cuối cùng, Fukuzawa đã chọn hướng đi mà ông nói với vị lãnh đạo chính trị “đáng sợ” này, ông cũng đã chấp nhận hai lần bổ nhiệm chính thức vào năm 1879, một năm sau khi Okubo mất. Đây cũng là điều hẫng đã thay đổi hướng đi của cuộc đời ông nếu ông thành công trong những nhiệm vụ này.

Hai năm trước cuộc gặp gỡ với Okubo, vào tháng Giêng năm 1874, trong tập 4 của quyển *Khuyến học*, Fukuzawa đã kết luận như sau:

Nói tóm lại, khi cân nhắc việc liệu một học giả có thể giúp đất nước mình duy trì được sự độc lập hay không, tôi đã đưa ra những ưu và khuyết điểm của cả hai cách: anh ta sẽ tham gia bộ máy chính quyền và trở thành viên chức chính quyền hay anh ta sẽ phục vụ bộ máy chính quyền một cách độc lập từ bên ngoài. Lý lẽ của tôi ủng hộ cho sự độc lập.¹¹

Lý lẽ hậu thuẫn cho sự độc lập của Fukuzawa đã khuấy động các thành viên của Meirokusha, tất cả đều đang phục vụ trong bộ máy chính phủ, và khiến họ đưa ra lời chỉ trích.¹² Xem xét những lời chỉ trích này, Fukuzawa đã viết lại tập 4 của quyển *Khuyến học* thành *Gakusha anshin ron* hay *Sự phân chia lao*

động của một học giả, tập sách được viết một tuần trước khi ông gặp gỡ Okubo vào tháng 2 và được xuất bản vào tháng 4 năm 1876. Trong quyển sách này, ông đặt câu hỏi về những sự khác biệt ý kiến giữa chính quyền và các học giả đang làm việc trong bộ máy chính phủ. Câu trả lời của ông cũng thật đơn giản như sau:

Học giả xuất hiện vượt trên những mối quan tâm cá nhân của họ.¹³

Chắc chắn đây chính là cơ sở của cuộc nói chuyện của ông với Okubo, người rất ấn tượng với Fukuzawa. Fukuzawa đã lý luận rằng các học giả phải độc lập khỏi chính phủ và để giữ được sự độc lập đó, học giả phải thực hiện điều mình đã trình bày. Đó là lý do tại sao Fukuzawa đã xây dựng Phòng thảo luận Mita vào năm 1875 khi ông lý luận rằng các học giả phải [biết] tranh luận vào năm 1874. Fukuzawa cũng lý luận rằng các học giả phải biết cách “học hỏi và kiếm tiền, kiếm tiền và học hỏi”¹⁴. Nếu không, ông sẽ không có nguồn lực để cụ thể hóa điều ông đã trình bày. Ý tưởng này được trình bày rõ ràng vào mùa hè năm 1873, trước khi có tập 4 của quyển *Khuyến học* và *Sự phân chia lao động của một học giả*. Chuẩn bị kỹ lưỡng sự phân chia lao động của học giả ở mọi khía cạnh,¹⁵ cuối cùng, vào năm 1879, trong quyển *Kokkai ron* hay *Quốc hội*, Fukuzawa đã lên án Phong trào Tự do và Nhân quyền như sau:

Họ tuyên bố nhân quyền cho người khác, nhưng không biết cách tuyên bố điều đó cho chính mình... rồi đâm ra ghét chính phủ, muốn gây náo động và trong trường hợp cực đoan, phải dùng đến cuộc nổi loạn. Tóm lại, phong trào này mang tên *đảng phái chống chính phủ*.¹⁶

Dứt khoát tách rời khỏi Phong trào Tự do và Nhân quyền mang tính công kích đang tăng dần, tháng Giêng năm 1879, lần đầu tiên, Fukuzawa đã chấp thuận hai lần được chính quyền bổ nhiệm làm việc kể từ lúc ông từ bỏ vai trò biên dịch viên của chính quyền Mạc phủ vào năm 1868. Tháng 12 năm 1878, Bộ Giáo dục đã thiết lập Hàn lâm viện Tokyo nhằm “chuẩn bị các chỉ dẫn giáo dục và đẩy mạnh các lĩnh vực nghệ thuật và xã hội”¹⁷. Dự án này là do Fujimaro Tanaka, thứ trưởng Bộ Giáo dục, người đã chịu ảnh hưởng của chủ nghĩa tự do phương Tây lúc còn trong phái đoàn Iwakura, lập kế hoạch và điều khiển. Tanaka đã chọn bảy học giả làm thành viên nòng cốt của Viện hàn lâm Tokyo gồm có: Fukuzawa; Takahira Kanda; Kiroyuki Kato; Shuhei Mitsukuri; Masanao Nakamura; Amane Nishi; và Mamicha Tsuda. Số thành viên cho thấy Viện hàn lâm trên thực tế là nhóm kế nghiệp Meirokusha, là nhóm lúc bấy giờ, gần như đã ngưng hoạt động.¹⁸ Trừ Fukuzawa, tất cả những người còn lại đều có mối liên hệ mật thiết với tổ chức chính thể đứng đầu thời Minh Trị. Chẳng hạn như Nishi là người đã phác thảo ra bản “Những hướng dẫn của hoàng gia cho binh lính và thủy thủ” còn Masanao Nakamura là người phác thảo ra “Lời công bố về Giáo dục của Hoàng gia”. Trừ Kato, thượng nghị sĩ và sau là hiệu trưởng Đại học Hoàng gia, tất cả đều lớn tuổi hơn Fukuzawa. Tuy nhiên, Fukuzawa đã được bầu chọn là Chủ tịch viện hàn lâm vào buổi họp của viện vào ngày 15 tháng Giêng năm 1879.¹⁹ Dù chắc chắn là việc bầu chọn vẫn do Tanaka, người theo chủ nghĩa tự do điều khiển, kết quả này vẫn cho thấy vị trí đáng kinh ngạc của Fukuzawa.

Trong thời gian làm chủ tịch viện hàn lâm, vốn chỉ kéo dài đến tháng 6 năm 1879, Fukuzawa đã tích cực chịu trách nhiệm công việc của viện hàn lâm nhưng việc tham gia viện hàn lâm của ông chấm dứt sau khi Tanaka thôi giữ chức vụ Thứ trưởng bộ giáo

dục vào tháng 3 năm 1880. Tanaka đã phải từ nhiệm do Quy định Giáo dục mang tính tự do của ông đã bị công kích dữ dội và Bộ Giáo dục cũng ngày càng trở nên bảo thủ. Ngay từ buổi họp thứ 19, được tổ chức vào tháng 4 năm 1880, Fukuzawa đã phản đối đề nghị thiết lập hệ thống trao giải thưởng về sách trong Viện Hàn lâm vì cho rằng đây là một hình thức kiểm duyệt sách.²⁰ Trong buổi họp thứ 21 (vào ngày 15 tháng 6), ông đã khẳng định ý kiến Viện hàn lâm không thể chịu sự can thiệp của Bộ Giáo dục.²¹ Vào buổi họp thứ 22 (vào ngày 15 tháng 9), sự khác biệt ý kiến và thái độ về Viện Hàn Lâm giữa Fukuzawa và những thành viên còn lại, tức Bộ Giáo dục tỏ ra đến hồi kết thúc. Vì vậy, ông đã nêu lên câu hỏi như sau:

Điều 5 của các quy định do Viện Hàn lâm ban hành quy định rằng mỗi thành viên trong viện hàn lâm nhận 300 yên mỗi năm và điều 21 quy định rằng Bộ Giáo dục chịu mọi phí tổn của Viện Hàn lâm. Điều này có nghĩa là tất cả tài sản của Viện Hàn lâm đều đến từ Bộ Giáo dục và mỗi thành viên được Bộ Tài chính trả 300 yên. Tại sao chính phủ lại trả tiền mỗi năm cho các học giả, cho công sức lao động hay cho vinh dự của họ? Tôi nghĩ chắc chắn số tiền được trả cho vinh dự [của học giả]. Nếu số tiền đó được trả cho công sức lao động của học giả thì sẽ dẫn đến việc nhiều thành viên [trong viện Hàn lâm] sẽ nhận gấp đôi số lương vì nhiều người trong số họ đều đã làm việc cho chính phủ.²²

Dựa trên giả định rằng số tiền được trả cho vinh dự của [học giả], Fukuzawa đã đề xuất rằng mỗi thành viên nên đóng góp 50 yên từ số tiền nhận được mỗi năm để gây quỹ thúc đẩy các ngành nghệ thuật và khoa học. Đề xuất này vẫn còn nằm trong chương trình nghị sự của buổi họp Viện hàn lâm và vẫn còn nằm ở đó

vào ngày 15 tháng 12 năm 1880 khi Fukuzawa đệ trình đơn xin từ chức.²³ Fukuzawa đệ trình đề nghị cho phép ông từ bỏ địa vị thành viên trong Viện Hàn lâm.

Tháng 7 năm 1878, chính phủ ban hành Điều lệ Hội đồng cấp quận và cuộc bầu cử đầu tiên cho các thành viên hội đồng thành phố Tokyo được tổ chức vào tháng 12 năm 1878.²⁴ Được bầu cử làm một thành viên hội đồng, Fukuzawa đã được Thống đốc Masataka Kusumoto hỏi riêng liệu ông có chấp nhận ghế chủ tịch hội đồng thành phố Tokyo hay không nếu ông được bầu chọn. Buổi họp hội đồng đầu tiên được tổ chức vào ngày 16 tháng 1 năm 1879, một ngày sau khi ông được chỉ định là chủ tịch Viện Hàn lâm Tokyo. Tuy nhiên, điều bất ngờ với cả Thống đốc thành phố Tokyo và với Fukuzawa, đó là Genichiro Fukuchi, một trong những đồng nghiệp trước đây của Fukuzawa ở văn phòng dịch thuật của chính quyền Mạc phủ và sau là biên tập viên tờ *Tokyo nichinichi shinbun* đã vượt qua mặt Fukuzawa để ông [Fukuzawa] chỉ giữ chức vụ phó chủ tịch. Ông từ chức vào ngày 21 tháng 1 và đệ trình đơn xin rút ra khỏi Hội đồng vào ngày 28 tháng 1.²⁵

Fukuzawa đã làm việc trong Viện Hàn lâm Tokyo trong gần hai năm, nhưng trong vòng sáu tháng sau khi được chỉ định, ông đã bắt đầu phàn nàn về việc Bộ Giáo dục can thiệp thường xuyên vào những hoạt động của Viện Hàn lâm. Mặc dù ông được bầu chọn dân chủ vào Hội đồng Thành phố Tokyo, ông đã từ bỏ không chỉ vị trí phó chủ tịch mà còn cả địa vị thành viên hội đồng trong vòng hai tuần sau cuộc bầu cử khi nhận ra rằng ông không được độc lập [làm việc]. Rõ ràng là ông nhận thấy phải được độc lập [làm việc] như điều ông cảm nhận khi được mời tham gia vào Chính phủ Cải cách mới năm 1868. Ông sẽ không thỏa hiệp và thực ra có lẽ cũng không phù hợp để trở thành một chính trị gia. Fukuzawa đã phải quay trở lại thế giới của mình càng nhanh càng

tốt, là nơi ông đã ghi lại trong quyển sách *Sự phân chia lao động của một học giả*.

Sáu tháng sau khi ông từ chức khỏi Hội đồng thành phố Tokyo và có lẽ cũng vào khoảng thời gian khi ông bắt đầu cảm thấy khó chịu với sự can thiệp của Bộ Giáo dục vào Viện Hàn lâm Tokyo, Fukuzawa đã viết cho Taizo Abe, lúc bấy giờ đang làm việc trong Bộ Giáo dục, một lá thư riêng ghi ngày 31 tháng 7 năm 1879 như sau:

Tôi muốn tổ chức một cuộc họp để thảo luận vấn đề mà tôi đã nói với anh hôm nọ. Anh có thể đến nhà tôi vào ngày 4 tháng 8 lúc 1 giờ trưa không? Đây chỉ là một cuộc họp riêng giữa năm, sáu người mà thôi.²⁶

Đây là lần đầu tiên Fukuzawa đề cập từ *Kojunsha* có nghĩa là “trao đổi kiến thức và tranh luận về những nghĩa vụ xã hội”²⁷. Vào ngày 4 tháng 8, Abe, Yuteki Hayashi ở Maruzen, Iwakusu Morishita, một giáo viên tại Cao đẳng Keio, Tokujiro Obata, cánh tay phải của Fukuzawa ở Cao đẳng Keio và Fumio Yano, lúc bấy giờ đang làm việc trong Bộ Tài chính đã họp lại. Trong buổi gặp gỡ này, Fukuzawa đã trình bày một đề xuất thành lập câu lạc bộ để các quý ông có thể trò chuyện và thảo luận các vấn đề.²⁸ Trong số năm người, Obata, Abe và Yano đã tạo thành một ủy ban làm việc chịu trách nhiệm cho những chuẩn bị ban đầu. Trước khi hoãn lại cuộc họp kín, các đồng nghiệp đã đưa ra một lời yêu cầu đặc biệt với Fukuzawa mà về sau, ông đã viết lại cho một người bạn trong lá thư ghi ngày 18 tháng 11 như sau:

Nói thật là tôi đã được đề nghị không can thiệp vào việc tổ chức của cuộc họp.²⁹

Dù Fukuzawa có nghĩ gì chăng nữa khi tập hợp mọi người lại, nhiều người sẽ không tránh khỏi việc xem xét ý định của ông mang

tính chính trị, đặc biệt là chỉ ngay sau khi ông xuất bản cuốn *Quốc hội* mà ông đã tố cáo Phong trào Tự do và Nhân quyền là *đảng phái chống chính phủ*. Đây là điều cần thiết để cứu vãn thể diện của Fukuzawa sau khi ông mất vị trí chủ tịch hội đồng thành phố. Vì vậy, các học trò của ông đã cân nhắc kỹ việc ông sẽ không trở thành mục tiêu công kích của những nhà hoạt động cho phong trào Nhân quyền.³⁰ Quả thật, vào đầu tháng 10 khi kế hoạch về nhóm thảo luận sắp sửa được tiết lộ, câu lạc bộ đã bị xem là “Đảng Chính trị Mita” như lời Fukuzawa phàn nàn với một người bạn của ông.³¹

Dù có những lo lắng nhưng những bước chuẩn bị vẫn tiến triển đáng kể. Thư mời đến buổi họp chuẩn bị ghi ngày 29 tháng 8 được Obata gửi đến cho các khách mời. Ngày 2 tháng 9, buổi họp trừ bị giữa những người xúc tiến công việc được tổ chức ở một nhà hàng theo kiểu phương Tây ở Kanda với 31 người tham dự. Trừ một vị khách, tất cả những người tham dự đều xuất thân từ Cao đẳng Keio, với Fukuzawa, Eiji Asabuki, Tatsui Baba, Nobukichi, Koizumi, Hijojiro Nakamigawa và Heigoro Shoda.³² Rượu sâm banh được dọn ra để chúc mừng sự ra đời của ủy ban quảng bá cho câu lạc bộ theo phong cách phương Tây đầu tiên ở Nhật Bản và ủy ban chuẩn bị được chỉ định sẽ phác thảo điều lệ, vốn đã sẵn sàng trước ngày 8 tháng 10. Ngày 12 tháng 10, ủy ban quảng bá quyết định gọi câu lạc bộ là *Kojunsha*.

Trong suốt thời gian chuẩn bị, Fukuzawa không phát biểu trong bất kỳ buổi họp nào, ông đã được các đồng nghiệp buộc phải thực hiện. Nhưng ông đã rất tích cực trong vai trò hậu thuẫn “đăng sau hậu trường” khi mời gọi bè bạn tham gia câu lạc bộ.³³ Ông thậm chí đã viết thư cho một người bạn ở xa, tận Kyushu để nói:

Gần đây, khoảng ba mươi đồng nghiệp của tôi kể cả Tokujiro Obata đã nghĩ tới việc thành lập một câu lạc bộ để nghiên cứu nghệ thuật và bàn luận về những vấn đề đương đại. Các quy định sẽ sớm sẵn sàng. Khi câu lạc bộ đã được thành lập, tôi sẽ báo cho anh biết và mời anh tham gia cùng chúng tôi.³⁴

Ông cũng viết thư cho một người bạn ở Osaka như sau:

Do mọi việc phụ thuộc vào số người hồi đáp, nên càng đông người càng tốt.³⁵

Vì vậy, Fukuzawa đã cố ý mở rộng mối quan hệ ra khỏi Cao đẳng Keio và viết thư mời nhiều người quen biết:

Gần đây, ba mươi người bạn cũ của tôi, kể cả Tokujiro Obata, sau khi bàn bạc vài lần có đưa ra đề nghị sẽ thiết lập một câu lạc bộ mang tên *Kojunsha* để tụ họp mọi người ngồi lại với nhau, chứ không chỉ giới hạn trong khuôn khổ những người ở Cao đẳng Keio. Khi những quy định đã được chuẩn bị xong, tôi sẽ gửi vài bản với phần phụ lục cho anh. Tôi sẽ rất biết ơn nếu anh có thể tham gia vào câu lạc bộ sau khi đã đọc các quy định.³⁶

Cuối cùng, vào cuối năm 1879, Fukuzawa đã có thể vui mừng đắc thắng báo tin cho một người bạn biết:

Việc thành lập *Kojunsha* đã tiến triển tốt đẹp không ngờ vì đã có hơn 1200 người tham gia.³⁷

Mọi việc được sắp xếp đầu vào đây trong vòng năm tháng kể từ khi Fukuzawa đề xuất ý kiến.

Vào Chủ nhật, ngày 25 tháng 1 năm 1880, cuộc họp thành lập *Kojunsha* được tổ chức tại Đền thờ Seishoji, cách Mita năm

phút đi bộ, với 596 trong tổng số 1767 thành viên tham dự. Cuộc họp do hai nhà quý tộc, Moriyoshi Nagaoka và Naohiro Nabeshima, cả hai đều được chỉ định là nhà ngoại giao lần lượt trong hai phái đoàn sang Amsterdam và Rome. Việc cả hai chủ trì cuộc họp đã làm tăng thêm sự đa dạng cho cuộc họp khai mạc. Fukuzawa xuất hiện lần đầu tiên ở *Kojunsha* và được bầu chọn là chủ tịch hội đồng. Dưới sự chủ trì của Fukuzawa, các quan chức chính phủ, học giả, thương gia, nông dân, những nhà quý tộc, thành viên của các hội đồng tỉnh thành và nhiều người ở các ngành nghề khác nhau tham dự *Kojunsha* (xem bảng 14.1). Dù hội tự xem đây là một câu lạc bộ có phong cách phương Tây đầu tiên, *Kojunsha* thật ra giống với nơi gặp gỡ để trò chuyện, uống nước, một nơi gặp gỡ thời thượng ở Anh vào thế kỷ thứ 18. Chi phí thành lập là 1.333 yên, trong đó Ngân hàng Dairoku của Fukushima, nơi mà vị phó chủ tịch là bạn của Mitchita Nakamura, đã góp vào 1.150 yên.³⁸

Một khi *Kojunsha* bắt đầu hoạt động, Fukuzawa đã không lãng phí thời gian. Ông bắt đầu nghĩ đến việc thành lập phòng tranh luận cho câu lạc bộ *Kojunsha*, tốt nhất là ở Ginza, nơi ông đã chọn lựa địa điểm cho phòng tranh luận trước tháng 7 năm 1880.³⁹ Vào đầu mùa thu, công trình đã được bắt đầu xây dựng. Ông viết thư cho vị phó chủ tịch Ngân hàng Dairoku để mượn thêm tiền:

Công trình xây dựng phòng [tranh luận] sẽ bắt đầu vào ngày mai. Xin hãy cho tôi vay tiền vì nhu cầu phát sinh. Theo thỏa thuận trong bản hợp đồng xây dựng, tôi sẽ phải trả 2.000 yên khi thanh toán đợt đầu. Xin hãy sắp xếp mọi việc. Số tiền tôi sẽ thu được từ phía các mạnh thường quân cho việc xây dựng phòng tranh luận sẽ được sẵn sàng sớm. Ngay khi nhận được số tiền, tôi sẽ lập tức gửi trả lại cho ông.⁴⁰

Bảng 14.1 Nghề nghiệp của các thành viên câu lạc bộ *Kojunsha*

Viên chức chính phủ	371
Học giả	365
Doanh nhân	281
Nông dân	131
Quý tộc	21
Ủy viên hội đồng tỉnh thành	15
Các ngành nghề khác	583

Nguồn: *Kojunsha* (1983), trang 50-3

Công trình mới được đặt tên là Meiji Kaido, hay Phòng Meiji, và do Hisakichi Fujimoto, một sinh viên kiến trúc tốt nghiệp Đại học Kỹ thuật Hoàng gia thiết kế. Phòng chứa được 1.500 người, lớn hơn gấp mười lần Phòng tranh luận Mita.⁴¹ Ngân hàng Dairoku dường như đóng vai trò là người nhận tiền quyên góp cho Fukuzawa, kể cả tiền quyên góp từ Yataro Iwasaki và trả chi phí xây dựng cho những người thợ xây.⁴² Công trình được hoàn tất vào cuối năm 1880 và buổi lễ kỷ niệm câu lạc bộ *Kojunsha* được tổ chức vào ngày 25 tháng 1 năm 1881. Toàn bộ chi phí cho công trình xây dựng là hơn 20.000 yên.⁴³

Việc thành lập thành công câu lạc bộ *Kojunsha* đã chuyển trung tâm của mọi hoạt động của Fukuzawa từ Mita, trong khuôn viên trường đại học đến Ginza, trung tâm mua sắm sầm uất nhất của Tokyo. *Kojunsha* đã trở thành tâm điểm của cuộc sống thường nhật của Fukuzawa khi ông thông báo cho bạn bè có thể gặp ông tại đó. Trên hết, ông đặc biệt thích thú buổi họp thường niên của câu lạc bộ *Kojunsha*. Trong 16 năm đầu tiên, ông chưa bao giờ bỏ qua một cuộc họp nào. Vì vậy, vào tháng 4 năm 1896, khi ông phải vắng mặt trong cuộc họp do thời tiết xấu trong chuyến

đi đến miếu Ise, Fukuzawa đã thất vọng viết một lá thư dài đến Tokujiro Obata như sau:

Cuộc họp thường niên của *Kojunsha* cho đến nay đã được tổ chức mười bảy lần. Trong mười sáu lần trước tôi chưa bao giờ bỏ qua một cuộc họp nào nên thật đáng tiếc khi tôi phải vắng mặt trong cuộc họp năm nay. Nếu có mặt trong buổi họp, tôi đã có rất nhiều điều muốn thảo luận. Nhóm của chúng ta đại diện cho một tập hợp thu nhỏ của xã hội Nhật Bản. Giữa chúng ta có những người lính, người viết văn, chính khách, doanh nhân, những người đã trưởng thành và đang tiến về phía trước, những người năng động đang trong thời kỳ sung mãn nhất của đời mình. Mặc dù các thành viên có những ý kiến và hoạt động khác nhau, họ đều hướng đến lợi ích của xã hội Nhật Bản. Khi cân nhắc những điều quan trọng hiện nay, tôi muốn nhấn mạnh đến những điểm sau đây:

1. Duy trì nền độc lập của quốc gia bằng cách đẩy mạnh quốc phòng;
2. Phát triển các nguồn lực cho quốc phòng để mở rộng công việc kinh doanh.

Cả hai điều này đều mang tính thiết yếu cho quốc gia và quan trọng ngang nhau.⁴⁴

Fukuzawa dùng câu lạc bộ *Kojunsha* như ông đã sử dụng *Thời sự tân báo* là một cách thỏa mãn chí hướng và những quan điểm của ông.

Mỗi ngày, ông cũng thích thú tham gia những buổi thảo luận tự do đều đặn cũng như gặp gỡ mọi người tại văn phòng của ông hai lần một tuần. Sự hiện diện của Fukuzawa rất cần thiết cho việc khuyến khích các buổi thảo luận. Từ *Thời sự tân báo* ngày

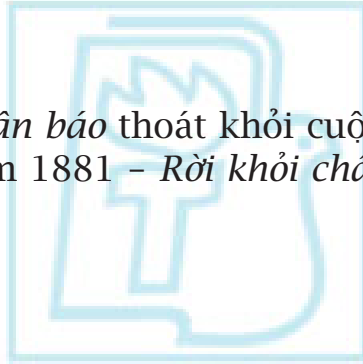
19 tháng 1 năm 1900 đã tường thuật lại một trong những buổi gặp mặt đều đặn trong cuộc sống của Fukuzawa như sau:

Hôm qua là một buổi gặp mặt tự do thảo luận của câu lạc bộ *Kojunsha*. Các thành viên bắt đầu xuất hiện lúc 3 giờ sáng và ông Fukuzawa đã tham dự lại câu lạc bộ sau một thời gian dài vắng mặt. Ông vẫn khỏe mạnh như thường lệ và nói về nhiều tệ nạn như rượu chè, hành vi của nam giới v.v.... Số người tham dự khoảng 100 người. Đó là buổi gặp gỡ thành công nhất trong những năm gần đây.⁴⁵

Tháng 9 năm 1898, Fukuzawa mắc chứng xuất huyết não và bình phục lại sau ba tháng. Tuy nhiên, sức khỏe của ông dần yếu đi. Sau lần đột quỵ đầu tiên, ông chỉ tham dự buổi gặp mặt tự do thảo luận được ba lần. Buổi tham dự thảo luận vào tháng Giêng năm 1900 là buổi tham dự thảo luận tự do áp chót của ông tại *Kojunsha*.

15

Tờ Thời sự tân báo thoát khỏi cuộc hỗn loạn chính trị năm 1881 – Rời khỏi châu Á

Trong nỗ lực ngăn trở Phong trào Tự do và Nhân quyền cũng như tờ báo của phong trào, vốn yêu cầu việc thành lập một quốc hội, vào tháng 6 năm 1875, chính quyền Minh trị đã ban hành Luật Libel và Quy định Báo chí. Pháp chế áp bức này đã làm tăng lên cảm giác chống chính phủ vào đầu thập niên 1880 vốn đang dâng cao, như con số những sự việc liên quan đến việc kiểm duyệt [sách báo] thể hiện trong bảng 15.1. Chính Fukuzawa đã tường thuật lại cuộc hỗn loạn chính trị vào giữa năm 1881 cho những người của Cao đẳng Keio đang ở Anh trong thư sau:

Những người đeo đai Satsuma diễn thuyết ở các thị trấn nhỏ và cư xử thật tệ hại. Họ không chỉ lăng mạ các viên chức tỉnh và còn lên án hoàng đế *Mutsuhito*. Những bài diễn thuyết của họ thật xúc phạm.¹

Bảng 15.1 Công tác kiểm duyệt báo chí năm 1875-84

Số lần sách xuất bản bị cấm	
1875	9
1876	25

TỜ THỜI SỰ TÂN BÁO THOÁT KHỎI CUỘC HỖN LOẠN CHÍNH TRỊ...

1877	10
1878	8
1879	9
1880	32
1881	84
1882	126
1883	68
1884	37

Nguồn: *Saito (1932), trang 1-79*

Một trường hợp mà *Mutsuhito*, hoàng đế Minh Trị bị phê phán đã khiến những thành viên của tập đoàn đầu sỏ chính trị lo lắng. Chính trong hoàn cảnh này, Hirobumi Ito, Kaoru Inoue và Shigenobu Okuma đã phối hợp đưa ra kế hoạch về tờ báo quốc gia có nhiệm vụ cung cấp thông tin về những kế hoạch của chính phủ. Fukuzawa đã được đề nghị làm biên tập viên. Tại sao lại có quyết định này? Tại sao họ không chọn Genichiro Fukuchi, một phóng viên đang có ảnh hưởng, một biên tập viên của tờ báo ủng hộ chính phủ, tờ *Tokyo nichinichi shinbun*?²

Toshimichi Okubo, một vị lãnh đạo chủ chốt trong tập đoàn chính trị Minh Trị, là người vạch kế hoạch và điều khiển Luật Libel,³ không biết bản thân Fukuzawa,⁴ nhưng chính Okubo đã đầu tiên đưa ra đề nghị mời Fukuzawa làm việc trong tờ báo với Takayoshi Kido và Hirobumi Ito. Lời đề nghị của Okubo đã không thành hiện thực vì Kido và Ito lo ngại những ý kiến của vị học giả sẽ không hẳn phù hợp với quan điểm chính trị của họ.⁵ Tuy nhiên, cả ba đều quan sát Fukuzawa thật kỹ.

Giữa thập niên 1870 là thời điểm chuyển đổi hướng đi trong cả hoạt động viết văn lẫn trong quan điểm tích cực về phương Tây của Fukuzawa. Khi viết thư cho một người bạn vào tháng 2 năm 1874, ông đã không còn hứng thú trong việc dịch sách

phương Tây⁶ vì ông đã lớn tuổi hơn và công việc dịch thuật thì gian khổ, buồn tẻ và nhàm chán. Ông cũng bắt đầu mất đi sự ngưỡng mộ đối với phương Tây, đặc biệt là về phương diện các điều khoản đặc quyền ngoại giao trong hiệp ước *Ansei* không công bằng. Không lâu sau khi xuất bản *Đại cương học thuyết về văn minh* vào năm 1875, ông đã viết thư cho Tetsunosuke Tomita, phó lãnh sự của Tòa công sứ Nhật Bản ở New York với nội dung như sau:

Chính phủ đã thay đổi... Chính thể hiến pháp bắt đầu xuất hiện... chắc chắn họ đang đi đúng hướng. Mối quan tâm duy nhất của tôi là liệu chính phủ có chịu được áp lực từ phương Tây và vẫn giữ được cân bằng hay không. Sự có mặt của người Anh ở đây mới đáng sợ làm sao! Việc người phương Tây dùng vũ lực ngày càng gia tăng và có nhiều vụ cưỡng bức phụ nữ đã xảy ra giữa chốn công cộng. Ai có thể nói người da trắng phương Tây là dân văn minh chứ? Họ là những con quỷ da trắng độc ác.⁷

Năm tháng sau đó, ông viết thư cho Saburo Takagi, thư ký của Tòa công sứ Nhật Bản ở San Francisco:

Tôi không thể chịu đựng việc nhìn thấy những sai trái và các vụ bê bối của người phương Tây sống tại Nhật Bản. Những bộ trưởng đối ngoại và các nhà ngoại giao không là gì cả ngoài việc tỏ ra cao ngạo đối với người Nhật. Những người nước ngoài không muốn điều gì ngoại trừ tiền. Chao ôi, không biết điều gì sẽ xảy ra tiếp theo!⁸

Ông đã gọi những người phương Tây là “người nước ngoài hung tợn” trong quyển *Khuyến học*⁹ nhưng ông chưa bao giờ dùng loại ngôn ngữ này ngay cả trong những lá thư, hướng hồ trong các tác phẩm của ông. Đây là thái độ bài ngoại, nhanh chóng lan sang

những bè bạn châu Á khác. Với tư cách là một nhà văn, Fukuzawa đã bước sang một giai đoạn mới và điều này đại diện cho khởi điểm của sự kết thúc vai trò là người thầy dạy vĩ đại cho nhân dân ông.

Với sự phản kháng này trong suy nghĩ, tháng 9 năm 1881, Fukuzawa đã hoàn tất bài viết *Thời sự tân báo shogen* hay *Những vấn đề thời sự*. Trong đó, ông điểm lại lịch sử châu Âu với những cuộc xung đột quốc tế. Ông viết rằng nhân quyền trong bối cảnh thế giới là điều vô nghĩa và chắc chắn không dựa trên nền tảng giá trị của Cơ đốc giáo. Theo ông, điều quan trọng vẫn là tiền bạc, quyền lực và thủ đoạn nham hiểm. Vì vậy, ông đã đưa ra kết luận như sau:

Vì vậy, tôi cho rằng quốc gia phải đi theo con đường của quyền lực. Và tôi là người đi theo con đường của quyền lực.¹⁰

Ông diễn giải mọi sự đối đầu quốc tế theo quan điểm này. Ông đã kết luận rằng Nhật Bản cần đẩy mạnh quân sự và kinh tế như điều ông đã lý luận trong cuộc họp thường niên thứ 17 của câu lạc bộ *Kojunsha*.¹¹ Những nhà chính trị đứng đầu của chính quyền Minh Trị giờ đây cho rằng quan điểm về thế giới của Fukuzawa, khác với quan điểm của Fukuchi¹², cùng với danh tiếng của ông hoàn toàn thích hợp giúp ông trở thành biên tập viên của tờ báo chính phủ.

Cùng lúc đó, phong trào bài chính phủ đã giành lấy vũ lực và ngày 23 tháng 12 năm 1880, biên tập viên của tờ *Tokyo Yokohama mainichi shinbun* bị cáo buộc có tội khi công bố lá thư của một người Kyushu khuyến khích việc yêu cầu thiết lập quốc hội. Biên tập viên này bị phạt 300 yên và bị kết án tù hai năm rưỡi. Đây là hình phạt nặng nhất trong lịch sử báo chí thời Minh Trị,¹³ và cho thấy tình hình đã làm lo lắng những người đứng đầu nền chính trị. Một ngày sau đó, ngày 24 tháng 12, Fukuzawa

được mời đến nhà của Shigenobu Okuma để gặp gỡ Hirobumi Ito, Kaoru Inoue và chính Okuma. Thay mặt cho cả ba, Inoue đề cập đến kế hoạch cho ra đời một tờ báo quốc gia. Ông nhấn mạnh đến tầm quan trọng của tờ báo này và thúc giục Fukuzawa gánh vác khâu biên tập. Okuma và Ito cũng thúc giục Fukuzawa như vậy. Nhưng Fukuzawa từ chối đưa ra câu trả lời ngay lập tức. Ông không thể đánh giá loại ý tưởng hiến pháp nào mà cả ba đang nghĩ đến qua lời lẽ của họ. Ông cần phải biết yếu tố này trước khi đồng ý gánh vác việc biên tập. Không lâu sau cuộc gặp gỡ, cả Okuma và Inoue đều thúc giục Fukuzawa cho câu trả lời nhưng ông đã từ chối đưa ra bất kỳ cam kết nào.¹⁴

Tháng giêng năm 1881, Fukuzawa đến thăm Inoue và cho biết quyết định của ông phụ thuộc vào bản chất của hiến pháp mà họ đang tìm cách áp dụng. Inoue ngồi thẳng lên và trang trọng đưa ra một lời giải thích tỉ mỉ mà Fukuzawa nhớ rất chính xác:

Tôi xin phép được trình bày vấn đề. Chính phủ sẽ thiết lập nghị viện... Việc *Charter Oath* (Lời tuyên thệ hiến chương) được ban hành vào những năm đầu thời Minh Trị không phải là một sự ngẫu nhiên. Đó chỉ là biểu tượng của xu hướng thời đại lúc đó. Kể từ đó, việc quản lý dưới thời Minh Trị vẫn dựa trên các nguyên tắc hai bên cùng đồng ý. Những vị thâm niên của chúng tôi đã nỗ lực để đạt được điều này cho quốc gia. Tuy nhiên, tôi nghĩ rằng việc bè phái *Sat-Cho* tiếp tục thống trị là một điều không may nhất và chúng ta không thể để bè phái này tiếp tục nắm giữ quyền lực. Nếu dùng vũ lực để buộc bè phái này tiếp tục, chúng ta có thể sẽ rơi vào tình huống mà sự thay đổi chính phủ xảy ra dựa vào gươm súng. Đó sẽ là điều đáng trách nhất. Một khi quyết định sẽ thành lập quốc hội, chúng ta không thể ủng hộ chính mình.¹⁵

Kết thúc lời giải thích, Inoue tiết lộ thông tin về sự đối đầu đang diễn ra trong nội bộ bè phái *Sat-Cho*, một nhóm được xem là vững chắc với người bên ngoài:

Hãy nhìn vào nội bộ của nội các. Ai đưa ra kế hoạch và thực hiện chính sách? Chỉ có ba người chúng tôi là Okuma, Ito và bản thân tôi. Các thành viên nội các Kagoshima không làm gì hơn ngoài việc đóng vai trò người quan sát. Nếu họ chỉ đơn thuần là những người quan sát, thì không có việc gì. Nhưng khi họ quan tâm đến vấn đề, họ cứng nhắc và không chịu lắng nghe người khác. Vì vậy, thế lực của Satsuma không nhỏ chút nào... Họ sẽ không dễ dàng đồng ý một vấn đề như thiết lập quốc hội. Như tất cả các vấn đề hiện tại đã được quyết định sau khi bàn thảo với các quý ông Ito và Okuma, thì sẽ không có thay đổi nào cả. Một khi chúng tôi đã tiết lộ một vấn đề quan trọng, cả ba chúng tôi sẽ không phản bội ông và ông cũng sẽ không phản bội chúng tôi.¹⁶

Lời lẽ của Inoue đã khiến Fukuzawa kinh ngạc. Vì vậy, ông dễ dàng bị thuyết phục để tin rằng Ito, Inoue và Okuma đã cùng liên kết chặt chẽ với nhau để chống lại các bộ trưởng Satsuma nhằm tìm ra một phương cách tiến lên phía trước về vấn đề hiến pháp.¹⁷ Tuy nhiên, khi Inoue trình bày với Fukuzawa, sự có mặt của sáu bộ trưởng Satsuma trong nội các chống lại bốn bộ trưởng Choshu, một người từ Saga và một người từ Tosa vẫn không hứa hẹn gì về một sự hòa hợp trong tương lai.

Suốt mùa xuân năm 1881, ba bộ trưởng tiếp tục dùng cùng một câu chuyện để nói với Fukuzawa. Tuy nhiên, vấn đề về việc thiết lập tờ báo quốc gia dường như vẫn bị tránh né. Tháng 6 năm 1881, nhiều lời đề nghị khác nhau của các thành viên nội các về cải cách hiến pháp đã được đem ra bàn bạc trong nội các và có một số khác biệt giữa quan điểm theo trào lưu chính thống

của những người Choshu và phương pháp cấp tiến hơn của Okuma. Sự khác biệt này chắc chắn đã ảnh hưởng đến việc thành lập tờ báo quốc gia nhưng dường như vẫn không gây đe dọa mối quan hệ giữa Ito, Inoue và Okuma.¹⁸ Điều gây đe dọa cho mối quan hệ giữa họ là vấn đề làm thế nào để Văn phòng Hokkaido có thể tống khứ tài sản của mình. Mùa hè năm 1881, Kiyotaka Kuroda, một người Satsuma đã phục vụ ở cấp bậc bộ trưởng ở Hokkaido cho phép Văn phòng của ông bán mọi tài sản của văn phòng Hokkaido cho Tomoatsu Goadi, một nhà kinh doanh có ảnh hưởng người Satsuma lúc bấy giờ đang ở Osaka với điều kiện ưu đãi. Có lẽ do biết được thái độ của Choshu không thích cách hành động của người Satsuma, Okuma đã phản đối kịch liệt việc mua bán này. Tuy nhiên, việc mua bán này vẫn được nội các chấp thuận và được thực hiện vào tháng 7 năm 1881. Vụ bê bối tại văn phòng Hokkaido¹⁹ khiến mọi người ủng hộ Okuma. Fukuzawa đã viết một lá thư (ghi ngày 1 tháng 10 năm 1881) cho Okuma, lúc bấy giờ đang đi trên chuyến vi hành của hoàng đế lên phía bắc để cảnh báo ông như sau:

Những vấn đề ở phía bắc [vụ bê bối ở văn phòng Hokkaido] đã khuấy động những ý kiến bất đồng trong hai tháng nay... Nhiều người nói rằng đây là vụ việc mang tính tham nhũng nhưng trong suốt 14 năm cầm quyền trong thời kỳ Minh Trị, cũng đã có những vụ việc tương tự. Tại sao bây giờ mọi người mới lên tiếng phản đối? Nhiều người cho rằng việc mâu thuẫn âm ỉ này là do Mitsubishi cạnh tranh với Godai trong việc theo đuổi quyền lợi và vì ông muốn tranh giành quyền lực với Kuroda. Họ nói đây chỉ là một mâu thuẫn mang tính cá nhân, không hơn kém. Quan điểm này khá phổ biến trong các viên chức và tôi sợ một số người sẽ lợi dụng điều này. Những lý luận phổ biến về nhân quyền đã thay đổi họ hoàn toàn, biến họ thành những người lật đổ chính quyền.²⁰

Lời cảnh báo của Fukuzawa đã đến quá muộn với Okuma cũng như với chính ông.

Trong lúc cuộc tấn công của Okuma với bè lũ Satsuma đang giành được lợi thế, một sự việc khác xuất hiện, và lần này là từ trong Cung điện Hoàng gia. Lợi dụng sự hỗn loạn giữa những người đứng đầu về mặt chính trị, các viên thị thần Hoàng gia đã tìm cách phục hồi lại sức mạnh truyền thống của họ nhằm gây ảnh hưởng với Hoàng đế Mutsuhito. Kết quả là bè phái Choshu phải chọn lựa giữa hai phe: ủng hộ nhóm Choshu hoặc Okuma. Ito, luôn là người có óc thực tế, đã chọn cách ủng hộ Satsuma.²¹ Đa số thành viên nội các đều theo gương ông và bỏ mặc Okuma. Với Fukuzawa, đây là một hành động “phản bội”.

Theo lời yêu cầu của nội các, Kowashi Inoue, người được Hirobumi Ito bảo trợ, lúc đó đang cùng phối hợp với K.F.H Roesler, một *yatoi* người Đức làm việc trên bản hiến pháp theo kiểu nước Phổ. Đối thủ của Inoue về vấn đề hiến pháp là Fumio Yano, một người Keio, là người trong bộ tham mưu của Okuma và đã thảo ra bản kiến nghị bản hiến pháp cho ông. Thật ngẫu nhiên, Yano cũng là một trong số bốn người thảo ra bản *Shigi kenpo* hay *Private proposal for a constitution* (Kiến nghị về bản hiến pháp), được phát hành trên tờ *Kojun zasshi* và được chuẩn bị theo kiểu mẫu nhà nước của Anh. Kiến nghị này nhận được sự ủng hộ của hết thầy báo chí trên khắp nước Nhật.²² Vì vậy, không có gì ngạc nhiên khi một số đoạn trong kiến nghị của Okuma gần như giống hệt với một số phần trong *Kojunsha*. Kowashi Inoue khôn ngoan đã nhanh chóng nhận ra cách gây chia rẽ giữa kế hoạch của Choshu và kế hoạch của Okuma.

Tomomi Iwakura, Bộ trưởng phe cánh hữu và xếp thứ hai trong chính phủ, chỉ sau Thủ tướng Sanetomi Sanjo, đã nhận được một lá thư đầy sự đe dọa từ Kowashi Inoue như sau:

Fukuzawa đang tích cực ủng hộ thuyết cấp tiến. Đảng phái của ông ấy có tổng cộng từ ba đến bốn ngàn thành viên. Họ tạo ảnh hưởng ở khắp nơi, thậm chí xâm nhập vào cả Kagoshima. Ở những tỉnh khác, họ đã và đang củng cố sự phát triển của mình trong vòng 20 đến 30 ngày vừa rồi. Nếu họ vẫn không được thay đổi, chúng ta không thể tiên đoán điều gì sẽ xảy ra.²³

Kowashi Inoue đã cẩn thận theo dõi Fukuzawa.²⁴ Trong bối cảnh này, Kowashi Inoue đã tận dụng hết sức “mối đe dọa” của *Kojinsha* vốn có thể đủ mạnh để khiến Bộ trưởng phe cánh hữu sợ hãi. Ngày 11 tháng 10 năm 1881, khi hoàng đế Mutsuhito trở về lại Tokyo sau chuyến vi hành, một cuộc họp nội các đã được tổ chức tại nhà ga trạm cuối ở Senju, gần Ueno, là cuộc họp mà Okuma không được phép tham dự. Để đổi lại việc Kuroda hủy bỏ việc mua bán tài sản ở Văn phòng Hokkaido cho Godai, Okuma phải từ bỏ vị trí thành viên nội các. Sau việc khai trừ ông lập tức là việc khai trừ có hệ thống tất cả các thành viên cùng bè phái với Okuma trong chính phủ. Do Fukuzawa là một đồng minh gần gũi với Okuma, những người của Cao đẳng Keio bao gồm Fumio Yano, Hikojiro Nakamigawa, Iwakusu Morishita và Tsuyoshi Inukai, tất cả đều bị loại khỏi các văn phòng chính phủ.²⁵ Sự kiện này về sau được gọi là *Cơn khủng hoảng chính trị vào năm thứ 14 thời Minh Trị*.

Cuộc chiến bại chính trị lần thứ nhì trong ba năm đã thật sự khiến Fukuzawa sững sốt. Hai tháng sau đó, Fukuzawa đã viết thư cho Kaoru Inoue để chất vấn về lý lẽ của Kowashi Inoue và lý lẽ đó không gì khác hơn là sự phản bội:

Ông nói rằng dù Okuma, Ito, ông và tôi đã có thể bàn bạc riêng về vấn đề hiến pháp từ tháng 12, tôi đã không giữ lời

hứa. Lý lẽ của ông là dù cả Inoue và Ito đều đồng ý với tôi về việc thành lập quốc hội và phát hành tờ báo quốc gia, ông thực hiện phương pháp của người theo trào lưu chính thống còn tôi thực hiện theo cách thức cấp tiến. Ông lý luận rằng đề nghị của Okuma về vấn đề quốc hội *có thể* do tôi chuẩn bị, rằng *Kiến nghị về bản hiến pháp* do công ty Mita hiệu chỉnh *có thể* là do tôi thảo ra, rằng việc những người của công ty Mita diễn thuyết ở khắp Nhật Bản *có thể* là do tôi chỉ đạo, rằng công ty Mitsubishi *có thể* là nguồn cung cấp tài chính cần thiết cho công việc này nên Okuma, Mitsubishi và tôi *có thể* cùng hội cùng thuyền. Nói tóm lại, mọi lý luận của ông đều hoàn toàn dựa trên một chữ duy nhất là *có thể*.²⁶

Mặc cho lời phản đối của Fukuzawa, không ai nghi ngờ về việc ông cùng hội cùng thuyền với Okuma và Iwasaki. Trước đó hai mươi tháng, Fukuzawa và Okuma đã thành công trong việc thiết lập Ngân hàng tiền đồng Yokohama mà Yataro Iwasaki là người ủng hộ và là cổ đông lớn nhất. Vấn đề mỏ than Takashima cũng đã đi đến chỗ kết thúc sớm hơn nửa năm trên danh nghĩa của Mitsubishi là do những nỗ lực của Fukuzawa cùng với sự hỗ trợ của Okuma. Mối quan hệ giữa họ được củng cố thêm qua việc Cao đẳng Keio của Fukuzawa là nguồn duy nhất đào tạo ra những thanh niên có học thức trong lĩnh vực kinh doanh và chính trị cho đất nước Nhật Bản tại thời điểm đó. Đối với cả Iwasaki và Okuma, Fukuzawa và các sinh viên tốt nghiệp đã cung cấp một nguồn nhân lực nòng cốt cho công việc của họ. Nếu không có lực lượng này, Iwasaki, Okuma hay bất kỳ ai chưa từng có kinh nghiệm cá nhân ở phương Tây đều không thể xử trí thành công các vấn đề đòi hỏi kiến thức phương Tây. Vì vậy, việc Okuma kéo những người của Fukuzawa vào việc viết đề cương kế hoạch hiến pháp của ông là điều không thể tránh khỏi.

Yukichi Fukuzawa, 1835-1901

Có lẽ, ở đây Fukuzawa đã nhận ra nguy cơ của việc thiết lập một mối quan hệ quá thân mật với bất kỳ một chính trị gia nào, dù đó chỉ là mối quan hệ cá nhân. Vì vậy, để kết luận những quan sát của ông về “lịch sử” của *cơn khủng hoảng chính trị vào năm thứ 14 thời Minh Trị* trong thư ông viết cho Kaoru Inoue, Fukuzawa đã lặp lại những lời ông đã nói với Toshimichi Okubo vào năm 1876:

Bản chất tôi không quan tâm đến thế giới chính trị. Cho đến bây giờ, tôi vẫn đã tránh né thế giới này và tôi thề vẫn sẽ tiếp tục tránh né, từ giờ trở đi.²⁷

Fukuzawa phải làm điều gì đó để khôi phục lại danh tiếng của mình. Với mục đích này, ông chọn lĩnh vực báo chí như điều ông viết cho Heigoro Shoda ở Mitsubishi:

Tôi e rằng những người chúng ta ở trường đại học có thể đã mất uy tín sau cuộc hỗn loạn chính trị năm ngoái. Về bản chất, uy tín của chúng ta chỉ tồn tại trong sự độc lập. Chúng ta không cần phải học từ những đảng phái chính trị. Chúng ta không phải là một đảng phái chính trị, hay là những thương gia... hoặc là những người tích cực tìm kiếm những công việc quan liêu... Vì vậy, tôi dự định sẽ xuất bản một tờ báo. Điều tôi mong ước không gì khác hơn việc để tất cả mọi người biết quan niệm của chúng ta và rằng chúng ta không phải là thù hay bạn...²⁸

Ông đã đấu tranh để giành lại thế đứng khi đưa đề nghị phát hành tờ báo toàn quốc. Thật vậy, vào đầu tháng 2 năm 1882, Fukuzawa đã bận rộn với việc quảng cáo tờ báo [của ông] như điều ông đã tường thuật như sau:

Những người lớn tuổi đến tòa báo mỗi ngày. Ngay lúc này,

họ đang viết thư cho bạn bè trong các tỉnh thành để nói về tờ báo... Tôi chịu trách nhiệm về việc biên tập và bài vở... Số lượng đăng ký báo đã vượt hơn con số 500, và mỗi ngày văn phòng đều nhận được phiếu đăng ký báo.²⁹

Tòa soạn được đặt trong phòng báo chí Keio, hình thức kế tiếp của Phòng xuất bản Cao đẳng Keio. Hikojiro Nakamigawa, người đã bị cách chức khỏi vị trí viên chức của Bộ Ngoại giao trong cuộc khủng hoảng chính trị, là chủ tịch. Michita Nakamura đã giúp Fukuzawa có một phòng in ấn.³⁰ Ngày 1 tháng 3 năm 1882, vào đúng ngày phát hành tờ báo trên phạm vi toàn quốc, Fukuzawa viết thư cho Nakamura để báo cáo như sau:

Những khâu chuẩn bị cho việc phát hành tốn nhiều thời gian hơn tôi dự tính. Tối qua, tôi không thể ngủ được. Việc phát báo sáng nay đã bị muộn nhưng tôi tin chắc rằng không ai lấy làm khó chịu vì đây là số báo đầu tiên của chúng tôi. Cho đến nay, số lượng đăng ký báo đã đạt 1.420 và tôi nghĩ con số đó sẽ dần tăng lên.³¹

Fukuzawa đặt tên cho tờ nhật báo của mình là *Thời sự tân báo* vì tờ báo sẽ mang những thông tin về nền văn minh xảy ra gần đây (*kinji*), bàn bạc về mọi phương pháp (*jiko*) mà nhờ đó, nền văn minh có thể phát triển, cũng như không chậm trễ trong việc đưa tin (*nisshin*) và sẽ công bố (*hodo*) cho mọi người về tin tức đó.³² Tờ *Thời sự tân báo* đã thành công và trở thành môi trường chính cho những hoạt động viết lách của Fukuzawa. Trong vòng một năm sau khi ra mắt công chúng, tờ báo đã qua mặt tờ *Tokyo nichinichi* do Genichiro Fukuchi biên tập, là tờ đang giảm dần khoảng 1/3 số lượng phát hành.³³ Tờ *Thời sự tân báo* trở nên thịnh hành là vì đó là tờ báo duy nhất trong số tất cả các tờ báo có tại Tokyo và Osaka, kể cả tờ *Tokyo nichinichi*, không liên kết với một

đảng phái chính trị nào. Vì vậy, Fukuzawa có thể tranh luận mọi điều thật tự do và những lý luận của ông thu hút độc giả.³⁴ Tháng 8 năm 1883, tờ *Thời sự tân báo* trở thành tờ báo “số một ở Tokyo” như lời Fukuzawa viết trong thư cho các con trai ở Mỹ.³⁵ Sự thành công đáng chú ý này đã khích lệ Fukuzawa và tờ *Thời sự tân báo* dời khỏi Cao đẳng Keio đến Nihonbashi và rồi đến Ginza, kế bên *Kojinsha*. Do đó, trung tâm của mọi hoạt động của Fukuzawa đã rời từ Mita lên đến Ginza.

Thái độ của tờ *Thời sự tân báo* của Fukuzawa đối với chính phủ là gì? Dưới sự kiểm soát theo luật Báo chí của Bộ Nội Vụ, tờ *Thời sự tân báo* bị cấm phát hành năm lần³⁶ như được trình bày trong bảng 15.2. Khi tờ báo bị cấm lần đầu tiên vào tháng 6 năm 1882, bản thân tờ *Thời sự tân báo* cũng không hiểu được tại sao bài xã luận *Oligarchy of the clan clique* (Chính thể đứng đầu của một phe cánh) lại khiến những nhà cầm quyền tức giận.³⁷ Quả thật, mặc dù tờ báo phê phán khuynh hướng của chính quyền về chế độ chuyên quyền và chủ nghĩa quân phiệt, lập luận của bài báo khá ôn hòa, thậm chí ủng hộ cho sự hòa hợp giữa chính phủ và nhân dân. Đây là trường hợp duy nhất mà tờ báo của Fukuzawa bị cấm lưu hành do phê phán chính thể đứng đầu thời kỳ Minh Trị. Những lần còn lại tờ báo bị cấm lưu hành là vì có liên quan đến những báo cáo của ngành ngoại giao, ba báo cáo về mối quan hệ các nước phương Tây và một bản báo cáo về Triều Tiên. Hai bài xã luận về hiệp ước không công bằng dường như cũng không gây tranh cãi nhiều trong chính phủ. Chẳng hạn như trong trường hợp của bài viết *Không có gì tiếc nuối...*, trong số những người đứng đầu về chính trị, có cả Aritomo Yamagata³⁸, không có nhiều người thông cảm. Tháng 4 năm 1895, tờ *Thời sự tân báo* của Fukuzawa bị đình bản trong năm ngày. Đây là lần đình bản cuối cùng trong lúc Fukuzawa còn sống. Điều này xảy ra là vì tờ báo có đăng bài báo cáo về các hoạt động thủy quân

Bảng 15.2 Những lần bị đình bản của tờ *Thời sự tân báo*

	Bài bị kiểm duyệt	Thời gian bị cấm phát hành
Bài xã luận	“Chính thể đứng đầu của một phe cánh”	9-12.6.882
Bài xã luận	“Các yếu tố bên ngoài và bên trong khiến người phương Tây khống chế nước Nhật”	31.10-6.11.1883
Bài xã luận	“Chúc mừng người Triều Tiên vì đất nước họ sụp đổ”	14-21.8.1885
Bài xã luận	“Không có gì hối tiếc việc tạm hoãn thương lượng các hiệp ước”	24-30.6.1887
Bài báo cáo về hải quân Nga		25-29.4.1895

Nguồn: CWYF, tập 21, *Bảng niên đại của Fukuzawa*.

của Nga tại cảng Kobe. Lo sợ sự can thiệp giữa ba bên người Nga, Pháp và Đức quanh vấn đề bán đảo Liaotung, chính quyền Minh Trị sợ rằng tình thế không thuận lợi [của nước Nhật] sẽ bị tiết lộ qua dạng thông tin này. Bài xã luận của tờ *Thời sự tân báo* dễ dàng thừa nhận những bất cẩn của mình khi bàn đến những vấn đề an ninh quốc gia. Tờ báo thậm chí cũng đảm bảo với chính phủ về lập trường hợp tác của báo vì:

Nguyên tắc của tờ *Thời sự tân báo* là... không chỉ tôn trọng vinh quang và quyền lợi của Nhật Bản... Mặc dù chúng tôi không có mối liên hệ gì với chính phủ, chúng tôi cùng chia sẻ chủ nghĩa dân tộc của chính phủ như thể đã được sắp xếp trước.³⁹

Với quan điểm này về chủ nghĩa dân tộc, chúng ta không lấy gì

Yukichi Fukuzawa, 1835-1901

là ngạc nhiên trước quan điểm mạnh mẽ của tờ *Thời sự tân báo* về vấn đề chính sách ngoại giao của Nhật Bản với châu Á.

Ngay từ ngày 11 tháng 3 năm 1882, 10 ngày sau số báo đầu tiên, tờ *Thời sự tân báo* đã đăng tải bài xã luận tựa đề “On relations with Korea” (Về mối quan hệ với Triều Tiên) mà trong đó, Fukuzawa đã lập luận như sau:

Khi so sánh Nhật Bản với Triều Tiên, Nhật Bản chiếm thế vượt trội và Triều Tiên chỉ nhận phần yếu kém. Nhật Bản đã được văn minh hóa trong khi Triều Tiên vẫn chưa được khai hóa.⁴⁰

Bảng 15.3 Những bài xã luận và bài báo của tờ *Thời sự tân báo* về vấn đề Triều Tiên và Trung Quốc, năm 1882-98⁴¹

Năm	Số bài xã luận, v.v	Về Triều Tiên	Về Trung Quốc
1882	151	17	7
1883	133	6	11
1884	98	8	15
1885	81	16	11
1886	59	2	2
1887	73	1	1
1888	43	0	0
1889	85	0	0
1890	64	0	0
1891	109	1	2
1892	123	4	3
1893	113	8	0
1894	165	41	30
1895	140	14	24
1896	99	6	8

1897	112	1	6
1898	111	4	15

Nguồn: CWYF, tập 8-16

Kể đến, ông kết luận rằng Nhật Bản, với tư cách là đất nước văn minh duy nhất và mạnh mẽ về quân sự tại Đông Á, nên thực hiện bước chủ động trong việc đo sức với cuộc xâm chiếm châu Á của các thế lực phương Tây. Chính sách với Triều Tiên và Trung Quốc là những đề tài thường xuyên của tờ *Thời sự tân báo* như được thể hiện qua bảng 15.3.

Tháng 7 năm 1883, vấn đề Triều Tiên chuyển sang một bước ngoặt mới khi Kim Ok Kyun, một nhà cải cách trong phái đoàn Triều Tiên sang Nhật Bản, đến thăm Fukuzawa.⁴² Khi trở về Triều Tiên, ngày 4 tháng 12 năm 1884, ông Kim đã thực hiện một việc phi thường với sự hậu thuẫn của quân đội Nhật, nhưng gặp thất bại do sức mạnh vượt trội của quân đội Trung Quốc. Khi biết về sự thất bại của người Nhật,⁴³ Fukuzawa đã mở ra một cuộc tấn công không thương tiếc chống lại người Triều Tiên trong tờ *Thời sự tân báo* vào ngày 15 tháng 12 năm 1884. Fukuzawa đã viết cả bảy mươi hai bài xã luận về Sự kiện Triều Tiên trước ngày 8 tháng 1 năm 1885 khi những cuộc thương thảo giữa Nhật Bản và Triều Tiên đang đến hồi kết thúc.⁴⁴

Sau đó, Fukuzawa chuyển sang người Trung Quốc. Trong bài xã luận với tựa đề *The ambassador extraordinary and plenipotentiary to China* (Đại sứ đặc mệnh toàn quyền tại Trung Quốc) đăng trên tờ *Thời sự tân báo* ngày 15 tháng 1 năm 1885, ông đề nghị gửi một đại sứ sang Trung Quốc để yêu cầu xin lỗi và tiền bồi thường từ phía Trung Quốc.⁴⁵ Cho đến lúc này, tờ *Thời sự tân báo* của Fukuzawa đã khiến những người đứng đầu bộ máy chính trị của chính quyền Minh Trị, những người lo sợ rằng Fukuzawa và tờ *Thời sự tân báo* sẽ nói quá nhiều điều gây nguy

hại đến an ninh quốc gia, phải nhứt đầu. Các nhà cầm quyền bắt đầu bàn thảo đến việc cấm phát hành tờ *Thời sự tân báo*,⁴⁶ dẫn đến việc Fukuzawa phản kháng kịch liệt lên Bộ trưởng Bộ Hải quân, Sumiyoshi Kawamura.⁴⁷ Cơn giận của Fukuzawa lên đỉnh điểm trong bài xã luận nhan đề *Rời khỏi châu Á*, đăng trên tờ *Thời sự tân báo* ngày 16 tháng 3 năm 1885. Ông lý luận như sau:

Nền văn minh hiện đại không thích hợp với chiếc áo khoác cũ kỹ của Nhật Bản. Khi Nhật Bản cởi bỏ chiếc áo cũ của mình, chính quyền sẽ bị tiêu diệt... Mức độ của mâu thuẫn thế giới không cho phép hòn đảo đơn lẻ ở phía đông này được lặng lẽ. Với nguyên tắc đặt quốc gia lên trên chính phủ, và may mắn thay dựa vào Hoàng Gia đáng tôn quý, chúng tôi, những người Nhật cương quyết lật độ chế độ cũ và thiết lập một chính quyền mới, áp dụng nền văn minh phương Tây trong mọi lĩnh vực cũng như không chỉ cởi bỏ lớp áo khoác cũ mà còn đưa ra một lớp áo mới cho toàn châu Á. Nguyên tắc mới có thể phát biểu trong những từ: “Rời bỏ châu Á”. Mặc dù đất nước Nhật Bản nằm ở khu vực ngoại biên ở phía tây của châu Á, tinh thần của người dân đã rời khỏi phong tục cũ kỹ của châu Á và tiến lên nền văn minh phương Tây.⁴⁸

Đất nước chúng ta không thể cứu lấy châu Á trong thời kỳ bắt đầu nền văn minh. Thay vì vậy, khi để họ tự liên kết với các quốc gia văn minh phương Tây, chúng ta không thể đối đãi với Trung Quốc và Triều Tiên như những nước láng giềng nữa. Chúng ta phải đối đầu với họ theo cách mà người phương Tây sẽ làm.⁴⁹

Thái độ của Fukuzawa đối với Triều Tiên và Trung Quốc không

gặp bất kỳ sự can thiệp nào từ phía chính phủ vì đó cũng là quan điểm của chính phủ về vấn đề này. Nhưng vào tháng 8 năm 1885 khi bài xã luận làm náo động dư luận với tựa đề “Chúc mừng người Triều Tiên vì đất nước họ bị sụp đổ” được đăng trên tờ *Thời sự tân báo*, thì chính phủ đã phải can thiệp vào bằng cách cấm phát hành báo trong tám ngày.

Mười năm sau, vào tháng 7 năm 1895 khi Chiến tranh Trung-Nhật bùng nổ, tờ *Thời sự tân báo* đăng bài xã luận với tựa đề *Cuộc chiến Trung-Nhật là cuộc chiến giữa đất nước văn minh và đất nước của dân man rợ*, trong đó Fukuzawa lý luận như sau:

Cuộc chiến giữa Nhật Bản và Trung Quốc đã bùng nổ. Khi xem xét nguyên nhân dẫn đến cuộc chiến tranh, thì đó là cuộc chiến giữa những người cổ thúc đẩy nền văn minh và giữa những người đang cố kìm hãm nền văn minh đó.⁵⁰

Fukuzawa thậm chí đã khởi xướng một chiến dịch gây quỹ hỗ trợ cho quân đội Nhật Bản.⁵¹ Vào lúc này, dường như Fukuzawa chỉ chuyên chú vào việc viết lách, ít nhất là về vấn đề Đông Á, ý nghĩa thực thụ của nền văn minh mà ông đã nhiệt tình lý luận trong cuốn *Những điều kiện sống ở phương Tây* vào năm 1867 và quyển *Đại cương học thuyết về văn minh* vào năm 1875. Liệu phần lý luận của ông về vị trí mạnh hơn của Nhật Bản so với những dân tộc khác ở châu Á có được lặp lại vào thập niên 1930 và 1940 hay thậm chí đến năm 2000?⁵²

Tại sao Fukuzawa lại quá hăng hái công kích Triều Tiên và Trung Quốc sau năm 1884? Có lẽ là vì sự thất bại của quân Nhật trước quân đội Trung Quốc trên lãnh thổ Triều Tiên vào tháng 12 năm 1884 đã có một ảnh hưởng nhất định đến Fukuzawa. Chắc chắn ông không thể chịu đựng nổi ý nghĩ nước Nhật “văn

minh” bị quân Trung Quốc “dã man” buộc phải quỳ gối ngang hàng với dân Triều Tiên “dã man”. Quả thật, đây là điều ông đã viết trong thư gửi cho các con đang ở Mỹ:

Nói thật là Công sứ và quân lính Nhật bị đánh bật khỏi Seoul vào ngày 6 tháng 12 và phải chạy trốn sang Incheon. Mặc dù có một sự khác biệt lớn giữa sự hiện diện của người Nhật và người Trung Quốc, nhưng đây là lần đầu tiên trong lịch sử người Nhật gặp thất bại. Chúng ta hẳn đã phải làm điều gì đó sớm hơn. Trong vòng nửa tháng đến một tháng tới, chúng ta sẽ biết được liệu chính phủ sẽ tham gia cuộc chiến chống lại quân địch hay hòa hoãn với họ.⁵³

Khi ông viết “nói thật là...” thì chính phủ đã cấm phát hành mọi tin tức báo cáo về sự kiện này và thời gian này kéo dài từ ngày 4 tháng 12 đến ngày 13 tháng 12. Thậm chí sau đó, khi lệnh cấm đã bị bãi bỏ, cũng không có tờ báo nào đưa tin về việc người Trung Quốc đánh bại người Nhật.⁵⁴ Khi biết sự thật, chắc chắn Fukuzawa đã lo sợ về sự thất bại của người Nhật, “lần thất bại đầu tiên trong lịch sử” có thể gây nguy hại đến “quyền lợi của quốc gia”. Vì vậy, việc ông công kích người Triều Tiên và người Trung Quốc là một khía cạnh khác của lý lẽ mà ông đã bàn thảo trong quyển *Chuyên đương thời* vào năm 1881. Lợi ích của Nhật Bản và sự độc lập là hai thứ tự ưu tiên hàng đầu đối với Fukuzawa.⁵⁵

Tờ *Thời sự tân báo* đã đem đến hai điều này cho Fukuzawa. Từ lúc phát hành tờ báo *Thời sự tân báo* vào năm 1882 trở đi, đây là mảnh đất duy nhất cho hoạt động viết văn của ông. Mặc dù 14 quyển sách đã được xuất bản sau năm 1882, tất cả đều là hình thức in ấn lại của những bài xã luận và bài báo đăng trên tờ *Thời sự tân báo*.⁵⁶ Ông đã đóng góp không chỉ những bài xã luận và bài viết vào tờ báo mà còn cả nguồn hỗ trợ về tài chính. Số tiền ban đầu mà Fukuzawa đầu tư vào tờ báo là 12.855 yên,⁵⁷

và điều này đã đem lại những phần thưởng quý giá. Khả năng kinh doanh của ông một lần nữa được chứng tỏ trong lĩnh vực này. Năm 1884, tiền lương hằng tháng của Fukuzawa từ tờ *Thời sự tân báo* mà ông tự quyết định cho mình là 500 yên. Số tiền lương dần được tăng lên đến 1.250 yên vào năm 1895. Ông cũng nhận được tiền thưởng hai lần trong một năm vào tháng 7 và tháng 12, thường chiếm khoảng 80 đến 130% số lương tháng. Thu nhập của Fukuzawa từ công việc làm báo được thể hiện trong bảng 15.4 và được nhận thấy có sự tăng dần lên; vốn cũng là sự phát triển tăng dần của tờ báo. Chiến dịch Triều Tiên cũng đã chứng kiến một sự phát triển đáng kể từ năm 1884 đến 1885. Liệu chiến dịch tích cực chống Triều Tiên và Trung Quốc của ông có mang động cơ tài chính hay không? Có phải ông đã chủ ý chọn đề tài mà người dân Nhật bình thường vẫn dễ dàng quan tâm để tăng số lượng phát hành báo của ông không?

Bảng 15.4 Thu nhập của Fukuzawa từ tờ *Thời sự tân báo* (đơn vị yên)

1884	2.500
1885	11.220
1886	15.783
1887	15.824
1888	15.168
1889	15.461
1890	16.281
1891	17.160
1892	17.250
1893	17.875
1894	17.500

Yukichi Fukuzawa, 1835-1901

Thu nhập từ tờ *Thời sự tân báo* chỉ là một phần trong tổng thu nhập của Fukuzawa.⁵⁸ Và mức thu nhập đó rất đáng chú ý khi so sánh với mức lương của các thành viên nội các. Những thay đổi trong quy định về lương dành cho viên chức chính phủ, được công bố năm 1886, đã quy định lương hằng năm của thủ tướng là 9.600 yên và cho thành viên nội các là 6.000 yên.⁵⁹ Vì vậy, xét về mức lương, với tư cách là biên tập viên của tờ *Thời sự tân báo*, Fukuzawa đã được trả với mức lương cao.

16

Sự xuất hiện của những doanh nhân trường Cao đẳng Keio - “phương pháp kinh doanh thực thụ trong nền văn minh”

Năm 1878, mười năm sau cuộc Cải cách Minh Trị, Fukuzawa đã kiệt sức. Đúng là những giấc mơ của ông về một xã hội Nhật Bản tự do hơn và bớt khuôn khổ hơn đã thành hiện thực nhưng những sức ép của cuộc sống mới đã bắt đầu ảnh hưởng lên ông. Cuộc bạo loạn Satsuma vào năm 1877 đã khiến chế độ Minh Trị mới phải đầu hàng. Do phải chi trả một khoản tiền lớn vào quân sự để đánh bại những kẻ nổi loạn, nguồn tài chính của chính phủ bị ảnh hưởng nghiêm trọng và lạm phát dữ dội đã xảy ra. Số sinh viên vào trường Cao đẳng Keio giảm nhanh chóng từ 373 sinh viên năm 1875 xuống 233 vào năm 1879 và tạo nên một cuộc khủng hoảng tài chính [về phía trường]. Số học phí thu được của trường Cao đẳng Keio giảm từ 9.058 yên năm 1875 xuống 3.727 yên năm 1879.¹ Trùng hợp thay, mỗi ngày Fukuzawa đều liên lạc với Bộ trưởng Bộ Tài chính Shigenobu Okuma về vấn đề của dự án Ngân hàng tiền đồng Yokohama. Fukuzawa hẳn đã cho rằng việc chuyển giao trường Cao đẳng cho chính quyền trung ương là điều thích hợp nên đã trình bày với các thành viên nội các gồm Bộ trưởng Bộ giáo dục Tsugumichi Saigo, Bộ trưởng Bộ Nội vụ Hirobumi Ito, Bộ trưởng Bộ công trình công cộng Kaoru Inoue và người đứng đầu văn phòng Hokkaido, Kiyotaka Kuroda

về việc này.² Những nỗ lực của Fukuzawa đều vô ích, trái ngược hoàn toàn với sự thành công của việc khai trương Ngân hàng tiền đồng Yokohama vào năm 1880. Fukuzawa mệt mỏi than phiền với một đồng nghiệp ở trường Cao đẳng như sau:

Tôi nghĩ chúng ta không thể tiếp tục mở cửa trường Cao đẳng. Kể từ ngày trường mở cửa, hơn 20 năm đã trôi qua. Chỉ điều này thôi cũng đã đủ với sự nghiệp cả đời của tôi.³

Chi phí để trường Cao đẳng hoạt động cũng là một mối bận tâm đối với Fukuzawa. Ông đã bày tỏ với một người bạn cũ của mình:

Tôi muốn nói với anh về vấn đề của trường Cao đẳng Keio. Trường đã tồn tại được hơn 20 năm nay kể từ lúc mở cửa. Càng lớn tuổi, tôi nhận thấy càng khó quản lý trường. Ngoài ra, thỉnh thoảng, tôi cũng đã đầu tư thêm tiền túi để duy trì ngôi trường. Tuy nhiên, giờ đây, tôi đã có một gia đình đông hơn và con cái tôi cũng ngày càng lớn hơn, nên chi phí cho con cái cũng tăng lên. Tôi cần chi tiêu cho con cái mình nhiều hơn là chăm lo cho 300 đứa con của người khác. Tôi nhận thấy không thể tiếp tục giữ trường hoạt động được nữa...Tôi đã quá kiệt sức và mệt mỏi về mặt tài chính nên không thể giúp trường tồn tại lâu hơn được nữa.⁴

Trường Cao đẳng Keio đang đối mặt với tình hình khó khăn nhất kể từ ngày Fukuzawa nhận lãnh trách nhiệm quản lý ngôi trường tiền thân của trường Cao đẳng tại khu vực của lãnh địa Nakatsu ở Tokyo vào năm 1858. Liệu Fukuzawa có tìm ra cách để giúp trường cao đẳng trụ lại trên nền tảng tài chính ổn định hơn không? Hồi đáp của những người từng là sinh viên của trường Cao đẳng Keio với nỗi lo của Fukuzawa là chuẩn bị một kế hoạch gây quỹ sẽ được trình bày trong cuộc họp dự kiến diễn ra vào ngày 25 tháng 10 năm 1880.

Những người của trường Cao đẳng Keio đã quen với những hoạt động gây quỹ nhờ vào kinh nghiệm *Kojunsha* và việc xây dựng Phòng Minh Trị. Trong vòng một tháng sau cuộc họp chuẩn bị, bản *Kế hoạch hỗ trợ cho trường Cao đẳng Keio* được đưa ra vào ngày 23 tháng 11 năm 1880. Tổng cộng số người ủng hộ là 128 người, quyên được 44.365 yên cho Quỹ Hỗ trợ trường Cao đẳng Keio vào tháng 5 năm 1881.⁵ Tất cả những nhà tài trợ đều là doanh nhân xuất thân từ trường Keio. Bên cạnh đó, hoạt động gây quỹ cũng có tiến bộ sau tháng 5 năm 1881 và ba năm sau đó, Fukuzawa đã có thể viết một lá thư cho một nhà tài trợ để cảm ơn người này về sự hỗ trợ của ông như sau:

Kể từ ngày thành lập trường cao đẳng, số lượng sinh viên luôn giữ ở mức khoảng ba trăm người, nhưng giờ đây số lượng đó đã tăng lên năm trăm. Nếu trường Cao đẳng thuộc quyền quản lý của nhà nước hay là trường công, thì chi phí hàng năm sẽ không dưới 30.000 yên. Tổng cộng trong 20 năm, chúng ta đã chi khoảng 600.000 yên... Kể từ lúc Quỹ Hỗ trợ được thành lập, trường đã có thể tiếp tục hoạt động cho đến nay... Mặc dù mọi tài sản và khu đất là tài sản của cá nhân tôi, nhưng tôi sẽ không để lại cho các con trai tôi. Tôi luôn nói về điều này với các con mình... Tôi sẽ dần chuyển tất cả sang tài sản của trường Cao đẳng cho thế hệ học giả kế tiếp. Cảm ơn về sự đóng góp của ông. Tôi nhân cơ hội này để trình bày với ông về tình hình của trường Cao đẳng.⁶

Chẳng bao lâu, trường Cao đẳng Keio đã không còn phụ thuộc vào Fukuzawa về mặt tài chính. Bằng cách khuyến khích những cựu sinh viên trường Keio hỗ trợ cho trường, Fukuzawa đã thành công mở cửa trường như một viện giáo dục hiện đại. Chắc chắn việc mở cửa trường Đại học Hoàng gia, được tổ chức lại từ Đại học Tokyo, vào tháng 3 năm 1886 đã thúc đẩy Fukuzawa thực

hiện điều này. Một sinh viên tốt nghiệp trường Cao đẳng Keio, Koki Watanabe, đã trở thành hiệu trưởng đầu tiên của Đại học Hoàng gia.⁷ Việc chỉ định một sinh viên tốt nghiệp trường Keio làm hiệu trưởng của trường đại học đầu tiên của nhà nước cho thấy trường Cao đẳng của Fukuzawa là một viện giáo dục tốt nhất có thể đào tạo một người thích hợp cho công việc. Tháng 11 năm 1886, Fukuzawa đã viết thư cho các con trai ở Mỹ về tình hình trường Keio như sau:

Trong những ngày gần đây, số sinh viên tăng lên 590 người... Mỗi ngày trường đều nhận thêm sinh viên mới. Ngành học tiếng Anh lại đang chiếm ưu thế. Các giáo viên cũng đã đồng ý rằng trường Cao đẳng sẽ phát triển thành trường đại học nếu nhà trường có nguồn tài chính.⁸

Quả thật, nhu cầu dạy tiếng Anh đã phát triển lớn hơn dự tính của Fukuzawa. Trong vòng năm tháng, vào tháng 3 năm 1887, Fukuzawa viết thư cho một người bạn ở Nagasaki để tường thuật tình hình:

Chúng tôi có nhiều sinh viên mới. Số lượng sinh viên đã tăng lên số tám trăm, vốn là điều hơi khiến tôi lo lắng đôi chút. Kể từ tháng 9 tới này, chúng tôi sẽ bắt đầu những khóa học chuyên ngành toán và ngôn ngữ để sau này, chúng tôi có thể phát triển lên thành trường đại học hoặc khi nào chúng tôi có tiền.⁹

Hy vọng sẽ phát triển lên thành một trường đại học, Fukuzawa đã cho xây thêm ba giảng đường mới ở giữa khu Mita vào tháng 8 năm 1887. Quỹ Hỗ trợ Keio đã trả 1.440 yên cho công trình này.¹⁰ Cả số lượng sinh viên và thiện nghi cho kế hoạch về trường đại học của Fukuzawa đều nhanh chóng đạt kết quả.

Kế đến, Fukuzawa đã chọn Nobukichi Koizumi làm hiệu trưởng

trường đại học. Sau khi bị buộc phải rời khỏi chức vụ phó giám đốc Ngân hàng Tiền đồng Yokohama vào năm 1882 khi bắt đầu *Cuộc khủng hoảng chính trị vào năm thứ 14 thời Minh Trị*, Koizumi đã trở lại Bộ Tài chính. Fukuzawa đã nhờ Kanamigawa, lúc bấy giờ đang chịu trách nhiệm cho Công ty Đường sắt Sanyo liên lạc với Koizumi, người đang tình cờ có mặt ở Osaka:

Về lời mời Koizumi làm hiệu trưởng trường đại học mà chú viết cho cháu hôm nọ, cháu đã nói chuyện này với ông ấy chưa? Tất cả mọi người ở đây, trong và ngoài trường đều ủng hộ điều này.¹¹

Sau khi tìm được vị hiệu trưởng cho trường, điều kế đến Fukuzawa phải làm là tìm nguồn vốn ban đầu. Một lần nữa, Nakamigawa được tư vấn như sau:

Một khi Koizumi tham gia vào trường Cao đẳng, chúng ta có thể làm được nhiều điều. Mỏ ở phía đông vẫn hoạt động tốt nên chúng ta có thể trông đợi ít lợi nhuận. Tôi chưa tiết lộ điều này với ai nhưng nói thật là chính những lợi nhuận này khiến tôi nghĩ đến Koizumi. Nếu có tiền, Koizumi có thể làm việc tốt. Tôi sẽ trình bày về những kế hoạch của tôi với Koizumi sau khi chúng ta đã có đủ tiền.¹²

“Mỏ ở phía đông” chính là mỏ Komaki ở quận Akita, lúc bấy giờ là một trong những mỏ đồng và vàng hứa hẹn nhất ở miền bắc Nhật Bản.¹³ Hy vọng sẽ có được tương lai sáng sủa từ khu mỏ này, Fukuzawa đã đầu tư 2.500 yên vào mỏ giữa năm 1884 và 1885.¹⁴

Có lẽ, ngay từ đầu của kế hoạch phát triển trường Cao đẳng Keio thành trường Đại học Keio, Fukuzawa đã có ý định sẽ tuyển dụng các giáo sư phương Tây. Ý tưởng này trở thành hiện thực vào đầu tháng 10 năm 1887 khi ông biết Arthur M.Knapp sẽ đến

Tokyo vào tháng 1 năm 1888. Ông Knapp là người đứng đầu Đoàn theo thuyết nhất thể đến Nhật Bản và là cựu sinh viên tốt nghiệp Đại học Harvard. Những người cung cấp thông tin này là Ichitaro, con trai cả của Fukuzawa, bác sĩ B. Simmons, bác sĩ y khoa của Fukuzawa và một người bạn của ông Knapp. Họ cho Fukuzawa biết về mối quan hệ giữa Đại học Harvard với những người theo thuyết nhất thể và về vị hiệu trưởng danh tiếng của Đại học Harvard, ông Charles W. Eliot. Fukuzawa giúp đỡ về chỗ ở cho bác sĩ Simmons trong cơ ngơi của khu Mita [của trường Cao đẳng] và thậm chí còn đưa ra lời đề nghị giúp đỡ tìm chỗ ở cho ông Knapp ở Tokyo.¹⁵ Fukuzawa đã quyết định nhân cơ hội này để tạo dựng mối quan hệ với Đại học Harvard và kế hoạch tuyển dụng giáo sư người phương Tây là điều cần thiết để thúc đẩy danh tiếng và chất lượng của Đại học Keio ngang bằng với Đại học Hoàng gia ở Tokyo. Nhưng việc thực hiện kế hoạch hoàn toàn phụ thuộc vào số tiền quyên được cho Quỹ Hỗ trợ.

Chiến lược của Fukuzawa thật tài tình khi ông viết thư lần nữa cho Nakamigawa:

Ba lời đề nghị của Koizumi về việc gây quỹ sẽ đối diện với các vấn đề. Những lời đề nghị của ông ấy sẽ dễ thuyết phục những người khác hơn nếu trường Đại học Keio không còn liên hệ gì với tôi trên danh nghĩa. Tôi được mọi người biết đến là người giàu có và thật khó để xin sự giúp đỡ tài chính từ mọi người nếu bản thân anh đã có tiền. Mọi người nghĩ rằng anh có thể hỏi sự trợ giúp tài chính từ người khác chỉ khi anh đã sử dụng hết tiền của mình. Lý do tôi lo sợ sự nghèo khó là vì nghĩ đến con cái tôi. Vì bất kỳ lý do gì, tôi cũng không thể hy sinh sự độc lập tài chính của gia đình để ủng hộ trường. Đó là lý do tại sao trường sẽ gặp những khó khăn khi gây quỹ.¹⁶

Ngày 7 tháng 10 năm 1887, sau khi Koizumi đồng ý nhận lãnh vị trí hiệu trưởng [của trường Keio], Fukuzawa đã hành động nhanh chóng. Fukuzawa thật sự quyết định nhường quyền sở hữu cơ ngơi ở Mita cho trường đại học như điều ông viết trong thư cho một người bạn.¹⁷ Vì vậy, vào ngày 2 tháng 11, tại cuộc gặp gỡ của trường Cao đẳng, Fukuzawa đã tuyên bố chỉ định Koizumi là hiệu trưởng của trường và việc chuyển nhượng quyền sở hữu cơ ngơi ở Mita.¹⁸

Fukuzawa đã phát hành một tờ quảng cáo về việc gây quỹ cho Đại học Keio vào tháng 1 năm 1889. Tờ quảng cáo nhấn mạnh vị trí của trường đại học sẽ phụ thuộc vào chất lượng của các giáo sư mới nên cần phải mời ba học giả người phương Tây làm trưởng khoa của khoa nghệ thuật, khoa kinh tế và khoa luật.¹⁹ Việc đóng góp Quỹ Bảo trợ đã có tiến bộ đáng kể và vượt quá 127.000 yên vào cuối năm 1890. Imperial Household Agency đóng góp 1.000 yên²⁰ nhưng những nhà tài trợ mạnh nhất vẫn là bạn bè của Fukuzawa, như điều ông viết cho Nakamigawa:

Khi tôi đến gặp gia đình Iwasaki, họ đã biết trước qua Shoda rằng tôi sẽ đến. Họ nói họ đã đóng góp cho trường Keio. Nhưng trước khi tôi trình bày chi tiết, Hisaya Iwasaki đã đóng góp 10.000 yên và Yanosuke đóng 10.000 yên mà giấu tên, tổng cộng là 20.000 yên... Có vẻ như họ có thể đóng góp thêm nữa.²¹

Sự đóng góp hơn 15% (trong tổng số tiền thu được cho Quỹ hỗ trợ) từ gia đình Iwasaki thật đặc biệt và chắc chắn là do họ có sự quen biết với Fukuzawa. Khi vấn đề tài chính giờ đây đã được bảo đảm, Fukuzawa đã có thể thật sự suy nghĩ về các vấn đề khác của trường đại học. Ông thúc giục Koizumi chuẩn bị kế hoạch sơ lược để nhờ ông Knapp trình bày với Đại học Harvard, khi đưa ra những câu hỏi sau:

Anh sẽ làm gì với việc tổ chức lại trường cao đẳng của chúng ta? Do ông Knapp sẽ rời khỏi đây vào ngày 3 tháng 5, tôi nghĩ ông nên quyết định mọi việc trước đó;

Anh sẽ quyết định thi đầu vào cho trường đại học mới như thế nào?

Đây sẽ là khóa học kéo dài ba hay bốn năm?

Chúng ta dự tính có khoảng bao nhiêu sinh viên dự tuyển?

Chúng ta có nên đưa ra con số dự tính là khoảng ba trăm không?

Học phí sẽ là bao nhiêu? Chúng ta sẽ thu học phí mỗi năm hay mỗi tháng?

Nếu tất cả bài giảng đều được dạy bằng tiếng Anh, chứ không phải tiếng Nhật thì theo anh, chương trình giảng dạy tiếng Anh hiện nay của chúng ta có đủ để chuẩn bị cho các sinh viên tham gia học các lớp giảng dạy bằng tiếng Anh không?²²

Là người đứng đầu phái đoàn đầu tiên do Hiệp hội những người theo thuyết nhất thể tại Mỹ gửi sang Nhật Bản, ông Knapp có đủ lý do để tận dụng cơ hội này nhằm gây dựng nền tảng vững chắc cho hiệp hội của mình tại đây. Khi đến Tokyo, ông Knapp rất ngạc nhiên nhận ra rằng Fukuzawa là một người có tầm ảnh hưởng nhiều hơn điều ông nghĩ. Ông viết:

Tầm quan trọng của việc hợp tác với ông Fukuzawa không thể không được đánh giá cao. Các ông có thể đọc trong quyển *Đế chế của Mikado* trang 320, đoạn mô tả về tính cách và ảnh hưởng của Fukuzawa. Tương tự, trong quyển *Những người đứng đầu Nhật Bản* của Lanman, các ông cũng sẽ thấy chương sách dài nhất được viết về ông ấy. Nhưng tất cả những ghi chép này cũng không diễn tả hết ảnh hưởng

của ông ấy, một ảnh hưởng đã trở nên rất lớn trong vòng mười năm nay và khiến ông ấy trở thành *người lãnh đạo nhân dân*.²³

Trong vòng “mười năm nay”, chắc chắn Fukuzawa đã đi tiên phong trong cả lĩnh vực kinh doanh và trong thế giới báo chí. Ông cũng được biết đến là người có ảnh hưởng trong lĩnh vực chính trị. Đúng như điều Knapp đã quan sát, Fukuzawa là “*người lãnh đạo nhân dân*”.

Knapp cũng có một lý do khác để nhận được lợi ích từ mối quan hệ giữa trường Keio và Đại học Harvard:

Cho đến nay, ông đã cho thấy sự tán thưởng của ông với thuyết nhất thể qua việc gởi một khoản ủng hộ và nhờ tôi chọn những người đảm đương các vị trí trưởng khoa.²⁴

Lá thư trang trọng của Fukuzawa đề nghị về việc gởi các giáo sư Harvard sang trường Keio được Knapp chuyển tới vị hiệu trưởng Đại học Harvard, Eliot có nội dung như sau:

Tôi đã tin cậy nhờ cậy ông Arthur May Knapp chịu trách nhiệm việc tuyển chọn các giáo sư sẽ đảm đương trách nhiệm trưởng khoa ở Keiogijyuu trong số các sinh viên tốt nghiệp Đại học Harvard. Ban giám hiệu chúng tôi cũng mong ước sẽ thiết lập một mối quan hệ thân thiết hơn giữa trường đại học danh tiếng nhất tại nước Mỹ và viện giáo dục của chúng tôi tại Nhật Bản.²⁵

Mặc dù “mong ước [của ban giám hiệu]” của Fukuzawa đã không thực hiện, nhưng việc tuyển chọn ba giáo sư phương Tây đầu tiên cho trường Đại học Keio được Eliot tiến hành nhanh chóng.

Ngày 22 tháng 10 năm 1889, cùng đi với Knapp là ba giáo sư người Mỹ đã đến Yokohama gồm William S. Liscomb đảm nhận

Yukichi Fukuzawa, 1835-1901

chức trưởng khoa Nghệ thuật; Garrett Droppers đảm nhiệm chức trưởng khoa Kinh tế và John H. Wigmore đảm nhiệm chức trưởng khoa Luật.²⁶ Mặc dù mong ước của Fukuzawa là tất cả các giáo sư đều là sinh viên tốt nghiệp Đại học Harvard, nhưng Liscomb là sinh viên tốt nghiệp Đại học Brown, chứ không phải Đại học Harvard. Tháng 11 năm 1889, Đại học Keio thông báo tuyển sinh và kỳ thi tuyển sinh đầu tiên được tổ chức vào ngày 11 tháng 1 năm 1890. 37 thí sinh đã đậu kỳ thi trong đó 17 thí sinh đậu ngành kinh tế; 17 thí sinh đậu ngành nghệ thuật và ba thí sinh đậu ngành luật. Ngày 27 tháng 1 năm 1890, trong buổi lễ khánh thành tại khu Mita, Đại học Keio đã tổ chức buổi ra mắt của trường đại học tư thục đầu tiên ở Nhật.²⁷

Giữa những năm 1892 và 1901, đã có 217 sinh viên tốt nghiệp từ Đại học Keio với 132 sinh viên từ khoa Kinh tế; 46 sinh viên từ khoa Nghệ thuật và 39 sinh viên từ khoa Luật (kể cả khoa Chính trị). Hơn 60% sinh viên tốt nghiệp Đại học Keio trong thập niên cuối cùng của thế kỷ thứ 19 xuất thân từ khoa Kinh tế của trường do Garrett Droppers chịu trách nhiệm đến năm 1898.

Droppers sinh tại Milwaukee. Năm 1884, ông đăng ký học chương trình cử nhân tại Đại học Harvard, là nơi ông học khoa kinh tế với giáo sư C.F. Dunbar, J.L. Laughlin, F.W. Taussig và các giáo sư khác. Sau khi tốt nghiệp Đại học Harvard, Droppers sang Đại học Berlin thực hiện nghiên cứu với A.H.G. Wagner và G. von Schomoller. Chính trong thời gian tại Berlin, Droppers đã nhận được lời mời từ Đại học Keio qua Charles Eliot. Trong tám năm tại Đại học Keio, Droppers dạy kinh tế, lịch sử kinh tế hiện đại, tài chính công và các chính sách kinh tế. Cho lớp quan trọng nhất của ngành kinh tế, ông chọn quyển *Principles of Political Economy with Some of their Applications to Social Philosophy* (Các nguyên tắc kinh tế chính trị và một số áp dụng đối với triết

học xã hội) của J.S. Mill, vốn là tài liệu được sử dụng tại Đại học Harvard, làm sách giáo khoa. Chính quyển *Các nguyên tắc* (Principles) của Mill do giáo sư Droppers dạy bằng tiếng Anh là điểm chung mà thể hệ doanh nhân mới của Đại học Keio có được khi tốt nghiệp.²⁸

Đại học Keio đã đào tạo khoảng 6.300 sinh viên và gởi đi khắp nơi khoảng năm trăm sinh viên tốt nghiệp từ những năm 1850 đến 1889. Thay thế cho trường Cao đẳng, Đại học Keio có các sinh viên tốt nghiệp từ năm 1892. Vào năm 1910, đại học đã đào tạo khoảng 1.047 sinh viên với 792 sinh viên chuyên ngành kinh tế; 132 sinh viên ngành luật; 68 sinh viên ngành chính trị học và 55 sinh viên ngành nghệ thuật.²⁹ Nói một cách khác, Đại học Keio có khuynh hướng thiên về kinh tế.

Keio Gijuku shusshin meiryu retsuden (Danh bạ các sinh viên tốt nghiệp xuất sắc của Đại học Keio) phát hành năm 1909, đã khảo sát khoảng 1.600 sinh viên ra trường có cả các sinh viên Đại học Keio và có thông tin về 487 sinh viên Đại học Keio; trong số đó có 277 đi theo lĩnh vực kinh doanh. Đối thủ cạnh tranh với Đại học Keio, Đại học Hoàng gia hay tiền thân của nó đã đào tạo 4.189 sinh viên tốt nghiệp đến năm 1900 nhưng chỉ 12% số sinh viên tốt nghiệp ngành Luật (1234) tìm được việc làm vào năm 1902.³⁰ Đại học Hoàng gia mang khuynh hướng của bộ máy quan liêu. Nếu không có tính hợp pháp mà Đại học Hoàng gia có được, Đại học Keio đã dẫn đầu cách xa Đại học Hoàng gia trong lĩnh vực đào tạo sinh viên kinh tế. Trong số 277 sinh viên tốt nghiệp Đại học Keio, 248 người đã hoạt động tích cực trong các lĩnh vực được trình bày trong bảng 16.1. Có ba lĩnh vực nổi trội gồm ngân hàng-tài chính (kể cả bảo hiểm và chứng khoán) 89 người, kinh tế 64 và giao thông vận tải (đường sắt và hàng hải) 31.

Bảng 16.1 Sinh viên tốt nghiệp Đại học Keio
[hoạt động] trong các lĩnh vực

Lĩnh vực	Số sinh viên tốt nghiệp
Kinh tế	64
Ngân hàng	62
Bảo hiểm	22
Dệt	21
Đường sắt	16
Khai thác mỏ	16
Vận chuyển	15
Công ty mẹ Zaibatsu	10
Xây dựng	7
Chứng khoán	5
Sản xuất máy móc	5
In ấn	5

Nguồn: *Keio Gijuku shusshin meiryu retsuden*
(danh bạ các sinh viên tốt nghiệp xuất sắc của Đại học Keio)

Trong số ba lĩnh vực này, ngành ngân hàng và tài chính vốn có số sinh viên tốt nghiệp Đại học Keio đông nhất, đóng vai trò quan trọng cho việc phát triển ngành kinh tế Nhật Bản hiện đại. Một trong những thành tựu đáng chú ý nhất của Đại học Keio trong lĩnh vực này là trong số 89 người làm việc trong lĩnh vực tài chính thì có đến 49 người nằm trong hội đồng quản trị của các ngân hàng, các công ty bảo hiểm và chứng khoán, kể cả hội đồng quản trị của Ngân hàng Nhật Bản. Một điểm đáng chú ý khác nữa là các sinh viên tốt nghiệp Đại học Keio đều làm việc ở sáu trong số bảy ngân hàng đứng đầu của Nhật Bản gồm có Ngân hàng Nhật Bản, Ngân hàng tiền đồng Yokohama, Ngân hàng Mitsui, Ngân hàng Daiichi, Ngân hàng Mitsubishi và Ngân hàng

Sumitomo. Mặc dù các sinh viên của Đại học Keio không trực tiếp vào làm ở ngân hàng lớn thứ sáu là Ngân hàng Yasuda, nhưng nhiều cựu sinh viên đã vào làm ở Ngân hàng Toyokuni, vốn có trụ sở tại Tokyo và cuối cùng sáp nhập với Ngân hàng Yasuda. Để biết thêm chi tiết về bảy ngân hàng đứng đầu của Nhật Bản vào năm 1900, hãy xem Bảng 16.2.

Bảng 16.2 Bảy ngân hàng hàng đầu Nhật Bản vào năm 1900³¹

Ngân hàng	Tiền ký quỹ năm 1900 (¥)	Tên gọi vào năm 2001
NH Nhật Bản	312.079.000	NH Nhật Bản
NH tiền đồng Yokohama	52.978.000	NH Tokyo Mitsubishi
NH Mitsui	26.695.000	NH Mitsui Sumimoto
NH Daiichi	17.734.000	NH Daiichi Kangyo
NH Mitsubishi	11.688.000	NH Tokyo Mitsubishi
NH Yasuda	11.177.000	NH Fuji
NH Sumitomo	10.546.000	NH Mitsui Sumitomo

Nguồn: *Nihon Ginko* (1966); trang 192; *Goto* (1970); trang 102-15

Trong khi các sinh viên tốt nghiệp Đại học Hoàng gia Tokyo chỉ mới bắt đầu bước vào lĩnh vực kinh tế trong thập niên đầu tiên của thế kỷ thứ 20, thì các sinh viên của Đại học Keio, học trò của Fukuzawa, đã tham gia vào lĩnh vực ngân hàng và nhờ đó, tạo nên một lực lượng nòng cốt có ảnh hưởng nhất định đến lĩnh vực tài chính nói riêng và nền kinh tế Nhật Bản nói chung. Những sinh viên tốt nghiệp Đại học Keio là những người biết rõ nền kinh tế Nhật Bản và nhờ đó đóng góp vào sự phát triển của nền kinh tế đó nhiều hơn ai hết. Về điểm này, không một viện giáo dục tư thục nào như *Meiji Horitsu Gakko* (sau năm 1880 là

Đại học Meiji) và *Tokyo Senmon Gakko* (sau năm 1882 là Đại học Waseda) có thể sánh bằng với Đại học Keio.³² *Tokyo Shogyo Gakko* (sau là Đại học Hitotsubashi) mà việc thành lập trường phần nhiều nhờ vào Fukuzawa³³ cũng đã đào tạo nhiều sinh viên tốt nghiệp cho thế giới thương mại, đặc biệt là từ thập niên 1880 nhưng con số sinh viên tốt nghiệp vẫn rất ít so với số sinh viên tốt nghiệp của Đại học Keio³⁴.

Trong quyển *Luận về nhà kinh doanh thực thụ* được xuất bản vào năm 1893, Fukuzawa đã khéo léo so sánh công ty Mitsubishi đang lên và công ty Mitsui đang xuống dốc; cả hai công ty đều do cựu sinh viên Đại học Keio đứng đầu là Heigoro Shoda và Hikojiro Nakamigawa. Sự phát triển của công ty Mitsubishi, do Yataro Iwasaki thiết lập, có được là do các cựu sinh viên kinh tế được đào tạo ở Đại học Keio. Trường hợp của công ty Mitsui mang tính thách thức hơn đối với các cựu sinh viên Đại học Keio. Những người lãnh đạo thâm niên của công ty Mitsui 200 tuổi này đã kiên quyết chống lại bất kỳ nỗ lực nào cải cách công ty. Fukuzawa liên tục khuyên nhủ Nakamigawa, người cuối cùng đã thành công trong việc đưa công ty Mitsui bước vào thế giới hiện đại.

Quan sát từ hai trường hợp của Mitsubishi và Mitsui, Fukuzawa đã lý luận rằng các doanh nhân có khả năng là điều cần thiết cho nước Nhật hiện đại. Ông cho rằng doanh nhân cần phải mở mang kiến thức của mình để nắm bắt bất kỳ cơ hội nào, cả trong và ngoài nước để thu được lợi nhuận. Hướng tới mục tiêu này, một doanh nhân phải có một kiến thức nhất định, học tiếng Anh và đọc sách báo. Người đó cũng phải thực hiện theo luật và giữ lời hứa. Phẩm cách tốt là điều cần thiết để thành công trong kinh doanh. Với Fukuzawa, phẩm cách tốt dựa trên sự kết hợp giữa đạo lý Khổng tử và những chuẩn mực đạo đức của quý ông phương Tây. Người này cũng cần nhận ra rằng việc tiếp xúc với

thế giới bên ngoài là chìa khóa dẫn đến sự thành công. Cách làm việc này trong lĩnh vực kinh doanh được Fukuzawa gọi là “*phương pháp kinh doanh thực thụ trong nền văn minh*”.³⁵

Tuy nhiên, trước khi nắm rõ “*phương pháp kinh doanh thực thụ trong nền văn minh*”, sinh viên Đại học Keio phải trải qua những thử thách thực thụ tại trường đại học. Các sinh viên Đại học Keio xuất thân từ tầng lớp võ sĩ cấp thấp và lớn lên chủ yếu học *Tứ thư Ngũ kinh*. Nhưng khi bước vào trường của Fukuzawa, họ đã phải thay đổi, chuyển từ việc đọc *Tứ thư Ngũ kinh* sang đọc sách vở lòng tiếng Anh. Một khi hoàn tất những sách tập đọc, họ sẽ tiếp tục học những đề tài mới bằng tiếng Anh chẳng hạn như môn kinh tế, là môn học dạy rằng nền kinh tế hiện đại là chìa khóa của việc tạo ra của cải. Tích trữ của cải là điều không thể xảy ra, thậm chí bị xem là vô luân trong triều đại cũ đã được nhấn mạnh trong trường đại học của Fukuzawa. Phương châm của ông là:

Học và kiếm tiền; kiếm tiền và học.³⁶

Việc khuyến khích kết hợp giữa việc học và kiếm tiền cuối cùng đã giải phóng khả năng của sinh viên và góp phần vào việc xuất hiện của hình ảnh doanh nhân Nhật Bản hiện đại.

“NHÀ HIỀN TRIẾT Ở MITA”

Yukichi Fukuzawa là một trong những nhà lãnh đạo quan trọng nhất xuất hiện ở Nhật Bản vào thời Minh Trị. Tuy nhiên, ở chế độ cũ trước năm 1868, ông chỉ là một võ sĩ cấp thấp, đóng vai trò hầu hạ. Đó là một nhóm nhỏ các võ sĩ cấp thấp, từ hòn đảo Kyushu ở phía tây nam Nhật Bản, là những người được biết và được tiếp cận với Nagasaki, hải cảng duy nhất mở cửa với phương Tây. Chính những người này đã lật đổ chế độ cũ vào năm 1868. Họ đem hoàng đế ra khỏi lối sống ẩn dật và dần tạo nên một nước Nhật hiện đại. Điều đáng kinh ngạc là trong số các võ sĩ đến từ các chi tộc “bên ngoài”, vốn chưa bao giờ ủng hộ Tướng quân, thì Fukuzawa, từ chi tộc Nakatsu và Okudaira, lại xuất thân từ một chi tộc “nội bộ”.

Trong số những người Nhật, chỉ có mình Fukuzawa đã có thể thực hiện ba chuyến đi quan trọng sang Mỹ và châu Âu dưới sự bảo trợ của chính quyền Mạc phủ. Những điều này đã thuyết phục ông rằng ông không chỉ cần phải khai sáng cho dân tộc mình qua việc viết ra những quyển sách cung cấp các thông tin mới mẻ về phương Tây mà còn giúp họ hiểu về thế giới kinh doanh.

Khi cuộc cải cách thời Minh Trị xảy ra vào năm 1868, lúc đó Fukuzawa 33 tuổi, sống đúng nửa cuộc đời. Ông đã nhận thấy nước Nhật cũ với vô số lệ luật và quy định thật gò bó. Khi cuộc cải cách xảy ra, Fukuzawa đã sử dụng những kiến thức ông thu thập được ở phương Tây để trình bày cho nhân dân ông biết về các nhu cầu mới của nước Nhật qua quyển *Những điều kiện sống ở phương Tây*. Quyển sách của ông đã tạo nên một ảnh hưởng đặc biệt và ông trở thành nhà văn có sách bán chạy nhất. Là một

nhà giáo, Fukuzawa là người quan trọng nhất ở Nhật Bản. Những thành tựu của ông trong các lĩnh vực này đều được mọi người biết đến.

Một điều đặc biệt đó là Fukuzawa cũng là một doanh nhân đầy nhiệt huyết. Ông đã có công trong việc thiết lập dây chuyền nhà sách Maruzen và Ngân hàng tiền đồng Yokohama cũng như là một cổ vấn quan trọng cho công ty mới Mitsubishi và công ty cũ Mitsui. Cuối cùng, thông qua Đại học Keio của mình, Fukuzawa đã đào tạo lớp doanh nhân đầu tiên của Nhật Bản trong một đất nước vẫn còn mang nặng tư tưởng Khổng tử cho rằng kinh doanh là một công việc thấp hèn.

Ngày 3 tháng 2 năm 1901, Yukichi Fukuzawa qua đời khi lên cơn đột quỵ thứ nhì do chứng xuất huyết não gây ra ở tuổi 66 tại nhà riêng của ông ở Mita, trong khu vực của trường Đại học Keio. Nhiều tờ báo tiếng Anh phát hành tại Nhật Bản, không kể đến nhiều tờ báo Nhật Bản, đều đăng cáo phó của ông. Cả hai tờ *The Japan Times* và *Japan Daily Advertiser* đều nhắc đến ông với một tên gọi là “Nhà hiền triết ở Mita”. Tờ *The Japan Times* ra ngày 5 tháng 2 năm 1901, đã viết như sau:

Nước Nhật đã mất đi một trong những người xuất sắc nhất trong thế kỷ vừa qua. Thật không quá đáng khi nói rằng chưa ai đã từng ảnh hưởng cuộc sống và tư tưởng của nước Nhật hiện đại sâu sắc như *Nhà hiền triết ở Mita* như cách mà vô số người ngưỡng mộ vẫn gọi ông... Rõ ràng thành công trong vai trò là một nhà giáo theo nghĩa hẹp, ông Fukuzawa cũng đã thành công trong vai trò này theo nghĩa rộng... Chỉ cần nói rằng là một nhà văn, cũng như là một nhà giáo, một nhà luân lý và là một con người, ông Fukuzawa sẽ để lại một khoảng trống trong nhiều năm tới.

Yukichi Fukuzawa, 1835-1901

Tờ *Japan Daily Advertizer* ra ngày 4 tháng 2 năm 1901, viết:

Chúng ta không thể tìm thấy người kế thừa nhà hiền triết ở Mita đã qua đời... hiện thân của nền văn minh Nhật hiện đại, nguồn của những tư tưởng khai sáng và tiến bộ, một thầy dạy vĩ đại của thế hệ trẻ Nhật Bản và là trụ cột của nền dân chủ.

Khi trao tặng cho Fukuzawa danh hiệu *Nhà hiền triết ở Mita*, cả hai tờ *Japan Times* và tờ *Japan Daily Advertizer* đã nhấn mạnh đến những chủ đề chính yếu của ông về giáo dục và văn minh. Nói cách khác, họ nhấn mạnh đến vai trò của ông là nhà sư phạm và là tác giả trình bày các tư tưởng phương Tây.

Thật vậy, Fukuzawa là một nhà giáo từ mùa thu năm 1858. Có lẽ ông đã dạy học được khoảng 20 năm trước khi bước vào những hoạt động khác. Ông là tác giả của rất nhiều sách gồm có *Những điều kiện sống ở phương Tây* xuất bản năm 1867, quyển *Khuyến học* năm 1872 và quyển *Đại cương học thuyết về văn minh* năm 1875. Ông vẫn tiếp tục viết sách nhưng sau khi tờ *Thời sự tân báo* xuất hiện vào tháng 3 năm 1882, ông chuyển sang viết các bài xã luận và bài viết đăng trên báo. Quyển sách gần cuối của ông là *Phê phán việc học của phụ nữ và sự học mới cho phụ nữ* năm 1899, phê phán giá trị của chế độ cũ và nhờ đó, tạo cho ông tên gọi “nhà luân lý” của “các tư tưởng khai sáng và tiến bộ”. Qua tờ *Thời sự tân báo*, Fukuzawa đã xuất hiện như một nhà giáo theo “nghĩa rộng”.

Tuy nhiên, điều vẫn còn thiếu sót trong các tờ báo phương Tây và Nhật Bản là phần đề cập đến những thành tựu đặc biệt của ông với tư cách là một nhà kinh doanh. Tại sao phương cách kinh doanh đặc biệt của Fukuzawa lại bị bỏ qua? Những hoạt động kinh doanh này bắt đầu từ năm 1868 với việc thành lập nhà xuất bản của riêng ông và ngay sau đó là công ty Maruzen vào năm 1869. Cả hai công việc kinh doanh đều nhờ vào việc bán chạy

quyển *Những điều kiện sống ở phương Tây*. Thái độ của Fukuzawa với thế giới kinh doanh chuyển sang một bước ngoặt vào giữa thập niên 1870 khi ông nhìn nhận không còn thích thú việc dịch những quyển sách phương Tây.¹ Lúc đó, ông vẫn trong giai đoạn hoàn tất quyển *Đại cương học thuyết về văn minh*. Một trong những thành tựu đáng chú ý nhất của ông trong giai đoạn này là vai trò của ông trong việc thành lập Ngân hàng tiền đồng Yokohama giữa những năm 1878 và 1880, giai đoạn trước khi Ngân hàng Nhật Bản được thành lập vào năm 1882. Nhận thức cho rằng nước Nhật phải có ngân hàng để gìn giữ và mở rộng nguồn dự trữ tiền đồng, tức tiền vàng và bạc quả là một suy nghĩ tiến bộ đáng kinh ngạc. Vì vậy, ông đã đề nghị rằng Ngân hàng tiền đồng cần phải đóng vai trò quan trọng với nhiệm vụ gìn giữ tiền đồng của Nhật Bản. Nếu không có ngân hàng này, Ngân hàng Nhật Bản vốn chỉ có nhiệm vụ phát hành giấy bạc có thể đổi sang tiền đồng sẽ trở nên vô ích vì sự thành công của việc phát hành dựa vào sự tích lũy tiền đồng. Một thành tựu khác của ông là việc thuyết phục công ty Mitsubishi về vấn đề mỏ than Takashima giữa những năm 1878 và 1881. Ông thậm chí đã can thiệp vào việc gia đình của Iwasaki. Với khả năng dự đoán đáng kinh ngạc, Fukuzawa có thể nhìn thấy công ty Mitsubishi sẽ thu được nhiều lợi nhuận từ việc mua lại mỏ than này.

Khi danh tiếng và cửa cải của Fukuzawa tăng lên, sự quan tâm của các chính trị gia dành cho ông cũng tăng lên. Tháng 12 năm 1880, hai chính trị gia đứng đầu của nhóm Choshu là Hirobumi Ito và Kaoru Inoue và một người Saga, là Shigenobu Okuma, đã đồng ý sẽ phát hành trên cả nước một tờ báo của chính phủ. Họ dự định tờ báo sẽ đóng hai vai trò: thứ nhất là kiểm soát Phong Trào Tự do và Nhân quyền, vốn là phong trào vận động cho quyền chính trị ôn hòa theo nghĩa của phương Tây và thứ hai là để nắm được quyền thống trị trong nội các, vốn là nơi mà nhóm

Satsuma đang chiếm lĩnh. Ba người đã đề nghị Fukuzawa chịu trách nhiệm khâu biên tập và ông đã nhận lời mời vào mùa xuân năm 1881. Khi nhận lời mời, ông đã thỏa hiệp sự tự do của mình, là điều vẫn luôn làm ông tự hào. Tuy nhiên, kế hoạch tờ báo của chính phủ đã sớm gặp thất bại vì *Cuộc khủng hoảng Chính trị vào năm thứ 14 thời Minh Trị* vào mùa thu năm 1881, mà Okuma, bạn của Fukuzawa và những người cùng hội cùng thuyền đã bị bè phái *Sat-Cho* đẩy ra khỏi nội các. Những cựu sinh viên Đại học Keio của Fukuzawa cũng bị hất ra khỏi các vị trí trong bộ máy chính phủ.

Trong quyển *Tự truyện* của mình, Fukuzawa đã viết như sau:

Sự thật về *Năm thứ 14* mà tôi đã viết chi tiết luôn được giữ kín. Tôi không thích nói về vấn đề này...²

Ông không thích nói về sự kiện này vì nếu nói ra, ông sẽ phải nhắc đến lời đề nghị của chính phủ yêu cầu ông làm chủ bút cho tờ báo của chính phủ, vốn là điều đã khiến ông phải từ bỏ sự tự do của mình. *Câu chuyện thật về Năm thứ 14* thật ra là thư dài nhất ông viết cho Hirobumi Ito và Kaoru Inoue, ghi ngày 14 tháng 10 năm 1881, không lâu sau cuộc khủng hoảng chính trị.³ Lá thư được Inoue, người xác nhận nội dung của nó, đặt tên là “lịch sử”. Sự im lặng của Fukuzawa về *Cuộc khủng hoảng chính trị năm thứ 14 thời Minh Trị* làm lệch lạc cái nhìn của người đương thời và sau đó là cái nhìn của những người nghiên cứu về cuộc đời ông, sau khi biết được mối quan hệ thân thiết giữa Okuma và Iwasaki, vốn cũng là chỗ thể hiện khả năng kinh doanh của Fukuzawa.

Khi đưa Ngân hàng tiền đồng Yokohama vào hoạt động và giải quyết vấn đề Mỏ than Takashima, Fukuzawa đã dựa vào Bộ trưởng Bộ Tài chính Shigenobu Okuma rất nhiều. Mặc dù người khởi xướng kế hoạch Ngân hàng tiền đồng Yokohama là Fukuzawa,

nhưng toàn bộ quá trình diễn ra suôn sẻ và thành công là nhờ những lời hồi đáp nhanh chóng và sự đồng ý của Okuma. Khi Yataro Iwasaki từ chối không giải quyết vấn đề Takashima, chính Okuma là người đặt sức ép lên nhà lãnh đạo của công ty Mitsubishi phải giải quyết vấn đề. Vì vậy, cái giá phải trả cho sự phụ thuộc của Fukuzawa vào Okuma trong kinh doanh, đã phải trả trong *Cuộc khủng hoảng chính trị năm thứ 14 thời Minh Trị*. Chắc chắn Fukuzawa đã học được nhiều điều từ sự việc này và như điều ông viết trong thư cho Inoue, ông sẽ không bao giờ trực tiếp liên quan đến chính trị. Sáu năm sau, vào tháng 9 năm 1887, khi Inoue phải bước xuống chức vụ Bộ trưởng Bộ Ngoại giao vì vấn đề hiệp ước không công bằng, trở trêu thay, tờ *Thời sự tân báo* xuất hiện.⁴ Fukuzawa đã gửi một lá thư cho Nakamigawa, lúc bấy giờ là chủ tịch của Công ty Đường sắt Sanyo, tập trung vào mối nguy hiểm của những mối quan hệ với các chính trị gia:

Trên hết, điều quan trọng nhất là xây dựng một nền tảng thực thụ cho doanh nghiệp tư nhân. Đó là vì cuộc khủng hoảng chính trị vẫn chưa kết thúc. Chừng nào cháu còn có liên quan đến chính phủ, cháu không những có thể chịu đựng những khó khăn xảy ra, mà còn có cả bận lẫn thù. Nếu vậy, cháu sẽ phải đối diện với những khó khăn khi xử trí với họ.⁵

Fukuzawa giữ một khoảng cách với các chính trị gia. Cùng với sự im lặng của ông về *Cuộc khủng hoảng chính trị năm thứ 14 thời Minh Trị*, điều này sẽ che khuất những thành tựu ông đạt được với Okuma và Iwasaki, mà qua đó, khả năng kinh doanh của ông được đặc biệt thể hiện trong những năm từ 1878 đến 1881.

Fukuzawa đã viết nhiều bài xã luận và bài báo về nhiều chủ đề và đề tài khác nhau cho tờ *Thời sự tân báo*. Ông viết hùng hồn về bất kỳ đề tài nào, nhưng luôn giảm nhẹ những lời phê bình của mình về chính quyền Minh Trị vì ông ủng hộ mối thuận

hòa giữa chính quyền và nhân dân. Trường hợp tờ *Thời sự tân báo* bị cấm phát hành do những lời chỉ trích như thế chỉ xảy ra một lần. Đặc điểm nổi bật nhất của tờ báo của Fukuzawa là sự phản kháng với Trung Quốc và Triều Tiên, hay lòng yêu nước của Fukuzawa là điều thể hiện thật rõ ràng trong cuộc chiến Trung - Nhật. Thái độ phản kháng đối với Trung Quốc và Triều Tiên cho thấy một sự kết thúc của lý thuyết về nền văn minh của ông. Vì vậy, sau khi ông bắt đầu chiến dịch chống đối người Triều Tiên và người Nhật trên tờ *Thời sự tân báo*, có thể nói rằng ông đã không còn là thầy dạy cho nhân dân Nhật, là đối tượng mà ông đã tích cực khai sáng về vấn đề văn minh từ thập niên 1870. Nhưng việc ông thay đổi quan điểm không ảnh hưởng đến tính phổ biến của tờ *Thời sự tân báo* vốn mang lại lợi nhuận.

Liệu những ảnh hưởng của giá trị Khổng tử có ngăn cản các học giả Nhật Bản không nghiên cứu sự nghiệp của Fukuzawa trong vai trò là một nhà cố vấn, đặc biệt trong vấn đề tài chính hay không? Những hoạt động còn lại của ông đều đã được khai thác và được viết, thậm chí là quá nhiều. Tất cả những con số về tài chính trình bày trong sách này đã được ghi lại từ những lá thư gốc và thư báo của Fukuzawa và được tập hợp trong một quyển, quyển thứ 21 trong bộ *Tuyển tập* của ông, xuất bản năm 1964. Tất cả những quan điểm sống động của Fukuzawa về tiền bạc và những hoạt động kiếm tiền có thể dễ dàng tìm thấy trong những lá thư của ông vốn được tập hợp lại trong quyển thứ 17 và 18 trong bộ *Tuyển tập* và lần lượt được xuất bản vào năm 1961 và 1962. Tại sao quá nhiều học giả nghiên cứu về cuộc đời của Fukuzawa lại xem nhẹ hay bỏ qua những tài liệu này? Có phải họ cố ý bỏ qua những chi tiết này không? Nếu đúng là như vậy, thì những cách tiếp cận của họ cũng không hơn gì lời phê bình mang quan điểm giá trị Khổng tử đối với Fukuzawa:

Những ai mù quáng tin vào ông có thể gọi ông là “nhà hiền triết ở Mita”. Nhưng thật ra, ông không hẳn là một học giả chân chính mà chỉ là một “nhà kinh doanh có học thức”... Những người kiếm tiền từ kiến thức nên được gọi là “nhà kinh doanh có học thức”. Ông quả là một trong những nhà kinh doanh có học thức nổi bật nhất đó.⁶

Cách sử dụng từ ngữ “nhà kinh doanh có học thức” dành để thể hiện nghĩa tiêu cực và chắc chắn lặp lại thái độ của tầng lớp võ sĩ cấp cao đối với tiền bạc và những thương gia trong chế độ cũ trước năm 1868. Đó chính là thái độ Fukuzawa lên án và nỗ lực vượt qua. Nếu không bỏ qua thành kiến xưa cũ này về hoạt động kinh tế, nước Nhật và các doanh nhân Nhật Bản đã không thể thành công thiết lập nền kinh tế vững chắc để dựa vào đó, xuất hiện một nước Nhật hiện đại. Vì vậy, khi vượt qua thái độ này của xã hội cũ, Fukuzawa đã có thể thiết lập câu khẩu hiệu “học hỏi và kiếm tiền, kiếm tiền và học hỏi” vốn là điều đã khuyến khích những học trò của ông bước vào thương trường và tạo nên thể hệ doanh nhân đầu tiên của Nhật Bản. Nhờ vào sự chăm chỉ và tài năng của thế hệ này, vốn là thế hệ bị đàn áp trong chế độ cũ, Fukuzawa đã thành công.

Ngày 3 tháng 2 năm 1869, khi Fukuzawa bước lên con tàu *Kanrinmaru* để đi theo phái đoàn Nhật Bản trên chuyến đi biển lần đầu tiên, không ai đến đưa tiễn ông ở Shinagawa vì gia đình ông vẫn còn ở lại rất xa, tận Nakatsu, Kyushu. Vả lại, làm sao gia đình và bạn bè của ông có thể chúc mừng ông về việc đi ra nước ngoài khi rời khỏi nước Nhật đang đóng cửa là một hành động điên rồ? Tuy nhiên, vào tháng 6 năm 1883, một tuần sau khi Ichitaro và Sutejiro, con trai cả và con thứ của Fukuzawa rời khỏi Yokohama để lên tàu *Oceanic* sang học ở Mỹ trong năm năm, Fukuzawa đã viết thư cho các con mình như sau:

Sau khi tiễn các con lên tàu lúc 9 giờ sáng ngày 12, cha mẹ đưa mọi người lên tầng trên của tòa nhà công ty Mitsubishi. Chúng ta nhìn tàu rời bến lúc 10 giờ và trở về Tokyo trên chuyến tàu hỏa lúc 11 giờ... Mọi người trong nhà đều khỏe và cha mẹ cảm thấy thiếu sự hiện diện của các con.⁷

Fukuzawa, một cậu bé mất cha, là một người cha tốt. Ông quyết tâm thực hiện trách nhiệm làm cha thật nghiêm túc. Có lẽ, ông không hề lấy thêm vợ nữa. Ông và vợ là Okin có chín đứa con. Các con gái của ông đều trở thành những người vợ tốt và hạnh phúc. Ngoài Ichitaro và Sutejiro, ông cũng đã gởi người con trai thứ ba là Sanpachi sang Đại học Glasgow. Ông luôn nhấn mạnh rằng các nguồn tài chính là điều cần thiết cho sự độc lập của gia đình ông, cũng như cho sự độc lập của đất nước Nhật Bản.

Fukuzawa cẩn thận ghi chép tiểu sử của con cái mình; trong đó, ông cũng đã nhớ lại:

Tôi luôn có mặt ở nhà. Vợ chồng tôi và con cái luôn ăn và ngủ chung với nhau. Ở nhà, tôi là thầy dạy con cái nhưng khi đi xa, tôi là một người bạn với các con.⁸

Khi thành viên trong gia đình tăng lên, ông càng quan tâm đến trách nhiệm duy trì lợi ích của gia đình. Năm 1873, ông viết cho bạn bè ở Hyogo như sau:

Tôi nghĩ tôi chỉ đủ sức để lo cho việc học của con cái mình thôi. Tôi sẽ không để lại tiền bạc cho con cái vì tiền bạc không chỉ vô ích mà còn có thể gây hại cho chúng... Làm sao tôi lại không cho con cái mình điều mà tôi cho người khác? Tôi có thể sử dụng tiền bạc theo bất kỳ cách nào tôi muốn. Tôi muốn sử dụng đồng tiền để giúp người khác trở nên độc lập.⁹

Tài sản được tích lũy của Fukuzawa gia tăng vượt xa số người

trong gia đình nhỏ của ông. Nhờ vậy, ông đã có thể gửi cháu trai duy nhất của mình là Nakamigawa sang London học trong ba năm khi cháu ông được 19 tuổi với mức chi phí 7.000 yên¹⁰, một số tiền lớn vào thời bấy giờ. Sự đầu tư của Fukuzawa vào cháu trai là một sự đầu tư đầy khôn ngoan. Quả thật, Nakamigawa đã trở thành một trong những thành viên quan trọng nhất trong nhóm lãnh đạo công việc kinh doanh của ông.

Mùa xuân năm 1876, gia đình của Fukuzawa khá giả đủ để thuê từ tám đến chín người hầu. Mặc dù ông không bao giờ cho phép ai được tổ chức tiệc tùng có sự tham gia của *geisha* (vốn là điều bình thường giữa tầng lớp giàu có) trong nhà ông ở Mita, Fukuzawa luôn phải nghĩ đến việc chuẩn bị hơn hai mươi bữa ăn để đãi khách khứa trong ngày.¹¹ E rằng hoàn cảnh sẽ làm hư con cái, đặc biệt là Ichitaro và Sutejiro, những người dễ bị cám dỗ trước tiền bạc vì tuổi trẻ, Fukuzawa đã chuẩn bị các quy tắc gồm 11 điều, quy định nhiều điều chẳng hạn như:

Mọi người trong nhà đều phải làm việc nhà...

Ichitaro và Sutejiro phải chịu trách nhiệm về sân trước và làm những việc như lau nhà, cắt cỏ và nhặt đá mỗi ngày...¹²

Các quy định đều có chữ ký của Fukuzawa, Okin, Ichitaro và Sutejiro.

Mùa hè năm 1883, Fukuzawa đã trở thành biên tập viên của tờ *Thời sự tân báo*, một tờ báo có ảnh hưởng, thường gây tranh cãi nhưng đem lại lợi nhuận. Đây là thời điểm thích hợp về mặt tài chính để ông gửi hai con trai sang Mỹ học. Hai ngày trước khi sang Mỹ, Fukuzawa đã chuẩn bị bản *Các quy định* được bỏ trong hai bì thư mà các con ông có lẽ đã mở ra khi đang trên biển. Trong đó, ông nghiêm khắc chỉ dạy hai con mình như sau:

Yukichi Fukuzawa, 1835-1901

1. Trong thời gian học, cho dù chuyện gì xảy ra ở Nhật Bản chăng nữa, các con không cần phải quay trở về trừ khi cha mẹ muốn các con làm vậy. Ngay cả nếu các con nghe tin cha mẹ bị bệnh nặng, các con cũng không được quay trở về.
2. Ichitaro sẽ đi theo ngành nông nghiệp...
3. Sutejiro sẽ đi theo ngành vật lý...
4. Đặt ưu tiên cho vấn đề sức khỏe, trên cả việc học; hai con cần phải giữ sức khỏe. Vì vậy, nếu các con cần kéo dài thời gian học từ ba năm thành năm năm chẳng hạn, điều đó vẫn không sao đối với cha...
5. Ichitaro hay thích ăn uống... con không được phép uống rượu...¹³

Liệu có ai đưa ra những lời chỉ dẫn cho chính Fukuzawa vào năm 1860 khi ông rời Shinagawa để lên tàu *Kanrinmaru* hay không? Hẳn nhiên, Nhật Bản đã phát triển kinh tế trong suốt một phần tư thế kỷ giữa thời điểm mở các cảng theo hiệp ước vào năm 1859 và khi các con ông rời quê hương. Tình hình tài chính của Fukuzawa cũng đã phát triển nhờ vào tính siêng năng tìm hiểu về phương Tây rồi tường thuật lại những thông tin ấy bằng tiếng Nhật trong quyển *Những điều kiện sống ở phương Tây*. Ban đầu, hai người con trai của Fukuzawa vào học trường Cao đẳng Oberlin. Về sau, Ichitaro đã chuyển sang Đại học Cornell và Sutejiro chuyển sang Viện Kỹ thuật Massachusetts. Cả hai học ở Mỹ trong năm năm và Fukuzawa hẳn đã tốn khoảng 20.000 yên.¹⁴

Tháng 11 năm 1888, khi hai con trai ông trở về Tokyo sau năm tháng du lịch ở châu Âu, Fukuzawa đã tổ chức tiệc mừng hai con trở về. Tại buổi tiệc được tổ chức vào ngày 12 tháng 11, 1.500 người đã được mời đến, kể cả sinh viên Đại học Keio. Buổi tiệc

được tổ chức ngày 25 tháng 11, với năm trăm khách mời, tốn 1.038 yên¹⁵ nhưng Fukuzawa cho rằng ông đã tiêu xài tiền hợp lý. Trong danh sách những triệu phú ở Tokyo lần đầu tiên được chuẩn bị vào năm 1890 (với dân số khoảng 1,6 triệu người), Fukuzawa được xếp thứ 321 trong số 4.289 người giàu có ở thủ đô Nhật Bản.¹⁶ Ông được xếp trong 8% nhóm người đứng đầu bảng. Ông đã đạt được vị trí này mà không cần nhận lãnh sự hỗ trợ hay tiền trợ cấp nào từ chế độ quan liêu. Có lẽ bài học của Fukuzawa cũng là bài học cần thiết, thậm chí cho những người dân Nhật ở thế kỷ thứ 21.

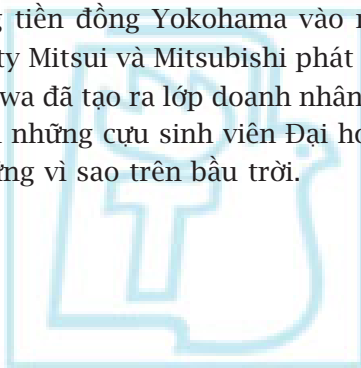
Yukichi Fukuzawa là một trong những nhân vật lỗi lạc nhất của đất nước Nhật Bản hiện đại. May mắn thay, ông đã lớn lên ở Kyushu nên đã được biết về Nagasaki đầy thú vị với sách vở và những vật dụng phương Tây đã thâm nhập vào nước Nhật với sự giúp đỡ của các thương gia người Hà Lan.

Chi tộc ở quê nhà của Fukuzawa không phải là một trong những lãnh địa “bên ngoài”, là nơi mà các võ sĩ cấp thấp bất mãn đã nổi dậy, mà là một chi tộc “nội bộ” vốn ủng hộ chế độ cũ. Vì vậy, Fukuzawa đã có thuận lợi là thực hiện được ba chuyến đi ra hải ngoại dưới thời chế độ cũ. Từ kinh nghiệm của những chuyến đi này, Fukuzawa đã viết ra những quyển sách nổi tiếng như *Những điều kiện sống ở phương Tây* vào năm 1867, *Khuyến học* vào năm 1872 và *Đại cương học thuyết về văn minh* vào năm 1875.

Nhưng Fukuzawa đã làm hơn thế nữa. Nhờ những chuyến đi sang phương Tây, ông đã được thuyết phục rằng nước Nhật phải từ bỏ quan niệm Khổng tử xưa cũ cho rằng kinh doanh là không xứng tầm với tư cách của một quý ông. Hơn thế nữa, ông đã nắm bắt đạo đức kinh doanh và tham gia vào việc thành lập công ty xuất bản của chính ông vào năm 1868, rồi công ty Maruzen năm

Yukichi Fukuzawa, 1835-1901

1869, Ngân hàng tiền đồng Yokohama vào năm 1880 và giúp đỡ cho các công ty Mitsui và Mitsubishi phát triển thành những tập đoàn. Fukuzawa đã tạo ra lớp doanh nhân đầu tiên của nước Nhật hiện đại với những cựu sinh viên Đại học Keio chiếu sáng lấp lánh như những vì sao trên bầu trời.

PHỤ LỤC

DANH SÁCH 50 NGƯỜI LIÊN QUAN ĐẾN FUKUZAWA

Abe, Taizo (1849-1924)	Võ sĩ Toyohashi (một phần của Aichi), học ở Đại học Keio, viên chức của Bộ Giáo dục và chủ tịch công ty Bảo hiểm nhân thọ Meiji. Ông đã ở Mỹ với Fujimaro Tanaka.
Asabuki, Eiji (1850-1918)	Võ sĩ Nakatsu, học ở Đại học Keio và làm giám đốc công ty Mitsui. Ông đã giúp Fukuzawa trong nhiều hoạt động khác nhau và năng động trong công việc kinh doanh của Mitsui.
Baba, Tatsui (1850-88)	Võ sĩ Tosa và học ở Đại học Keio. Ông ở tại London trong hơn bảy năm, xuất bản sách về Nhật Bản bằng tiếng Anh và cung cấp cho Fukuzawa những thông tin quý giá về Ấn độ. Ông mất tại Philadelphia.
Brooke, John M (1826-1906)	Đại úy của chiếc <i>Fennimore Cooper</i> của Mỹ, chiếc tàu thủy bị đắm ngoài khơi Shimoda. Ông và thủy thủ đoàn đã đi trên chiếc <i>Kanrinmaru</i> vượt Thái Bình dương vào năm 1860.
Burton, John Hill (1809-81)	Người Scotland và là tác giả của quyển <i>Political Economy</i> (W & R. Chambers, 1852) mà sau này, Fukuzawa đã dịch thành quyển <i>Những điều kiện sống ở phương Tây</i> .

Chambers, Robert (1860-71)	Nhà văn và là đối tác của W.&R. Chambers, nhà xuất bản Edinburgh. Ông là hướng dẫn viên cho Fukuzawa và đồng sự quanh London, kể cả hiệu sách của ông vào năm 1862.
Droppers, Garrett (1860-1927)	Học ở Đại học Harvard và là vị giáo sư dạy kinh tế học đầu tiên ở Đại học Keio. Ông dạy ở Đại học Keio từ năm 1890-98 và sau trở thành hiệu trưởng Đại học South Dakota.
Fukuchi, Fenichiro (1841-1906)	Là thông dịch viên tiếng Anh cho chính quyền Mạc phủ và là biên tập viên của báo <i>Tokyo nichinichi shinbun</i> . Ông là người đồng hành của Fukuzawa trong chuyến đi năm 1862 và là đối thủ của Fukuzawa trong công tác làm báo.
Fukuzawa, Ichitaro (1863-1938)	Con trai cả của Fukuzawa, học ở Đại học Keio và Cornell (Mỹ) vào năm 1884-87. Ông là giáo sư Đại học Keio và sau trở thành hiệu trưởng của trường.
Fukuzawa, Sanpachi (1881-1962)	Con trai thứ ba của Fukuzawa, học ở Đại học Keio và Đại học Glasgow, tốt nghiệp Cử nhân khoa học năm 1904. Về sau, ông trở thành giáo sư toán học tại Đại học Keio. Ông biết tin về cái chết của cha trong thời gian học ở Đại học Glasgow.
Fukuzawa, Sutejiro (1865-1926)	Con trai thứ của Fukuzawa, học ở Đại học Keio và Viện Kỹ thuật Massachusetts, tốt nghiệp Cử nhân năm 1887. Ông kế nghiệp cha làm chủ tờ báo <i>Thời sự tân báo</i> .
Goto, Shojiro (1838-97)	Võ sĩ Tosa và là thành viên nội các trong chính phủ Minh Trị. Ông là chủ sở hữu mỗ

	than Takashima, là mỏ than đã được Mitsubishi mua lại theo lời khuyên của Fukuzawa.
Hayashi, Yuteki (1837-1901)	Bác sĩ y khoa từ Gifu và học ở Đại học Keio. Ông là người sáng lập công ty Maruzen và hợp tác với Fukuzawa trong nhiều công việc khác nhau.
Inoue, Kaoru (1838-1915)	Võ sĩ Choshu, một chính trị gia đứng đầu của chính phủ Minh Trị và là cố vấn của công ty Mitsui. Ông hợp tác với Fukuzawa trong các hoạt động kinh doanh của mình và cũng là người mời Fukuzawa làm biên tập viên cho tờ báo chính phủ.
Ito, Hirobumi (1841-1909)	Võ sĩ Choshu và một chính trị gia đứng đầu của chính phủ Minh Trị. Ông là người mời Fukuzawa làm biên tập viên cho tờ báo chính phủ.
Iwasaki, Hisaya (1865-1955)	Con trai của Yataro, học ở Đại học Keio và là chủ tịch của công ty Mitsubishi & Co. Ông học tập ở Mỹ.
Iwasaki, Yanosuke (1851-1908)	Võ sĩ Tosa, em trai của Yataro, con rể của Goto và là người kế thừa Yataro làm lãnh đạo công ty Mitsubishi. Ông là thống đốc thứ bốn của Ngân hàng Nhật Bản và chịu trách nhiệm về việc thành lập Nihon Yusen.
Iwasaki, Yataro (1835-85)	Võ sĩ Tosa và là người sáng lập Mitsubishi. Ông học về phương pháp kinh doanh ở Nagasaki và Osaka.
Katsu, Kaishu (1823-99)	Võ sĩ của chính quyền Mạc phủ, thuyền trưởng chiếc <i>Kanrinmaru</i> và là viên chức chính quyền

	Minh Trị. Ông bị Fukuzawa phê phán là đã chấp nhận một vị trí trong chính quyền Minh Trị.
Katsuragawa, Hoshu (1826-81)	Bác sĩ phẫu thuật đứng đầu theo Hà Lan học cho Tướng quân. Ông giới thiệu Fukuzawa với Kimura, thuyền trưởng của tàu <i>Kanrinmaru</i> .
Kimura, Yoshitake (1830-1901)	Võ sĩ chính quyền Mạc phủ, tư lệnh hải quân và thuyền trưởng của tàu <i>Kanrinmaru</i> . Ông chấp nhận cho Fukuzawa đi theo trên chuyến đi và giúp đỡ Fukuzawa trong mâu thuẫn giữa ông và Tomogoro Ono vào năm 1867.
Knapp, Authur M. (1841-1921)	Tốt nghiệp Đại học Harvard và là người đứng đầu của phái đoàn theo thuyết nhất thể đầu tiên của Mỹ sang Nhật Bản. Ông đã giúp Fukuzawa thành lập trường Đại học Keio.
Koizumi, Nobukichi (1848-94)	Võ sĩ Wakayama, học ở Đại học Keio và là phó chủ tịch Ngân hàng tiền đồng Yokohama. Ông học ở London vào năm 1874-77 và cũng làm việc tại Ngân hàng Nhật Bản.
Levi, Leone (1821-88)	Người Anh gốc Ý và là giáo sư của trường King's College, London. Ông dạy Koizumi và Nakamigawa.
Masuda, Takashi (1848-1938)	Võ sĩ Sada, viên chức trong bộ Tài chính và là giám đốc Công ty Thương mại Mitsui. Ông là cố vấn cho Ngân hàng Mitsui khi Nakamigawa sở hữu ngân hàng.
Matsuki, Koan (1832-93)	(Munenori Terashima) võ sĩ Satsuma và Bộ trưởng ngoại giao. Ông là đồng nghiệp của Fukuzawa trong phái đoàn sang châu Âu vào năm 1862.

Mitsukuri, Shuhei (1825-89)	Bác sĩ y khoa theo Hà Lan học cho chính quyền Mạc phủ đến từ Tsuyama (một phần của Okayama) và là thầy giáo. Ông là đồng nghiệp của Fukuzawa trong phái đoàn sang châu Âu vào năm 1862.
Mori, Arinori (1847-89)	Võ sĩ Satsuma, nhà ngoại giao và Bộ trưởng bộ Giáo dục. Ông là người sáng lập Meirokusha, nhóm thảo luận mà Fukuzawa là một thành viên. Ông bị ám sát.
Moriyama, Takichiro (1820-71)	Là thông dịch viên thông thạo nhất cho chính quyền Mạc phủ, đến từ Nagasaki. Ông dạy tiếng Anh cho Fukuzawa trong thời gian rất ngắn và theo Rutherford Alcock đến London để thương lượng lại các hiệp ước vào năm 1862.
Nakahama, Manjiro (1827-98)	(John Mung) Võ sĩ Tosa xuất thân từ một ngư phủ hồi hương. Ông là thông dịch viên trên chuyến tàu <i>Kanrinmaru</i> và giúp đỡ cho Fukuzawa khi mua tỳ điểu tiếng Anh tại San Francisco.
Nakai, Yoshigusu (1853-1903)	Võ sĩ Wakayama, học ở Đại học Keio và là giám đốc Ngân hàng tiền đồng Yokohama chi nhánh ở London từ năm 1891-1903. Ông chịu trách nhiệm việc nhận tiền bồi thường của Trung Quốc sau cuộc chiến tranh Trung-Nhật tại London.
Nakamigawa, Hirojiro (1854-1901)	Cháu trai duy nhất của Fukuzawa, học ở Đại học Keio và là giám đốc Ngân hàng Mitsui. Ông học tại London từ năm 1874-77 và dẫn đầu cuộc cải tổ quan trọng tại công ty Mitsui, đưa công ty này vào thế giới kinh doanh hiện đại.

Nakamura, Michita (1836-1921)	Võ sĩ Toyohashi, giám đốc công ty Maruzen và chủ tịch của Ngân hàng tiền đồng Yokohama. Ông là một chuyên gia về kế toán phương Tây.
Obata, Tokujiro (1842-1905)	Võ sĩ Nakatsu, học ở Đại học Keio và làm hiệu trưởng trường Cao đẳng Keio. Ông là cánh tay mặt của Fukuzawa trong nhiều hoạt động khác nhau.
Ogata, Koan (1810-63)	Học giả về Hà Lan học đến từ Ashimori (một phần của Okayama) và người sáng lập trường <i>Tekijuku</i> , trường dạy Hà Lan học ở Osaka. Fukuzawa là người đứng đầu học sinh tại trường.
Okami, Hikoza (1819-62)	Võ sĩ Nakatsu và trợ giúp lãnh chúa Masataka Okudaira. Ông mời Fukuzawa đến trường Hà Lan học của lãnh địa ở Edo.
Okubo, Toshimichi (1830-78)	Võ sĩ Satsuma, người lãnh đạo chính của cuộc Cải cách và là chính trị gia trong chính phủ Minh Trị. Ông gặp Fukuzawa vào năm 1876.
Okudaira, Iki (1826-84)	Người đứng đầu của một trong bảy gia đình Okudaira thống trị lãnh địa Nakatsu và là một trong những trưởng lão của lãnh địa. Ông đã đem Fukuzawa đến Nagasaki vào năm 1854.
Okudaira, Masataka (1781-55)	Lãnh chúa thứ năm của Nakatsu và là con trai của lãnh chúa Shimazu của Satsuma. Ông dành thì giờ vào Hà Lan học và thuê cha của Fukuzawa làm việc với tư cách là một chuyên viên tài chính tại Osaka.
Okuma, Shigenobu (1838-1922)	Võ sĩ Saga, chính trị đứng đầu trong chính quyền Minh Trị và là Bộ trưởng Bộ Tài chính

	từ năm 1873-80. Ông giúp Fukuzawa trong nhiều việc, kể cả việc thành lập Ngân hàng tiền đồng Yokohama.
Ono, Tomogoto (1817-98)	Viên chức chính quyền Mạc phủ và là đại diện cho đoàn đại biểu sang Mỹ vào năm 1867. Ông gây chiến với Fukuzawa vào mùa thu năm 1867.
Owara, Shindayu (1832-1900)	Võ sĩ Sendai. Ông đã nhờ Fukuzawa dịch sách báo tiếng Anh và mua sách tiếng Anh tại Mỹ vào năm 1867.
Rosny, Léon L.L.P de (1837-1914)	Học giả người Pháp về phương Đông học. Ông kết bạn với Fukuzawa trong chuyến đi của phái đoàn Nhật sang châu Âu vào năm 1862.
Shibusawa, Eiichi (1840-1931)	Võ sĩ của chính quyền Mạc phủ từ Saitama, viên chức Bộ Tài chính và là chủ tịch của Ngân hàng Quốc gia đầu tiên tại Tokyo. Ông quảng cáo cho nhiều hãng và là cố vấn của Ngân hàng Mitsui khi Nakamigawa làm chủ.
Shoda, Heigoro (1847-1922)	Võ sĩ Usuki (một phần Oita), học ở Đại học Keio và là giám đốc Mitsubishi. Ông được Yataro Iwasaki tuyển dụng.
Tanaka, Fujimaro (1845-1909)	Võ sĩ Owari (một phần Aichi), Thứ trưởng bộ Giáo dục và là nhà ngoại giao. Ông nằm trong đoàn đại biểu Iwakura và đề nghị Fukuzawa trở thành chủ tịch Viện hàn lâm Tokyo.
Tomita, Tetsunosuke (1835-1916)	Võ sĩ Sendai, nhà ngoại giao và là thống đốc thứ hai của Ngân hàng Nhật Bản. Fukuzawa đã hợp tác với ông trong việc thành lập trường mà sau trở thành Đại học Hitotsubashi.

Watanabe, Shujiro (1855-1944?)	Võ sĩ Fukuyama (Enyoshi). Học tại trường <i>Tokyo Eigo Gakko</i> , viên chức của Bộ Tài chính và là nhà văn viết nhiều tác phẩm. Ông đã du lịch sang Đức và Anh. Ông chỉ trích Fukuzawa trong quyển <i>Yukichi Fukuzawa, the merchant of learning</i> (<i>Yukichi Fukuzawa, một thương gia có học thức</i>).
Yamamoto, Monojiro (1802-67)	Người Nagasaki, cậu của Iki Okudaira và là một chuyên gia về sử dụng pháo binh phương Tây. Ông cho phép Fukuzawa tá túc tại nhà mình từ năm 1854-55.
Yano, Fumio (1851-1913)	Võ sĩ Saeki (một phần của Oita), học ở Đại học Keio, nhà báo và là nguồn cảm hứng cho nhiều hoạt động của Okuma. Ông là người viết ra đề cương hiến pháp cho Okuma và giúp đỡ Fukuzawa trong nhiều hoạt động khác nhau.

CHÚ THÍCH

1. Nakatsu và Nagasaki: những Lãnh chúa phong kiến và các thương gia người Hà Lan

- ¹ Phần ký thuật của Fukuzawa về bầu không khí phong kiến ở Nakatsu sẽ được trình bày vắn tắt. Hành động phản kháng của ông được trình bày chi tiết ở chương 2.
- ² Các võ sĩ 13 *koku* được cấp đất, là nguồn thu được 13 *koku* mỗi năm nhưng các võ sĩ không được hưởng toàn bộ 13 *koku* mà chỉ nhận khoảng 40% trên tổng số (như sẽ được trình bày ở phần dưới). *Buchi* là hình thức lương trả trực tiếp bằng thóc; 2 men *buchi* sẽ nhiều hơn 3 *koku* một ít. Xem phần ý nghĩa của *koku* ở chú thích 4 dưới đây.
- ³ Gia phả của Fukuzawa được Hyakusuke, Sannokue và Yukichi chuẩn bị. *CWYF*, tập 21, trang 255-6.
- ⁴ “*Koku*” là đơn vị đo lường thóc, tương đương với 180 lít. Trong những năm dưới chế độ Tokugawa, tính trung bình tỉ lệ phân phối thóc giữa võ sĩ và người trồng lúa là 40% (cho võ sĩ) và 60% (cho người nông dân). Sức mạnh của Kyushu *tozama* được minh họa rõ ràng qua những số liệu ghi nhận vào giữa thế kỷ sau đây: Shimazu có sản lượng gạo hằng năm là 770800 *koku* với dân số là 969511 người; Hosakawa 540000 *koku* với 719990 người; Koruda 520000 *koku* với 366330 người; Nabeshima 357000 *koku* và 354450 người và Arima là 210000 *koku* với 242086 người. Để biết thêm ý nghĩa của từ *tozama*, xem Bolitho (1974).
- ⁵ Những phần bàn luận về lãnh địa Nakatsu và cuộc sống võ sĩ ở đây dựa trên cuộc đời của Fukuzawa, *Kyu hanjo* hay *Old Domain*, một cuộc sống tiêu biểu trong tộc Tokugawa, được trình bày trong *CWYF*, tập 7. Một thập niên sau cuộc Duy tân vào năm 1868, có lẽ Fukuzawa đã cho rằng những ngày của thời đại trước đã không còn được nhớ đến. Ông đặc biệt cảm nhận được điều này từ Cuộc bạo loạn Satsuma (1877), mà khi đàn áp, chính quyền Minh Trị đã bước vào một giai đoạn mới, giai đoạn hiện đại hóa đất nước. Fukuzawa đã cho rằng đây là lúc thuận tiện để ông có thể viết về cuộc sống thực trong chi tộc. Sử dụng lãnh địa Nakatsu làm minh họa, ông đã viết như sau:
Thời gian vùn vụt trôi qua và tôi nghĩ chắc chắn sau mười lăm năm nữa, mọi

người sẽ thật khó nhớ được cuộc sống lãnh địa thực sự như thế nào vào thời điểm của Cuộc Duy tân. Tôi hi vọng những trang sách sau đây trong vòng nửa thế kỷ sau sẽ được xem là những kỹ thuật thú vị và sẽ giúp cho các sử gia hiểu được bối cảnh xã hội trước đó dù hiện tại, đây chỉ là những thông tin vô bổ. (CWYF, tập 7, trang 264. Độc giả phương Tây có thể tìm đọc bản dịch của Carmen Black. Xem Fukuzawa (1953)).

Không chỉ dự định ghi lại cuộc sống trong chi tộc, mà Fukuzawa còn tuyên bố rằng ông là người duy nhất có thể đánh giá công bằng về thực tế của chính quyền cũ. Trong lời mở đầu của quyển *Old Domain*, ông viết:

Mọi người sống như thể đang đi trên một con tàu trên đại dương. Những ai (ở trên tàu) có cùng nhịp chuyển động với con tàu có khuynh hướng không nhận ra họ đang di chuyển nhanh như thế nào và họ đang đi đâu. Chúng ta có thể nói rằng chỉ những ai ở trên bờ và quan sát những hành khách trên tàu mới có thể ghi nhận các chi tiết. Những người từng là võ sĩ tại lãnh địa Nakatsu sống và chia sẻ chung số phận của lãnh địa nên mãi đến ngày nay, vẫn không nhận ra được đang xảy ra. Tôi từng là người duy nhất ở trên bờ, đối mặt với lãnh địa nên có thể quan sát mọi sự việc rõ ràng hơn những người khác (CWYF, tập 7, trang 263.)

Khi tuyên bố là người “đứng trên bờ”, Fukuzawa đã tự xem mình là người đứng ngoài mọi việc của lãnh địa Nakatsu và là người hoàn toàn tự do. Ông là một võ sĩ hiếm có, là người không bị những sự việc của lãnh địa tác động đến. Sự tự do này cùng với khả năng quan sát và tài diễn thuyết của ông đã đưa thành quả là một phần kỹ thuật đầy đủ nhất trong quyển *Old Domain*. Dù chỉ gồm 16 trang trong CWYF, nhưng đây là phần kỹ thuật đầy đủ nhất về chế độ phong kiến đang suy thoái dần. Ngay cả quyển tiểu thuyết nổi tiếng Toki wa sugiyuki hay *Time is passing by* của Katai Tayama cũng không nhận được sự phản hồi tích cực từ độc giả như tác phẩm của Fukuzawa.

⁶ Kuroya (1940), trang 474-7, bổ sung cho phần kỹ thuật của Fukuzawa, đặc biệt là cấu trúc giai cấp của tộc Nakatsu, nhưng ngay cả nguồn tài liệu này cũng chủ yếu dựa vào tài liệu của Fukuzawa.

⁷ CWYF, tập 7, trang 267.

⁸ Mặc dù tỉ lệ phân chia tổng sản lượng thóc giữa các võ sĩ và người nông dân là 4 / 6, trong trường hợp của lãnh địa Nakatsu, tác giả vẫn đồng tình với phần kỹ thuật của Fukuzawa.

⁹ CWYF, tập 7, trang 267

¹⁰ CWYF, tập 7, trang 273

¹¹ Xem Chương 2

¹² CWYF, tập 7, trang 274.

- ¹³ Ishikawa (1932), tập 1, trang 81-82. Cũng xem Chương 2.
- ¹⁴ *Ryo* là đơn vị tiền tệ trước năm 1868 và được đổi là yên vào năm 1871. Trên lý thuyết, một người có thể sống với 1 *ryo* trong một năm và 1 *koku* thóc trị giá một đồng tiền vàng 1 *ryo*.
- ¹⁵ *CWYF*, tập 21, trang 256
- ¹⁶ Miyamoto (1971), trang 201.
- ¹⁷ Obata (1966), trang 119-40. Số tổng cộng không tính sản lượng gạo của Tướng quân.
- ¹⁸ Để biết thêm thông tin của từ *ryogae*, xem Takami (1995), Chương 1.
- ¹⁹ Mitamura (1959), trang 132.
- ²⁰ *YFA*, trang 8.
- ²¹ Mối quan tâm của Masataka về tiếng Hà Lan sẽ được trình bày dưới đây trong chương này.
- ²² Chúng ta chỉ có thể tự nghiên cứu *ryogae* là ai nhưng từ này có thể là Konoike hoặc Kajima. Từ này cũng có thể chỉ đến Nhà Mitsui và Sumitomo vì cả hai đều có văn phòng ở ba thành phố.
- ²³ *CWYF*, tập 21, trang 257
- ²⁴ *YFA*, trang 11, 15.
- ²⁵ Mitamura (1959), trang 226-27, đưa ra một ví dụ về một võ sĩ làm việc cho văn phòng của chính quyền Mạc phủ tại Osaka và nhận 200 *koku* mỗi năm trong những năm đầu của thập niên 1830. Gia đình ông có 6 người và phải thuê 6 giúp việc. Tính theo đơn vị tiền tệ, thu nhập của ông ít hơn 70 *ryo* và thậm chí số tiền này cũng không đủ để nuôi sống cả gia đình.
- ²⁶ Sau khi được nhận làm con nuôi, họ Yukichi được đổi thành Nakamura, là họ mà ông vẫn dùng cho đến khi Sannosuke mất vào năm 1856. Đây cũng là lúc Yukichi trở về lại gia đình Fukuzawa để tiếp nối anh trai làm chủ gia đình. Tuy nhiên để tránh sự nhầm lẫn, tên gọi Yukichi Fukuzawa sẽ được sử dụng trong cả quyển sách.
- ²⁷ *YFA*, trang 7-8.
- ²⁸ *YFA*, trang 7-11.
- ²⁹ *YFA*, trang 16-18.
- ³⁰ *YFA*, trang 11-12.
- ³¹ *YFA*, trang 12.
- ³² *YFA*, trang 21-2
- ³³ Nakatsu Shishi Kankodai (1965), trang 737-8. Imanaga (1980), trang 288-91. Kawashima (1992), trang 46-7, 144, 148-9. Shunto Oe, một bác sĩ về Đông y, là người đóng một vai trò quan trọng trong việc biên tập những quyển tự điển của Masataka. Maeno dạy Oe tại Edo và sau đó, được gửi đến Nagasaki để học hỏi

về ngành y khoa của Hà Lan. Về sau, Oe được chỉ định là bác sĩ đầu tiên của ngành y của Hà Lan tại Nakatsu. Sự hiện diện của ông tại Nakatsu đã có một ảnh hưởng lớn với các bác sĩ Đông y dù ít người trong số này quan tâm đến ngành y khoa của phương Tây. Ví dụ đáng chú ý nhất là Gensui Murakami. Năm 1819, ông là người đầu tiên ở Nakatsu và là người thứ 26 ở Nhật Bản giải phẫu tử thi. Dựa vào cuộc giải phẫu, ông đã xuất bản quyển *Kaibo suzetsu*, hay *Pictorial Human Dissection*. Năm 1824, ông được lãnh địa Nakatsu gởi đến học tại Nagasaki, là nơi ông được nhận vào Naritakijuku. Để biết thêm thông tin về Doeff, hãy xem Chương 2 và Chương 3 và A.Saito (1922).

- ³⁴ Trong thời kỳ Tokugawa tại Nhật Bản, chi phái được cấp 3 khu vực cư trú tại Edo gồm có *kami yashiki* (upper house); *naka yashiki* (middle house) và *shimo yashiki* (lower house). Upper house là chỗ ở chính thức; middle house là chỗ ở của tầng lớp thượng lưu và lower house là một ngôi nhà lớn ngoài ngoại ô.
- ³⁵ Imanaga (1980), trang 291. Sato (1980), trang 100-2, 105-9, 179. Kawashina (1992), trang 12, 144-8. Việc Siebold viếng thăm Edo thực chất là hành động khá liều lĩnh. Ông thu hút sự chú ý của các bác sĩ y khoa theo trường phái Tây y và các nhà khoa học trong chính quyền Mạc phủ nhưng điều này lại khiến các nhà khoa học theo Đông y lo sợ. Cuộc đối đầu này đã dẫn tới một sự kiện được gọi là Biến cố Siebold. Để hiểu rõ hơn về biến cố này, hãy xem Itazawa (1960) và Uehara (1977).
- ³⁶ Xem Goodman (1986), trang 160. Trường hợp của Nagahiro sẽ được bàn thảo trong chương 2.
- ³⁷ Keio Gijuku (1958-69), tập 1, trang 52 hậu thuẫn cho quyền lực của Masataka.
- ³⁸ Tháng 8 năm 1850, Sakuma đã nhận khoảng 70 học viên từ các lãnh địa khác nhau kể cả Rintaro Katsu, về sau là Kaishu Katsu. Shinano Kyoikukai (1975), tập 1, trang 45.
- ³⁹ Shinano Kyoikukai (1975), tập 1, trang 45, 53-8.
- ⁴⁰ Shinano Kyoikukai (1975), tập 4, trang 129-30, tập 5, trang 61. Miyamoto (1979), trang 152-4.
- ⁴¹ Masataka đã sai thuộc hạ mua những vật dụng phương Tây như đồng hồ bấm giờ, đồ sứ (làm bằng đất sét trộn với tro xương), đồ ăn và thức uống tại Nagasaki, là những thứ mà ông hưởng thụ tại ngôi nhà đã được hồi phục lại kiểu Hà Lan của mình tại Edo.
- ⁴² Trong tương lai, các hoàng tử sẽ có những gian nhà riêng trong lãnh địa hay được các lãnh chúa nhận làm con nuôi và là người thừa kế. Các công chúa sẽ phải kết hôn với các lãnh chúa. Tất cả những nghi thức này đều rất tốn kém. Cũng tham khảo thêm Umetani (1993), trang 209-10.
- ⁴³ Kuroya (1940), trang 353-7.

2. Tìm kiếm Tây phương học tại Nagasaki và Osaka

- ¹ Kawakita và nhiều tác giả (1992), trang 85-6. Câu chuyện thật về chuyến du hành của Fukuzawa lần đầu tiên được kể lại bằng một cuộc đối thoại giữa 3 người. Một trong những người có mặt trong cuộc đối thoại là Takehiko Nakagane và là chất trai của Iki Okudaira. Mặc dù Yukichi Fukuzawa viết trong quyển tự truyện là ông đi theo Sannosuke đến Nagasaki, nhưng tên Sannosuke không được nhắc đến trong sách của Kawakita và nhiều tác giả (1992). Cũng xem thêm Kawakita (1992).
- ² Yoshimura (1990), được Nagasaki Prefectural Corporation tài trợ đã cung cấp bản ghi chép chỉ về 722 khách viếng thăm Nagasaki trong đó gồm 491 người từ Kyushu, Chugoku và Shikoku: Saga 100 người; Fukuoka 73 người; Yamaguchi 70 người và Kagoshima 43 người. Phần nghiên cứu này có cả phần ghi chép của 16 người từ Oita kể cả Yukichi Fukuzawa.
- ³ Nichiei, một thầy tu tại đền Koeiji không có con trai nên đã nhận một đứa bé trai làm con nuôi và để nối dõi là thầy Raun. Raun kết hôn với con gái của Takagi và sinh ra mẹ của Iki.
- ⁴ YFA, trang 75.
- ⁵ Xem Chương 3.
- ⁶ Kawakita và nhiều tác giả (1992), trang 86.
- ⁷ Để biết thêm thông tin về Biến cố, xem Arima (1958).
- ⁸ Nagasaki-ken Kyoikukai (1973). Teikoku Kaigun Kyoiku Honbu (1911), trang 3-5.
- ⁹ YFA, trang 23-4, 32-4. Cho những công việc trong thư viện của Yamamoto và đọc tiếng Hà Lan, ông đã dùng quyển tự điển Yakken. YFA, trang 28.
- ¹⁰ YFA, trang 24-7.
- ¹¹ YFA, trang 27. Isahaya là trạm bưu điện chính đầu tiên trên tuyến đường từ Nagasaki sang phía đông.
- ¹² Xem Chương 1.
- ¹³ YFA, trang 32.
- ¹⁴ YFA, trang 32.
- ¹⁵ Để biết thêm chi tiết về học vấn và thành tựu của Ogata, hãy xem Ogata (1977), Chương 1 Umetani (1993), trang 5-7 và Ishida (1992).
- ¹⁶ Ogata (1967). Tiến sĩ Tomio Ogata, chất trai và là người viết tiểu sử của Koan Ogata ghi lại rằng số học viên còn lớn hơn nhiều nếu tính luôn cả những học viên không sống trong ký túc xá. Naramoto (1969), trang 232 cho rằng số học viên có thể là 3000. Các học viên gồm có Tsunetami Sano, người sáng lập Hội chữ thập đỏ Nhật Bản; Masujiro Omura, người sáng lập quân đội hoàng gia;

Shinzon Ito, người tiên phong trong việc chữa trị bệnh bằng điện; Koji Sugi, người tiên phong trong lĩnh vực khoa học thống kê; Keisuke Otori, Bộ trưởng tại Trung Quốc và là hiệu trưởng của trường Cao đẳng Kỹ thuật Hoàng gia; Sanai Hashimoto, nhà cải cách bị xử tử trong Cuộc thanh trừng Ansei; Ryouun Takamatsu, người tiên phong trong phương pháp điều trị y khoa hiện đại; Sensai Nagayo, người tiên phong trong lĩnh vực điều trị khám sức khỏe hiện đại và Yoshimoto Hanabusa, Bộ trưởng tại Triều Tiên và là chủ tịch Hội chữ thập đỏ Nhật Bản. Xem thêm Rubinger (1982), Chương 5.

- ¹⁷ Để biết thêm thông tin về cuộc gặp gỡ của Ogata, xem Chương 3.
- ¹⁸ Khi nghe tin Yukichi bị bệnh, Ogata đã vội vã đến thăm ông tại nhà của lãnh địa Nakatsu. Yukichi đã viết đầy trù ối về lời mà thầy ông vẫn nói lặp đi lặp lại: “thầy chắc chắn sẽ chăm sóc con...thầy chắc chắn sẽ chăm sóc con” (YFA, trang 36). Là người con đã mất cha, Yukichi Fukuzawa thật sự xúc động trước thái độ chăm sóc đầy tình cha con này.
- ¹⁹ Không lâu sau khi trở về Nakatsu vào năm 1836, Fukuzawa được Jutsuhei Nakamura, em trai của Hyakusuke quá cố nhận làm con nuôi: xem Chương 1. Vì vậy, cái chết của Sannosuke đã buộc gia đình Fukuzawa hủy bỏ mọi sắp xếp nhận làm con nuôi của nhà Nakamuras.
- ²⁰ YFA, trang 39.
- ²¹ YFA, trang 39.
- ²² YFA, trang 43. Những võ sĩ không phải là chủ gia đình được gọi là *heyazumi* hay là người phụ thuộc.
- ²³ Quyển *Handleiding* của Pel được xuất bản tại Hertogenbosch vào năm 1852.
- ²⁴ YFA, trang 43.
- ²⁵ Chương trình giảng dạy của trường *Tekijuku* không còn tồn tại nhưng sau này, khi chương trình học dùng trong chi nhánh của trường được tìm thấy, đã cho chúng ta chút khái niệm về chương trình học của trường. Xem Kaihara (1983), trang 240-7.
- ²⁶ Cả hai bản in lậu đều được in ở Edo lần lượt vào năm 1842 và 1848. Biên tập viên là Genpo Mitsukuri, học giả đầu tiên về tiếng Hà Lan được chính quyền Mạc phủ tuyển dụng làm việc. Bản gốc tiếng Hà Lan được Hội Xuất bản Hà Lan xuất bản vào năm 1819 với tên gọi là *Maatschappij tot nut van t'Algemeen*.
- ²⁷ Năm 1797, Doeff đến Nagasaki cũng là lúc Chiến tranh của Napoleon bùng nổ tại châu Âu. Năm 1803, ông trở thành người đứng đầu của Deshima giữa lúc quốc kỳ của Hà Lan không còn tung bay trên bầu trời châu Âu. Những nước thuộc địa của Hà Lan tại châu Á cũng bị Hải quân Hoàng Gia Anh đe dọa. Điều này được thể hiện qua hai biến cố: Biến cố Phaeton vào năm 1808 và Biến cố Raffles vào năm 1813: (Saito (1922)). Trớ trêu thay, những khó khăn của người

Hà Lan lại đem lại lợi ích cho người Nhật, hay việc học tiếng Hà Lan được khuyến khích. Có lẽ với dự tính chuyển tầm nhìn của người Nhật sang một thực tế rằng Hà Lan không còn tồn tại trên bản đồ thế giới vào năm 1812, Doeff đã đề nghị giúp đỡ việc hiệu đính quyển từ điển Hà Lan-Nhật. Quyển từ điển thực chất là bản dịch của quyển *Woordenboek der Nederduitsche en Fransche Taalen, dictionnaire flamand et françois* được Francois Halma hiệu đính vào năm 1708 và 1710. Lời đề nghị của Doeff được chính quyền Mạc phủ chấp thuận vào năm 1815 và một nhóm gồm 10 trợ lý được cử đến Nagasaki để giúp đỡ ông. Quyển từ điển được hoàn tất vào năm 1816. Bản gốc của quyển từ điển được giữ tại Nagasaki và chỉ có hai bản sao chép: một bản được tặng cho Nhà Katsuragawa, là bác sĩ y khoa Hà Lan học chính thức của chính quyền Mạc phủ và bản còn lại được tặng cho Đài thiên văn ở Edo. Việc sao chép quyển từ điển bị chính quyền Mạc phủ nghiêm cấm. Tuy nhiên, quyển từ điển được biết đến với tên gọi là *Doeff Halma* với 20 tập, gồm 3000 trang và 50000 từ mục vẫn được các học giả ham học lên sao chép thật siêng năng. (Saito (1992)). Quyển từ điển trong phòng Doeff ở trường *Tekijuku* là một trong những bản sao đó. Quyển *Woordenboek* của Weiland được xuất bản vào khoảng thời gian giữa năm 1799 và 1822 tại Amsterdam.

- ²⁸ Nakano (1979), trang 212. Fukuzawa không nhớ chính xác ngày hẹn gặp của ông.
- ²⁹ Kaihara (1983), trang 257.
- ³⁰ *YFA*, trang 50-1. Kaihara (1983), trang 170-86, 279-85. Umetani (1993), trang 187-8.
- ³¹ *YFA*, trang 50-77.
- ³² *YFA*, trang 70. Theo ông [Yukichi Fukuzawa], bản sao toàn bộ quyển *Doeff Halma* có giá 72000 *mon*. Do thời bấy giờ, 1/16 *ryo* tương đương với 100 *mon* nên 72000 *mon* tổng cộng tương đương với 3,75 *ryo*. Để biết thêm giá của những bản sao khác, xem Sugimoto (1983), trang 76.
- ³³ Nagahiro, con trai thứ chín của Shigetake Shimazu, cũng là người dám nghĩ dám làm như người anh trai Masataka Okudaira của mình. Ông kết bạn với J.K van den Broek và J.L.C Pompe van Meerdervoort, cả hai đều là bác sĩ y khoa người Hà Lan ở Deshima và là những người đưa ra đánh giá lãnh chúa Kuroda và tài năng thực thụ của ông trong các lĩnh vực khoa học. Dưới sự lãnh đạo của Nagahiro, với sự giúp đỡ của van der Broek, lãnh địa Chikuzen đã xây dựng công trình bằng sắt và thử nghiệm mô hình của tàu chạy bằng hơi nước vào năm 1854. Koga (1966-68), tập 2, trang 62-87.
- ³⁴ Có thể tác giả của quyển *Eerste grondbeginselen der Natuurkunde* xuất bản vào năm 1847 là P. van der Burge. Xem Koga (1966-68), tập 2, trang 62.
- ³⁵ *YFA*, trang 73-4.

3. Thầy hiệu trưởng học tiếng Anh tại Edo- “*Những túi áo kimono của ông lúc nào cũng chứa đầy sách*”

- ¹ YFA, trang 22, 42
- ² Để biết thêm về sự kiện, xem Chương 1.
- ³ Keio Gijuku (1958-69), tập 1, trang 58. Để biết thêm thông tin về Oksami, xem Shima (1985).
- ⁴ Để biết thêm về Sugi, xem Chương 2. Terashima trở thành nhà ngoại giao nổi bật sau Cuộc duy tân Minh Trị.
- ⁵ YFA, trang 77-8.
- ⁶ Trước khi lên Edo, ông vợ và trở về Nakatsu ngăn ngày để báo tin vui cho mẹ ông. YFA, trang 78.
- ⁷ Người đi theo là Shukichi Okamoto (sau đổi tên thành Setsuzo Furukaza là người ở trường *Tekijuku*). Cũng có một người đi theo khác là Raizo Harada. YFA, trang 78-9.
- ⁸ Fukuzawa đã không biết về cuộc hẹn gặp này vì ông đang đi trong phái đoàn Nhật Bản sang châu Âu: xem Chương 5. Viện Y học phương Tây là một trong những trường tiền thân của Khoa Y tại trường Đại học Tokyo. Sau khi Koan Ogata rời Osaka, Sessai Ogata, con nuôi của Koan Ogata đã lên nắm quyền lãnh đạo trường nhưng trường học bị ngưng hoạt động vào năm 1868.
- ⁹ YFA, trang 86.
- ¹⁰ Imaizumi (1963), trang 33-5.
- ¹¹ Imaizumi (1963), trang 33-5.
- ¹² Xem Chương 1.
- ¹³ Williams (1910), trang 120. Khả năng tiếng Anh xuất sắc của Moriyama đã được xác minh qua những bằng chứng khác trong sách của Hawks (1856), trang 348 và Lewis và Murakami (1990), trang 209. Townsend Harris thậm chí đã nhận xét như sau: “Thứ sáu, ngày 14 tháng 11 năm 1856... Những cuộc đối thoại tiếp tục diễn ra giữa Đại úy Possiet và người Nhật Bản về vấn đề cuối cùng sẽ mở cửa Nhật Bản hoàn toàn với nền kinh tế thế giới. Mọi người đều đồng ý rằng tất cả chỉ còn là vấn đề thời gian và Moriyama Yenosky thậm chí còn đi xa hơn nữa khi đề cập rằng khoảng thời gian đó sẽ chỉ trong vòng 3 năm.” (Harris (1959), trang 269. Để biết thêm khởi đầu và quá trình học tiếng Anh tại Nagasaki, xem Saito (1922), Toyoda (1963), trang 4-9, Shigehisa (1982), trang 18-19, Sugimoto (1990a), trang 282 và Lewis và Murakami (1990). Tác giả rất cảm kích Shoichi Moriyama và Shinkichi Notomi, những chất cổ của Takichiro vì đã cung cấp những thông tin rất quý giá kể cả Egoshi (không ghi ngày).
- ¹⁴ YFA, trang 80-1

- ¹⁵ Để biết chi tiết về chuyến du hành, xem Chương 4.
- ¹⁶ Fukuchi (1894), trang 1, 9-10. Về Nakahama hay John Mung, xem Chương 4.
- ¹⁷ Keio Gijiku gakuho, 1901, số đặc biệt, trang 115-16.
- ¹⁸ YFA, trang 82.
- ¹⁹ Suy đoán này được hậu thuẫn bằng cuộc hành trình của tàu *Kanrinmaru*, là chuyến đi mà Fukuzawa đã có thể tham gia qua lời giới thiệu của Katsuragawa. Xem Chương 4.
- ²⁰ YFA, trang 81-3. Moriyama và đồng sự đã có lần thử dịch quyển tự điển của John Holtrop nhưng đành phải bỏ cuộc vì phải đảm nhận những trách nhiệm tại Edo. Những bản thảo đầu tiên của công trình dịch thuật của họ được giữ tại Thư viện quận Nagasaki. Một trong những bản sao hiếm hoi của quyển tự điển của Holtrop được giữ tại Thư viện trường Đại học Waseda, Tokyo. Để biết thêm thông tin về quyển tự điển, xem Toyoda (1963).
- ²¹ Imaizumi (1965-69), tập 3, trang 131-2.
- ²² Phát âm là điều mà Fukuzawa cho là khó nhất. Ông nhớ lại đã đi nghe [phát âm của] tất cả mọi người, từ trẻ con ở Nagasaki, đến những ngư dân bị đắm tàu từ nước ngoài trở về, là những người dường như biết rõ phát âm. Chẳng hạn như vào thời đó, từ ngữ “độc nhất” được phát âm là *aniki*, “ngôn ngữ” là *langyuzu*, “hiếu” là *yundorsutenda*, “đại úy” là *kepitein* và “thương nhân” là *merchanto* (Shigehisa (1982), trang 26-33).

4. *Kanrinmaru*: Chuyến du hành xuyên Thái Bình Dương đầu tiên của người Nhật, tháng 2 đến tháng 6 năm 1860

- ¹ Masaoki Shinmi, người giữ chức bộ trưởng ngoại giao và Kanagawa, được chỉ định làm đại sứ. Để hỗ trợ cho Shinmi, Norimasa Muragaki, người giữ chức bộ trưởng bộ tài chính, ngoại giao, ủy viên hội đồng Kanagawa và Hakodate được chỉ định là phó đại sứ: Ishii (1938); Tokyo Daigaku (1983-84), tập 3, trang 209-10, 218.
- ² Fumikura (1993), tập 1, trang 133; Heco (1895), trang 240.
- ³ Katsu (1973), tập 8 và Fumikura (1993), tập 1. Miyoshi (1979) đã đưa ra những ý kiến sâu sắc về phái đoàn này, đặc biệt là những đại sứ trên tàu *Powhatan* đến Washington.
- ⁴ Tokyo Daigaku (1983-84), tập 3, trang 239; Fumikura (1993), tập 1, trang 144-7.
- ⁵ Muragaki (1943), trang 19-20.
- ⁶ Numata (1974a), trang 603-4; Matsuzawa (1974a), trang 623-4.
- ⁷ Imaizumi (1963), trang 89090; Imaizumi (1965-69), tập 3, trang 3, 9-11. Một

người khác tên Hoshua Katsuragawa được đề cập đến trong chương 1 là Katsuragawa thứ IV và là ông của Katsuragawa thứ VII.

⁸ YFA, trang 87.

⁹ YFA, trang 85.

¹⁰ Nakahama (1970), trang 203.

¹¹ Fumikura (1993), tập 1, trang 80-1, 150-1; Katsu (1974), tập 8, trang 310-11.

¹² Thuyền trưởng Brooke và thủy thủ đoàn tại Yokohama đã rất háo hức trông đợi chuyến đi trở về Hoa Kỳ; xem Kimura (1988), trang 64-5. Cũng xem Brooke (1961), trang 44-8 và Heco (1895), trang 237-8.

¹³ D. Barke (đầu bếp), F. Cole (lâm buồm), D. Falk (bạn của chuẩn úy), L. H. Kendal (bác sĩ phẫu thuật), D.M. Kern (họa sĩ), A. Lundburg (thủy thủ), A. Morrison (hạ sĩ quan phụ trách lái tàu), C. Roger (người phục vụ), C.M. Smith (bạn của người quản lý neo buồm) và G. Smith (thủy thủ). Fumikura (1993), tập 1, trang 166.

¹⁴ Đoàn đại sứ Nhật Bản đến Washington vào ngày 15 tháng 5 năm 1860 và trao đổi với tổng thống James Buchanan về sự phê chuyển hiệp ước tại Phòng Đông ở Nhà Trắng vào ngày 18 tháng 5. Cuộc hành trình xuyên Hoa Kỳ của phái đoàn và cuộc hành trình của các đồng sự trên tàu *Kanrinmaru* tại San Francisco, được nhiều báo Hoa Kỳ đăng tin như tờ *Pacific Commercial Advertiser*, the *Polynesian*, *Daily Evening Bulletin*, the *Evening Star* và tờ *The New York Times*. Tất cả các mẫu tin đều được tường thuật lại trong Nichi-Bei, v.v... (1961), tập 6. Những ghi chép về cuộc hành trình của đoàn đại sứ và phái đoàn trên tàu *Kanrinmaru* cũng có trong Nichi-Bei, v.v. (1961), tập 7. Một phái viên trên tàu *Powhatan* là Sadayu Tamamushi, một võ sĩ của lãnh địa Sendai, và sau là hiệu trưởng trường học của lãnh địa đã để lại một quyển nhật ký đáng chú ý, *Ko Bei nichiroku* hay *Diary of voyage to America* (Nhật ký hành trình đến Hoa Kỳ), là quyển được ghi lại trong Numata và Matsuzawa (1974).

¹⁵ Về thông tin của tàu *Kanrinmaru* và cuộc hành trình ở San Francisco, Fukuzawa ghi lại trong hai tài liệu: một là trong quyển tự truyện và hai là trong bản báo cáo với đề tựa *Mannen gannen America Hawaii kenbun hokokusho* (Bản báo cáo về chuyến đi sang Mỹ và Hawaii năm 1860), CWYF, tập 19, trang 3-6. Người ta cho rằng bản báo cáo đã được nộp cho văn phòng lãnh địa Nakatsu khá cô đọng nhưng đầy đủ thông tin. Ngoài những phần kỹ thuật của Fukuzawa, còn hơn chục phần nhật ký ghi lại về chuyến đi của tàu *Kanrinmaru*. Nakahama (1936) và Katsu (1973) đều có trong Nichi-Bei, v.v. (1961), tập 4.

¹⁶ CWYF, tập 19, trang 3-6.

¹⁷ YFA, trang 93-4.

¹⁸ Chẳng hạn như sau khi tham khảo ý kiến với người Mỹ (Brooke (1961), trang

47-8), đoàn người Nhật trên tàu *Kanrinmaru* đã đem theo một lượng tiền đồng đô-la Mỹ đáng kể đựng trong những chiếc túi vải lanh và chất đóng trong tủ của thiếu tướng hải quân Kimura. Khi biển động trên Thái Bình dương, những chiếc túi bị rớt khỏi tủ và tiền nằm vung vãi khắp cabin. Với vai trò là người phụ giúp cho thiếu tướng hải quân, Fukuzawa đã phải nhặt lại những đồng tiền. (YFA, trang 88).

¹⁹ YFA, trang 89.

²⁰ Brooke (1961), trang 71-3. Cố ý bỏ qua những điều thực sự xảy ra trên tàu *Kanrinmaru*, Fukuzawa đã viết trong quyển tự truyện như sau: “Người Nhật chúng ta nên tự hào về chuyến đi này. Chính vào năm thứ sáu thời Kaei [1853], lần đầu tiên, người Nhật nhìn thấy chiếc tàu chạy bằng hơi nước. Vào năm thứ hai thời Ansei [1855], chúng ta bắt đầu học biết về hàng hải, là ngành được dạy bằng tiếng Hà Lan tại Nagasaki...và vào tháng thứ nhất của năm thứ nhất thời Mannen [1860] khi đi trên cuộc hành trình, người Nhật đã quyết định sẽ hoàn thành nhiệm vụ mà không cần đến sự giúp đỡ nào khác. Nước Nhật có thể tự hào về sự quyết tâm và lòng can đảm mà người Nhật đã bày tỏ cho thế giới thấy. Như tôi đã viết ở trên, chúng tôi đã không cần nhờ đến sự giúp đỡ của Thuyền trưởng người nước ngoài Brooke... Chúng ta sẽ không bao giờ cần đến sự giúp đỡ của người Mỹ và chúng ta tự hào về điều đó. Hãy nhìn xem người Triều Tiên, người Hoa và những dân tộc khác ở khu vực phía đông. Chúng ta không thấy có dân tộc nào thực hiện một chuyến hải trình trên đại dương chỉ sau năm năm học biết về ngành hàng hải... Tôi nghĩ thậm chí Peter Đại đế cũng không làm được như vậy.” (YFA, trang 90). Chắc chắn, ông đã dựng nên câu chuyện này theo tư tưởng sô-vanh của ông giữa lúc nước Nhật đang đối đầu với người Triều Tiên, người Trung Quốc và người Nga vào cuối thập niên 1890.

²¹ YFA, trang 96.

²² YFA, trang 97-8.

²³ Bản dịch được ghi lại trong CWYF, tập 2.

²⁴ YFA, trang 99. Cùng lúc, Fukuzawa đang dịch quyển *Statistische Tafel van alle Landen der Aarde* của P.A de Jong với sự giúp đỡ của Shukichi Okamoto, cũng là người đi theo Fukuzawa từ Osaka đến Edo vào mùa thu năm 1858. Tuy nhiên, quyển sách được xuất bản chỉ với tên của Okamoto là dịch giả. Xem Nishikawa ('1998), trang 45-60. Chắc chắn đây là giai đoạn mà Fukuzawa đã không còn quan tâm đến tiếng Hà Lan.

²⁵ CWYF, tập 21, trang 279-80.

²⁶ YFA, trang 230. CWYF, tập bổ sung, trang 121-2.

²⁷ Xem Chương 1.

²⁸ YFL 17, trang 5.

5. London, kho báu “làm giàu cho đất nước và đẩy mạnh quân đội”- Một năm ở châu Âu, tháng Giêng năm 1862 đến tháng Giêng năm 1863

- ¹ Về việc người Nga chiếm đất Nhật Bản và những thương thảo sau đó, xem Hino (1968), Kimura (1995), Tokyo Daigaku (1983-84), tập 3, Alcock (1863), tập 2, trang 155-70, 188-90, Lensen (1971), trang 450-1, Katsu (1973), tập 18, trang 507-10.
- ² Kimizuka (1961); Kimizuka (1974); Matsuzawa (1974). Những ứng viên của chính quyền Mạc phủ cho chức vụ phó đại sứ đều bị Rutherford Alcock phản đối hai lần. Cuối cùng, Yasuhide Matsudaira đảm nhận vị trí này. Takaaki Kyogoku được chỉ định là viên thanh tra. Shibata đã để lại một quyển nhật ký đồ sộ ghi lại toàn bộ lịch trình của phái đoàn. Ông cũng dẫn đầu phái đoàn đi sang Pháp và Anh.
- ³ Kimizuka (1961), trang 86.
- ⁴ Kimizuka (1961) khẳng định ngày họ viếng thăm Shibata dù Shibata có vẻ như không nhận được thư của Fukuzawa dù ông có ghi lại rằng Fukuzawa đến thăm ông hai lần. Miyanaga (1989) tiết lộ một danh sách tên 35 thành viên trong phái đoàn Nhật nộp cho công sứ Hà Lan, trong đó không có tên của Fukuzawa. Từ đó, mọi người cho rằng việc Fukuzawa tham gia vào phái đoàn này không phải là điều dễ dàng. Quả thật, Yoshitake Kiura có ghi lại trong nhật ký của mình vào ngày 20 tháng 1 năm 1862 rằng ông có nghe về việc Fukuzawa tham gia vào phái đoàn: Keio Gijuku (1977), trang 59.
- ⁵ Alcock (1863), tập 2, trang 377-8. Đầu tháng 5 năm 1861, chính quyền Mạc phủ đã thuê Philip Franz von Siebold và con trai cả Alexander, là những người đang ở Nagasaki lúc đó, làm hướng dẫn viên đến châu Âu. Họ bị sa thải vào ngày 2 tháng 11. Chắc chắn việc sa thải này là kết quả của lời đề nghị từ người Anh. Tokyo Daigaku (1983-84), tập 3, trang 503.
- ⁶ *Diary of the West* nằm trong quyển CWYF, tập 19. Có ít nhất khoảng sáu phái viên để lại nhật ký tính cả Fukuzawa và Shibata. Một trong số những quyển nhật ký đó, nhật ký của Wataru Ichikawa, quyển *Bijo O-ko manroku* hay *Nhật ký của một người hầu đi sang châu Âu*, có lẽ là phần ký thuật chi tiết nhất về chuyến đi. Quyển nhật ký bao gồm 130000 mẫu tự, ít hơn 8000 mẫu tự so với nhật ký của Fukuzawa. Ichikawa là một trong hai người hầu cận đi theo Phó đại sứ Matsudaira. Ernest Satow đã dịch một phần nhật ký của Ichikawa cho quyển *Chinese and Japanese Depository* vào giữa tháng 7 và tháng 12 năm 1865.
- ⁷ *Diary of the West*, CWYF, tập 19, trang 9-16.
- ⁸ Báo *Times*, số ngày 4 tháng 4 năm 1862.

- ⁹ Katsu (1973), tập 18, trang 340-4.
- ¹⁰ CWYF, tập 19, trang 38.
- ¹¹ Quyển *Pocket Diary of the West* được trình bày lại trong CWYF, tập 19, trang 67-145.
- ¹² CWYF, tập 19, trang 22, 35, 43, 63, 103. Theo lời giới thiệu của ông, Fukuzawa trở thành hội viên của Hội dân tộc học của Mỹ và phương Đông vào tháng 10 năm 1862 nhưng chúng ta không biết rõ chi tiết. CWYF, tập 21, trang 277-8.
- ¹³ Matsubara (1986) trình bày ngắn gọn về tiểu sử của Rosny.
- ¹⁴ CWYF, tập 19, trang 35-7.
- ¹⁵ YFA, trang 109. CWYF, tập 19, trang 41-50. Như điều Fukuzawa đã cảm nhận, có một người Nhật tên Yamatov là người đi lậu vé trên tàu. Đó là Kosai Masuda (Tachibana). Xem Kimura (1993).
- ¹⁶ Checkland (1989), trang 201-2
- ¹⁷ Báo *Times* số ngày 3 tháng 5 năm 1862.
- ¹⁸ Báo *Times* số ngày 26 tháng 5, 28 tháng 5, 29 tháng 5 năm 1862.
- ¹⁹ Tại bệnh viện, Fukuzawa đã nói chuyện bằng tiếng Anh với một cô gái. Ông hỏi, “Cô khỏe không?” và cô trả lời, “Tôi rất khỏe, cảm ơn ông”. Rồi Fukuzawa hỏi tiếp, “Cô đã đi học được bao lâu rồi?” và cô trả lời, “Thưa, được 10 năm rồi”. Đây là phần ghi nhận hiếm hoi về việc Fukuzawa cố nói tiếng Anh khi ở phương Tây. CWYF, tập 19, trang 30.
- ²⁰ Yamaguchi (1980), Chương 2, đưa ra hình ảnh về những nơi mà Fukuzawa đã viếng thăm ở London.
- ²¹ YFA, trang 107.
- ²² Fukuda (1974), trang 490-3. Cách đánh vần tên của ông Belihente được ghi trong Matsuzawa (1974), trang 650 nhưng vẫn không xác định được nhân vật này. Matsuzawa (1974) cũng cho biết bài giảng do bác sĩ người Hà Lan trình bày được ghi lại trong quyển *Pocket Diary of the West* của Fukuzawa, CWYF, tập 19, trang 125-35.
- ²³ Để biết thêm về Suketaro Shimazu, xem Chương 4.
- ²⁴ YFL17, trang 7-8.
- ²⁵ YFL17, trang 8.
- ²⁶ YFL17, trang 9-10.
- ²⁷ YFL17, trang 100-1
- ²⁸ Về điểm này, Matsuzawa (1974) trang 581, 584 so sánh Fukuzawa với những võ sĩ còn lại trong phái đoàn. Ngay cả Takenaka Shibata, người chịu trách nhiệm về việc thăm dò cũng nhận thấy tình hình khó khăn hơn là ông dự kiến, chủ yếu là do khó khăn về ngôn ngữ.
- ²⁹ Chambers (1873), trang 307, 325.

- ³⁰ Craig (1984).
- ³¹ Được NXB Publishers, London xuất bản lần đầu vào năm 1864 và được NXB Kraus Reprint Corporation, New York tái bản vào năm 1963.
- ³² Đồng shilling có giá trị một phần hai mươi của đồng pound và 12 penny cổ. Fukuzawa nói ông có đem theo một bản sao của quyển sách kinh tế chính trị của Wayland trong chuyến đi thứ nhì sang Mỹ vào năm 1867. Theo Fukuzawa, một trong các đồng sự của ông cũng có bản sao của quyển đạo đức học của Wayland ở Tokyo vào năm 1868. Do đó, ông đã không thấy hai quyển này ở London và hai quyển này đã bị loại ra khỏi số sách vở ông mua. *CWYF*, tập 1, trang 48, tập 4, trang 477. Theo Giáo sư Albert Craig, quyển kinh tế chính trị của Burton cũng có thể bị loại ra: Craig (1984).
- ³³ Phần tính toán dựa vào ghi chú của Fukuzawa trên tờ giấy gói quyển tự điển Medhurst.
- ³⁴ *CWYF*, tập 19, trang 32.
- ³⁵ Parry (1969), tập 125, trang 22-4.
- ³⁶ Fukuzawa đã ghi lại cách người Nhật đã bị đối xử thật bề mặt tại St. Petersburg. “Như điều tôi quan sát trong những cuộc thương thảo, họ [người Nga] đã không bàn thảo nghiêm túc những lời đề nghị mà các đại sứ đưa ra. Khi chúng tôi chỉ cho họ thấy đường biên giới trên bản đồ và chỉ ra hai màu khác biệt giữa hai lãnh thổ, người Nga đã trả lời rằng nếu màu sắc là yếu tố quyết định phạm vi lãnh thổ, thì tất cả đất đai sẽ là của người Nga nếu được sơn màu đỏ [trên bản đồ] và tất cả các khu vực sẽ là của người Nhật nếu được sơn màu xanh.” (*YFA*, trang 108). Fukuzawa cũng cho chúng ta biết người Nga đã hăm dọa như thế nào khi cố sử dụng người Nhật làm nguồn cung cấp thông tin chính trị và ngoại giao. Ít nhất hai lần, người Nga đã tiếp xúc riêng để mời ông ở lại phục vụ cho nước Nga. (*YFA*, trang 109-11). Cũng xem Alcock (1863), tập 2, trang 402-8.
- ³⁷ *YFA*, trang 402-8.
- ³⁸ Để biết thông tin về Otokichi, xem Haruna (1979).
- ³⁹ *CWYF*, tập 19, trang 11. Trong khi lắng nghe Otokichi, Fukuzawa nhớ ra rằng ông đã nhìn thấy Otokichi ở Nagasaki vào năm 1854 khi Otokichi đến đó trên chiếc tàu chiến Anh.
- ⁴⁰ *YFA*, trang 105-6.
- ⁴¹ *YFL*, trang 8.a
- ⁴² Để biết thông tin của ông, xem Chương 7.

6. Cuộc tìm kiếm vô vọng: Nhiệm vụ sang Hoa Kỳ, tháng 2 đến tháng 7 năm 1867

- ¹ Ở giai đoạn này, loại duy nhất mà người Mỹ có thể cạnh tranh với người Anh trong lĩnh vực vũ khí là vũ khí loại nhỏ. Xem Checkland (1998), trang 47-8.
- ² Checkland (1989), trang 139, 141-2; Nakai (1955).
- ³ Về việc tấn công công sứ Anh vào năm 1861, xem Chương 4 và về Sự kiện Richardson vào năm 1862, xem Chương 7.
- ⁴ Về việc thực hiện này, xem lời đề nghị của Fukuzawa trong Chương 7.
- ⁵ Katsu (1972-83), tập 10, trang 289-90.
- ⁶ Katsu (1972-83), tập 10, trang 282-9. Để biết thêm thông tin về tàu chiến chạy buồm loại nhỏ, xem Kemp (1988), trang 207.
- ⁷ Tate (1986), trang 24-6. Miura (1994), trang 20-6.
- ⁸ Về quyển *Những điều kiện sống ở phương Tây*, xem Chương 7.
- ⁹ *YFA*, trang 131, 156; *YFL* 17, trang 39-43. Lãnh địa Sendai cũng yêu cầu Fukuzawa mua vũ khí ở Washington nhưng ông đã không làm vậy. Trong thư viết cho Owara, Fukuzawa viết ông không thể tìm mua được loại vũ khí tốt. Tuy nhiên, cũng có thể là ngay từ đầu, Fukuzawa và Owara chỉ thỏa thuận riêng là sẽ mua sách vở: xem thư của Fukuzawa viết cho Owara, *YFL* 17, trang 40. “Mua vũ khí” có thể chỉ là một cớ để rút tiền của lãnh địa. Về nhiệm vụ này, cũng xem Ishin-shi Gakkai (1944), trang 273, 278.
- ¹⁰ Chapman và Sherman (1975), trang 124-5.
- ¹¹ Báo *The New York Times* ngày 24 tháng 4 năm 1867 tường thuật như sau: “Các bộ trưởng Nhật đã đến thành phố vào thứ hai và dành phần lớn thời gian để nghỉ ngơi vào ngày hôm qua ở khách sạn Metropolitan... Sáng hôm qua, ông R.S. Chilton thuộc Bộ Ngoại giao Hoa Kỳ và ông J.C. Derby, thuộc US Dispatch Agent đã đưa ra lời mời cho các bộ trưởng. Ông Chilton cho biết ông được Bộ trưởng Bộ Ngoại giao phái đến để gặp gỡ các bộ trưởng cũng như để đưa ra những ý kiến và sự giúp đỡ cần thiết các bộ trưởng trong thời gian phái đoàn lưu lại thành phố. Ông cũng cho biết khi phái đoàn đến Washington, Bộ trưởng Seward sẽ đón tiếp và đưa phái đoàn đến gặp tổng thống.”
- ¹² *CWYF*, tập 19, trang 150.
- ¹³ Từ *The New York Times*, ngày 2 tháng 5 năm 1867, ghi lại: “Người thông dịch của đoàn, một thanh niên, khi được hỏi anh đã từng đến Hoa Kỳ chưa đã đưa ra câu trả lời rằng anh chưa từng đến Hoa Kỳ cũng như cho biết thêm rằng anh đã từng học tiếng Anh tại Công sứ Hoa Kỳ ở Nhật”. Seki học tiếng Anh với John Mung hay Manjiro Nakahama tại Edo và với những người Mỹ ở Yokohama.
- ¹⁴ Từ *The New York Times*, ngày 4 tháng 5 năm 1867. Fukuzawa đã vẽ sơ đồ của Nhà Trắng trong nhật ký của mình.
- ¹⁵ *CWYF*, tập 20, trang 17. Cùng lúc đó, Thuyền trưởng Brooke và một trong các thủy thủ, những người từng giúp người Nhật trong cuộc hải trình trên tàu

Kanrinmaru đã đến thăm Fukuzawa. Fukuzawa cũng đã trao cho họ món quà của Yoshitake Kimura, nguyên thiếu tá hải quân của tàu *Kanrinmaru*. CWYF, tập 19, trang 151.

¹⁶ CWYF, tập 20, trang 16.

¹⁷ Không có bằng chứng nào về việc Fukuzawa mặc Âu phục trong cuộc hành trình nhưng ông hẳn nằm trong nhóm người Nhật đi đến ngân hàng vì yêu cầu trách nhiệm của ông.

¹⁸ Toàn bộ câu chuyện được Fukuzawa ghi lại trong quyển *Ono Tomogoro Matsumoto Judayu ryonin no moshitate nitaishuru benmeisho* hay *The State ments against allegations by Tomogoro Ono and Judayu Matsumoto*, CWYF, tập 20, trang 16-17. Viên chức từng làm việc ở lãnh sự là Đại tá George S. Fisher, cũng là người đã ở Edo trong khoảng thời gian từ năm 1863 đến 1866 (Kawasaki (1988), trang 179). Tên của ngân hàng đã đổi ra tiền mặt các tập hồi phiếu được Fukuzawa ghi lại là “Dunkel, Sharman & Co”. Tuy nhiên, chúng ta vẫn không xác định được ngân hàng này. Tên của người đưa tin có thể là “Charles B. Lancing” như ông ghi lại trong *Keio sannan niki* hay *Diary of the Third Year of Keio*, CWYF tập 19, trang 155. Bên lề của quyển *Diary* nhỏ này, Fukuzawa đã ghi lại những chú thích thú vị kể cả số tiền mà ông vừa đổi ra tiền mặt, những cụm từ như “thư tín dụng”, “Charles B. Lancing”, v.v... Về số tiền ông đã chuyển ra tiền mặt, xem phần chú thích dưới đây.

¹⁹ CWYF, tập 19, trang 151.

²⁰ Fukuzawa đã ghi lại bên lề chú thích của các con số trong quyển *Diary*, CWYF, tập 19, trang 159-60 và dựa vào đó, người ta đã tính tổng số. Tỷ giá giữa đồng đô la Mê-xi-cô và đồng đô la Mỹ và tỷ giá giữa đồng đô la Mê-xi-cô và *ryo* đã được ghi trong quyển *Diary* và *Seiyo tabiannai* hay *Guided Tour of the West*. Theo Fukuzawa, 1 đồng đô la Mexico tương đương với 1,4 đô la Mỹ và 0,75 *ryo*: CWYF, tập 2, trang 125, tập 19, trang 159. Cũng xem Nishikawa (1998), trang 101-4. Về số tiền trợ cấp, xem YFA, trang 156. Chúng ta không biết số tiền mà bản thân ông mang theo để mua sách là bao nhiêu.

²¹ *Diary of the Third Year of Keio* ghi lại quá trình: CWYF, tập 19, trang 151-2.

²² Cũng xem bài diễn thuyết của Fukuzawa với đề tựa *Mita enzetsu dai-hyakka no ki* hay *Commemorating the hundredth debate at the Mita Debating Hall*: CWYF, tập 4, trang 477.

²³ Tokyo Daigaku (1984-87), tập 1, trang 38.

²⁴ Mặc dù tài liệu gốc không còn, nhưng về sau, những bản thảo của vài phiên bản mà Hono và Matsumoto chuẩn bị được cất giữ tại văn phòng của các bộ trưởng tài chính của chính quyền Mạc phủ đã được một người bạn của Fukuzawa đưa ra cho gia đình ông vào năm 1910. Ngoài vấn đề sách vở, Ono và Matsumoto còn buộc Fukuzawa phải chịu trách nhiệm về việc người đưa tin bỏ trốn với 500

đô-la tại New York. Fukuzawa thừa nhận trách nhiệm của ông về vụ việc này: CWYF, tập 20, trang 17.

²⁵ Bản này được ghi lại trong CWYF, tập 20, trang 15-19.

²⁶ YFA, trang 134-7; YFL17, trang 41-2; Keio Gijuku (1977), trang 433, 434, 448-9.

²⁷ CWYF, tập 21, trang 285.

²⁸ Keio Gijuku (1977), trang 463.

²⁹ CWYF, tập 2, trang 127.

³⁰ Về sau vào năm 1898, khi viết Lời mở đầu cho các tác phẩm sưu tập đầu tiên của mình, ông cho biết người nhận trong các hối phiếu là Ngân hàng Anh (CWYF, tập 1, trang 33). Chúng ta hoàn toàn không chắc chắn về việc một thương gia người Mỹ ở Yokohama đã chuẩn bị các tập hối phiếu và những hối phiếu này được rút tại Ngân hàng Anh.

³¹ CWYF, tập 2, trang 152.

7. Quá trình thực hiện quyền

Những điều kiện sống ở phương Tây

¹ Năm 1863, lần đầu tiên, Fukuzawa nhận thấy phong trào quá khích “Bài trừ người ngoại quốc” là một thực tế. Ông chứng kiến cảnh hai thương nhân mua bán hàng nước ngoài bị buộc phải đóng cửa tiệm. Hai đồng nghiệp của ông tại văn phòng dịch thuật cũng không tránh khỏi việc bị những người quá khích ám sát. Thậm chí tệ hơn nữa, gián điệp của chính quyền Mạc phủ có mặt khắp mọi nơi, nghi hoặc dò la những viên chức trong văn phòng dịch thuật. Năm 1863, một lá thư chỉ trích Tướng quân do Usaburo Wakiya, một viên chức cấp cao kém may mắn trong số các bộ trưởng của Kanagawa đã bị gián điệp của chính quyền Mạc phủ chặn lại. Ông bị buộc tội *seppuku*. Khi quan sát tình hình, Fukuzawa đã quyết định sẽ không gây sự chú ý cho công chúng nhằm tránh mọi nguy hiểm từ cả những người quá khích và chính quyền Mạc phủ. YFA, trang 112-13, 127. Về sự kiện Wakiya, cũng xem Nagao (1988), trang 177-8.

² Trước những chuyến đi của mình vào năm 1862, Fukuzawa đã biên dịch những lá thư ngoại giao cùng với 14 người khác kể cả Hidetoshi Murakami, Genzui Sugita, Ritsuzo Tezuka, Goro Takabatake và Shuhei Mitsukuri. Những người này đã từng là giáo sư của Viện Nghiên cứu Sách ngoại văn, về sau gọi là *Kaiseijo*. Người cao tuổi nhất là Murakami có thể đọc được tiếng Pháp. Sugita là con trai nuôi của Genpaku Sugita, đồng dịch giả của quyển *New Book of Anatomy* (xem Chương 1). Ngay cả người trẻ tuổi nhất là Mitsukuri, một người cùng đi với Fukuzawa trong phái đoàn năm 1862 cũng lớn hơn Fukuzawa 10

tuổi. Sau năm 1863, Fukuzawa đã làm việc với ít nhất chín đồng nghiệp gồm có Reizo Tojo, Yasutaro Otsuki, Taroitsu Okkotsu, Saburo Shioda và Rinsho Mitsukuri. Tojo, Okkotsu và Mitsukuri đều từng là những giáo sư trợ giảng tại *Kaiseijo*. Tất cả những lá thư ngoại giao mà Fukuzawa từng làm đều được ghi lại bằng tiếng Nhật trong CWYF, tập 20 và có cả tên của những nhân vật này. Những chuyên gia về tiếng Anh khác như Moriyama, Fukuchi, Seki và Manjiro Nakahama dường như không làm việc cùng bộ phận với Fukuzawa. Chắc hẳn những người này đã làm việc ở một bộ phận riêng về thông dịch.

Trong văn phòng dịch thuật của Fukuzawa, có ba loại công việc khác nhau như: công việc biên dịch độc lập; công việc biên dịch chung và đọc lại bản dịch. Trong vô số các bản dịch thư ngoại giao, có khoảng 380 lá thư được xác định là có sự cộng tác bằng cách này hay cách khác của Fukuzawa từ giữa tháng 1 năm 1861 đến tháng 2 năm 1868. Số lượng công việc dịch độc lập của ông tăng lên khi khả năng dịch thuật của ông tiến bộ hơn và vượt quá 2/3 tổng số công việc dịch. Trong tổng số thư từ mà Fukuzawa đã dịch, có hơn 3/4 số thư đến từ công sứ và các viên chức đại sứ Anh và Mỹ. Khả năng đọc được tài liệu tiếng Anh của Fukuzawa là nhờ bảy năm ông làm việc tại văn phòng dịch thuật của chính quyền Mạc phủ. Những thư ngoại giao được lưu giữ tại Đại học Tokyo và những bản sao của các bản dịch mà Fukuzawa đã dịch được lưu giữ tại Đại học Keio.

³ Bản tiếng Anh của Hiệp ước *Ansei* là bản quan trọng nhất vì ở điều 21 trong hiệp ước đã nêu rõ: “Bản hiệp ước này được viết bằng tiếng Anh, tiếng Nhật và tiếng Hà Lan. Các bản dịch đều có cùng ý nghĩa và mục đích; trong đó, bản hiệp ước tiếng Hà Lan được xem là bản gốc nhưng mọi thủ tục, văn bản trao đổi giữa Văn phòng ngoại giao của Nữ hoàng Anh và chính phủ Nhật Bản đều sẽ sử dụng tiếng Anh. Tuy nhiên, nhằm tạo điều kiện dễ dàng cho việc trao đổi, trong khoảng thời gian năm năm kể từ ngày ký hiệp ước, mọi giấy tờ sẽ có bản dịch Hà Lan-Nhật kèm theo.” Gaimusho (1930-36), tập 1, phần 2, trang 21-2.

⁴ CWYF, tập 21, trang 279.

⁵ CWYF, tập 21, trang 279.

⁶ Lá thư ghi ngày 15 tháng 4 năm 1864 được trích từ Checkland (1989), trang 17.

⁷ Về sau, Fukuzawa đã bình luận sự kiện Richardson dưới góc độ của quyền lợi dân tộc trong bài *Tsuzoku kokkenron* hay *Quyền lợi dân tộc*, trong CWYF, tập 8.

⁸ YFL17, trang 15-16. Lá thư không ghi ngày viết.

⁹ YFL17, trang 19. Cũng xem CWYF, tập bổ sung, trang 124.

¹⁰ YLF17, trang 19.

¹¹ YLF17, trang 25. Những bài dịch từ báo của Fukuzawa được ghi lại trong CWYF, tập 7, trang 497-618.

- ¹² YLF17, trang 21-2. Những bài dịch từ báo và sách dịch của Fukuzawa được ghi lại trong CWYF, tập 7, trang 435-613.
- ¹³ Yoshitake Kimura, nguyên thiếu tướng hải quân trên tàu *Kanrinmaru* và bạn bè ông đã rất thích bài dịch của Fukuzawa. Keio Gijuku (1977), trang 330, 331, 338.
- ¹⁴ *How to deal with foreigners* (Cách ứng xử với người nước ngoài) được viết với mục đích ban đầu là để thuyết phục bà cô của một người bạn của Fukuzawa là người luôn thù ghét những vật dụng và người phương Tây. Tờ rơi này về sau đã được ghi lại trong CWYF, tập 1.
- ¹⁵ CWYF, tập 1, trang 286.
- ¹⁶ CWYF, tập 1, trang 189-318. Bản thảo trước của phần này được ghi lại trong CWYF, tập 19, trang 176-204.
- ¹⁷ CWYF, tập 1, trang 185-6.
- ¹⁸ CWYF, tập 1, trang 286-7, 385. Những người trong chính quyền Mạc phủ viết *Tansaku* hay *Investigations* (Những mục điều tra), bản báo cáo chính thức về phái đoàn sang châu Âu vào năm 1862 có cả Fukuzawa. Những người này chủ yếu dựa vào ghi chú của mình về những điều họ quan sát, phỏng vấn và nghe được từ các bài diễn thuyết ở châu Âu. Xem CWYF, tập 1, trang 290-1 và Matsuzawa (1974).
- ¹⁹ Chẳng hạn như, hai dòng đầu tiên dưới đầu đề “Anh quốc, lịch sử” trong Quyển 1, tập 3 giống với quyển *History of Origin*, tập 1, trang 270 của Guizot. Một ví dụ khác có thể được tìm thấy trong quyển *Preliminary Remarks*. Khi giải thích các công ty thương mại ở phương Tây, Fukuzawa đã dùng từ “akushon” để mô tả từ “chia sẻ” (CWYF, tập 1, trang 297). Nếu từ “akushon” có thể là “một hành động” thì chúng ta chỉ có thể tìm thấy từ này với nghĩa “chia sẻ” trong Bách khoa toàn thư Britannica vào năm 1849. Về danh mục sách tiếng Anh, xem Chương 5.
- ²⁰ Fukuzawa đã trích dẫn báo Anh tháng 5 hay tháng 6 năm 1862 khi giới thiệu trái phiếu quốc gia trong Quyển 1. Chúng ta không biết tên và ngày của tờ báo: CWYF, tập 1, trang 294-5.
- ²¹ CWYF, tập 1, trang 385. Ban đầu, tác giả của quyển sách chỉ ẩn danh nhưng sau được Craig xác định (1984).
- ²² Lời nói đầu trong sách của Burton (1873).
- ²³ Burton (1873), trang 1.
- ²⁴ CWYF, tập 1, trang 389. Nếu từ “đấng tạo hóa” được dịch lại sang tiếng Anh, thì từ ngữ thích hợp nhất sẽ là từ “trời”, chứ không phải là từ “đấng tạo hóa”. Khi dịch quyển *The Unanimous Declaration of the Thirteen United States of America* vào ngày 4 tháng 7 năm 1776, Fukuzawa cũng đã dùng từ *ten* cho từ “đấng tạo hóa”: CWYF, tập 1, trang 323. Cũng xem Chương 9.

- ²⁵ Bản sao được giữ tại Trung tâm Fukuzawa trong khoa Lịch sử Nhật Bản hiện đại trường Đại học Keio. Quả thật, mục từ ĐĂNG TẠO HÓA trong sách của Medhurst, trang 335 trong tập 1, đã dùng Hán tự “ten”.
- ²⁶ Burton (1873), trang 1-2.
- ²⁷ Thật ra, Fukuzawa đã dịch 40% sách của Burton, tức là từ “Lời mở đầu” đến chương “Production of the profits or fruits of the property”. Tại sao ông không dịch toàn bộ quyển sách? Trong lời mở đầu của Quyển Bổ sung, Fukuzawa đã giải thích ông không muốn mất thời gian dịch lại một bản dịch thứ hai khi bản dịch về sách kinh tế chính trị đã xuất hiện [trên thị trường]. Quyển sách này là *Keizai shogaku* hay *Introduction to Economics* (Nhập môn kinh tế học) của Takahira Kanda, một giáo sư tại trường của chính quyền Mạc phủ và là một người bạn của Fukuzawa xuất bản vào năm 1867. Kanda đã biên dịch bản tiếng Hà Lan của William Ellis, quyển *Outline of Social Economy*, năm 1846. Cũng xem Sugiyama (1994), trang 14.
- ²⁸ Keio Gijuku (1977), trang 333. Fukuzawa đệ trình sau ngày 7 tháng 9 năm 1866. Tháng 11 năm 1865, một năm sau cuộc viễn chinh Choshu đầu tiên của chính quyền Mạc phủ, Fukuzawa đã gửi lời kiến nghị đến lãnh địa Nakatsu với tựa đề là *Gojimu no gi ni tsuki moshiage soro kakitsuke* hay *Memoir on urgent matters*. Trong đó, Fukuzawa giải thích chi tiết rằng cuộc bạo động diễn ra sau khi kết thúc hiệp ước *Ansei* vào năm 1858 là do người Nhật không quen với mối quan hệ tự do với phương Tây và tình hình càng trở nên trầm trọng hơn là do những hành động vô trách nhiệm của đại danh và người của họ. Theo quan sát của Fukuzawa, trường hợp cụ thể của khẩu hiệu “Trục xuất người ngoại quốc” mà các võ sĩ chống đối hô vang là để tạo ra sự lộn xộn trong đất nước. Fukuzawa cũng nhấn mạnh rằng chỉ tộc Nakatsu không nên quên lòng trung thành của mình với Tướng quân. Trong lời kết luận, ông đưa ra phương cách duy nhất nhằm phục hồi lại tình trạng ổn định và củng cố vị trí của chính quyền Mạc phủ trong những tình huống này là sử dụng vũ khí phương Tây: CWYF, tập 20, trang 3-6.
- ²⁹ CWYF, tập 20, trang 9-10. Setsuzo Okada, một sinh viên của Fukuzawa và là một phái viên trong đoàn đại biểu sang châu Âu năm 1865 đã cung cấp thông tin về các võ sĩ của tộc Satsuma, Choshu và Tosa tại Paris và London cho Fukuzawa biết: Okada (1930), trang 531-2.
- ³⁰ CWYF, tập 20, trang 9-10. Theo Toyama (1970), Lời kiến nghị của Fukuzawa được Nagamichi Ogasawara, một viên chức cấp cao là người muốn trừng trị tộc Choshu độc. Quân đội nước ngoài mà Fukuzawa nghĩ đến là quân đội Pháp.
- ³¹ CWYF, tập 20, trang 10-11.
- ³² CWYF, tập 20, trang 10.
- ³³ “Sự tự do mà tôi biết là sự tự do đấu tranh giữa người Nhật. Vì vậy, dù người

khác nghĩ gì chẳng nữa, chúng ta cũng nên có nền quân chủ Tycoon.” YFL17, trang 31. Lá thư ghi ngày 13 tháng 12 năm 1866.

³⁴ CWYF, tập 20, trang 11. Cũng xem Jansen (1961), trang 214 và Bolitho (1974), trang 237.

³⁵ YFA, trang 145-6; YLF17 trang 31.

³⁶ Bản dịch của tờ *Japan Herald* vào thời đó được ghi lại trong CWYF, tập 7, trang 594-7. Toyoma (1970), trang 27.

³⁷ CWYF, tập 1, trang 29. *Những điều kiện sống ở phương Tây* cũng được những nhà lãnh đạo chống chính quyền Mạc phủ đọc. Jansen (1961), trang 353.

³⁸ Nagao (1988), trang 227-8. *Keio Gijuku zohan mokuroku* hay *Catalogue of Keio Gijuku publications* (Danh mục của những bài viết được phát hành của trường Keio) (không ghi ngày) gồm giá của những sách được xuất bản trước tháng 2 năm 1872. Theo Nagao (1988), số lượng 2000-3000 bản in của Quyển Bổ sung có thể đã đem lại cho Fukuzawa 350 ryo. Dựa vào đó, chúng ta có thể biết rằng 150000 bản in đem lại 17 500 ryo.

³⁹ Ono (1979), trang 115-16; CWYF, tập 21, trang 280. Theo Ono (1979), danh sách lương hằng năm được tính như sau: ủy viên hội đồng cấp thấp 4000 ryo; ủy viên hội đồng ở Nagasaki 4000; ủy viên hội đồng tại Kanagawa 3000 và người đứng đầu những người theo Nho giáo trong chính quyền Mạc phủ 700.

⁴⁰ YFA, trang 237. Về tình bằng hữu của Horen'in, xem YFL17 (cùng tác giả).

⁴¹ Về sau, vào thập kỷ 1880 và 1890, Fukuzawa đã viết những bài báo về phụ nữ Nhật Bản trên tờ *Thời sự tân báo*. Những bài viết này được xuất bản dưới tựa đề *Nihon fijin ron* hay *Lý thuyết của những phụ nữ Nhật Bản*, 1885; *Danjo kosai ron* hay *Mối quan hệ giữa đàn ông và phụ nữ*, 1886; *Onna Daigaku hyoron & Shin onna Daigaku* hay *Nhận xét về kiến thức dành cho phụ nữ và kiến thức mới dành cho phụ nữ*, 1899. Hai bài viết đầu được ghi lại trong CWYF, tập 5, và về sau trong CWYF, tập 6.

⁴² Imaizumi (1963), trang 37.

8. “Tôi không thể đóng vai trò phụ thuộc” –

Độc lập tại trường Keio, 1868, Tokyo (Edo)

¹ YFA, trang 152-5.

² Lá thư từ chối lời mời làm việc [với chính quyền mới] lần thứ nhì được ghi lại trong CWYF, tập 20, trang 19. Cũng xem Keio Gijuku (1977), trang 459.

³ YFA, trang 146, 150, 160.

⁴ Xem Chương 7. Lời từ chối của ông đưa đến nhiều suy đoán. Chẳng hạn như, Nakajima (1991), trang 211-12, lập luận rằng bài viết Lời đề nghị của ông về

cuộc viễn chinh đến Choshu đã khiến ông có thái độ ngần ngại với chính quyền mới.

- ⁵ Lúc đó, nếu suy nghĩ như vậy, ông đã có thể biện hộ cho lời phê bình sau này của mình về Kaishu Katsu, một viên chức cấp cao trong chính quyền Mạc phủ và Takeaki Enomoto, một trong những người chỉ huy trong trận Hakodate. Cả hai người đều làm việc với chính quyền mới vào năm 1872. Xem *Yasegaman no setsu* hay *Lòng can đảm thật*, CWYF, tập 6.
- ⁶ YFA, trang 151.
- ⁷ CWYF, tập bổ sung, trang 124.
- ⁸ YFA, trang 209.
- ⁹ YFA, trang 209.
- ¹⁰ Xem Chương 7.
- ¹¹ YFA, trang 204-5. Trong thư ông gửi cho Ryoza Yamaguchi, ghi ngày 29 tháng 6 năm 1868, được trích dẫn trong Keio Gijuku (1958-69), tập 1, trang 239-41, Fukuzawa đã viết ông nợ 1000 *ryo*. Điều này không nhất thiết có nghĩa là ông đã vay mượn 1000 *ryo* mà chỉ có nghĩa là, việc thành lập trường Cao đẳng đã khiến ông tốn kém đến 1000 *ryo*. Ông đã có thể tự có lại số tiền này không lâu sau đó. Xem thư của Fukuzawa viết cho Ryoza Yamaguchi, YFL17, trang 51.
- ¹² CWYF, tập 19, trang 367.
- ¹³ CWYF, tập 19, trang 368.
- ¹⁴ CWYF, tập 1, trang 302-4; tập 19, trang 139.
- ¹⁵ Baba (1988), trang 148-9. Về Baba, xem Ballhatcher (1994).
- ¹⁶ Baba (1988), trang 149.
- ¹⁷ Baba (1988), trang 149. Kure nói đến việc có cùng cảm tưởng: Kure (1973), tập 3, trang 391.
- ¹⁸ Baba (1988), trang 150-1. Tuy nhiên, Baba “nhận thấy phương thức giảng dạy tiếng Anh [tại Nagasaki] vẫn không hoàn thiện bằng phương pháp giảng dạy tại trường của Fukuzawa ở Yedo.” Baba (1988), trang 152.
- ¹⁹ Xem YFA, trang 50-77.
- ²⁰ Baba (1988), trang 153-4.
- ²¹ Keio Gijuku (1958-69), tập 1, trang 318-19.
- ²² YFA, trang 165-6.
- ²³ CWYF, tập 1, trang 303.
- ²⁴ Việc đeo kiếm bị bãi bỏ vào năm 1876.
- ²⁵ Keio Gijuku (1958-69), tập 1, trang 258-9.
- ²⁶ CWYF, tập 2, trang 207-9. Fukuzawa đưa bức hình của chiếc đồng hồ.
- ²⁷ Keio Gijuku (1958.69), tập 1, trang 258-9.
- ²⁸ Những quy định mới đầu tiên của Bộ Quân sự được thông báo chính thức vào

- tháng 7 năm 1869: Nihon Kindaishiryo Kenkyukai (1971), trang 411.
- ²⁹ Xem Chương 6.
- ³⁰ Keio Gijuku (1958-69), tập 1, trang 260-4; 281-2.
- ³¹ Mùa xuân năm 1870, *Yogaku no junjo* hay *Cách học phương Tây học* được chuẩn bị dưới bút danh ẩn danh nhưng chắc chắn là của Fukuzawa: CWYF, tập 19, trang 377-81.
- ³² CWYF, tập 19, trang 379.
- ³³ Burton (1873), trang 1.
- ³⁴ YFL17, trang 71, 99; Keio Gijuku (1958-69), tập 1, Chương 2, phần 3, và trang 307 (cùng tác giả).
- ³⁵ CWYF, tập bổ sung, trang 20.
- ³⁶ Amano (1997), trang 19-22.
- ³⁷ Keio Gijuku (1958-69), tập 1, trang 514. Heirogo Shoda sáng lập chi nhánh Osaka của trường nhưng chúng ta không được biết những chi tiết về việc hợp tác của ông với Bộ Giáo dục. Về Shoda, xem Chương 12.
- ³⁸ Keio Gijuku (1958-69), tập 1, trang 525.
- ³⁹ YFL17, trang 163. Thư được ghi ngày 23 tháng 2 năm 1874.
- ⁴⁰ Amano (1997), trang 19-20.
- ⁴¹ Keio Gijuku (1958-69), tập 1, trang 507-43. Chi nhánh Osaka của trường được chuyển sang cho Tokushima ở đảo Shikoku nhưng cũng bị đóng cửa vào tháng 11 năm 1876. Kế hoạch Tokushima có liên quan đến hai người có khả năng khác, là người giữ chức hiệu trưởng của trường lúc bấy giờ là Fumio Yano, về sau là chính trị gia và phóng viên và Yoshigusu Nakai, về sau là giám đốc Ngân hàng tiền đồng Yokohama tại London.
- ⁴² YFL17, trang 102.
- ⁴³ YFL, trang 102-3. Thư được ghi ngày 7 tháng 11 năm 1870.
- ⁴⁴ YFL17, trang 111.
- ⁴⁵ YFL17, trang 102, 104, 106. Không lâu sau khi khỏi bệnh, ông nghĩ đến việc đưa mẹ lên sống tại Tokyo.
- ⁴⁶ Ban đầu, mảnh đất được cho thuê nhưng về sau, vào năm 1871, Fukuzawa đã mua mảnh đất này. Chúng ta không biết ông đã trả bao nhiêu cho nhà cửa và đất đai, nhưng người ta ước tính rằng ông tốn khoảng từ 1000 đến 13000 yên cả thảy: Keio Gijuku (1958-69), tập 1, trang 324, 331-6.
- ⁴⁷ Keio Gijuku (1958-69), tập phụ lục, trang 283
- ⁴⁸ Keio Gijuku (1958-69), tập 1, trang 337-51. Giữa *The Cause* được phát hành vào năm 1868 và *The Agreement*, Fukuzawa và đồng sự tại trường Keio đã chuẩn bị một số tài liệu về các mục đích của trường Cao đẳng: Xem CWYF, tập 19, trang 369-77.

- ⁴⁹ Keio Gijuku (1901), trang 2-3; Keio Gijuku (1958-69), tập 1, trang 268, 271-2.
- ⁵⁰ Năm 1872, Sukeyoshi Ota, một nhà quý tộc, là người tốt nghiệp trường Keio đã đóng góp một khoản tiền lớn. Nhờ đó, lần đầu tiên, trường Keio đã có thể mời một giáo viên người Mỹ đến dạy tiếng Anh tại trường. Đó chính là Christopher Carrothers, một sinh viên tốt nghiệp trường Old University of Chicago và là một tín đồ của phái Trưởng lão: Keio Gijuku (1958-69), tập 1, trang 395-408. Tháng 10 năm 1873, trường Cao đẳng Keio thiết lập trường Y ở khuôn viên Mita. Mặc dù Fukuzawa đã đóng góp 3000 yên cho việc thành lập trường và đã có 300 sinh viên tốt nghiệp từ đây, nhưng chi phí để tiếp tục hoạt động của trường lại quá cao nên trường đã ngưng hoạt động vào năm 1880: Keio Jijuku (1958-69), tập 1, trang 483-506. Tuy nhiên, cả hai sự việc đều cho thấy trường cao đẳng Keio đang dần ổn định hơn về mặt tài chính.

9. Nhà doanh nghiệp-học-giả - Sự chuyển hướng giữa thập niên 1870

- ¹ Phần lớn sách bằng tiếng Anh đều có nhiều bản: những bản đầu tiên mà mọi người biết đến được liệt kê trong danh mục. Để biết tựa sách bằng tiếng Nhật, xem Thư mục dưới đây. Ota (1976); Matsuzawa (1995); Tomita (1941); Thư viện Anh (1979-88); Hội Thư viện Hoa Kỳ (1968-80). Tác giả chân thành cảm ơn Stephen Lees tại Thư viện Đại học Cambridge.
- ² *Jitsugokyo* là quyển sách giáo khoa đã được dùng trong hàng thế kỷ tại *juku* và người ta nói rằng quyển sách này do Kukai (Kobo daishi), một thầy tu ở thế kỷ thứ 9 viết.
- ³ Đây là lời trích dẫn của Fukuzawa (1969), do Dilworth và Hirano dịch, trang 1. Ý tưởng trong câu đầu tiên của lời trích dẫn này hân xuất phát từ *The Unanimous Declaration of the Thirteen United States of America*, vào tháng 7 năm 1776 mà Fukuzawa đã dịch trong quyển *Những điều kiện sống ở phương Tây*: xem CWYF, tập 1, trang 323. Cũng xem Chương 7.
- ⁴ Burton (1873), trang 1. Cũng xem Chương 7.
- ⁵ Về sau, vào năm 1890, ông trình bày khái niệm trong ngữ cảnh này thành độc lập và tự trọng cho trường Cao đẳng Keio: từ *Editorial đến Jiji shinpo*, ngày 29 tháng 8 năm 1890; CWYF, tập 12, trang 489-91.
- ⁶ CWYF, tập 1, trang 43.
- ⁷ CWYF, tập 3, trang 46.
- ⁸ Wayland (1963), trang 338.
- ⁹ CWYF, tập 1, trang 60. *Taiheiki* là một câu chuyện kể về chiến tranh nổi tiếng của thế kỷ thứ 14.

- ¹⁰ Lời trích dẫn này là của Fukuzawa (1973) và được Dilworth và Hurst biên dịch, trang 5.
- ¹¹ Năm 1879, Fukuzawa phát hành *Minjo isshin* hay *Những thay đổi lớn về văn hóa*: CWYF, tập 5. Đây là phần bổ sung cho bài *Outline* và là những phát triển kỹ thuật chi tiết ở phương Tây.
- ¹² CWYF, tập 1, trang 38-47.
- ¹³ CWYF, tập 1, trang 60. Fukuzawa biết rằng Takamori Saigo, một võ sĩ phái Satsuma và lãnh đạo của quân đội Duy tân, là nhóm đã khởi xướng cuộc nổi dậy Satsuma vào năm 1877. Fukuzawa đã viết một hồi ký mang tính cầu siêu cho ông là bài *Teichu koron*, hay *Opinion of 1877* là bài được ghi lại trong quyển CWYF, tập 6.
- ¹⁴ CWYF, tập bổ sung, trang 113.
- ¹⁵ YFL17, trang 50-3. Tháng 6 năm 1871, đơn vị tiền tệ của Nhật Bản được thay đổi từ *ryo* sang *yên*.
- ¹⁶ Tamaki (1995), trang 34-5.
- ¹⁷ YFL17, trang 164-5. Thư được ghi ngày 23-02-1876.
- ¹⁸ Tanaka (1991), trang 107-11 G.H. Verbeck đã đề nghị phái đoàn Iwakura giữ lại nhật ký về chuyến đi của đoàn khi sang phương Tây.
- ¹⁹ Xem chương 10.
- ²⁰ YFL17, trang 366. Lá thư không được ghi ngày. Theo những biên tập viên của quyển CWYF, người ta cho rằng đó là năm 1879 hay 1880. Nhưng ngày của lá thư có thể sớm hơn nhiều vì một cựu sinh viên trường Cao đẳng về sau đã cho biết: “Tôi vào học ở trường Cao đẳng năm 1876. Tôi nghe nói rằng ông Fukuzawa đã từng giảng dạy trong lớp học, nhưng lúc đó, ông chỉ phát biểu tại Phòng Thảo luận...”: Ishikawa (1932). Tập 4, trang 653.
- ²¹ YFL17, trang 149-50. Thư được ghi ngày 20-07-1873.
- ²² YFL17, trang 152. Thư được ghi ngày 24-07-1873.
- ²³ Theo lời đề nghị của Fukuzawa, Shinjiro Wada đã đổi tên thành Einosuke Fukuzawa để tham gia vào phái đoàn của chính quyền Mạc phủ sang châu Âu. Wada đã luôn sử dụng tên gọi này nhưng tác giả [của sách này] vẫn dùng tên cũ của ông để tránh nhầm lẫn.
- ²⁴ YFL17, trang 57. Thư được ghi ngày 28-09-1868 và gửi đến Einosuke Fukuzawa.
- ²⁵ Nagao (1988), trang 230.
- ²⁶ YFA, trang 223.
- ²⁷ YFA, trang 233-4
- ²⁸ YFL17, trang 74. Lá thư không ghi ngày nhưng người ta cho rằng đó là vào tháng 6 năm 1869.
- ²⁹ YFL17, trang 75. 1 *ryo*= 4 *bu*; 1 *bu*=4 *shu*

- ³⁰ Nagao (1988), trang 229-30.
- ³¹ YFL17, trang 50; Burton (1873). Trang 57; CWYF, tập 1, trang 467-8. Cũng xem CWYF, tập 1, trang 471-5; Nagao (1988) trang 272-82.
- ³² CWYF, tập bổ sung, trang 113-17
- ³³ Xem Nagao (1988), chương 2.
- ³⁴ Thư mục không được ghi ngày nhưng được gọi là *Keio Gijuku zohan mokuroku* hay *Danh sách các tác phẩm xuất bản của trường Cao đẳng Keio* và một bản sao hiếm hoi của danh mục này được lưu lại trong văn thư của Fukuzawa.
- ³⁵ YFL17, trang 150-1

10. Maruzen: Một thử nghiệm về hình thức cổ phần

- ¹ Gia đình Okudaira sống trong khuôn viên trường ở Mita: YFL17, trang 146-7. Khi Fukuzawa trở nên nổi tiếng và giàu có, ông đã trở thành người bảo hộ cho cự lãnh chúa của gia đình Okudaira.
- ² TFL17, trang 134. Thư được ghi ngày 16-06-1872.
- ³ YFL17, trang 133
- ⁴ Hayashi sinh ra trong một gia đình bác sĩ tại Mino (một phần của quận Gifu) và được dạy dỗ ở đây để nối nghiệp gia đình. Để có thêm các văn bằng, đầu thập niên 1850, ông đến Nagoya rồi Edo vào mùa thu năm 1859. Cuối cùng, trước khi đến trường của Fukuzawa, Hayashi đã học tiếng Anh tại trường ở Edo: Keio Gijuku (1986), tập 1, trang 97; Maruzen (1980-81), tập 1, chương 2.
- ⁵ Maruzen (1980-81), tập 1, trang 32.
- ⁶ Maruzen (không có ngày)
- ⁷ Bài *Prospectus* được ghi lại trong quyển CWYF, tập 20, trang 22-35. Kimura (1969), trang 77-99, không cho rằng chính Fukuzawa là tác giả của bài viết này nhưng không phủ nhận việc ông là người đưa ý tưởng cho bài viết.
- ⁸ Maruzen (1980-81), tập tài liệu, trang 4-5
- ⁹ Tamaki (1995), trang 16.
- ¹⁰ Xem chương 7.
- ¹¹ Xem “Of Stocks” trong mục III, Chương 2, Quyển 3 của Wayland.
- ¹² McCulloch (1860), trang 386.
- ¹³ McCulloch (1860), trang 386.
- ¹⁴ Maruzen (1980-81), tập 1, trang 46 ghi rằng “đoàn kết, chúng ta sống; chia rẽ, chúng ta chết”. Một cụm từ tương tự, dù không hoàn toàn chính xác cũng được John Dickinson viết trong “Bài ca tự do năm 1768” của ông.
- ¹⁵ CWYF, tập 3, trang 333-4.
- ¹⁶ YFL17, trang 158.

- ¹⁷ Xem chương 9.
- ¹⁸ Maruzen (không có ngày). Maruzen (1980-81), tập 1, trang 103-4.
- ¹⁹ Maruzen (1980-81), tập tài liệu, trang 6-7.
- ²⁰ Maruzen (không có ngày). Yokohama Kaiko Shiryokan (1998), trang 85.
- ²¹ Maruzen (không có ngày). Maruzen (1980-81), tập 1, trang 52.
- ²² Trường chỉ hoạt động trong thời gian ngắn; năm 1882, được đổi tên thành trường Meiji và sau được trường Igitrisu Horistsu Gakko hay trường Luật tiếng Anh tiếp quản. Về sau, trường trở thành Đại học Chuo. Tatsui Baba, người đã chứng kiến sự phát triển của trường học của Fukuzawa tại Shinsenza, đã dạy tại trường Meiji: Maruzen (1980-81), tập 1, trang 152-4.
- ²³ Đây có thể là *Elements of Banking* (Những yếu tố trong lĩnh vực Ngân hàng)
- ²⁴ Maruzen (không có ngày).
- ²⁵ Trong hai năm đầu kinh doanh, Maruzen đã xuất bản ba tập sách dịch, hai sách về y khoa và một sách về ngôn ngữ: Maruzen (không có ngày).
- ²⁶ Xem chương 6
- ²⁷ Thư được ghi ngày 19-03-1878. Về Okuma, xem chương 11.
- ²⁸ *YFL17*, trang 233. Chúng ta không biết về việc Okuma liên quan đến kế hoạch. “Một người” là Fumio Yano, là người sau này, sau lời giới thiệu của Fukuzawa đã trở nên thân thiết với Okuma và là người tin cẩn của Okuma.
- ²⁹ *YFL17*, trang 601. Lá thư không ghi ngày nhưng có lẽ là ngày 8 tháng 11 năm 1883.
- ³⁰ Maruzen (không có ngày). Tên của các dịch giả như sau (theo năm xuất bản): Reishi Ga về Montesquieu (1875); Tokujiro Obata về Mill (1977) và Palgrave (1878); Yukio Ozaki về Spencer (1877); Koka Doi về Buckle (1879); và Masaaki Hayashi về Bastiat (1879).
- ³¹ *YFL17*, trang 88. Thư được ghi ngày 08-12-1869.
- ³² *YFL17*, trang 96.
- ³³ *YFL17*, trang 97.
- ³⁴ *YFL17*, trang 137-8. Thư được ghi ngày 15-08-1872.
- ³⁵ *CWYF*, tập 21, trang 8-9.
- ³⁶ *YFL17*, trang 133.
- ³⁷ Xem chương 8.
- ³⁸ *YFL17*, trang 207. Lá thư có lẽ được ghi ngày 28 tháng 08 năm 1877.
- ³⁹ Tamaki (1995), trang 46.
- ⁴⁰ Maruzen (1980-81) tập 1, trang 140-4, 148-50.
- ⁴¹ *CWYF*, tập 21, trang 20-3.

11. Ngân hàng tiền đồng Yokohama:

Người Bảo vệ Vàng và Bạc của Nhật Bản.

- ¹ Yokohama Shokin (1976), tập 1, trang 33-35
- ² CWYF, tập 1, trang 61.
- ³ Xem Chương 6.
- ⁴ YFL17, trang 230.
- ⁵ YFL17, trang 232-3. Thư được ghi ngày 18 tháng 03 năm 1878.
- ⁶ CWYF, tập 4, trang 550-1.
- ⁷ YFL17, trang 231. Thư được ghi ngày 18 tháng 03 năm 1878.
- ⁸ YFL17, trang 195. Thư được ghi ngày 08 tháng 07 năm 1876.
- ⁹ Về phía mình, Fukuzawa gặp một vấn đề khác. Trường Cao đẳng Keio rơi vào tình trạng khó khăn về tài chính. Đây cũng là điều mà ông đã trình bày với nhiều chính trị gia có ảnh hưởng: xem Chương 16.
- ¹⁰ YFL17, trang 328-9. Thư được ghi ngày 02 tháng 08 năm 1879.
- ¹¹ YFL17, trang 341-2.
- ¹² Keio Gijuku (1986), tập 1, trang 179-206.
- ¹³ Trước khi lên Tokyo, ông đã dạy ở trường *Tekijuku*, Osaka là nơi ông được Ryozo Yamaguchi, bạn của Fukuzawa dạy tiếng Anh: xem Chương 9.
- ¹⁴ Nihon Keieishi Kenkyujo (1969) trang 3-5.
- ¹⁵ YFL17, trang 211.
- ¹⁶ YFL17, trang 174-5. Thư được ghi ngày 21 tháng 9 năm 1874.
- ¹⁷ YFL17, trang 195-6, 201; YFA, trang 207-8.
- ¹⁸ YFL17, trang 175-6. Nhật ký của Nakamigawa bị mất trong trận động đất lớn Kanto vào năm 1923 (Nihon Keieishi Kenkyujo (1969), trang 37) và Koizumi đột ngột mất vào năm 1894. Chúng ta vẫn còn một ít bằng chứng về thời gian cả hai lưu trú tại London.
- ¹⁹ Về cuộc sống của Baba ở London, xem Ballhatchet (1994). Từ London, Baba đã giúp đỡ Fukuzawa trong hai dịp. Năm 1873, ông gửi sách tiếng Anh cho Fukuzawa qua Tadasu Hayashi trong phái đoàn Iwakura, là người về sau trở thành đại sứ Nhật đầu tiên tại triều đình vua nước Anh (YFL17, trang 176). Đầu năm 1875, trong thời gian ngắn ngày trở về Nhật, Baba đã đưa cho Fukuzawa một lời khuyên quý giá về vấn đề của Ấn độ và Fukuzawa đã đưa yếu tố này vào quyển *Outline of a Theory of Civilization* (CWYF, tập 4, trang 201).
- ²⁰ 20- Koyama (1999), trang 68
- ²¹ Nihon Keieishi Kenkyujo (1969), trang 51. Levi sinh ra trong một gia đình Do thái tại Ancona, Ý. Ông được gửi sang Liverpool với tư cách là một người tập sự

cho công ty Ý. Tại đây, ông nhập tịch trở thành người Anh và từ bỏ Do thái giáo của mình. Sau đó, ông bắt đầu hoạt động tích cực trong giới kinh doanh và nổi lên như một nhân vật có thẩm quyền trong những nguyên tắc thương mại quốc tế. Với khả năng đó, ông được chỉ định làm trưởng khoa các nguyên tắc và thực hành luật kinh tế tại King's College, London vào năm 1852.

²² Hara sinh ra trong một gia đình nông dân giàu có tại Hyogo và tham gia đội quân Choshu. Ông trở thành bạn thân của Levi và về sau, là chủ tịch của Ngân hàng tiền đồng Yokohama: Hara (1937), tập 1, trang 225-31, tập 2, trang 3.

²³ Hara (1937), tập 1, trang 232-4. Về sau, Yoshio Kusaka trở thành viên chức của Bộ tài chính.

²⁴ Nihon Keieishi Kenkyujo (1969), trang 51.

²⁵ Nihon Keieishi Kenkyujo (1969), trang 41-2.

²⁶ *YFL17*, trang 150. Thư được ghi ngày 20 tháng 07 năm 1873.

²⁷ *YFL17*, trang 345-6. Cũng xem Ishikawa (1932), tập 2, trang 835-6.

²⁸ Xem chương 10

²⁹ *YFL17*, trang 354-5

³⁰ *YFL17*, trang 357. Thư được ghi ngày 24 tháng 10 năm 1879.

³¹ Okurasho (1925-28), tập 13, trang 811-12.

³² Okurasho (1925-28), tập 13, trang 813.

³³ Với việc mở Ngân hàng tiền đồng Yokohama và với sự trợ giúp của ngân hàng, Fukuzawa đã nghĩ đến một công ty thương mại, xuất khẩu tơ tằm. Sau đó, ông lập tức trình bày với Okuma và Yataro Iwasaki về kế hoạch xuất khẩu tơ tằm và cả hai người này đều đồng ý với kế hoạch đưa ra. Tháng 7 năm 1880, Yugensekinin Boekishokai, hay Công ty thương mại trách nhiệm hữu hạn đã được thành lập gần Maruzen ở Nihonbashi, Tokyo. Yutekei Hayashi của công ty Maruzen đảm nhận chức vụ chủ tịch và Eiji Asabuki, một sinh viên tốt nghiệp trường Keio, người đã làm việc một năm tại công ty Mitsubishi, đảm nhận vai trò giám đốc. (Về sau, Asabuki đã tiết lộ một câu chuyện khá bất thường về việc ông cố ám sát Fukuzawa vào năm 1870; xem Ishikawa (1932) tập 1, trang 679-93). Trong tổng số vốn 200.000 yên, Iwasaki góp 80.000 yên và phần còn lại là do Fukuzawa và các đồng nghiệp tại trường Keio góp vào. Onishi (1928), trang 80-4, Iwasaki-ke v.v... (1979-80), tập 2, trang 334-5). Mục đích của công ty được trình bày như sau: “Công việc kinh doanh của công ty là nhằm kêu gọi các doanh nhân và các nhà sản xuất xuất khẩu tơ tằm, trà, khoáng sản, kim loại, đồng, đồ sứ, sơn mài và các sản phẩm khác. Những sản phẩm nội địa vốn đáp ứng nhu cầu ngoài nước này sẽ được xuất khẩu trực tiếp đến nơi chúng được bán ra. Công ty sẽ cung cấp dịch vụ mua bán nội địa và nước ngoài cũng như với những điều kiện thuận lợi khác như hối phiếu và vận đơn.”

Iwasaki-ke v.v... (1979-80), tập 2 trang 334-5). Công ty thương mại đã sớm thành lập chi nhánh tại London, New York và Vladivostok. Tuy nhiên, sự thay đổi ban giám đốc của Ngân hàng tiền đồng vào năm 1881- 82 đã thay đổi toàn bộ tình hình của công ty. Những điều kiện thuận lợi mà ngân hàng cung cấp đều bị rút lại. Mặc dù trên danh nghĩa, công ty vẫn tồn tại đến năm 1893, công ty chính thức ngừng hoạt động vào giữa thập niên 1880 (Iwasaki-ke..v.v. (1979-80) tập 2, trang 335-7).

³⁴ Suzuki (1994), trang 69. Nhiệm vụ của Koizumi ở London là mời Shand làm giám đốc hội sở Ngân hàng tiền đồng. Shand chấp nhận lời mời nhưng đã không đến Yokohama do có sự thay đổi về ban giám đốc của Ngân hàng: xem Checkland và Tamaki (1997).

³⁵ Nakai là một người khác thuộc nhóm Wakaywama. Sau khi rời khỏi Ngân hàng tiền đồng, Koizumi trở thành giám đốc Ngân hàng Nhật Bản, nhưng ông mất vào năm 1894 và được Korekiyo Takahashi đảm nhiệm vai trò của ông. Về người nối tiếp Matsukata và thẩm quyền đứng đầu về tài chính: xem Tamaki (1994).

³⁶ Tamaki (1994) và Tamaki (1995), trang 84-5, 92-3.

12. Mitsubishi: Ba viên kim cương và Yataro Iwasaki

¹ CWYF, tập 6, trang 155-6.

² Iwasaki-ke, v.v... (1979-80), tập 1, trang 243-5, 354-72.

³ Iwasaki-ke, v.v... (1979-80), tập 2, trang 32-4.

⁴ Iwasaki-ke, v.v... (1979-80), tập 2, trang 50-4, 58-9, 66.

⁵ YFL17, trang 113-14; YFA, trang 205-6.

⁶ YFL17, trang 161. Thư được ghi ngày 04-01-1874. Cũng xem Chương 8.

⁷ Shukuri (1932), trang 95.

⁸ Oita-ken Kyoikukai (1976), trang 566-70. Shoda kết hôn với con gái đầu của em gái của Yataro. Về cuộc đời của Shoda, cũng xem Shukuri(1932).

⁹ Iwasaki-ke, v.v... (1979-80), tập 2, trang 332.

¹⁰ Iwasaki-ke, v.v... (1979-80), tập 5, trang 179-80. Cũng xem Chương 10.

¹¹ Iwasaki-ke, v.v... (1979-80), tập 5, trang 176-7.

¹² YFL17, trang 198. Thư được ghi ngày 20 tháng 12 năm 1876.

¹³ Sugiyama (1993), trang 162-3.

¹⁴ Sugiyama (1993, chương 6. Iwasaki-ke, v.v... (1979-80), tập 2, trang 336-9.

¹⁵ Iwasaki-ke, v.v... (1979-80), tập 2, trang 362-4.

¹⁶ Iwasaki-ke, v.v... (1979-80), tập 2, trang 363.

¹⁷ Iwasaki-ke, v.v... (1979-80), tập 2, trang 364-5.

- ¹⁸ Ohashi (1993), trang 201-8; Mainichi Shinbun Communications (1983-86), tập 1, trang 232, tập 2, trang 258; Iwasaki-ke, v.v... (1979-80), tập 2, trang 365.
- ¹⁹ YFL17, trang 347-8.
- ²⁰ Quả thật, ông đã theo dõi vấn đề Takashima đang tranh chấp tại tòa , như ông viết trong thư cho một người bạn: “Vào tháng 2, tôi đến thăm ông Goto và nói về nhiều việc. Việc kiện tụng đang tiến triển chậm chậm nhưng chúng ta không thể biết khi nào mọi việc sẽ kết thúc.” (YFL17, trang 379).
- ²¹ YFL17, trang 350. Thư được ghi ngày 10 tháng 10 năm 1879.
- ²² Mitsubishi, v.v... (1979-82), tập 9, trang 87. Thư được ghi ngày 07 tháng 05 năm 1880, không có trong YFL17.
- ²³ Mitsubishi, v.v... (1979-82), tập 9, trang 90. Thư được ghi ngày 06 tháng 07 năm 1880, không có trong YFL17.
- ²⁴ Mainichi Shinbun Communication (1983-860), tập 1, trang 452, tập 2, trang 406-7.
- ²⁵ Mitsubishi, v.v... (1979-82), tập 9, trang 88. Thư được ghi ngày 05 tháng 06 năm 1880, không có trong YFL17.
- ²⁶ YFL17, trang 426. Thư được ghi ngày 24 tháng 12 năm 1880.
- ²⁷ YFL17, trang 426.
- ²⁸ Mitsubishi, v.v... (1979-82), tập 9, trang 91-2. Lá thư của Fukuzawa gửi cho Koichiro Kawada, một người của công ty Mitsubishi, là người về sau trở thành Thống đốc Ngân hàng Nhật Bản. Thư được ghi ngày 07-12-1880, không có trong YFL17.
- ²⁹ Mitsubishi, v.v... (1979-82), tập 9, trang 95.
- ³⁰ YFL17, trang 443-4. Thư được ghi ngày 19 tháng 03 năm 1881.
- ³¹ YFL17, trang 444.
- ³² Iwasaki-ke, v.v... (1979-80), tập 1, trang 639-40.
- ³³ YFL17, trang 447. Chữ Iwa trong tên gọi Iwasaki trong tiếng Nhật có nghĩa là “đá”.
- ³⁴ Mitsubishi, v.v... (1979-82), tập 9, trang 56-78.
- ³⁵ Fukuzawa rất thích tính cách của Goto (CWYF, tập 16, trang 68-9; được viết vào tháng 08 năm 1897) nhưng phê phán kịch liệt bản *Petition for the foundation of a parliament elected by the people* mà Goto cũng là một trong các tác giả (CWYF, tập 5, trang 238; được viết vào tháng 04 năm 1882). Chống đối Goto, Fukuzawa đã đứng về phía chính quyền Minh Trị.
- ³⁶ Xem chương 6.
- ³⁷ Maruzen (1980-81), tập tài liệu, trang 9.
- ³⁸ Mitsubishi, v.v... (1979-82), tập 7, trang 410. 561.
- ³⁹ Meiji Seimei (1971), trang 105-6. Vào ngày 12 tháng 12 năm 1879, tại buổi tiệc

kỷ niệm được tổ chức tại câu lạc bộ Mitsubishi, những người của trường Keio quyết định bắt đầu thành lập công ty bảo hiểm nhân thọ.

⁴⁰ Công ty bảo hiểm nhân thọ Meiji, công ty bảo hiểm nhân thọ đầu tiên, đã bắt đầu hoạt động với tổng số vốn ban đầu là 100.000 yên và 1000 cổ phiếu. Số người sở hữu là 11 người kể cả Fukuzawa, Shoda và Yuteki Hayashi của công ty Maruzen, mỗi người có 50 cổ phiếu. Shoda bán lại cổ phiếu của mình cho Mitsubishi và Hayashi bán lại cho công ty Maruzen; Meiji Seimei (1971).

⁴¹ *YFL188*, trang 554.

13. “Vấn đề Mitsui quả thật là một vấn đề rất nhạy cảm.”

¹ *CWYF*, tập 6, trang 193-4.

² Tamaki (1995), Chương 1.

³ Mitsui Bunko (1980-94), tập 2, trang 435-46.

⁴ Nihon Keieishi Kenkyujo (1969), trang 227.

⁵ Mitsui Bunko (1980-94), tập 2, trang 486.

⁶ Về sự kiện chính trị năm 1881, xem Chương 15.

⁷ Về tờ báo Thời sự tân báo, xem Chương 15.

⁸ Nihon Keieishi Kenkyujo (1969), trang 188. Cũng xem Sunagawa (1997) trang 97-108.

⁹ *YFL188*, trang 86.

¹⁰ Tetsudoshō (1921), tập 1, trang 820-29. Nihon Keieishi Kenkyujo (1969), trang 134, 155-8, 166-7. Về Nakamigawa và Đường sắt Sanyo, xem Tamaki (2001).

¹¹ *YFL188*, trang 481-2. Thư được ghi ngày 24 tháng 06 năm 1891.

¹² Nihon Keieishi Kenkyujo (1969) trang 180. Họ kể cả Sutejiro Fukuzawa. Về Sutejiro Fukuzawa xem phần Nhà hiền triết ở Mita dưới đây.

¹³ Tetsudoshō (1921), tập 1, trang 844-5.

¹⁴ Nihon Keieishi Kenkyujo (1969), trang 312. Chúng ta không biết ngày của lá thư.

¹⁵ Nihon Keieishi Kenkyujo (1969), trang 312.

¹⁶ Nihon Keieishi Kenkyujo (1969), trang 311-12. Cũng xem Sunagawa (1977), trang 146-54.

¹⁷ Mitsui Bunko (1980-94), tập 2, trang 468-9.

¹⁸ Mitsui Ginko (1957), trang 120; Mitsui Bunko (1980-94), tập 2, trang 563.

¹⁹ *YFL188*, trang 530-1.

²⁰ Mitsui Ginko (1957), trang 121-2; Nihon Keieishi Kenkyujo (1969), trang 233, 259-60, 265-9.

²¹ Tamaki (1995) trang 33-6.

²² Mitsui Bunko (1980-94), tập 2, trang 538-41, 598-604, 651-8, 661-4.

14. Sự phân chia lao động của một học giả –
“tôi sẽ gặp những vị khách ở Kojunsha”

- ¹ Không có
- ² CWYF, tập 3, trang 102-3.
- ³ CWYF, tập 3. Đây là phần chuyển dịch của một quyển sách nhỏ bằng tiếng Anh nhưng chúng ta không biết tựa sách.
- ⁴ Lịch sử và quá trình phát triển của Hội được trình bày chi tiết trong Matsuzaki (1998). Về Meirokusha, xem Hall (1973), trang 233-54.
- ⁵ Finn (1995), đề tựa của Bảng 4.
- ⁶ Finn (1995), trang 29.
- ⁷ CWYF, tập 19, trang 798.
- ⁸ Nihon Keieishi Kenkyujo (1927), tập 2, trang 475.
- ⁹ Là một người bạn thân của Mori, Naonobu Samejima đã lo sợ rằng tính thẳng thắn bộc trực của Mori sẽ khiến những nhà hoạt động chính trị theo chủ nghĩa truyền thống tức giận và ông có thể sẽ bị sát hại. Để biết điều Mori thực sự nghĩ, Samejima cho rằng tốt nhất ông nên lắng nghe Fukuzawa vì ông và Okubo luôn xem Fukuzawa là một trong những người đứng đằng sau Mori: CWYF, tập 1, trang 63; Ishikawa (1932), tập 2, trang 506-8. Nỗi lo lắng của Samejima đã thành hiện thực; năm 1889, Mori bị sát hại.
- ¹⁰ CWYF, tập 1, trang 64.
- ¹¹ CWYF, tập 1, trang 64.
- ¹² CWYF, tập 3, trang 54.
- ¹³ Tozawa (1991), trang 41-6.
- ¹⁴ CWYF, tập 4, trang 226. Về ngày của bài luận trong sách này, xem CWYF tập 7, trang 664.
- ¹⁵ YFL17, trang 150-1.
- ¹⁶ Ông xuất bản *Bunken ron* hay *Division of the Rights* vào năm 1877, *Tsuzoku minken ron* hay *A Theory of People's Rights*, 1878 và *Tsuzoku kokken ron* hay *A Theory of Nation's Rights*, 1878. Về những cuộc thảo luận, xem Matsuda (1996).
- ¹⁷ CWYF, tập 5, trang 68.
- ¹⁸ Ấn bản đầu tiên của *Proceedings of the Tokyo Academy* được ghi lại trong CWYF tập 21, trang 200.
- ¹⁹ Nihon Gakushiin (1962), trang 69. Ngoại trừ Kanda, tất cả đều ở tại Meirokusha, là nơi trên thực tế đã ngừng hoạt động từ cuối thập niên 1870.
- ²⁰ Nihon Gakushiin (1962), Chương 1 và 2; CWYF, tập 2, trang 300. Tanaka được David Murray, một người Mỹ hỗ trợ trong Bộ Giáo dục.

- ²¹ CWYF, tập 21, trang 306.
- ²² CWYF, tập 21, trang 307.
- ²³ CWYF, tập 21, trang 309.
- ²⁴ CWYF, tập 21, trang 319.
- ²⁵ Tokyo Hyakunenshi, v.v... (1972), trang 808-11.
- ²⁶ Ishikawa (1932), tập 2, trang 726-50; Onishi (1990), trang 73-4.
- ²⁷ YFL17, trang 327.
- ²⁸ YFL17, trang 352; Kojunsha (1983), trang 20-1, 505.
- ²⁹ Bản thảo của lời đề nghị này được ghi lại trong CWYF, tập 19, trang 401-2.
- ³⁰ CWYF, tập bổ sung, trang 44.
- ³¹ Kojunsha (1983), trang 14.
- ³² YFL17, trang 347.
- ³³ Kojunsha (1983), trang 15-16.
- ³⁴ Vẫn còn lại khoảng 17 thư mời do Fukuzawa viết. Kojunsha (1983), trang 35-7.
- ³⁵ YFL17, trang 343. Thư được ghi ngày 22 tháng 09 năm 1879.
- ³⁶ YFL17, trang 351. Thư được ghi ngày 11 tháng 10 năm 1879.
- ³⁷ YFL17, trang 352. Thư được ghi ngày 12 tháng 10 năm 1879. Cũng xem YFL17, trang 353-4.
- ³⁸ YFL17, trang 365. Thư được ghi ngày 22 tháng 09 năm 1879.
- ³⁹ Kojunsha (1983), trang 32.
- ⁴⁰ YFL17, trang 403.
- ⁴¹ YFL17, trang 414.
- ⁴² Suzuki 91996; Hirota (1980).
- ⁴³ Onishi 91928) trang 76. Cũng xem thư của Fukuzawa viết ngày 22 tháng 09 năm 1880 trong Tsuchihashi (1981).
- ⁴⁴ YFL17, trang 439. Sau khi Phòng Meiji được xây xong, Fukuzawa đã tiếp tục đảm nhận trách nhiệm điều hành, đặc biệt là về mặt tài chính: xem YFL17, 539 Kino (1995) trang 4.
- ⁴⁵ YFL188, trang 731-2. Thư được ghi ngày 23 tháng 04 năm 1896.
- ¹ Được trích dẫn trong Ishikawa (1932), tập 2, trang 781-2.

15. Tờ Thời sự tân báo thoát khỏi cuộc hỗn loạn chính trị năm 1881 – Rời khỏi châu Á

- ¹ YFL17, trang 454. Thư được ghi ngày 17 tháng 06 năm 1881.
- ² Về việc Fukuzawa là một phóng viên, xem Huffman (1980) và Tanaka (1987), trang 223-44.

- ³ Nihon Shibun Hyakunen-shi Kankokai (1961), trang 231-40.
- ⁴ Xem Chương 14.
- ⁷ Ishikawa (1932), tập 2, trang 506. Cũng xem Iwata (1964), trang 176.
- ⁶ Xem Chương 9.
- ⁷ *YFL17*, trang 183-4. Thư được ghi ngày 29 tháng 04 năm 1875.
- ⁸ *YFL17*, trang 187-8. Thư được ghi ngày 08 tháng 09 năm 1875.
- ⁹ *CWYF*, tập 3, trang 46.
- ¹⁰ *CWYF*, tập 5, trang 109.
- ¹¹ Xem Chương 14
- ¹² Kawabe (1942) trang 4-7.
- ¹³ Tokyo Yokohama mainichi shinbun, 4,5 và 24-12-1880; Miyatake (1911), trang 175-88.
- ¹⁴ Tokyo Yokohama mainichi shinbun, 4,5 và 24-12-1880; Miyatake (1911), trang 175-88
- ¹⁵ *YFL17*, trang 473.
- ¹⁶ *YFL17*, trang 473-4.
- ¹⁷ *YFL17*, trang 474-6.
- ¹⁸ *YFL17*, trang 476.
- ¹⁹ Miyake (1949) tập 2, trang 125-35.
- ²⁰ *YFL17*, trang 467-8.
- ²¹ Okubo (1957).
- ²² Kojunsha (1983), trang 163-73.
- ²³ Được trích từ Miyake (1949), tập 2, trang 139. Thư được ghi ngày 08 tháng 10 năm 1881.
- ²⁴ Kino (1995) trang 4.
- ²⁵ Miyake (1949) tập 2, trang 145-6. Về sau, Inukai trở thành thủ tướng và bị sát hại vào tháng 5 năm 1932. Cũng xem Ike (1950), trang 96-7.
- ²⁶ *YFL17*, trang 491. Thư được ghi ngày 25 tháng 12 năm 1881.
- ²⁷ *YFL17*, trang 478.
- ²⁸ *YFL17*, trang 495. Thư được ghi ngày 24 tháng 01 năm 1882.
- ²⁹ *YFL17*, trang 496-7. Thư được ghi ngày 16 tháng 02 năm 1882.
- ³⁰ *YFL17*, trang 500-1, 503.
- ³¹ *YFL17*, trang 499.
- ³² Thời sự tân báo. 01-03-1882.
- ³³ Ono (1982), trang 134.
- ³⁴ Ono (1982), trang 130-4, 153, 159.
- ³⁵ *YFL17*, trang 577. Thư được ghi ngày 27-08-1883. *Thời sự tân báo* không còn

giữ được vị trí là tờ báo hàng đầu, vì sau khi *Osaka Asahi shinpun* bắt đầu phát hành báo *Tokyo* vào năm 1881, thời đại của báo chí phát hành toàn quốc được bắt đầu. *Nihon shinbun Hanbai Kyokai* (1969), trang 205, 242.

- ³⁶ *Tờ Thời sự tân báo* có một ban gần như là ban biên tập (Ishikawa (1932), tập 3, trang 261) nhưng Fukuzawa ảnh hưởng và chỉ phối bất kỳ ai viết bài xã luận.
- ³⁷ *CWYF*, tập 8, trang 160-3.
- ³⁸ *YFL17*, trang 116-17. Cuối cùng, lời phê bình của Fukuzawa đã dẫn đến việc Kaoru Inoue từ bỏ chức vụ Bộ trưởng Bộ Ngoại giao vào tháng 9 năm đó.
- ³⁹ *CWYF*, tập 15, trang 144.
- ⁴⁰ *CWYF*, tập 8, trang 28.
- ⁴¹ Fukuzawa bị đột quỵ lần đầu vào tháng 9 năm 1898. Tổng số lượng bài xã luận, v.v... kể từ *CWYF*.
- ⁴² *YFL17*, trang 560. Tại buổi gặp gỡ này, có lẽ Kim đã nhờ Fukuzawa cho các sinh viên Triều Tiên tá túc trong trường Cao đẳng Keio vì giữa tháng 7 năm 1883, có khoảng 30 sinh viên Triều Tiên đã đến Mita (*YFL17*, trang 565). Chi phí cho việc ăn ở của các sinh viên do Fukuzawa chi trả và số tiền lên đến khoảng 15000 yên. Về sau, ông đã yêu cầu chính phủ Triều Tiên trả lại cho ông số tiền này (*YFL188*, trang 659, 664. *CWYF*, tập 20, trang 392-4).
- ⁴³ Ngay sau thất bại của cuộc tấn công, Kim đã đến thăm Fukuzawa và kể chi tiết câu chuyện. Nhờ đó, Fukuzawa đã viết bài *Keijo henran shimatsu* hay *Details of the Seoul Incident* (Chi tiết về Biến cố Seoul) (*CWYF*, tập 20, trang 285-305). Năm 1894, Kim bị sát hại tại Thượng Hải. Về Kim, xem Kum (1991) trong đó, chương 4 thảo luận về mối quan hệ giữa Kim và Fukuzawa cũng như với những người Nhật khác. Cũng xem Duus (1995), trang 53.
- ⁴⁴ *CWYF*, tập 10, trang 137-92.
- ⁴⁵ *CWYF*, tập 10, trang 192-5.
- ⁴⁶ Kamigaito (1996), trang 222-8.
- ⁴⁷ *YFL17*, trang 719-20. Thư được ghi ngày 21 tháng 01 năm 1885.
- ⁴⁸ *CWYF*, tập 10, trang 238-9
- ⁴⁹ *CWYF*, tập 10, trang 240. Về cuộc tranh luận *Rời khỏi châu Á*, cũng xem Teow (1999), trang 11-12.
- ⁵⁰ *CWYF*, tập 14, trang 491.
- ⁵¹ *CWYF*, tập 19, trang 804-6.
- ⁵² Kawabe (1941); Takeuchi (1963), trang 41; Miwa (1968); Maruyama (1995-96), trang 332. Quan điểm của Fukuzawa về châu Á chắc chắn được lặp lại trong lời tuyên bố của Shintaro Ishihara “dân nhập cư bất hợp pháp đã biến một phần thủ đô của Nhật Bản thành một đất nước ngoại quốc đầy dẫy tội ác mà ngay cả những kẻ cướp *yakuza* cũng không dám vào” (trích dẫn từ tờ *The Guardian*,

ngày 13 tháng 4 năm 2000). Về quá trình phát triển chủ nghĩa dân tộc của Fukuzawa, cũng xem Craig (1968).

⁵³ *YFL17*, trang 709. Thư được ghi ngày 21 tháng 12 năm 1884.

⁵⁴ *Mainichi shinbun Communication* (1983-86), tập 3, trang 282-90.

⁵⁵ Park (1977), trang 47-8. Cũng xem Duus (1995), trang 66-7.

⁵⁶ Tomita (19640, trang 33-44. Cũng xem Thư mục.

⁵⁷ *CWYF*, tập 21, trang 201.

⁵⁸ Xem Chương 16.

⁵⁹ *Naikaku Hoseikyyoku* (1867-), ấn bản tháng 03 năm 1886 trang 80.

16. Sự xuất hiện của những doanh nhân trường Cao đẳng Keio - “phương pháp kinh doanh thực thụ trong nền văn minh”

¹ Keio Gijuku (1901), trang 8. Cũng xem Nishikawa (1981).

² *YFL17*, trang 261-7, 284-9, 304-7, 309.

³ *YFL17*, trang 418. Thư được ghi ngày 24 tháng 10 năm 1880.

⁴ *YFL17*, trang 420-1. Thư được ghi ngày 24 tháng 10 năm 1880.

⁵ Keio Gijuku (1958-69), tập 1, trang 762-8.

⁶ *YFL17*, trang 542. Thư được ghi ngày 19 tháng 03 năm 1883.

⁷ Năm 1897, khi Đại học Hoàng gia Kyoto được thành lập, Đại học Tokyo được đổi tên thành Đại học Hoàng gia Tokyo. Sau thế chiến thứ 2, cả hai trường đổi tên thành Đại học Tokyo và Đại học Kyoto.

⁸ *YFL188*, trang 62. Thư được ghi ngày 11 tháng 11 năm 1886.

⁹ *YFL188*, trang 97. Thư được ghi ngày 28 tháng 3 năm 1887.

¹⁰ Keio Gijuku (1958-69), tập 2, trang 12-13. *YFL188*, trang 147.

¹¹ *YFL188*, trang 161. Thư được ghi ngày 17 tháng 09 năm 1887.

¹² *YFL188*, trang 165. Thư được ghi ngày 26 tháng 09 năm 1887.

¹³ Sawada (1937-38), tập 3, trang 2596-7.

¹⁴ *CWYF*, tập 21, trang 84-5.

¹⁵ *YFL188*, trang 169, 170, 172, 176, 179-81, 191-2.

¹⁶ *YFL188*, trang 167-8. Thư được ghi ngày 01 tháng 10 năm 1887.

¹⁷ *YFL188*, trang 171. Thư được ghi ngày 13 tháng 10 năm 1887.

¹⁸ Keio Gijuku (1958-69), tập 2, trang 19-22.

¹⁹ Keio Gijuku (1958-69), tập 2, trang 22-4.

²⁰ Keio Gijuku (1958-69), tập 2, trang 27-9. Cũng xem Keio Gijuku (1901), trang 13-14 và *YFL188*, trang 282.

- ²¹ *YFL188*, trang 269. Thư được ghi ngày 07 tháng 01 năm 1889.
- ²² *YFL188*, trang 280. Thư được ghi ngày 01 tháng 03 năm 1889.
- ²³ Kiyooka (1983), trang 29. Thư được ghi ngày 12 tháng 02 năm 1889.
- ²⁴ Kiyooka (1983), trang 31-2. Thư được ghi ngày 14 tháng 02 năm 1889.
- ²⁵ Kiyooka (1983), trang 37. Cùng với thư mời này, Fukuzawa đính kèm theo kế hoạch đặc biệt để “đồng nhất khóa học và hệ thống đào tạo của chúng tôi với các khóa học và hệ thống đào tạo của quý trường, để thực hiện phương pháp kiểm tra và áp dụng phương pháp đó trong việc cấp văn bằng; hay nói một cách khác, nhằm giúp cho trường chúng tôi trở thành một chi nhánh của Đại học Harvard tại Nhật Bản” (Kiyooka (1983), trang 37-8). Chúng ta không biết Elio đã trả lời thư này như thế nào. Về tiến trình tuyển chọn dựa trên quan điểm của thuyết nhất thể, xem Shirai (1999), Chương 6.
- ²⁶ Keio Gijuku (1958-69), tập 2, trang 46-9
- ²⁷ Thời sự tân báo, 30-01-1890. Keio Gijuku (1958-69) tập 2, trang 50-2. Trong lúc chuẩn bị, tháng 9 năm 1889, Koizumi rời Tokyo để về quê nhà ở Wakayama. Fukuzawa đã gửi một lá thư cho Koizumi tại đây để nói ông quay trở lại Tokyo (*YFL188*, trang 317). Có nhiều ý kiến khác nhau về vấn đề tiền lương cho giáo sư phương Tây. Ban đầu, Fukuzawa định mức lương cho các giáo sư phương Tây là 6600 yên mỗi năm với 2400 yên cho giáo sư dạy luật và kinh tế và 1800 yên cho giáo sư dạy nghệ thuật trong khi Koizumi nâng mức lương lên 7200 yên. Fukuzawa đã than phiền rất nhiều về việc này. Xem thư của ông ghi ngày 12 tháng 4 năm 1889 (*YFL188*, trang 290). Koizumi đã không tham dự lễ khánh thành. Ông rời khỏi Keio và đến làm việc tại Ngân hàng Nhật Bản và sau đó là tại Ngân hàng tiền đồng Yokohama.
- ²⁸ Tamaki (1988). Cũng xem Nishikawa (1985).
- ²⁹ Keio Gijuku (1958-69) tập 2, trang 23, phụ lục, trang 137-8.
- ³⁰ Tokyo Daigaku (1984-87) tập 2, trang 172. Morikawa (1998). Cũng xem Hirschmeier (1964) trang 165,167 và Sheridan (1993) trang 202-3.
- ³¹ Trong giai đoạn này, thế mạnh của ngân hàng được thể hiện qua con số tiền gửi vào tài khoản. Trong trường hợp của Ngân hàng Nhật Bản, con số đó là tổng số tài sản.
- ³² Sau trường Keio, số lượng học viên tại trường Meiji và Waseda đã tăng lên nhanh chóng: Amano (1993) trang 148.
- ³³ Mục đích của trường là do Fukuzawa biên soạn: *CWYF*, tập 20, trang 122-125.
- ³⁴ Yonekawa (1984), trang 203-4; Jpsuikai..v.v.(1990-91), tập 2, trang 479-506.
- ³⁵ *CWYF*, tập 6, trang 191-2.
- ³⁶ *YFL17*, trang 150-1.

“NHÀ HIỀN TRIẾT Ở MITA”

- ¹ YFL17, trang 164-5. Thư được ghi ngày 23 tháng 02 năm 1874.
- ² YFA, trang 245-6.
- ³ YFL17, trang 471-80.
- ⁴ YFL188, trang 142. Thư được ghi ngày 04 tháng 08 năm 1874.
- ⁵ YFL188, trang 163. Thư được ghi ngày 21 tháng 09 năm 1887.
- ⁶ Watanabe (1900), trang 75. Lời phê bình này ngay lập tức tìm được một người cảm thông đương thời. Xem Miyake (1949) tập 3, trang 246.
- ⁷ YFL17, trang 555. Thư được ghi ngày 19 tháng 06 năm 1883.
- ⁸ CWYF, tập bổ sung, trang 124.
- ⁹ YFL17, trang 156. Thư ghi ngày 11 tháng 10 năm 1873.
- ¹⁰ CWYF, trang 201. Fukuzawa ước tính chi phí cho ba năm học ở London là khoảng 7000 yên.
- ¹¹ CWYF, tập bổ sung, trang 129-30.
- ¹² CWYF, tập bổ sung, trang 130.
- ¹³ YFL17, trang 552. Thư được ghi ngày 10 tháng 06 năm 1883.
- ¹⁴ Con trai thứ ba [của Fukuzawa] là Sanpachi được gửi sang Scotland và học chương trình cử nhân khoa học tại Đại học Glasgow. Cả Sutejiro và Sanpachi đều tốt nghiệp cũng như lần lượt nhận bằng cử nhân văn chương và cử nhân khoa học. Nhưng Ichitaro không nhận được văn bằng. Về Sanpachi, xem Checkland (1989), trang 142.
- ¹⁵ CWYF, tập 21 trang 96-7, 626.
- ¹⁶ *Eiyo kagami* hay *Danh sách của những người giàu có* do Sakae Suzuki chuẩn bị vào năm 1890 cũng như sử dụng những con số thu thập chính thức từ Hội đồng thủ đô Tokyo, vốn là hội đồng chưa được xác định. Danh sách của Suzuki được ghi trong Sibuya (1988-97), tập 1.

YUKICHI FUKUZAWA

Tinh thần doanh nghiệp
của nước Nhật hiện đại

NORIO TAMAKI

Võ Vi Phương, M.A dịch

Chịu trách nhiệm xuất bản:
Ts. Quách Thu Nguyệt

Biên tập:
Thành Nam

Bìa:
Nguyễn Hữu Bắc

Sửa bản in:
Thanh Bình

Kỹ thuật vi tính:
Vũ Phượng

NHÀ XUẤT BẢN TRẺ

161B Lý Chính Thắng - Quận 3 - Thành phố Hồ Chí Minh
ĐT: 9316289 - 9316211 - 8465595 - 8465596 - 9350973
Fax: 84.8.8437450 - E-mail: nxbtre@hcm.vnn.vn
Website: <http://www.nxbtre.com.vn>

CHI NHÁNH NHÀ XUẤT BẢN TRẺ TẠI HÀ NỘI

20 ngõ 91, Nguyễn Chí Thanh, Quận Đống Đa - Hà Nội
ĐT & Fax: (04) 7734544
E-mail: vanphongnxbtre@hn.vnn.vn